

**U ROVOVIMA
SREMA**

M. GONČIN

Recenzenti:

Milutin MORÁČA

dr Petar KAČAVENDA

Direktor:

Antonije MIHAILOVIĆ

Rukovodilac izdavačke delatnosti:

mr Pavle DŽELETOVIĆ

Glavni i odgovorni urednik:

Dušan MALETIĆ

Urednik:

Ljiljana KOVACEVIC

Likovni urednik:

Ivan MESNER

Tehnički urednik:

Toma SARAMANDIĆ

Korektor:

Jelena ČOLIĆ

Štampa:

»6. oktobar« — Pančevo

Godina izdanja:

1981.

Tiraž:

3000

MILORAD GONČIN

U ROVOVIMA SREMA

NIRO Eksport-pres
Beograd

U zanimljivom autentičnom delu »U rovovima Srema«, Milorad Gončin svestrano i umešno dočarava višemesečne složene operacije i ostale događaje na Sremskom frontu. Zналаčki je razrađena pobedonosna strateška zamisao Vrhovnog komandanta druga Tita, detaljno obrađen period borbenih dejstava naših jedinica od oktobra 1944. do aprila 1945. godine, kada je savladana uporno branjena neprijateljeva linija odbrane.

Činjenica da je u sremskoj ravnici vođen iscrpljujući i specifičan rovovski rat, sa neočekivanim obrtima i iznenađenjima, od autora je tražen maksimum istraživačkog i stvaralačkog napora da vešto osmisli kompoziciju dela, da razgraniči bitno od manje bitnog, da istakne autentičnost zbivanja i istovremeno ih ovaploti u pravu dokumentarnu prozu. Sa zadovoljstvom se može konstatovati da je autor sasvim uspeo u originalnoj nameri, da je prijatno iznenadio u dočaravanju brojnih borbi, unoseći u prvi plan njene aktere — borce, desetare, vodnike, komandire četa, političke delegate i komesare, komandante, čime ovo delo dobija posebnu vrednost i značaj. Autor, zapravo, brojne likove boraca umešno ugrađuje u dramatičnu kompoziciju osmišljavajući tako autentičnu fresku ljudskih sudbina u pravom ratnom vrtlogu. Autor to čini stvaralački jednako odgovorno i kada su u pitanju veće i složenije operacije i manje borbe. Na isti način opisuje događaje u kratkim predasima i zatišjima. Otuda je postignuta dramatičnost u celom delu kojem se, iz stranice u stranicu, pleni pažnja čitaoca.

Upečatljivo su opisane i namere neprijatelja. Tako se saznaje da su se Nemci uporno branili u Sremu, čak organizovali protivudare, da bi jedinicama grupe armija »E«, zatečenim u Makedoniji, Crnoj Gori i na Kosovu, omogućili izvlačenje kroz istočnu Bosnu i severno od Save. Stoga su pribegli vođenju frontalnih borbi znatnih razmera, na ravničarskom i podvodnom zemljištu, na kome su izgradili savremene fortifikacijske objekte i prepreke od minskih polja. Sve je to predstavljalo ogromne teškoće za naše jedinice koje nisu imale, u pravo vreme, dovoljno iskustva u frontalnom i pozicionom načinu ratovanja. U knjizi je verno prikazano kako su naši borci i rukovodioci, zahvaljujući visokoj svesti i moralu, savladivali i na izgled neosvojivo i neprijatelju nanosili osetne poraze. Njihovo pregalaštvo i požrtvovanje osobito su se ispoljili u nastojanju da zauzmu neprijateljsku liniju odbrane na domaku Otoka, Vinkovaca i Vukovara. Uzbudljivo je

opisan desant Pete vojvodanske udarne brigade na Vukovar, uz pomoć jedinica Crvene armije, i njihovo povlačenje posle teških borbi s desetostruko jačim protivnikom. Istom merom su prikazane i borbe naših divizija, u vremenu kako su učestvovala u napadima: Šesnaeste i Trideset šeste vojvodanske, Prve i Druge proleTERSke, Dvadeset prve i Dvadeset druge srpske, Pete i Jedanaeste krajiške, Šeste ličke proleTERSke, Četrdeset druge i Četrdeset osme makedonske.

Odgovarajući prostor je posvećen dramatičnim borbama, u veoma nepovoljnim vremenskim uslovima, kada su 7. SS, 41. pešadijska i 117. lovačka nemačka divizija, 17. januara 1945. godine, uz snažnu podršku artiljerije i tenkova, potisla naše jedinice na istok i zauzele Šid. Višednevne žestoke borbe autor je tako opisao da se dobija potpuna slika o zalaganju naših boraca i rukovodilaca, njihovom heroizmu u sprečavanju nastupanja neprijateljskih jedinica i prelasku u protivnapad. Silini udara borci nisu popuštali ni u časovima kada su neprijateljski tenkovi gazili njihove rovove i zemunice.

Nasilnom izviđanju i proboju neprijateljske linije odbrane, 12. aprila 1945. godine, posvećena je odgovarajuća pažnja, čime se dobija jasan uvid u pripremne radnje i celokupno planiranje velike i složene borbene operacije.

Treba istaći da će delo »U rovovima Srema«, satkano od ratnih iskustava, imati značaja za razradu i obogaćivanje naše koncepcije opštenarodne odbrane.

Posebnu vrednost predstavlja Prilog o palim borcima i rukovodiocima u ravnici Srema. Sačinjen je pregledno za svaku brigadu i predstavlja svojevrsno spomen-obeležje drugaricama i drugovima koji su dali život u borbi za slobodu.

Neophodno je odati priznanje izdavaču za pothvat da, povodom četrdesetogodišnjice ustanka i revolucije naših naroda i narodnosti, objavi zaista vredno i korisno delo.

General armije

(Košta Nađ)

Prohladno sivilo zore je proredilo ogrtač tame nad Beogradom u dimu i plamenu 20. oktobra 1944. godine. U podnožju Kalemegdana, u Karadorđevoj ulici, kod mosta na Savi, železničke stanice, na Adi Ciganliji i Cukarici, naizmenično su eksplodirale granate, čuli se uragani puškomitraljeskog i puščanog tiktakanja. Nemci su užurbano uzimali, pružajući istovremeno žilav otpor da zadrže i odbiju nalete jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije da ne pređu na drugu obalu i produže u pravcu Zemuna, Bežanijske kose i dublje u Srem.

Komandujući nemačkim jedinicama, umesto poginulog generala Šnekenburgera, zapravo ostacima odbrane Beograda, jačine oko 12.000 vojnika, podoficira i oficira, general Stefan nije, pred najbližim saradnicima, mogao prikriti zabrinutost kako da sačuva živu silu i izmakne u močvarni predeo u spoju dveju reka. U svanuće mu je postalo jasno da mnogo mora žrtvovati pri povlačenju na ranije pripremljene položaje i uspostavljanju neke vrste zadržavajuće odbrane. Generala Stefana su naročito uznemiravale nepovoljne vesti o stanju u neposrednoj blizini njegovog komandnog mesta i uzmacima vojnika koji godinama nisu znali za gorčinu poraza. Njima su kod Kalemegdana, zapravo, žestoke udarce zadavali, uz podršku tenkova Crvene armije, proleter i Treće krajiške brigade, pod komandom Vlade Bajića, na završetku ulica Cara Dušana, Strahinjića Bana, Gospodar Jovanove i Gospodar Jevremove. A nešto više, u okolini zgrade francuske ambasade, kidisale su udarne grupe Prve proleterske brigade i uletele u nemačke rovove na ulazu u kalemegdanski park.

Vodeći borbu prsa u prsa, smišljeno napredujući pod okriljem mraka, Drugi bataljon Treće krajiške proleterske, na čelu sa Đuranom ICovačevićem, uklinio se između kalemegdanskog bedema i ušća dveju reka, zapretio da onemogući neprijateljsku odstupnicu, tu doživeo retko viđeni vatreni protivudar, ali nije uzmakao i napustio dostignute položaje.

U najkritičnijem trenutku, kad se uverio da oklevanje u povlačenju može preskupo platiti, general Stefan je naredio potčinjenim jedinicama da užurbaro nagrnu preko reke i da koriste sva priručna sredstva: čamce, razne sanduke i daske, most na Savi, da spasavaju glave i predah potraže u močvarnom i biljem obraslom terenu bliže Zemunu. Kad je upitan kako će zaštitne jedinice izbaviti iz vatrene pakla, on je ledenim pogledom odmerio načelnika štaba, time ga ukorio za neuviđavnost i škrto procedio da okol-

nosti nalažu da se o tome ne razmišlja. A toga časa nemačku zaštitnicu na Kalemegdanu kasapili su proleter i preživeli primorali da položi oružje.

Dok je neprijatelj odolevao na Čukarici, u jutarnjim časovima je počela silovita bitka za most na Savi, puna iznenađenja i neočekivanih borbenih obrta. Nemci su nameravali, kad izmaknu iz vatrenih klešta, da most miniraju i sruše u reku, da bi tako zaustavili i usporili napredovanje jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije.

Shodno direktivi Vrhovnog komandanta NOV I POJ, Maršala Josipa Broza Tita, da se neprijatelj ne ostavi na miru posle oslobođenja Beograda, da se žestoko napada i progoni u Sremu, da se potpuno ovlada prostorom u međurečju Dunava i Save, čak do Vinkovaca, komandant Prve armijske grupe, generalajtnant Peko Dapčević i politički komesar, pukovnik Mijalko Todorović, zatim komandant Dvanaestog udarnog korpusa, generalmajor Danilo Lekić Španac, u saradnji sa članovima svojih štabova, zatim komandantima i političkim komesarima divizija, detaljno su isplanirali raspored i nastupanje Prve proleterske, Pete i Jedanaeste krajiške. Šeste ličke proleterske, Šesnaeste i Trideset šeste vojvođanske i Dvadeset prve srpske divizije.

Komandant i politički komesar Prve proleterske divizije, Vasa Jovanović i Vlado šćekić, naredili su borcima Trinaeste proleterske brigade »Rade Končar«, a Đoko Jovanić i Nikica Pejnović, komandant i politički komesar Šeste ličke proleterske divizije, borcima Dvadeset druge kosmajске i Prve ličke proleterske brigade da, bez obzira na otpor neprijatelja, pokušaju preći most na Savi, u sadejstvu s jedinicama Crvene armije, da uspostave, prošire i brane mostobran na levoj obali reke.

Uzastopni juriši

Sasvim je odjutrilo. Dvoboj artiljerije potresa Beograd. Raketni gardijski minobacači Crvene armije pronalaze ciljeve u zaravni Bežanijske kose, duž železničke pruge za Zemun, na aerodromu, plamtećim buktinjama obeležavaju sopstveni učinak i artiljerijskim oruđima prepuštaju da učestali je zasipaju neprijateljske vatrene položaje. Nemačka artiljerija, ukopana i maskirana na prostoru od sela Bežanije do periferije Zemuna, paljbu usredsređuje na železničku stanicu i obližnje ulice. Povremeno su doletali avioni s crvenim petokrakama, u brišućem letu mitraljirali i raketirali neprijateljsku liniju odbrane i neoštećeni odlazili u baze.

Nemci su se teško primećivali u sumaglici i barutnom dimu na mostu odakle su, zaklonjeni džakovima peska, otvarali ubitačnu vatru da odbiju proleter, Kosmajce i crvenoarmejce da ne pređu brisani prostor od izduženog parkića i baraka do blagog uspona prilaznog puta.

Komandant Dvadeset druge kosmajске brigade, Radoslav Maričić Kaplar, njegov zamenik Jovo Pejnović Kezo i politički komesar Gojko Gaković stalno su pratili razvoj borbene situacije i nastupanje jedinica od baraka između železničke stanice i mosta, kad zatutnja artiljerijski vatreni val i zapreti da preore neveliki prostor polaznih položaja. Granate su padale pozadi, skidale krovove obližnjih kuća, srušile i zapalile jednu baraku i nisu pronašle Kosmajce šćućurene u zaklonima i pilepljene za neravno tlo.

Komandant Trinaeste proleterske brigade, Milan žeželj, njegov zamenik Marko Rapo i politički komesar Ivan Denac, uputili su proleter desnoj

strani mosta da sačekaju povoljan trenutak, nezadrživo polete uz nasip i učutkaju mitraljesko gnezdo na početku gvozdene ograde.

Mostu na Savi su pošli i proleter i Prve ličke brigade, pod komandom Milana Antončića Velebita i političkog komesara Jovice Gakovića, ali su, zadržani žestokom artiljerijskom vatrom, zaklone morali tražiti iza drveća, u zidinama obližnjih kuća i hotela »Bristol«.

Most su nekoliko puta pokušali zauzeti jedinice Četvrtog gardijskog mehanizovanog korpusa Crvene armije, ali se nisu domogle njegovih odbrambenih vatrenih tačaka.

Pod kišom granata i bombi

Nad glavama nemačkih vojnika, ušančenih na mostu, pojavljivali su se jurišni i lovački avioni Devetog vazduhoplovnog korpusa Crvene armije da obezbede nadmoć u vazduhu, da mitraljiraju i neutrališu neprijateljske otporne tačke, da crvenoarmejcima, proleterima i Kosmajcima olakšaju nastupanje. Preimućstvo se moralo koristiti i uporno napredovati. Nemci se, ipak, nisu dali. Njihova artiljerija je nesmanjenom jačinom tukla, stvarajući teško savladive i ubitačne prepreke.

Komandant Četvrtog bataljona Dvadeset druge kosmajске brigade Mirko Medić i politički komesar Milivoje Radonjić odlučili su da se nezadrživo krene u napad i osvaja leva strana mosta. U tom času granate su gušće zaredale i preorale priobalno područje. Medić se nije osvrtao na opasnost, malo se pridigao u zaklonu i komandovao:

— Prva, Druga, Treća četa i sanitetski vod — napred na most!

Njegov glas su nadjačale i zaglušile eksplozije granata i niko nije pošao označenom cilju.

— šta to znači? — trgao se komandant bataljona i pogledao političkog komesara, očekujući da objasni zašto naređenje nije izvršeno.

Radonjić je osmotrio prilaze mostu, video tenkove Trinaeste gardijske mehanizovane brigade kako manevrišući izbegavaju eksplozije artiljerijskih granata, Medića smirio objašnjavajući da je nervoza boraca razumljiva kad gledaju smrti u oči i svaki pokret brižljivo proračunavaju. Za to vreme granate su rede doletale i nije se moglo proceniti da li će ponovo učestati. Komandant Medić, zajapuren od borbenog zanosa, s napunjenim oružjem u desnoj ruci, nije se mirio sa zastojem i političkom komesaru je predložio:

— Nas dvojica ćemo na čelo bataljona!

— Možemo odmah — prihvati Radonjić i počeo ustajati.

— Naši zamenci: Mirko Starčević i Dušan šašić — na začelje! I trkom preko mosta. Neko će stići na drugu obalu.

— Svi ćemo stići, uglavnom svi — dodade Radonjić nišaneći u pravcu načete gvozdene ograde mosta.

Na povik da jurišaju, Kosmajci su krenuli za komandantom i političkim komesarom, vešto koristeći neravni teren i ivicu nasipa da se zaklone od povremene paljbe i domognu cilja. Nemci su počeli napuštati vatrena gnezda na mostu i bezglavo grabiti da izvuku žive glave. A za njima su zatutnjali tenkovi, crvenoarmejci Osam stotina četrnaestog i Dvesta jedanaestog streljačkog puka, proleter i Trinaeste brigade i Kosmajci da uspostave i prošire mostobran na levoj obali. Delimično neutralisana neprijateljska

zemaljska i protivavionska artiljerija oživela je i stotine granata se sručilo na most i njegove prilaze. Nosači mosta su podrhtavali, lukovi se njihali i škripali, mnoge daske poda padale u reku i u kolovozu zjapili izduženi otvori. Artiljerijsko bombardovanje ne prolazi bez žrtava. Nekoliko crvenoarmejaca i proletera teško je ranjeno. Bolničarke im ukazuju prvu pomoć i pažljivo ih nose u pozadinu. A smrtno pogođeni ostaju pokriveni šatorskim krilima i kapama namaknutima na lica. Kolone živih smelo se pomeraju preko zaljuljanog mosta, prilegnu u zaklone u času najveće opasnosti, i opet produže. Odjednom se začu silovita buka avionskih motora. Strelovito su leteli nizvodno Savom i počeli se obrušavati u visini prepolovljenog železničkog mosta.

— Šta je ovo? Nema ju petokrake! Kukasti krstovi! — povika iznenađeni proleter Milorad Marković i glavu priljubi uz džak napunjen peskom.

Komandant Medić i politički komesar Radonjić opomenuli su borce da prilegnu uz ivicu kolovoza i pešačkog prelaza i prosto se nisu mogli načuditi drskosti nemačkih pilota da dolete u času kad nisu imali nikakvu nadmoć u vazduhu. Šest aviona je dolećući ispustilo bombe i otvorilo mitraljesku vatru. Snažne eksplozije su podigle srebrnaste šikljaje da preliju most, a visoki talasi zapljusnu obale. Jedna bomba je udarila u kolovoz, probila drvenu podlogu u blizini šćućurenog proletera i eksplodirala u vodenom vrtlogu. Udar vodenog stuba izvalio je nekoliko dasaka na pešačkom prolazu i bacio ih u reku. Sve je to, ipak, malo usporilo napredovanje na drugu obalu. Blisku opasnost je predstavljao nemački protivtenkovski top, maskiran nedaleko od prelaza, čije su granate retko promašivale. Proleter i Ivan Burcar i Milorad Marković primetili su odseve protivtenkovskog oruđa i precizno nanišani. Njima su se pridružili Branko Vukašinić i Anton Čehić i granate su prestale ometati pokret proletera i Kosmajaca.

Nemci su, takođe, pokušali da miniraju most, ali im to, na njihovo čuđenje i iznenađenje, nije pošlo za rukom.

Bez žrtava se nije napredovalo. Negde na sredini mosta, kad je drugove pozivao da požure, posrnuo je Božo Mrda, komandir Prve čete Četvrtog bataljona Dvadeset druge kosmajске brigade, teško ranjen zameniku doviknuo da se ne zaustavlja, da mu ne ukazuje pomoć i da borce upućuje označenom cilju. Ranjenog komandira bolničarke su položile na nosila i odnele u obližnje previjalište.

Puškomitraljeska i topovska vatra pojačavala se na drugom kraju mosta, kod raskvašenog nasipa, gde je pristigla grupa crvenoarmejaca, na čelu sa hrabrim majorom Nikanorom Kornejevićem Tkačenkom, zamenikom komandanta za politička pitanja Dvesta jedanaestog streljačkog puka, da tenkovima pomogne da se lakše kreću preko neispitanog i miniranog terena. Tkačenko je, zapravo, prvi kročio na most i vesto, prelazeći metar po metar, vodio jurišne grupe, izbegavajući pravi uragan puškomitraljeskih zrna, bujice gelera i neozleđen stigao u busiju odakle je imao dobar pregled neprijateljskog položaja.

Kosmajci su hitro napuštali most, pogureni grabili strminom od prvih potpornih stubova da se domognu zaštitnog nasipa za obuzdavanje nadošle reke, smišljeno uspostavljali, pojačavali, širili i branili mostobran. Komandanti bataljona Voja Nikolić, Radivoj Radivojević i Mirko Medić tražili su od komandira četa da borcima naredi da kopaju rovove i nikako ne uzmiču u slučaju žešćeg neprijateljskog protivnapada.

A borci Druge čete Prvog bataljona, gotovo ošamućeni od brojnih eksplozija, produžili su drumom, do crne barake, uskočili u rovove punog profila i otvorili vatru na neprijateljske vojnike. Komandir čete Nikola Vujnović, njegov zamenik Miloš Žarlcović i politički komesar Rašović blagovremeno su primetili da Nemci pripremaju protivnapad i borce upozorili da se pripreme. Komandir voda Miodrag Ristić pogledao je desno od barake, u spletove bodljikave žice logora na Sajmištu, i procenio da Nemci ne mogu nahirupiti i ugroziti bok streljačkog stroja. Prepreke, međutim, nisu smetale njihovoj artiljeriji. Granate su zaredale baš u niske zgrade, opasane bodljikavom žicom, raznoseći krovove i ostavljajući oblake prašine i dima. Na komandirov znak da se borci pomere s desne na levu stranu izdignutog drumu, nešto dalje od tučenog prostora, vodnik Ristić i puškomitraljezac Maksić potrčali su napred i nisu daleko odmakli. Put su im preprečile eksplozije granata i gotovo ih odigle od zemlje. Ristić je osetio bol u glavi, zujanje u ušima, malaksalost, a Maksić je ošamućen okrenuo leđa i poguren otišao nazad. Granate su raznosile i obližnje naselje, ostavljajući pravu pustoš i sprečavale nastupanje Kosmajaca. Ipak ih nisu sprečile da se domognu železničke pruge i njenim nasipom produže prema podvožnjaku blizu Zemuna. Vodnik Ristić, iako neoporavljen od zadobijene kontuzije, grabio je ispred bolničarke Mande i drugove umešno vodio neprijatelju.

Proleter i Trinaeste brigade okrenuli su desno, uspostavljali mostobran i širili ga prema ušću dveju reka, težeći da napreduju dalje od upravne zgrade Sajmišta, kroz močvarno i trskom obraslo zemljište, između drumu za Zemun i desne obale Dunava. Nemci nisu olako napuštali zaklone, robove i reke zgrade preuđene za upornu odbranu. Čak su pokušali, smišljenim i brzim protivnapadima, da odbiju crvenoarmejce, proletere i Kosmajce, da ovladaju izgubljenim mostom, ali u tome nisu uspeali. To ih, međutim, nije sasvim obeshrabilo i odvratilo da ponovo ne potraže načina da se domognu mosta.

Uspostavljeni mostobran se morao pojačavati i planski širiti. Na levu obalu Save pošla je i Prva lička proleterska brigada. Komandant brigade, Milan Antončić Velebit i politički komesar Jovica Grković, zahtevali su da komandanti bataljona Jandre Žunić, Miloš Todorić, Mirko Dubajić i Đuro Drobac brinu da proleter i idu brzo i bez zastoja. To bi se, svakako, izvelo da artiljerijska paljba opet nije učestala od Bežanijske kose i Zemuna. Granate su bućkale u Savu, zatim zaredale bliže parku uz Karadordevu ulicu i osakatili mnoga stabla. Geleri su pregrštima leteli na sve strane i zastrašujuće zviždali. Komandiri četa i vodova, politički komesari i delegati, oštro su opominjali proletere da glave ne pomaljaju iz zaklona i ne kreću u tučeni prostor. Predostrožnost je mnogo značila da se ne pretrpe veći gubici, ali je nekoliko proletera zauvek ostalo u parku zlatastožutih krošanja drveća. Smrtno je pogoden i Jandre Žunić, komandant Prvog bataljona.

I pored svega, proleter i Prve ličke prešli su reku i odmah stupili u borbu.

U toku dana je postignut zapažen borbeni uspeh. Mostobran je polučno proširen od srušenog železničkog mosta na Savi do njenog ušća u Dunav, uz istovremeno odbijanje brojnih napada neprijatelja i uklinjavanje u njegov borbeni raspored.

Zašto most nije srušen

General Stefan se zavukao u prizemlje tvrde zgrade na periferiji Zemuna i nikako mu nije polazilo za rukom da smiri prenapregnute nerve. Progutao je pilulu za umirenje, pognute glave šetkao i pokušao da zaboravi neuspehe poslednjih dana. U prostoriju je ušao operativni oficir i nerazpoložen izustio da nisu uspeli protivnapadi pešadije i tenkova na levoj obali Save i bliže mostu. General je iznenađen zastao, nekontrolisano nabrao obrve, stegao naslon stolice, uzdišući seo, oštrim pogledom prostrelio sagovornika i upitao zašto most na Savi nije miniran, prema ranijoj zamisli, i čijom krivicom. Operativni oficir je napucao usne, objasnio da su blagovremeno preduzete mere da se most sruši i da je nešto zatajilo. A šta? Moglo se samo pretpostavljati. General Stefan je ledeno gledao, shvatajući da u celoj operaciji miniranja mosta ima neke neobjašnjive misterije, nelagodne za vojnike od zanata i rešene da ne biraju sredstva u ostvarivanju zamišljenog cilja. Operativni oficir je uvideo da nije zgodno da čuti i generala je uveravao da je postupljeno prema uputstvu, da je mehanizam za miniranje napajan strujom iz akumulatora, da je miner ispravno upotrebio mehanizam za aktiviranje... Generala Stefana nisu interesovala opravdanja, nego šta se još može pokušati i učiniti. Gnevno je prišao karti raskriljenoj na radnom stolu, pogledao oznake rasporeda jedinica na trenutnoj liniji odbrane, kažiprstom dodirnuo crno ucrtani most preko plavo istačkane linije i prosto ga prignječio. Časak je ostao zamišljen, onda lagano iskrenuo glavu, sagovorniku odlučno zapovedio da preduzme mere da se most i dalje žestoko tuče svim raspoloživim artiljerijskim oruđima i da se odmah pripremi kamion najrazornijeg eksploziva koji će, uz podršku i zaštitu nekoliko jurišnih oklopnih topova, da naleti na most i tamo da se aktivira. Operativni oficir se iznenadio uviđajući nerealnost generalovog zahteva i predočio da bi se mostu teško upotrebom svih raspoloživih snaga i sredstava. Cinično mu je uzvraćeno da zaboravlja prednosti iznenađenja, da oklevanje nije vrlina i u manje složenim situacijama. Nastao je tajac nelagodnosti, nemogućnost za razložnu i smirenu procenu. Operativni oficir je, strahujući od posledica predloženog poduhvata, gotovo nečujno izašao da se pobrine da komandant oklopne jedinice razradi i izvrši generalovo neopozivo naređenje.

Kad je ostao sam, donekle smiren lekom, general Stefan je trljao slepoočnice i razmišljao šta je zaista moglo otkazati u brižljivo pripremljenom sistemu za miniranje mosta na Savi. Svašta je pretpostavljao, a glavno nije mogao naslutiti: da su zemunski i beogradski patrioti, rizikujući sopstveni život — i nezavisno jedni od drugih, znalački preduzeli odgovarajuće mere da onemoguće miniranje taktički i strateški značajnog objekta. Na zemunskoj strani to je urađeno mesec i više dana pre početka bitke za Beograd, kad su ilegalci Krsta Krstić i Baća Milovančev pridobili jednog neprijateljskog vojnika da pomaže narodnooslobodilački pokret i učini više nego što je verovao da može učiniti. Uz njegovu pomoć ilegalci su električni sprovodnik struje za aktiviranje mina otkopali iz peska, presekli, pažljivo izolovali i sastavili da se običnim okom ništa ne primeti, vratili na staro mesto i zemlju poravnali. Ovim poduhvatom je sigurno prekinut dovod struje u detonatore mina proračunski postavljenih na osetljiva mesta mosta.

U jeku najžešće borbe na prilazima desnoj obali Save, noseći vojnički ašovčić u ruci, mostu je dotrčao sa beogradske strane rezervni oficir i učitelj Miladin Zarić, rizikujući život presekao električni provodnik za aktiviranje eksploziva, i ostao nepovređen.

Juriš nemačkih oklopnih topova

Prohladan i vlažan oktobarski dan se lagano prepuštao sutonu, skrivajući proletere, Kosmajce i crvenoarmejce na isturenim linijama u pravcu neprijatelja. A nad Beogradom su bleštali vatrometi slobode, na gradskim trgovima se orile pobedničke pesme, igralo kozaračko kolo, crnogorsko oro i narodna kola uz zvuke harmonika i frulica. Razdragani Beograđani, borci Narodnooslobodilačke vojske i crvenoarmejci nisu se osvrtni na povremeni tutanj granata s udaljenih nemačkih položaja.

Neprijateljskim topovima bio je cilj most na Savi. Granate su uglavnom promašivale, bućkale u mutnu vodu, ovlažene gasnule u dubini, a neke eksplodirale izazivajući pomor riba i kratkotrajnu plimu. Topovi su odjednom začutali. Za to vreme Nemci su pokušali da ostvare zamisao generala Stefana — da žestoko nasrnu i poruše most na Savi. Četiri oklopna samohodna topa i kamion krcat najrazornijim eksplozivom, pod komandom iskusnog poručnika, štice jurišnim odeljenjima vojnika, strelovito su pošli označenom cilju. Njihov nalet nije zadržala i odbila puškomitraljeska vatra i bombe proletera, zaleglih u plitke robove i rešenih da istraju u neravnom sudaru. Komandir združenog nemačkog odreda, posle početnog uspeha, s više samopouzdanja je nišandžije upućivao da češće opaljuju i otvaraju put mostu. Kamion eksploziva se obazrivo kretao u zaklonu oklopnih topova i izbegavao direktne pogotke. Poneko zrno, ipak, nalazilo je nepokriveni međuprostor da čvokne karoseriju, ali to nije škodilo eksplozivnom punjenju odvojenom od upaljača. Proleter i Milorad Vlajić, Periša Žunić i Milivoje Vasiljević u polutami su naprezali vid, odmeravali razdaljinu do oklopnih topova u pokretu i otvarali vatru da ih zadrže. Oni su uzvraćali istom merom i prilazili cilju.

U kritičnom trenutku na mostu se našao protivtenkovski top crvenoarmejaca i odmah je pripremljen za otvaranje vatre. U blizini su bili i proleter i protivtenkovskim puškama. Započeo je dvoboj i manevrisanje oklopnih topova. Crvenoarmejac — nišandžija oka nije odvajao od nišanske sprave i lako je procenio da oklopni topovi ubrzavaju i zaklanjaju kamion, pa je nešto mrsio sebi u bradu i pažljivo pomerao ručicu za podešavanje izdužene cevi.

Dvojica nemačkih vojnika, poučenih kako da postave i aktiviraju eksploziv kad se naleti na most, bili su u kabini i vozača grozničavo podsticali da mašini dodaje gas.

Polumrak je dobro poslužio oklopnim topovima i kamionu da budu manje uočljivi i izloženi vatri puškomitraljeza i protivtenkovskih oruđa. Jurišna odeljenja Nemaca, sa šlemovima namaknutim na čelo do obrva, trčali su bočno i nešto iza oklopnih topova da spreče prikradanje bombaša. Njihovo oružje se oglašavalo samo u slučaju potrebe i municiju su štedeli očekujući snažnije sudare. Do njih bi sigurno došlo da nisu doživeli najmanje očekivano.

Baš u času kad su oklopni topovi ispaljivali granatu za granatom da neutrališu protivtenkovsko oruđe na mostu i protivtenkovske puške ukošene s priobalnog nasipa, nišandžija, crvenoarmejac, dovikivao je puniocu da granate ubacuje u cev i nišaneći pritiskao okidač. Oruđe je zadimljeno poskakivalo i čuli su se povici ohrabrenja posle svake ispaljene granate. Blesak je odjednom posekao tamu i prolomila se strahovita eksplozija. Pogodeni kamion je odleteo u paramparčad, zajedno s vojnicima u šlemovima, a delimično oštećeni oklopni topovi načinili su zaokret i jedva umakli u pravcu Zemuna.

Pokušaj generala Feblera da stabilizuje odbranu

Kad je pročitao izveštaj generala Stefana o stanju jedinica koje se brane i povlače, komandant nemačke armijske grupe »Srbija«, general Hans Gustav Febler, više stručnjak za obaveštajnu službu, koncentracione logore, privredna pitanja, pljačku i germanizaciju okupiranih teritorija nego vojnik, izdao je naređenje da se odbrana stabilizuje na prilazima Zemu i Bežanjskoj kosi.

Pod njegovom komandom bile su ove snage: 750. puk 118. lovačke divizije, delovi 737. puka 117. divizije, delovi 38. puka 20. protivavionske divizije, pukovska grupa iz sastava 264. divizije, tek pristigla iz pozadine, delovi 92. motorizovane brigade, jedna bojna 2. domobranske pukovnije, zatim grupe nedićevaca, Ijotićevaca, policijske snage i agenti.

Febler, inače, nije ispoljavao vojničku inicijativu i snalažljivost vrednu pažnje, pogotovo u povlačenju i kritičnim trenucima, ali je odlučno i brzo sprovodio naređenja pretpostavljene komande. Takvu besprekornost je potvrdio kad je primio zapovest Nemačke komande za jugoistok da nastavi uporne borbe na levoj obali Save i u Zemu iako nije verovao u neki povoljniji ishod. Od policijskih jedinica, uglavnom od ostataka odbrane Beograda, Febler je hitno formirao diviziju za specijalnu upotrebu, jačine oko 8000 ljudi, i nazvao je imenom njenog komandanta »Stefan«. Novoformirana divizija je dobila težak zadatak — da posedne i uporno brani položaje ispred Zemuna: na potoku Galovici, malom Dunavcu, koti 73 i železničkom nasipu.

Feblerov štab nalazio se u Staroj Pazovi, u prizemlju jednospratne zgrade, dobro čuvane i bez ikakvih spoljnih oznaka. Čak su štapska vozila bila u dubini dvorišta, parkirana uz zidanu ogradu i maskirana da se ne primete iz vazduha. Feblerova radna prostorija bila je skromna i siva. Nešto živosti davale su topografske karte krupne razmere, znalački sastavljene u veću celinu, na zidu suprotno od uličnih prozora. Zelenkasta, žućkastosmeđa i plava boja karata, protkane crnim linijama, prijale su generalovim očima, ali su smetali naknadno ucrtani kružići i strelice, svedočanstvo o uzmacima armijske grupe »Srbija«, o gorčini poraza i strahovanju da se duže i ozbiljnije neće izdržati na trenutno posednutoj liniji odbrane. General Febler se pribojavao udara u bokove borbenog rasporeda, protivničkog prodora za leđa i prekraćivanja odstupnice živoj sili i tehnici. U takvoj psihozi je naredio strogu pripravnost u sopstvenom štabu i lično se starao da se ona stopostotno ostvari. Uporedo je pratio razvoj bitke u Zemu i okolini, od potčinjenih jedinica tražio da izdrže najteže i odbijaju brojne napade.

Borbe u Zemunu

Noć je uveliko osvajala, smanjivala vidljivost i otežavala nastupanje rastresitom streljačkom stroju proletera Trinaeste brigade. Komandiri četa i vodova bili su svesni opasnosti kad se teško može orijentisati, odrediti udaljenost do neprijatelja i nisu dozvolili da se nesmotreno nastupa. Pred njihovim očima, vidljivi u sivilu neba, sablasno su izgledali krovovi visokih zgrada, železnička stanica sa crpkom za vodu i dimnjak fabrike »Ikarus«. Otuda su naizmenično klokotali mitraljezi i žiškanjem se kratko otkrivali. Proleter i su želeli da nasrnu na izazivače zaštićene debelim zidovima železničke stanice, brojnim bunkerima, ali su se morali zadržavati i birati pogodniji trenutak. Pripucavanje je, zapravo, nagoveštavalo uragan, odmeravanje snaga i ratnog umeća. Komandant brigade Milan žeželj i zamenik komandanta Marko Rapo, zaklonjeni u udubljenju načinjenom eksplozijom teške avionske bombe, prate razvoj borbe, zapažanja upućuju komandantima bataljona i traže njihove izveštaje. Stižu odgovori da je proletere teško obuzdati da ne skoče iz zaklona i pojure u pravcu neprijatelja. Komandant žeželj je otkrio da se iščekuje da artiljerija uzdrma protivničku odbranu i proleterima olakša nastupanje. U nebu su povremeno žmirkale svetleće rakete i gasnule negde u rukavcu Dunava. S Bežanijske kose nije prestajao tutanj nemačke artiljerije i granate su progorevale noć nedaleko od streljačkog stroja proletera. Na to se nadovezala komanda gardijskih raketnih minobacača Crvene armije da neutrališe nemačku artiljeriju, da razbije utvrđenja i robove, da pomogne proleterima, Kosmajcima i crvenoarmejcima u nastupanju.

Proleter i Prve ličke brigade oprezno su prilazili aerodromu, bunkerima i artiljerijskim oruđima načičkanim na Bežanijskoj kosi. Komandant brigade je želeo da se aerodromska postrojenja, poletno-sletne staze i drugi objekti zauzmu što manje oštećeni i da se koriste za avione s crvenim petokrakama. A Nemci su, opet, poučeni neuspehom u miniranju mosta na Savi, srušili kontrolni toranj i druge zgrade. Onda su umakli u robove i bunke na Bežanijskoj kosi da pojačaju odbranu.

Kosmajci su uporno nastupali duž železničke pruge, prešli je negde u visini podvožnjaka i neprijatelja proterali iz okoline »Ikarusa«. Između njih i streljačkog stroja proletera nastupali su crvenoarmejci, želeći da osvanu u Zemunu.

Dan je dobrodošao Nemcima da se upornije brane i odbijaju brojne napade. Koristeći pogodnosti dominirajućeg uzvišenja južno od grada, brojne tvrde zgrade, imajući sasvim dobar pregled nepokrivenog ravnog zemljišta, oni su precizno nišani, vatru usredsređivali na najugroženija mesta i streljački stroj proletera primoravali da zalegne na dostignutoj liniji.

Doleteli su sovjetski avioni, u brišućem letu zagrmeli duž Bežanijske kose, otkrili ciljeve, izveli zaokret, posejali bombe, raketirali i mitraljirali. Iza njih je ostao katranski crn dim i lagano se rasplinjavao u oblačiće. Baš tada su počeli dejstvovati gardijski raketni minobacači, stvarajući stravičnu huku. Zemlja je podrhtavala od uzastopnih eksplozija, sa treskom se rušili krovovi nekih zgrada na periferiji i neprijatelj trpeo osetne gubitke. Ni to nije doprinelo da njegova odbrana popusti i prestane.

U popodnevrim časovima u borbu su uvedeni tenkovi Crvene armije da potpomažu napad i razbijaju odbranu protivnika. Njihovo napredovanje

je zaustavljeno paljbom protivtenkovskih topova i pušaka. Uz osetne gubitke, napadi su preduzimani do sumraka, a tada je usledila nova priprema i rešenost da se neprijatelj istera iz brojnih utvrđenja i rovova.

Noć žestokih okršaja

Artiljerci su znalački pronalazili ciljeve i neutralisali najotpornija vatrena gnezda neprijatelja. Granate su često letele, grominje kod železničke stanice i priobalnog dela reke. I gardijski raketni minobacači su povremeno zasipali protivnika na pravcu glavnog udara. I pored svega, neprijatelj nije popuštao i morao se potiskivati ručnim bombama i bajonetima.

Politički komesar Drugog bataljona Prve ličke proleterske, Jovo Čopić, prišao je grupi bombaša da dozna koliko su raspoloženi i spremni da razbijaju bunker maskiran u pristranku, bez vidljivih tragova, odakle su često parali rafali. Umorni i neispavani mladići su obećavali mnogo, a Jovo, ne želeći da ih same pusti u rizičan poduhvat, pogleda vatreno gnezdo i tiho izusti:

— S vama ću, drugovi.

— Bunkerčinu možemo i sami razoriti — obeća mladoliki bombaš Đokić i objasni da će drugove odvesti uz strminu da bunkeru dođu sa strane i učine svoje.

Čopić odmeri prilaze vatrenom osinjaku, uvide da se protivnik neće olako iznenaditi i učutkati, bombaše ohrabri poukom da je iznenađenje pola uspeha i ostade u zaklonu. Nervozno je iščekivao i posmatrao bunker iz koga su žiškali puškomitraljezi. A onda su zagrmle ručne bombe, ostavljajući pukotine u betonskom utvrđenju. Bombaši su hitro ustuknuli, uviđajući da bombe nisu uletele kroz puškarnice i neutralisale vatru protivnika.

Pucnjava se pojačala duž Bežanijske kose, a ranjenici, položeni na nosila i šatorska krila, tiho su ječali dok su uzimali, na ramenima drugova, nasipu železničke pruge i prema Beogradu. Blíže Dunavu i Zemunu obostrano su dejsstvovala sva raspoloživa oružja, buktale svetleće rakete i požari. Zrna su preteći cijukala iznad kolone ranjenika i završavala negde u trskom obrasloj baruštini. Kod zemunske železničke stanice ponekad se čulo složno da se juriša i protivnik razbuljući. Čak su se razaznavale pretnje začinjene psokama i izgledalo da obračunu nema kraja.

Jovo Čopić nije mogao doleteti želji da aktivira ručnu bombu, da oseti ushićenje dok je pogledom prati i napregnutih nerava očekuje da zgrominja. Pridružio se grupi mladića, imponujući im stalozenošću, odvažnošću i samopouzdanjem. A kad se približio bunkeru, sav se pretvorio u vrebanje i jajoliki čelik čvrsto držao u desnoj ruci. Pažljivo je proračunavao razdaljinu, zamahnuo i bombom pogodio cilj. Iz polusrušenog zaklona čulo se nešto slično brbotanju i dvojica preživelih, lakše ranjenih Nemaca, podigla su ruke i isprekidano dokazivala da se predaju, Čopić je zarobljenike odveo iza obližnjeg drveta i počeo ih ispitivati kojoj jedinici pripadaju, koliko je njeno brojno stanje i čime je naoružana. Podaci da nemačke vojnike obuzima demoralizacija i da bi rado izmakli iz retko viđenog vatrene pakla, značili su mnogo i proletere podstakli da se žešće okome na utvrđenu liniju u strmini Bežanijske kose.

Zamenik političkog komesara Trećeg bataljona Prve ličke proleterske Mladen Štetić, prekaljeni borac i iskusni partijski rukovodilac, stalno se nalazio u streljačkom stroju, najčešće razgovarao s novajlijama, proveravao kako se prekaljuju i doživljavaju vatreno krštenje. Lako je zapazio da golobradi dobrovoljci ne zaostaju za starijim i iskusnim drugovima.

Uvođenje u borbu nestrpljivo su priželjkivali borci Kosmajске brigade, zadržani u rezervi, u zaklonima duž železničke pruge, u peskovitim udubljenjima i rede tučenim mestima. Njihovu prethodnicu, u visini podvožnjaka, i crvenoarmejce-minobacačlije Nemci su žestokom paljbom od železničke stanice i trafostanice, prisilili da ne podižu glave iz zaklona i pođu napred. Tako je trajalo celog dana. A uveče je usledio odlučni napad na celoj vatrenoj liniji od Bežanije do zemunske železničke stanice i Dunava.

Bombaši Trinaeste proleterske brigade, raspoređeni u grupe, vešto su upali u zgradu železničke stanice, nešto ranije oštećenu i uzdrmanu raketama gardijskih minobacača crvenoarmejaca, osvajali prostoriju za prostorijom i Nemce primoravali da beže. Ulaze i stepeništa izduženog zdanja, preuđenog u vatreni osinjak, proletari su zalivali krvlju, ali nisu zastajkivali. Uz bombaše su išli puškomitraljesci i rafalima ukrštali otvore u zidovima odakle su virkale glave poklopljene šlemovima i pružale otpor.

Nastupajući metar po metar, proletari su se uklinili u ulice bliže centru grada. Neprijatelj se branio, tako reći iza svakog ugla, iz podruma, sa prozora brojnih zgrada, sa krovova i taktički uzmicao.

Uzbuna u štabu generala Feblera

U štabu nemačke armijske grupe »Srbija« oficiri su primali izveštaje o stanju na položajima oko Zemuna, u selima bliže Savi i Dunavu, o tome da bokovi njihove odbrane nisu ugroženi. Generalu Febleru je referisano o najmanjoj promeni i očekivan njegov stav šta da se preduzima i preporuči potčinjenim komandantima i jedinicama u vatrenom vrtlogu. Sva-ka njihova primedba i sugestija obično je završavana time da se znatnije ne uzmiče ni po cenu najvećih žrtava. On je mnogo očekivao od divizije koja je pristizala iz pozadine, predviđajući da će ona direktno iz pokreta posesti ugrožene položaje i pojačati odbranu, u smislu zahteva Nemačke komande jugoistoka da se izdrže i odbijaju i najžešći napadi. Umorni Febler, preko mere ćutljiv, šetkajući po štapskoj prostoriji, s levom rukom zabačenom na slabinu, a desnom zavučenom u džep bluže, razgonio je crne slutnje i najčešće razmišljao kako bi se izvukao iz vatrenih klešta ako se brojnije snage Narodnooslobodilačke vojske, uz podršku jedinica Crvene armije, udarom preko Save ili Dunava, nađu iza leđa armijskoj grupi »Srbija« i ugroze joj odstupnicu. Izlaz je video u podršci divizije u pokretu iz pozadine i blagovremenom povlačenju i pojačanju bokova sopstvene odbrane. Obuzet takvim razmišljanjem, general Febler je odlučio da privilegije, nadajući se nešto spokojnijem snu nego proteklih noći kada oka nije mogao sklopiti.

General Feblera je ubrzo probudio ađutant i ćutke, u stavu mirno, pružio izveštaj o nepovoljnom stanju na liniji odbrane. General se odmah rasanio, hartiju prineo očima i doznao da znatne snage protivnika ubrzano prelaze Savu u rejonu Umke, Obrenovca i Skele, da se upuštaju u borbu s

nemačkim jedinicama i prodiru u pozadinu njihovog borbenog rasporeda. General je odmah sazvaio štab da se proceni novonastala situacija i odluči šta dalje da se preduzme. Štapski oficiri su bili natmureni i pokisli. Bez-izražajno su gledali pretpostavljenog i očekivali da predloži nešto što će oni odmah prihvatiti i bez pogovora preduzeti mere, svaki u svojoj nadležnosti, da se to sprovodi. Febler nije želeo da objašnjava ono što je predviđao i čega se pribojavao. Počeo je direktno o nepovoljnom položaju jedinica u prvoj liniji i o pretnji da budu odsečeni od zaleđa. Nije zaboravio ni diviziju koja je očekivana da pojača odbranu, i odmah* je dodao da se ne bi smela uputiti u rizičan poduhvat. Načelnik štaba nije izdržao da ne predoči svoje viđenje — da je izlaz jedino u povlačenju i posedanju novih položaja. Febler se nije usprotivio takvom mišljenju i potčinjene je pitao kakvi su izgledi da se blagovremeno izvuče teška ratna tehnika lošim i raskvašenim drumovima. Oficiri su se zgledali znajući da je to gotovo neizvodljivo u slučaju ofanzivnijeg nastupanja i dejstva jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Crvene armije. Načelnik štaba je opet našao za potrebno da iskaže ono što drugi nisu morali odobriti, ukoliko su imali nešto povoljnije i prihvatljivije. Čutanje je propratilo njegovu nepovoljnu zamisao. General Febler je morao neprijatnu razmenu mišljenja svesti na zaključak i obavezu za jedinice u neugodnoj situaciji. Njima je naređeno da napuste uporno branjenu liniju i da se postepeno povlače prema Rumi, da uništavaju teško pokretnu ratnu tehniku i naoružanje i ne ostavljaju ništa ispravno. Čak je železnička pruga, sečenjem pragova i miniranjem šina, sasvim uništena i trebalo je mnogo truda i materijalnih sredstava da se ona ponovo izgradi i osposobi za prolaz vozova.

Oslobodenje Zemuna i prodor u Srem

U prepodnevrim časovima, 22. oktobra, proleter i Trinaeste i borci Kosmajске brigade ušli su duboko u Zemun i grad oslobodili od višegodišnje okupacije, straha i terora. Proleter i Prve ličke brigade istovremeno su izbili na Bežanijsku kosu i produžili da gone i tuku neprijatelja koji je odstupao u priličnom neredu.

U Zemunu je nastavljeno traganje za skrivenim neprijateljskim vojnicima i domaćim izdajnicima. U tome su proleterima i Kosmajcima znatnu pomoć pružili pripadnici narodnooslobodilačkog pokreta u gradu, članovi Skoja i KPJ, rodoljubi i građani. Zaostale i skrivene neprijateljske grupe brzo su pronađene, razoružane i strpane u zatvor.

Proleter i Kosmajci su produžili za neprijateljem i nikako ga nisu mogli sustići. Radost pobede i oduševljenje blistali su na licima boraca u marševskom poretku, na drumu za Batajnicu. A u mnogim srcima nije gasnula i tuga za drugaricama i drugovima, palim u jurišu na Zemun. U pamćenju boraca neizbrisivo su se zadržali likovi odvažnih: Boža Martinovića, Milića Brkića, Ljubiše Nikolića, Vlada Markasa, Periša Zunića, Gospave Čerkijević, Aleksandra Dočea, Slavka Dimitrijevića, Živka Živića, Ivana Vidova i drugih.

Istovremeno kad su naše jedinice prodirale u Zemun i osvajale Bežanijsku kosu, Štab Dvanaestog udarnog korpusa Narodnooslobodilačke vojske, pod komandom generalmajora Danila Lekića Španca, ratnika prekalje-

TITO NA POLOŽAJU PRVOG PROLETERSKOG KORPUSA NA
SREMSKOM FRONTU 16. JANUARA 1945.

PEKO DAPČEVIĆ KOMANDANT PRVE JUGOSLOVENSKE
ARMIJE NA SREMSKOM FRONTU

U STABU PETE KRAJSKE UDARNE DIVIZIJE KOMAN-
DANT MILUTIN MORACA PROUČAVA BORBENU SITUACIJU

PRISTAPSKJE JEDINICE PETE KRAJSKE UDARNE DIVIZIJE ODLAZE NA SREMSKI FRONT
ZEMUN, KRAJ NOVEMBRA 1944.

nog u bojevima u Španiji i brojnim okršajima širom Jugoslavije, preduzeo je mere da Jedanaesta krajiška, šesnaesta i Trideset šesta vojvođanska divizija, uz prethodne solidne pripreme, forsiraju Savu u rejonu Skele, Obrenovca i Umke i sadejstvuju divizijama Prvog proleterskog korpusa u borbama za oslobođenje Srema.

Savlađivanje nabujale i široke reke nije išlo bez teškoća i rizika. Nedostajala su plovna sredstva i podaci o neprijatelju. Iznenadjenjem su pretile i jače grupe neprijateljskih vojnika, koje su se krile, posle poraza Šteterove grupacije pod Avalom, u kukuružištima i pošumljenim predelima uz desnu obalu reke. Od svega se moralo obezbediti i pristupiti glavnom zadatku — forsiranju reke. Stoga su preduzimane mere da se sazna raspored neprijatelja u Sremu, njegova jačina, namere, naoružanje i pribavi dovoljan broj plovnih sredstava. Obaveštajni oficiri Šesnaeste vojvođanske divizije prelazili su reku, neopaženi se kretali terenom pod neprijateljskom kontrolom i prikupljali dragocene podatke. Slično su preduzimali i obaveštajci Jedanaeste krajiške i Trideset šeste vojvođanske divizije da najsvježijim podacima o neprijatelju pomognu solidnijem planiranju prelaženja preko reke.

Komandant Šesnaeste vojvođanske divizije Marko Peričin Kamenjar, u zapovesti Prvoj, Drugoj i Četvrtoj brigadi, koju je potpisao zajedno s političkim komesarom Paškom Romcem i načelnikom štaba Eduardom Rebulom, predočio je, između ostalog, sledeće: da divizija, u sadejstvu sa Sto sedamnaestom protivtenkovskom. Pet stotina šezdeset trećim minobacačkim pukom Crvene armije, odmah forsira Savu na sektoru Skela i nastupa pravcem Kupinovo, Ašanja, Deč, Vojka, Stara Pazova i preseče komunikaciju između Zemuna i Sremske Mitrovice. Kamenjar i Romic su naglasili da se prelaz preko Save i naredne borbe vode pod parolom — napred za oslobođenje Vojvodine!

Kamenjar je pratio pokrete potčinjenih jedinica, od komandanata brigade tražio izveštaje o uspostavljanju užeg mostobrana i obezbeđenja prebacivanja glavnine divizije na kotu 75, 79, Kupinova i Ašanje. Budnost i obezbeđenje bili su preduslov uspeha. Kamenjar je još bio pod utiskom borbi, u toku dana, na prostoru Skela, Brgulica i Krtiska, kada su uništene manje nemačke jedinice, ili primorane da se predaju, a to nije prošlo i bez znatnih žrtava. U kratkim i žestokim sudarima živote su dali Aleksandar Dukić, Milenko Vukašinović, Živan Englendžija, Miloš Čoban, Rada Vučetić, Predrag Večerinac, politički komesar čete, Živojin Tomić, Jovan Rapijski, Mujo Lelak, Sava Crnobrnja, Stevan Popović, Stevan Čarevski, Spasa Živanov, Omer Popović, Bogoljub Kovačević, Ivan Harujak, Petar Sekulić, desetar, Dušan Nežnanović i Dragan Čuturović, svi iz Prve vojvođanske brigade. Gubitaka su imale i ostale vojvođanske brigade u sudarima s grupama razbijenog neprijatelja, rešenog da se bori do poslednjeg daha i osveti za pretrpljene poraze. U kratkotrajnoj borbi u susretu život je, nešto ranije, izgubio i komandant Četvrte vojvođanske brigade Marko Milanović, čovek blage naravi, uvek spreman da razume borce, da primerom pokaže kako se udara po neprijatelju i ne odstupa u najkritičnijim trenucima.

Komandant Kamenjar, sa najbližim saradnicima, strogo je vodio računa da se uspostavljanjem mostobrana jače obezbedi pravac od šapca, zapravo sela bliže levoj obali Save, kuda su nailazili neprijateljski tenkovi i pretili iznenadnim napadom.

Ujutru su se prednji delovi Prve brigade domogli suprotne obale i obrazovali uži mostobran koji je postupno pojačavan i proširivan. Kamenjar se nalazio u neposrednoj blizini i pratio kako se forsiranje reke i napad odvijaju. Oštrim pogledom je premeravao reku, njene talase, čamce pune boraca i njihove snažne zaveslaje da savladaju maticu i pristanu uz zasečenu obalu. I sada je imponovao odvažnošću, kao i bezbroj puta ranije, počevši od julskih dana 1941. godine; kaleći se rastao je od običnog borca do komandira čete, komandanta odreda, brigade i divizije. On je, zapravo, borbu započeo napadom na Nemce u rodnim Grgurevcima, iskazujući koliko je neustrašiv i rešen da nikad ne poklekne, makar okupator i izdajnici bili i stostruko nadmoćniji. Poslednjeg julskog dana 1941. godine, kada je umoran svratio u seosku kafanu da se okrepi čašom vina, njegovom stolu su prišla dvojica folksdojčera, Vajner i Cop, počela ga izazivati i pretiti ubistvom. Kamenjar se ražestio, pesnicom raspalio i oborio Vajnere. Cop je trgao pištolj, ali nije stigao da opali. Sprečio ga je Kamenjarev brat Živan i oteo mu vatreno oružje. U žestokoj tuči Kamenjar je nožem prokrčio put do izlaza i otišao u Frušku goru. Ubrzo je učestvovao u oslobođenju političkih zatvorenika, komunista, iz sremskomitrovačke kaznione, sa grupom odvažnih skojevaca, baš u času kad im je zaprećeno pogubljenjem.

Komandant Kamenjar nije čekao da crvenoarmejci sklope pontonski most i za Prvom vojvođanskom je uputio četvrtu i Drugu vojvođansku brigadu. Sve se odvijalo prema planu, čak i bolje nego što se očekivalo. Iz preka su dopirali pucnji, lagano se udaljavali u dubinu ravnice i svedočili da neprijatelj trenutno nije sposoban za odlučniji otpor i protivnapade. Štab divizije je krenuo za brigadama u napadu i pratio njihovo nastupanje u pravcu značajne komunikacije. Jedinice Prve vojvođanske brigade slomile su neprijateljski otpor u Šimanovcima i produžile u pravcu Popinaca, Subotića, Petrovca i Putinaca. U susret neprijatelju žurile su i kolone Druge, četvrte i Desete vojvođanske brigade, privremeno stavljene pod komandu štaba Šesnaeste divizije. Ravnica je gorela od plamena raznog oružja, a meštani sremskih sela su ushićeni dočekivali svoje oslobodioce, darivali ih, po tradicionalnom običaju, vezanim peškirimima i gostili.

Trideset šesta vojvođanska divizija, pod komandom Radosava Jovića Miška, prvoborca iz Srema, prekaljenog u brojnim bitkama, prešla je Savu na sektoru Umke, a delom preko mosta u Beogradu i nastupala prema Jakovu, Surčinu i Dobanovcima. Njoj su sadejstvovali Tri stotine sedamdeset četvrti protivtenkovski, Sto četrdeset četvrti minobacački i Dvesta dva deset prvi haubički puk Crvene armije.

Kod Umke Savu je forsirala i Jedanaesta krajiška udarna divizija, pod komandom Miloša šiljegovića, proslavljenog komandanta kozarskih i krajiških partizanskih jedinica, i nastavila pokret u Srem, u pravcu Nikinaca, Hrtkovaca, Platičeva i Jarka.

Pripreme za žestoku odbranu

General Febler je naredio da nemačka divizija za specijalnu upotrebu »Stefan«, posle odstupanja iz Zemuna i okoline, pokuša zadržati jedinice Narodnooslobodilačke vojske, potpomognute artiljerijom Crvene armije, na liniji Karlovčić, Šimanovci, Krnješevci, Vojka, Nova Pazova i Novi Banovci.

Na ovom položaju iznurenu diviziju »Stefan« smenile su, 22. oktobra, u po bela dana, tek pristigle jedinice divizije »Bether«, odmorne, dobro naoružane, jačine oko 16.000 vojnika, podoficira i oficira. Nju su, u stvari, sačinjavali 606. puk za obezbeđenje, 808, 811. i 812. bataljon za obezbeđenje, 1. dobrovoljački policijski puk, 5. SS policijski puk, 3. bataljon 18. SS policijskog puka, zatim pridodati železnički bataljoni u Indiji i Sremskoj Mitrovici, jačine dve brigade vojnika, koji su postali policijske jedinice, 522, 555, 659. i 771. inženjerijsko-pionirski bataljoni, angažovani na utvrđivanju položaja na kanalu Jarčini, a nešto docnije kod Iriga i Sremske Mitrovice. Komandantu divizije »Bether« bio je potčinjen i 7. ustaški zdrug u Sremskoj Mitrovici.

Divizija »Stefan«, gotovo desetkovana, povučena je u pozadinu fronta da se odmori od višednevnih uzastopnih borbi i odbijanja brojnih napada.

Divizija »Bether« nije mogla odbraniti privremeno posednutu liniju i užurbano, koristeći maglovito vreme, povukla se prema kanalu Jarčini da tu pruži upornu odbranu, koristeći vodene prepreke, naselja, minska polja i razne druge inženjerijske prepreke.

Baš u to vreme, na Hitlerovo insistiranje, načelnik Vrhovne komande nemačkih oružanih snaga, general-pukovnik Jodl naredio je komandantu jugoistoka, feldmaršalu baronu fon Vajksu da se preduzmu sve potrebne mere da se prva linija odbrane u Sremu pomeri što više na istok i uporno brani. Zašto je Hitler insistirao da se to učini kad je predviđao i druge linije odbrane? Uporna odbrana u Sremu, u stvari, olakšavala je dejstvo armijskoj grupi »Freter Piko« u protivofanzivi između Dunava i Tise, južno od Kečkemeta u Mađarskoj, u pokušajima da povрати delove izgubljene teritorije.

Trodnevna bitka na kanalu Jarčini

Linija neprijateljske odbrane na kanalu Jarčini pružala se od sela Jarka, naslonjenog na lakat Save, preko Dobrinaca, Petrovaca, Putinaca, sve do fruškogorskih obronaka. Na prilazima Jarčini, u pojedinim naseljenim mestima, neprijatelj je pružao žilav otpor i nagovestio da borba neće biti laka. Na borbenost nemačkih jedinica uticalo je i Hitlerovo upozorenje da nije zadovoljan trenutnim razvojem događaja u Sremu, da se istočne granice Rajha, pogotovo takozvani sremski džep, moraju odbraniti i po cenu najvećih žrtava. Ovo upozorenje je stiglo posle pada Batajnice, Nove i Stare Pazove, Indije i drugih mesta koja su oslobodile jedinice šeste ličke, Šesnaeste i Trideset šeste vojvođanske divizije, tražeći da nezaustivo napreduju i neprijatelja potpuno izbace iz Srema. Na putu prema Batajnici i Indiji narod je svuda sačekivao borce, nudio im da se okrepe hranom i odmore.

U Batajnici se dogodio jedan slučaj koji je borcima Kosmajске brigade zavek ostao u sećanju. Kad je odlučeno da se tu zakonači, meštani su nudili tople sobe i prosto se otimali da zbrinu što više boraca. Čak su se počeli svađati u čiju će kuću smestiti rukovodioce bataljona. Ostariji meštanin se isprečio pred svoje komšije i dokazivao da ima najpovoljnije uslove za odmor drugova. Tada je političkom komesaru Radonjiću prišao crnomanjasti mladić, ćutke razvio nekakvu plakatu, uzdahom se sabrao i progovorio:

— Moju braću, skojevce, okupator je streljao. Evo, ovom plakatom fašisti su to oglasili...

— I šta?... — progovorio je Radonjić čitajući imena streljanih.

— Zaslužujem da u mojoj kući zanočite. Moja majka i otac to žele.

— Dobro, mladiću, biće kako želiš.

Iz Batajnice Kosmajci su otišli u Golubince. Dočekani su sa slavlom i cvećem. Čika Pera se isprsió ispred političkog komesara brigade Gakovića, i sasvim ozbiljno, donekle uvređen i sučući brk, bez okolišenja upitao:

— Gde ste vi, drugovi? Čekamo vas od juče.

— Stigli smo, evo — nasmešio se Gaković shvativši čičino nestrpljenje.

Meštanima Golubinaca je priređena priredba. Vodnik Ristić je recitovao pesmu »Grob u žitu«, a izveden je i skeč koji je pripremio politički komesar čete Rašović. Sve se to odvijalo u neposrednoj blizini linije fronta, uz tutanj bombi i granata na kanalu Jarčini, dok su Kosmajci iščekivali da budu uvedeni u borbu.

Neprijateljsku odbranu na kanalu Jarčini napale su, tako reći iz pokreta, Prva, Druga, Četvrta i Deseta vojvođanska brigada, potpomognute artiljerijom Crvene armije, u nameri da savladađu vatrenu prepreku i produže u Rumu.

Sa severa i severoistoka, od Iriga i Krušedola, napadale su jedinice Trideset šeste vojvođanske divizije, ugrožavale bok neprijateljske odbrane i približavale se Rumi.

Komandant prve vojvođanske proleterske brigade, Žika Stojšić, sa članovima štaba, kad je procenio situaciju, izdao je naređenje da se neprijatelj u Putincima napadne i potisne sa posednute linije. Borba je počela noću i brzo se rasplamsala. Nemci su se branili svim raspoloživim sredstvima, koristeći povoljniji položaj, dobro izgrađene fortifikacijske objekte i zadržali bataljone Prve vojvođanske. Ni dejstvo artiljerijskih oruđa crvenoarmejaca nije moglo razbiti solidno izgrađene bunkere, rovove i zgrade preuđene za odbijanje napada.

Sutradan su Nemci izveli nekoliko protivnapada, uz podršku artiljerije i minobacača, da se oslobode pritiska i spokojnije dočekaju noć. U jednom jurišu su uspeali da proletere primoraju na povlačenje. Ispred Petrovca je nastala kritična situacija. Komandant Žika Stojšić i politički komesar Jovan Štokovac Džoja došli su u streljački stroj i tražili da se ne uzmiče. Za to vreme jurišna odeljenja Nemaca, tukući iz automatskog oružja, ugrozila su nedovoljno zaštićenu bateriju topova crvenoarmejaca, postavljenu iza seoskih kuća, i želeli da je zarobe. Komandir baterije se našao u neugodnoj situaciji i naredio da se napadači tuku kartečom. Oni, međutim, nisu nameravali da ustuknu. U kritičnoj situaciji nekoliko proletera, među kojima i Andrija Šuster Janko, iskusni bombaš, otvorili su vatru i upotrebili bombe da napadačima prepreče put. Iz obližnjih dvorišta i kuća, kada su videli šta se događa, dotrčali su dečaci i devojčice, dograbili oružje i zalegli u busije. Nemci su ošinuti uzastopnim plotunima i primorani, uz gubitke, da se povuku u jazbine iz kojih su nešto ranije izleteli.

Noćnom napadu na Dobrince prethodilo je temeljno ispitivanje i izviđanje. Komandant brigade Đorđe Živković Jaša, politički komesar Ilija Jovanović, načelnik štaba Šefket Mujkić i zamenik komandanta Đuro Vojvodić brižljivo su proračunavali kako da bataljone upućuju u napad da

potisnu 500 Nemaca, bolje naoružanih, zaštićenih prirodnom preprekom i fortifikacijskim objektima. I komandanti bataljona su učestvovali u izviđanju, proceni situacije i pripremi napada. Ovo je učinjeno kad napad iz pokreta nije dao očekivane rezultate i kada su bataljoni, zasuti žestokom artiljerijskom i minobacačkom paljbom, morali ustuknuti.

Posle artiljerijske pripreme, istina kratkotrajne, streljački stroj Vojvodana je grabio, uglavnom preko ravnog zemljišta, približavajući se neprijatelju. Odjednom su neočekivano, sa suprotne strane, planule puške i puškomitraljezi. Stevan Mijatović, vodnik Sulejman Veren, Simo Marić i Radovan Ranković istovremeno su povukli obarače i upozorili da je neprijatelj krenuo da priredi iznenađenje. Borba je trajala gotovo dva časa. Neprijatelj je odbijen u bunkere i roveve iz kojih nije prestajala paljba.

Ni Deseta vojvodanska brigada nije postigla značajnije borbene rezultate u napadu na železničku stanicu Jarčinu i most preko kanala. Jedinice su ostale na položaju i čekale naređenje da ponovo napadaju i lome neprijateljsku odbranu.

Komandant divizije Kamenjar nije se mirio stim da brigade zastanu i neprijatelju dopuste da se sređuje i pojača liniju odbrane. Stoga je naredio da se izvrše potrebne pripreme i izvede odlučan juriš. I štab divizije se našao, tako reći, na vatrenoj liniji, na dometu granata i puškomitraljezskih zrna, u kući Đineta Velikića u Pećincima, da neposredno koordinira i rukovodi napadom.

Borci na položaju su bili gladni i umorni. Omladinke i omladinci iz Pećinaca odlučili su da zgotove i odnesu hranu jedinici četvrte brigade na položaju kod Budimirovih njiva. Omladinke Mara Adamović, Zorica Višnjevčanin, Vera Vidaković, Mara Vidaković, Dobrica Azarić, Divna Đurđević, Nevena Savić, Soka Stojšić, omladinci Živan Kocoljevac Brale, Žarko Stanisavljević Kiša i drugi poneli su zavežljaje hrane i pevajući napustili selo. Žarko Stanisavljević je terao kola tople hrane i vodio računa da ostane neprimećen od neprijateljskih osmatrača na dobrinačkoj crkvi. A to se nije moglo izbeći. Borci su čak predložili omladincima i omladinkama kakva ih opasnost vreba i predložili im da ne idu grupno. Sve je, međutim, bilo kasno. Minobacačke i topovske granate doletale su odnekud iz Dobrinaca, bleskom ošamutile mlade ljude, a jedna je tresnula pored kola i oduzela život Živanu Kocoljevcu Braletu, Žarku Stanisavljeviću Kiši, Marici Adamović, Zorici Višnjevčanin, Veri Vidaković, Divni Đurđević i Soki Stojšić, a teško su ranjene Dobrica Azarić i Stana Krstić. Potresen ovom tragedijom, književnik Jovan Popović je napisao istinitu priču i naročito upečatljivo naslikao lik mladog Braleta.

Prva brigada je ojačana sa dva bataljona Druge brigade da, posle artiljerijske pripreme, savlada protivnika u Putincima i protera ga u Rumu. četvrta brigada je morala ukleštiti neprijatelja u Dobrincima i izbiti južno od Rume, a Deseta ovladati prugom između Budanovaca i Rume.

U toku dana napad se nije izvodio kako se želelo, naročito na prilazima Dobrincima, kad nije iskorišćeno dejstvo raketnih gardijskih minobacača i artiljerije da se trenutno zbunjeni i ošamućeni protivnik izbaci iz rovova i bunkera. Borba za Putince je ipak bila žestoka i neprijatelj se žilavo branio. Donekle nepovoljan razvoj borbe uslovio je da se napad kratko obustavi, da jedinice predahnu, uvide propuste i ponovo grunu, rešene da istraju i pobeđu.

U sumrak su zatutnjali topovi i raketni gardijski minobacači. Njihov učinak je odmah korišćen i smelo se nastupalo.

Bataljoni Prve vojvođanske u silovitom naletu su isterali neprijatelja iz rovova pred Putincima i domogli se prvih kuća. Tada se razvila borba kakva se retko viđa u naseljenim mestima. Komandant brigade Žika Stojšić tražio je da se pametno osvaja kuća po kuća, da se maksimalno koriste vatrena moć raspoloživog oružja, bombe i noževi, da se nemački vojnici izbace iz sela i oteraju od kanala. Za kratko vreme Putinci su ostali bez stakla na prozorima, bez crepa na krovovima kuća. Svuda se razlegao lom, tresak i nastao je pravi pakao od pucnjave. Nemci nisu uzimali kako se očekivalo i sračunato su odbijali grupe bombaša da se ne uklone u njihov borbeni raspored. U tome, ipak, nisu uspeali i neke njihove otporne tačke savladane su u produžetku napada. Nemački oficiri se nisu mirili sa prepuštanjem značajnih objekata i organizovali su više protivnapada da izgubljeno vrata. I odbijani su pojačanim protivnapadima. U svanuće Putinci su bili očišćeni, a bataljoni Vojvođana izbili su u pozadinu neprijateljske odbrane na kanalu Jarčini. Time je cela linija odbrane ugrožena i neprijatelj primoran da se užurbano povlači.

Napad na Rumu

Komandant divizije Marko Peričin Kamenjar, zahtevao je od komandana brigada da se neprijatelj energično goni, da se uz put uništava i zarobljava i da se oslobodi Ruma. Na kilometar-dva ispred grada, neprijatelj se delom sudio, otvorio koncentričnu vatru iz puškomitraljeza, mitraljeza, topova, minobacača i zaustavio napad Vojvođana.

Usledilo je izviđanje, prikupljanje i brižljivo proveravanje podataka o brojnom stanju i rasporedu neprijateljskih jedinica. Za kratko vreme doznalo se da se u Rumi nalazi 4.100 neprijateljskih vojnika, uglavnom Nernaca. S njima su bili domobrani, ustaše, nedićevci, ljotićevci, žandarmsko-policajska odeljenja, savremeno naoružani, sa dovoljnim količinama municije i hrane. Njihov borbeni moral, izuzimajući nemačke vojnike, nije bio na zavidnoj visini.

Dok su brigade Šesnaeste vojvođanske divizije ugrožavale Rumu sa južne i jugoistočne strane, Trideset šesta vojvođanska divizija je oslobodila Irig i njene jedinice su prilazile sa severa i severoistoka da poluopkoljeni grad stegnu vatrenim obručem. Istovremeno su brigade Jedanaeste krajiške divizije savladale neprijatelja na svom pravcu nastupanja, prešle kanal Jarčinu, žurile Vognju i Sremskoj Mitrovici.

U podnevnim časovima, 26. oktobra 1944. godine, usledilo je naređenje da se izvrši napad na Rumu. Neprijatelj se tako našao u vatrenom poluluku, s mogućnošću da pruži snažan otpor ili izmakne u pravcu Sremske Mitrovice. Ovo drugo očevidno nije nameravao i u odbrambenim rejonima je tako organizovao vatrene sisteme da uspešno tuče sve prilaze otpornim tačkama i utvrđenjima.

Napadu je prethodila vatra iz topova i gardijskih raketnih minobacača. Vojvođanski proleter i su krenuli preko brisanog prostora, pokušavajući da iskoriste učinak artiljerije i razbiju kružnu odbranu grada. Usporeno su pristizali na jurišno odstojanje i bili spremni da polete kroz kišu

tanadi. Komandanti bataljona i komandiri četa procenili su da brisani prostor i dobra vidljivost koriste neprijatelju i da pravi juriš može uslediti u večernjim časovima. Nemci su tako nešto očekivali i brižljivo se pripremali za noćne borbe i osvetljavanje ispaljivanjem svetlećih raketa. A obostrano puškaranje, izazovi, vrebanje iskusnih nišandžija i tutanj poneke ručne bombe trajali su do mraka.

Uveče je usledio artiljerijski uragan na prednju liniju i dubinu neprijateljske odbrane. Vojvodani su žestoko nasrnuli. Nemci, ustaše i domobrani nisu štedeli municiju da bi zadržali i odbili napade iz neposredne blizine. Čak su iskakali izi rovova, zaklona, bunkera, tvrdih zgrada i preduzimali protivjuriše. U takvim sudarima su radili kundaci i bajoneti. Vojvodani su morali ustuknuti da predahnu i smišljenije napadaju. Njihov juriš ponovo je odbijen. Tek u trećem jurišu, 27. oktobra u 3 časa, neprijatelj je primoran da napusti grad, ostavljajući 150 mrtvih i ranjenih vojnika, nešto oružja i ratnog materijala.

U napadima na kanal Jarčinu, spoljna uporišta i Rumu, Vojvodani su imali više mrtvih i ranjenih. Ranjen je komandant Druge brigade Sava Sogić Kusa i 77 boraca. A živote su izgubili Arsa Mijović, politički komesar brigade, Milenko Čirić, komandir čete, Marko Nešković, politički komesar čete, Toma Kovačević, Lazo Jovičić, Grgur Kapetanović, Ilija Kontić, Nemanja Kovačević, Mira Đerić, referent saniteta, Radovan Resanović, Strailo Ivanović, Marko Božić, Jovan Mijatović, Stevan Rajić, Branko Misirača, vodnik, Radivoj Šuljmanac, Košta Kovačević, Borisav Andrić, Živan Mihailović, Radosav Dubajić, Jakov Haleš, Svetozar Ilić, Dragutin Bac, Vilim Majkendić, Jovan Maletić i Koledo Sombarda.

U oslobođenoj Rumi život se počeo normalizovati i uspostavljena je narodna vlast. Tu su privremeno, radi sređivanja i odmora, zadržane Druga i Četvrta vojvođanska brigada, a Prva je, goneći neprijatelja, stigla u Voganj. Deseta vojvođanska brigada je privremeno upućena u sastav Šeste ličke proleterske divizije i spremala se intenzivno za nove okršaje.

Pregrupisavanje nemačkih jedinica

Neprijatelj je poseo nove položaje na liniji Vrdnik, Jarak, Veliki Radenci i Sremska Mitrovica. Istovremeno je, 27. oktobra, general Febler, komandant armijske grupe »Srbija«, predao komandovanje u Sremu generalu Felmiju, komandantu 68. nemačkog korpusa, 2. oklopne armije, čiji je zadatak bio da brani liniju fronta od Mohača do Zvornika.

Na osnovu naredenja Nemačke komande jugoistoka, Felmi je preduzeo mere da njegove jedinice posednu i utvrde tri odbrambene linije: žutu, crnu i crvenu. Žuta linija se prostirala pravcem Sremska Mitrovica, Veliki Radenci, Šuljam, Bešenovo i Jarak. Crna linija je išla kanalom iza Lačarka, Mendeloškim potokom, izlazila na trigonometar 173, Ležimirsko brdo, Kuvadžin, Pištinač, Vizić i Neštin, a crvena pravcem: okuka reke Save, Panovalača, Martinci, Medeš, Barakut, Erdevik, Ljuba i Ilok.

Na pomenutim linijama neprijatelj je koristio tvrde zgrade za odbranu, tornjeve crkava za osmatračnice, mitraljeska gnezda i snajperiste. Brojni bunker i rovovi bili su zaštićeni bodljikavom žicom i minskim poljima. Nemci su se naročito utvrdili u Velikim Radencima, Bešenovu, Šuljamu,

Mandelosu, Grgurevcima, Ležimiru, Starom Divošu, čalmi, Binguli, Erdeviku, Kuzminu, Martincima i Sremskoj Mitrovici. Sve je ovo rađeno po Hitlerovoj naredbi. On je obavezao načelnika svoje vrhovne komande, Jodla, da mu referiše o svakoj promeni na jugoistoku i da preduzima odgovarajuće mere za solidnu i trajniju odbranu na tom sektoru fronta. Cilj nemačke odbrane po svaku cenu, osim podrške armijskoj grupi »Freter Piko« u ofanzivnim dejstvima, bio je još u sledećem: da se grupi armija »E«, pod komandom generala Lera, pošto im je prekraćena odstupnica iz Grčke i Albanije dolinom Vardara, Morave i preko Beograda, omogući izvlačenje besputnim pravcima i nepodesnim komunikacijama Crne Gore, Sandžaka i dela zapadne Srbije, prema dolini Drine i Sarajevu, zatim na sever u dolinu Save i pozadinu fronta u Sremu. Na ovim pravcima Nemci i domaći izdajnici su trpeli teške gubitke u živoj sili i tehnici, tukući se protiv jedinica Narodnooslobodilačke vojske. U takvoj situaciji front u Sremu, između Save i Dunava, zatim duž Drine, a takođe uzvodno Dunavom i Dravom, dobio je izuzetan strateški značaj.

Odmah po preuzimanju komande nad nemačkim jedinicama u Sremu, generalu Felmiu je naređeno da pojača odbranu na Žutoj liniji i obezbedi njene bokove. Stoga je Felmi 1. brdsku i delove 117. nemačke divizije zadržao u rejonu Zvornika i Bijeljine. Nekoliko samostalnih bataljona, preuzetih od generala Stefana koji je premešten da organizuje odbranu osječkog mostobrana, jedan puk 117. divizije, 118. divizija i delovi divizije »Bether« branili su Žutu liniju i ujedno Sremsku Mitrovicu. Njima su pomogle manje jedinice ljotičevaca, ustaša, nedičevaca i domobrana.

Feldmaršal fon Vajks, komandant jugoistoka, 30. oktobra je ponovio Hitlerovu odluku — da se Žuta linija uporno brani, a naredna, Crna, po svaku cenu. Upozorenje je bilo više nego dovoljno da general Felmi preduzme mere da se živa sila i vatrena moć raspoloživog oružja tako rasporede da postignu najveću moguću efikasnost. On se češće obraćao komandantu 118. divizije i tražio podatke o stanju u Sremskoj Mitrovici. Dobijao je odgovore da su sve raspoložive snage angažovane, da se ne zna šta će uslediti posle kratkog zatišja i povremene obostrane artiljerijske paljbe i da se ne raspolaže pouzdanim podacima o snazi i namerama protivnika.

General Felmi je razumeo suzdržljivost potčinjenih komandanata i ponovio da se napadi jedinica Narodnooslobodilačke vojske, čim uslede, uporno odbijaju i parališu.

Uzastopni napadi na Sremsku Mitrovicu i Žutu liniju

Posle oslobođenja Rume, Jedanaesta krajiška i Šesnaesta vojvođanska divizija, uz podršku artiljerijskih jedinica Crvene armije, nastavile su napade, porazile nemačku diviziju »Bether« na većem delu Žute linije i klino-vima ponegde doprle do Crne linije. Naročito žestoke borbe vođene su u Velikim Radencima, Bešenovu i Šuljamu. Nemačke jedinice se nisu mirile s porazom i često su vršile protivnapade, ali su trpele gubitke i morale uzmicati.

Borba za oslobođenje Sremske Mitrovice je započela, u stvari, napadom na Žutu liniju i naročito se rasplamsala od 28. do 31. oktobra. Već 27. oktobra komandant Dvanaestog udarnog korpusa Danilo Lekić Španac,

izdao je zapovest da se preduzme energičan napad na neprijatelja, da divizije i brigade izbiju čak do Iloka, Šida i Sremske Rače.

Komandant Jedanaeste krajiške divizije Miloš Šiljegović, shodno primljenom naređenju, razradio je plan napada na Sremsku Mitrovicu, zajedno sa članovima štaba, u dogovoru sa komandantiima i političkim komesarima Pete i Dvanaeste krajiške brigade, Dušanom Egićem, Jovom Mišljenovićem Popom, Milom Vučenovićem, Milutinom Vujovićem i njihovim zamenicima. Istim planom je utanačeno i sadejstvo s artiljerijskim jedinicama Crvene armije.

Napad je počeo nešto kasnije od predviđenog vremena. Najpre su artiljerijska oruđa obasula neprijateljske spoljne položaje i vatru prenela na objekte u gradu. Bataljoni Pete brigade nastupali su sa severa, u nameri da se najpre okome na Kaznionu i železničku stanicu. Kozarčani nisu znali da je neprijatelj iz pozadine doveo pojačanje, poseo nove položaje na prilazima gradu, koristeći teško premostivu vodenu prepreku i prednosti brisanog prostora.

Prvi bataljon Dvanaeste krajiške brigade, na čelu s komandantom Radom Čekićem, domogao se predgrađa i upustio u žestoku borbu. Nastupanje jedinica je pratio, iz neposredne blizine, komandant brigade Mile Vučenović i umalo nije pokošen rafalom nemačkog puškomitraljeza u času kad se odvojio od zida jedne trošne kuće. Paljba je postajala sve nesnosnija. Pogureni u polutami, bombaši su pritrčavali neprijateljskim mitraljeskim gnezdima, mnoga učutkivali i neki, smrtno pogodeni, ostajali na pločnicima i mokroj zemlji.

Komandant Četvrtog bataljona Đoko Banjac, lica ogaravljenog od prašine srušenih zgrada i barutnog dima, obilazio je komandire četa, zahtevao da se osvaja kuća po kuća i približava centru grada. Nemci su uvideli odakle im preti opasnost, brzo se pregrupisali i pojačanom paljbom zaustavili borce Dvanaeste brigade.

Pred Kanalom, nedaleko od predgrađa, i bunkerima su zaustavljeni streljački strojevi Prvog, Drugog i Četvrtog bataljona Pete krajiške brigade. Neprijatelj je koristio preimućstvo vodene prepreke i nije popuštao. Četa Ostoje Balabana Čaruge pokušavala je da pregazi kanal i uskoči u nemačke rovove. Borci su nekoliko puta ulazili u vodu i morali su ustuknuti ispred rafala neprijateljskih puškomitraljeza.

Borci Trećeg bataljona Pete krajiške, sa odvažnim komandantom Dušanom Kostadinovićem, političkim komesarom Rajkom Toromanom i njegovim zamenikom Milošem Storebrom, nastupali su od Volverovog salaša niz železničku prugu, bombama prokrčili put do železničke stanice, u kojoj su jurišom savladali svaki otpor i produžili u centar grada. Na ulicama i trgovima, u mnogim zgradama, rasplamsala se borba kakvu neprijatelj nije predviđao. Puškomitraljezi su neprestano tukli, ručne bombe su šišteći letele kroz prozore, stvarajući eksplozijama pukotine u zidovima i proređujući neprijateljsku odbranu.

Kad je uvideo da se teško može održati u centru grada, komandant nemačkih snaga je s manje ugroženih sektora spoljašnje odbrane hitno doveo jače jedinice, umešno ih rasporedio da opkole partizanske čete i onemoguće im izvlačenje. Tako se bataljon Dušana Kostadinovića neočekivano našao u nemačkom obruču u centru grada, a Nemce su, opet, delom bile opkolile partizanske jedinice, koje su napadale spoljna utvrđenja i prepreke.

Čim su se našli u teškom položaju, boixi Trećeg bataljona su zauzeli položaj u tvrdim zgradama, povelu borbu na život i smrt i protivniku nisu dopustili da se uklini u njihov raspored.

Ostali bataljoni Pete krajiške vodili su borbu oko Kaznionu i duž kanala, ali su morali odstupiti u samo svanuće da ne bi trpeli veće gubitke. U ravnici, nešto dalje od neprijateljske linije odbrane, svojski su prionuli da kopaju rovove i sigurnije odbijaju protivnapade. Nenaviknuti da se uvlače u vlažnu zemlju, neki borci su gundali i nerado se zaklanjali.

Odolevanje protivnapadima

Četvrti bataljon Dvanaeste krajiške, pod komandom Đoke Banjca, dugo je odolevao protivnapadima Nemaca i ostalim jedinicama pomagao da se bezbednije povuku na polazne položaje. Doka je išao od borca do borca i ponavljao da odstupanja nema dok ostali ne izmaknu ispred ubitačne vatre. U ruci je držao pištolj, ponekad ga dizao u visinu očiju i opajivao kad nemački vojnici nalete i sasvim se približe. Precizni pogoci su preodivljali njihove redove. Neustrašivi komandant Banjac služio je borcima za primer i podsticao ih da neprijatelja zbunjuju smelošću i odbijaju u najkritičnijim trenucima. U polumraku i kada zatrepere svetleće rakete, Banjac su vrebali nemački snajperisti i puškomitraljesci. Čak su i minobacači tukli putanju kuda se četvoronoške kretao. A kad se bataljon pokrenuo iz zauzetih busija, Banjac je zaustavila minobacačka granata. Drugovi su ga uzeli na ruke i izneli iz grada uzavrelog od pucnjave. Banjac je izdahnuo od teških rana i sahranjen je nedaleko od Sremske Mitrovice.

Tek u prepodnevnom časovima doznalo se da su borci Trećeg bataljona Pete krajiške ostali opkoljeni u gradu i da je njihova sudbina neizvesna. Bilo je predloga da im se pohita u pomoć jurišom na spoljnu liniju neprijateljske odbrane. Takav poduhvat preko brisanog prostora, blagovremeno je procenjeno, imao bi teške posledice i bio ravan samoubistvu. Zato je odlučeno da se sačeka noć i napad ponovi.

Iz centra grada često je dopirala žestoka pucnjava i grominjanje ručnih bombi. Po tome se moglo zaključiti da se bataljon Dušana Kostadinovića ogorčeno brani i odoleva višestruko jačem protivniku. Osluškujući pucnjavu, poguren u zaklonu nedaleko od Kaznionu, komandir Ostojica Balaban Čaruga uveravao je puškomitraljesca Dušana Mudrinića da će opkoljeni drugovi, tamo u gradu, izdržati i odbiti silovite napade protivnika. Čaruga je podsetio sagovornika kako je Dušan Kostadinović smelo i vešto vodio borcu u bici za Beograd, baš na Ljutoj strani ispod Avale, kad je iznenadio i potukao brojnijeg protivnika. Tom prilikom Kostadinović je oduševio generala Peka Dapčevića i generala Crvene armije Ždanova, koji nisu štedeli reči pohvale.

Tutanj oko Kaznionu

Uveče je ponovljena artiljerijska kanonada. Na zamračenom horizontu bleštali su odsevi eksplozija i označavali gde će doći do sudara. Čim je artiljerija učutala, Prvi, Drugi i četvrti bataljon Pete brigade gotovo trčeći

krenuli su u napad. Dočekani su žestokom vatrom i pljuskom zrna iz jabinu duž kanala i utvrđenja bliže železničkoj stanici. Streljački strojevi su zastali i istom raerom odgovorili na ubitačnu vatru. Ni to nije pomoglo da se raskine ojačana odbrana i otvori ulaz u grad. I poreci trenutnog zastoja, borci su činili sve da protivnike slome i u tome su se najviše isticali Dušan Budimir, komandir voda, Dušan Brkić, Savo Krneta, zamenik komandira čete, Milan Salamić, delegat voda, Živorad Denić, Dragan Drenjanin, Branko Zec, komandir voda, Dušan Mudrinić, puškomitraljezac, Života Stanojević, Mihajlo Vićentijević, Leposava Miladić, Predrag Mihajlović, Milan Maksimović, Uglješa Mašić, Zlatibor Matić i drugi.

Nemački puškomitraljezi i ostala oružja nisu prestajali da žestoko tuku iz bunkera i rovova. Uprkos sasređenoj neprijateljskoj vatri, Čarugina četa, štićena rafalima puškomitraljeza, čuvši povike da se juriša, pregazila je vodenu prepreku i nastavila da napreduje. Nedaleko od bunkera u koji je nameravao da ubaci bombu, komandir Čaruga je klonuo zahvaćen rafalom neprijateljskog puškomitraljeza i, držeći ruku na otvorenoj rani, smogao toliko snage da drugovima poruči da se drže na dostignutoj liniji. Nešto kasnije pogođen je puškomitraljezac Dušan Mudrinić dok je menjao položaj da izbegne minobacačke granate.

Kada se uvidelo da napadi bataljona Pete brigade nisu uspešni kako se očekivalo, pokušano je poslednje: diverzantska grupa, u kojoj su bili Dušan Matijaš, Dragan Dženopoljac, Drago Međed, Marko Bičanić, Branko Mikač, Rajko Destanić, Boško Banović, Dragoljub Đogić, Vojin Bubonjić, Stoja Kragulj i Milan Trivić, upućena je zidinama Kaznionu da miniranjem stvori prolaz u pozadinu neprijateljske odbrane. S teretom eksploziva u rukama i na leđima, blatnjavi od dugog puzanja kroz pravi glib, diverzanti su se približili i podišli neprijateljskom utvrđenju, ali su dočekani rafalima i ručnim bombama. Jedna je udarila Dragu Međeda u rame i odskočila mu pred lice, šišteći zastrašujuće. Iskusni borac i jurišlja nije se zbunio, hitro je zgrabio bombu i vratio je neprijatelju da tamo ubitačno zagrmi.

U toku okršaja i kidisanja na Kaznionu, kurir je dopузao do vođe diverzanata Dušana Matijaša i saopštio:

— Komandant je naredio da se grupa povuče i legne u zaklon. Do daljnjeg naređenja...

— Da se povučemo? — promrsio je vođa diverzanata. — Nisam zadovoljan, a poslušaću, tako komandantu prenesi, mali. I čuvaj se, drugar, gadno nas, vidiš, dočekuju i tuku. Teško su ranili, kad smo nastupali pored groblja, najhrabriju među nama, Radojku Bardak. Ne znamo da li će preživeti. Ajd', mališa, nosi poruku i komandantu slobodno kaži da sam ljut. Zbog povlačenja.

— Ne ljuti se, bolan. I ostali moraju odstupiti — dodade kurir misleći na bataljone u napadu i produži ukoso od vatrene linije.

Diverzanti su natraške, štiteći jedan drugome odstupnicu, uzimali od Kaznionu iz koje su se čuli vriska i pretnje neprijateljskih vojnika. Istovremeno su odstupali i streljački strojevi bataljona da se zaklone u ranije iskopane vlažne i hladne rovove. Na licima boraca i rukovodilaca primećivalo se neraspoloženje zbog uzmicanja i nemogućnosti da se prodre u grad i pomogne opkoljenom Trećem bataljonu. I pored svega, napad na spoljnu neprijateljsku odbranu je značio olakšanje opkoljenim borcima, jer protivnik nije mogao odvojiti znatnije snage da juriša na centar grada.

Postupno izvlačenje

Komandant Jedanaeste krajiške divizije Miloš Šiljegović, politički komesar Blažo Đuričić i članovi štaba, u toku borbe su uvideli da neprijatelj dovodi znatna pojačanja iz pozadine i žilavo se brani. Zato je odlučeno da se suviše ne rizikuje i da se jedinice postupno izvuku iz grada uzavrelog od pucnjave. Ali, brigu je pričinjavao nezavidan položaj bataljona Dušana Kostadinovića i nemogućnost da mu se pomogne da raskine neprijateljski vatretni obruč. Dvoumljenje komandanta divizije prekratila je povoljna vest, kada se to najmanje očekivalo, da je Drugi bataljon Dvanaeste krajiške, uz velike borbene napore i neznatne gubitke, opkoljenim borcima omogućio da se izvlače iz vatrenih klešta. Tek tada je komandant Dvanaeste krajiške Mile Vučenović odobrio komandantima bataljona Radi Čekiću, Nikici Miliću i Vici Runiću da čete odmiču od grada i izbegavaju pojačanu artiljerijsku vatru.

Umorni i neispavani borci, pognuti pod teretom ratne opreme, gacali su raskvašenim puteljcima i poljima. Mnogi su nosili ranjene drugove koji su tiho ječali i buncali na nosilima. Komandant Vučenović, primetno tužan, stalno je brinuo da se povlačenje, u sumaglici i hladnom jutru, odvija u najboljem redu. Uz put se prisećao mnogih detalja iz minule bitke. Najteže mu je bilo pri pomisli na pale drugove, na neispunjenu želju da omogućiti da se oslobode iz Kaznion mnogih politički zatvorenici, među njima i Muharem Suljanović, poznati radnički borac i sekretar Mesnog komiteta KPJ za Prijedor, njegov saborac iz predratnog perioda i ustaničkih dana pod Kozarom. Vučenović tada nije znao da su ustaše nešto ranije političke zatvorenike odvele dalje od Sremske Mitrovice i poubijale ih.

Magla se lagano odlepila od vlažne ravniice. Neprijateljska artiljerija je učestanije dumbarala i granate su počele sustizati kolone u pokretu. Retko drveće i jarkovi, uglavnom natopljeni vodom, dobro su poslužili borcima da se zaklone od zvižduka gelera.

U toku povlačenja borce Pete i Dvanaeste krajiške brigade potresla je još jedna tužna vest: minobacačka granata, eksplodiravši pored čuvarnice pruge nedaleko od železničke stanice, ranila je komandanta Pete krajiške Dušana Egića i Jovu Mišljenovića Popa, koji je postao politički komesar brigade u bici za Beograd, posle smrti Mahmuta Ibrahimpašića Maše u jurišu na Nemce zalegle na Ljutoj strani ispod Avale. Mišljenović je izdahnuo iza linije fronta, u bolnici, a Egić je zacelio rane i nešto kasnije došao na dužnost zamenika komandanta Jedanaeste krajiške divizije.

Peta i Dvanaesta krajiška brigada raspoređene su u Rumu da se odmore, delom reorganizuju i nešto kasnije upute u napad na neprijatelja. Na Sremsku Mitrovicu su pošli Vojvodani i borba se razgarala duž cele spoljne linije odbrane grada.

Vojvodani napadaju

Komandant Šesnaeste vojvodanske divizije, Marko Peričin Kamenjar, i politički komesar Paško Romac, kad su primili naređenje komandanta Dvanaestog korpusa Danila Lekića Španca da se izvrši napad na Sremsku Mitrovicu, izdali su zapovest borcima i starešinama brigada u kojoj, između

ostalog, piše: »Štabovi naših brigada moraju ozbiljno shvatiti ovaj zadatak, oslobodjenje Sremske Mitrovice... Mora svaki naš borac sa ponosom da krene na ovaj zadatak, jer se očekuje Šesnaesta slavna divizija, koja treba da oslobodi grad. Oslobodenjem ovog grada izbija se i poslednje uporište iz ruku ustaških i švapskih bandita na sektoru Srema...«

U popodnevним časovima, 30. oktobra 1944. godine, u rovovima i zaklonima ispred Sremske Mitrovice, tučena neprijateljskom artiljerijom, našla se Šesnaesta vojvođanska divizija, spremna da juriša i satire protivnika.

Prva vojvođanska brigada, sa komandantom Žikom Stojićem, političkim komesarom Jovanom štokovcem Džojom i načelnikom štaba Stojanom Ilićem, dobila je zadatak da napada istočnu stranu grada, i da preko Prošeka i Jališe prodre u centar.

Četvrta vojvođanska brigada, na čelu s komandantom Đorđem Živkovićem Jašom, političkim komesarom Ilijom Jovanovićem, načelnikom štaba Šefketom Mujkićem, zamenicima komandanata Đurom Vojvodićem i obaveštajnim oficirom Vašom Veskovićem, upućena je da napada sa severoistoka i duž železničke pruge, polazeći od Volerovog salaša, težeći da se domogne gradskih kuća i železničke stanice.

Druga vojvođanska brigada, čiji je komandant Sava Sogić Kusa nešto ranije ranjen, a politički komesar Arso Mijović poginuo u jurišu na neprijatelja, zadržana je u Vognju, u divizijskoj rezervi.

Šesta lička proleterska divizija, pod komandom Đoke Jovanića i Nikice Peinovića, pošto se privremeno nalazila u sastavu Dvanaestog korpusa, uglavnom na odmoru u Novoj i Staroj Pazovi, Indiji i Golubincima, uvedena je u borbu, usmerena da osvoji neprijateljsko uporište Velike Radince, da posle nastupa u pravcu jugozapada, izbije u Lačarak i time olakša napredovanje vojvođanskim jedinicama u osvajanju Sremske Mitrovice.

Trideset šesta vojvođanska divizija, sa komandantom Radosavom Jovićem Miškom, dobila je zadatak da ovlada Bešenovom i Šuljom i nastupa na zapad.

Napadu na Sremsku Mitrovicu i okolna neprijateljska uporišta pretходила je artiljerijska priprema i podrška. Potom su bombaši i puškomitraljesi krenuli na bunkere i roveve, na tvrde zgrade, da načine prolaze u neprijateljskoj odbrani.

U streljačkom stroju Prve vojvođanske brigade nastupali su i Mitrovčani, sada uglavnom rukovodioci jedinica, Nikola Latas, Jovan štokovac Džoja, Mira Milovančev, Marija štokovac, Pero Jeremić, Danko Hodoba, Marija Latas, Mita Hodoba i drugi. Oni su dobro poznavali prilaze gradu i drugovima pomagali da se gotovo neopaženi približe cevima neprijateljskog oružja i otvore vatru. Nemci se, ipak, nisu dali olako iznenaditi. Na svaki šum u polutami studene noći, oni su ispaljivali redenike metaka i time se delimično otimali od umora i sna.

Pucnjava se pretvorila u uragan, baš oko 21 čas, kad su vojvođanski proletari naišli na liniju neprijateljske odbrane, neštedimice tukući roveve, bunkere i druga utvrđenja. Vasa Kovačević, zamenik komandira čete, s nekoliko drugova, uskočio je u neprijateljske roveve. Nastalo je rvanje, hvatanje za gušu i sevanje bajoneta. Obračun se završio uništenjem dva mitraljeska gnezda. Slične podvige izveli su Milivoj Gmizić, Cvetko Ilić, Slavko Jakovljević, Jovan Kujundžić, Sava Marković, Olga Šandor, Slavoljub Krsmanović, Svetozar Maksimović, Živan Pejaković i drugi. A neprijateljska

odbrana je uporno odolevala i nije popuštala. Jedino je komandant Drugog bataljona Prve vojvođanske brigade bio zadovoljan kad su njegove čete potisnule neprijatelja iz rovova na istočnom ulazu u grad i domogle se nekoliko okolnih kuća. On je računao da se odatle lakše može približiti centru grada, tu okrenuti i vatrom raspoloživog oružja ošiniti u leđa neprijateljske spoljne odbrane. Takvu je mogućnost, izgleda, prozreo komandant nemačke odbrane, pa je s manje ugroženog sektora izdvojio izvesne snage i pojačao protivnapade. Vojvođani su morali da ustuknu blizu polaznih položaja, da se pregrupišu i da ponovo krenu u napad. Usledila su još dva odlučna juriša, ali neprijateljska odbrana nije popustila. Noć se lagano topila i položaj Vojvođana je postao nezavidan. U zoru su morali odstupiti sa dostignutih linija i zauzeti busije u ranije pripremljenim rovovima i zaklonima.

Žestoki okršaji u Velikim Radincima, Beženovu i Šuljmu

Linija neprijateljskih rovova, takozvana Žuta linija, u toku napada na Sremsku Mitrovicu, išla je gotovo pravo iz nedara Fruške gore, ispod vrha Čot, zatim preko Jaska, Beženova, Velikih Radinaca i završavala se ispred istočnog dela grada urastanjem u obalu Save. Naročito su bili uređeni i utvrđeni rovovi od Velikih Radinaca do Sremske Mitrovice, na mnogim mestima obezbeđeni minskim poljima i spletovima bodljikave žice. Istovremeno sa napadom Vojvođana na grad, lički proleterci su dobili zadatak da savladaju neprijatelja u Velikim Radincima i okolini.

Druga lička proleterska brigada, koju je vodio komandant Dragan Rakić, izvršila je nastupni marš, 29. oktobra, prema Velikim Radincima i zauzela polazne položaje za borbu i napad. Prethodnica njenog Drugog bataljona otkrila je neprijatelja u Stejanovcima i otvorila vatru. Neprijatelj se uporno branio. Njegov levi bok su istovremeno napali borci Prvog bataljona i zapretili da će prekratiti odstupnicu. Videći to, vojnici u šlemovima iskočili su iz rovova i zaklona i pobjegli u Velike Radince.

Na prilazima ušorenom sremskom selu, pretvorenom u pravu vatretnu tvrđavu, Nemci su pripucavali iz rovova i očekivali napad. A njemu je prethodila brza paljba 30 artiljerijskih oruđa i 300 eksplozija je sinulo u neprijateljskom rasporedu da bi se načinile breše i proleterima pomoglo u jurišu. Tu se dogodilo i nešto neželjeno. Proleterci su, naime, prerano skočili iz zaklona, stušili se prema protivniku i nekoliko ih je stradalo od sopstvene artiljerije. To je bila dovoljna opomena da se ubuduće napadi bolje sinhronizuju. U snažnom naletu, proleterci su potisli neprijatelja iz prve linije rovova i nameravali da prodru u selo. Hrabrošću su se isticali Mićo Bjelobaba, zamjenik komandira čete, sa zavojem na nezarasloj rani, dobijenoj u bici za Beograd, Milan Surla, puškomitraljezac, Duka Sladić, komandant bataljona, Jela Vitas, bolničarka, Milan Milošević, komesar čete. Dane Knežević, zamenik komesara čete, i drugi. Neprijatelj se sredio posle prvog udara proletera i primorao ih, žestokom mitraljeskom i pušćanom vatrom iz neposredne blizine, sa prozora i krovova seoskih kuća, da zalegnu na dostignutoj liniji. Jedan vod Druge čete Trećeg bataljona, na čelu sa Mićom Bjelobabom, prošao je kroz neprijateljski raspored, domogao se neobranog polja kukuruza i stigao iza sela. Bjelobaba je tek tada uvideo da se udaljio od čete i da mu pretila opasnost od Nemaca koji su po-

šli u protivnapad i opkoljavanje. Njihov nalet je osujećen ručnim bombama i preciznim nišanjenjem. Proleteru su uspjeli da se povuku dok je puško-mitraljezac Surla štitio odstupnicu i rizikovao sopstveni život da im pomogne. Čim je stigao u svoju četvu, Bjelobaba je legao u zaklon nedaleko od zamenika političkog komesara, povremeno otvarao vatru na neprijatelja i pričao šta se dogodilo grupi proletera, ponetih silinom juriša u neprijateljsku pozadinu. U tom času je doletela neprijateljska granata i šišteći se usadila između Bjelobabe i Kneževića. Oni su se jače priljubili uz zemlju i očekivali najgore. Na njihovu sreću granata nije eksplodirala. Neprijateljska artiljerija je učestala i preoravala položaje proletera. A zatim su nemački vojnici krenuli da iskoriste vatreni učinak svojih topova. Politički komesar bataljona Bogdan Čuić bodrio je proletere da izdrže, češće izlazio iz zaklona, primerom upućivao kako da se sačekuje i proruđuje streljački stroj napadača. Smenjivali su se juriši i protivjuriši. Ravničarsko selo se treslo od učestalih eksplozija a mnoge kuće ostajale su bez krova i prozora. Nemci su dovodili pojačanja i žešće nasrtali. Na obe strane je bilo znatnih gubitaka. Život je, pored drugih, izgubio i politički komesar Drugog bataljona Bogdan Čuić, a komandant Trećeg bataljona Đuka Sladić je ranjen i odnet u bolnicu. U takvoj situaciji komandant brigade Dragan Rakić je obavestio komandanta divizije Doku Jovanića o žestini bitke i o tome da je više proletera lakše i teže ranjeno. Doneta je odluka da se brigada izvuče iz borbe i uputi na kraći odmor u Pavlovce i Rumu. A njene položaje je preuzela Treća lička proleterska brigada kojoj neprijatelj nije pružio ozbiljniji otpor i ubrzano se povukao iz Velikih Radinaca.

Treća vojvodanska brigada, pod komandom Nikole Đuraševića, približavala se Bešenovu, a njeni obaveštajci su prikupljali podatke o snazi i rasporedu neprijatelja. Oni su doznali da se protivnik, oko 800 vojnika, nalazi u dobro utvrđenim rovovima oko bešenovačkog groblja, na drumu za Velike Radilice i drumu za Prnjavor. U toku dana izvršene su solidne pripreme i dva bataljona upućena u napad. Razvila se žestoka borba za svaki rov, bunker i kuću preuđenu u vatreno gnezdo. Nemci su trpeli gubitke i smišljeno uzimali u zapadni deo sela. Tu su sačekali pojačanje iz Šuljma, izvršili protivnapad i preoteli nešto ranije izgubljene položaje.

Narednog dana bataljoni su ostali na polaznim položajima i odbili dva neprijateljska protivnapada. A u popodnevnom časovima, uz sadejstvo 12 artiljerijskih oruđa Crvene armije, neprijatelj je uznemiravan i tučen u svojim jazbinama. Tako je potrajalo do večernjih časova, 1. novembra, kad je protivnik primoran da odstupi u pravcu Čalme, noseći više mrtvih i ranjenih vojnika.

Na Šuljam i Šuljamsku glavicu ustremila se Peta vojvodanska brigada, s komandantom Pavlom Kapičićem, političkim komesarom Esadom Cerićem i njegovim zamenikom Nikolom Đukićem Šucom. Napad su izvršili Prvi i Četvrti bataljon težeći da ovladaju neprijateljskom linijom odbrane ispod Šuljamske glavice do Bešenova. Borba se vodila cele noći i protivnik nije popuštao. Sutradan su usledili obostrani napadi, ali se ništa znatnije nije izmenilo. Uveče su ponovljeni vatreni naleti Vojvodana, uz podršku artiljerije, da se neprijatelj primora na predaju ili povlačenje. Na to je odgovoreno manjim protivnapadima i upornom odbranom. Tako je potrajalo do naredne noći, kada se neprijatelj počeo povlačiti sejući mine iznenađenja i noseći 50 ranjenika.

Napad bez odobrenja

Borci Prve i Četvrte vojvođanske brigade, kad se poslednje i mrazno oktobarsko veče nadnelo nad Sremsku Mitrovicu, nestrpljivo su iščekivali naređenje da ustanu iz zaklona i krenu prema neprijatelju. Baš u tim trenucima, polaznim položajima brzo se pronelo da napada neće biti, da će tek pristigle jedinice Dvadeset prve srpske divizije pokušati da osvoje grad, a Šesnaesta vojvođanska divizija krenuti za Klenak, zatim na sektor Mačve da posedne položaj od Loznice niz Drinu i Savu do Sremske Mitrovice. Vest je izazvala nelagodnost. Borci su otvoreno govorili da se ne mogu pomiriti sa tim da jednostavno odu iz grada u času kad su bili spremni da ne štete živote za njegovu slobodu. O njihovom raspoloženju doznalo se u štabovima brigada i samoinicijativno je odlučeno da se preduzme napad.

Mrak je omogućio Vojvođanima da iznenada, znajući tačan raspored protivnika i koristeći njegove manje branjene međuprostore, istovremeno izvrše napad s istočne i severne strane grada. Odjednom je nastao pravi vatreni uragan uz povike da se juriša. Borci su se prosto utrkiivali u jurišima i priređivali iznenađenja. Ulice su podrhtavale od tutnja ručnih bombi i eksplozija minobacačkih granata. Već u prvim časovima borbe Nemci su pretrpeli osetne gubitke i počeli su uzmicati prema zapadnom delu grada i Lačarku. Osetivši to, komandanti Prve i Četvrte brigade zatražili su da se napadi bataljona pojačaju i protivnik nemilosrdno satire. U prvoj borbenoj liniji našli su se gotovo svi komandanti i neposredno su rukovodili jurišima. Nemci su birali najkraću odstupnicu i pružali otpor. Za njima je krenula potera. Mnogi nisu izmakli sredokračama i stigli do Crne linije svoje odbrane, izdužene od obale Save, preko Lačarka, duž Mandeloškog potoka, pored Mandelosa i Lčimira do Fruške gore.

Prvog novembra 1944. godine Sremska Mitrovica je osvanula slobodna. Odmah su preduzete mere da se život građana normalizuje i da se otklone posledice ratnog razaranja.

Nemci nadoknađuju gubitke

U štabu 68. nemačkog armijskog korpusa, u Nuštaru nedaleko od Vukovara, nije se primećivalo ništa izuzetno. U stalno osvetljenoj štapskoj prostoriji, čiji su prozori bili obloženi specijalnim zastorima da ni zračak svetlosti ne prodre napolje, komandant armijskog korpusa, general Felmi, brižljivo je proučavao promene nastale povlačenjem divizije »Bether« i napuštanjem Žute linije. Sada je odbranu trebalo konsolidovati na Crnoj liniji, ubrzano utvrđivanoj dok su borbe vođene na kanalu Jarčini, u Rumi, Sremskoj Mitrovici i selima bliže Fruškoj gori. Felmi je imao na umu upozorenje pretpostavljenih, u prvom redu komandanta Jugoistoka, feldmaršala fon Vajksa, da je odbrana svake stope Srema od posebnog značaja za razvoj ukupnih dejstava nemačkih jedinica na tlu Jugoslavije i Mađarske. A kako voditi uporne odbrambene borbe? S kakvim se snagama trenutno raspolaze za takve poduhvate? General Felmi je zamišljen čitao najnoviji iz-

ČETVRTA SRPSKA UDARNA BRIGADA ODLAZI NA POLOŽAJ

DIVERZANTSKA GRUPA PETE KRAJIŠKE UDARNE BRIGADE

PROTIVTENKOVSKI TOP U DEJSTVU KOD KOMLETINACA

BORBE KOD OPATOVCA. NASE JEDINICE NASTUPAJU

veštaj o stanju na njegovom sektoru odbrane, zastajkivao, u sebi proračunavao šta može preduzeti i gotovo rasrđen stavio papire u fioku radnog stola. Malo je protegao noge, utrnule od dugog sedenja i noćnog bdenja, prišao prozoru i nije pomerio zavesu da proviri u mračnu noć. A napolju su stajale udvojene straže, dok su ojačana odeljenja držala zasede nešto dalje u dobro odabranim zaklonima, da spreče svaki prepad i iznenađenje. Felmi se vratio stolu, nagnuo termos smlačene kave da se okrepi i lakše podnese nespavanje. Potom je nemušto počeo ponavljati: braniti se po svaku cenu... po svaku cenu... A cena nije mala... Uporna odbrana, samo nekoliko poslednjih dana, mnogo je koštala u vojničkim životima, rantoj opremi i tehnici.

General Felmi je zaključio da divizija »Bether«, posle višednevnih borbi i napuštanja Sremske Mitrovice, desetkovana i premorena, nema potrebne kvalitete za preduzimanje i odbijanje napada. Zato mu se kao neminovna nametnula misao da je treba rasformirati i preostalo ljudstvo rasporediti u druge jedinice, manje poljuljanog morala i sposobne da nose teret predstojećih bitaka. Njegova zamisao je ubrzo i ostvarena. Ostao je bez jedne divizije koja je, istina, donekle ispunila postavljeni zadatak — da zadržava jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i usporava njihovo napredovanje dok se potpuno ne osposobe i učvrste naredne linije odbrane.

Položaje na Crnoj i Crvenoj liniji posela je tek pristigla nemačka 118. lovačka divizija. Njoj su pridodati, u cilju ojačanja, 3. bataljon 18. esesovskog policijskog puka, 2. dobrovoljački policijski puk »Srbija«, 2. bataljon 1. dobrovoljačkog policijskog puka »Hrvatska«, 1. samostalni bataljon »Hrvatska« i 13. ustaški stajajući zdruk. Komanda nad ovim snagama poverena je ambicioznom, hladnokrvnom i sračunatom generalu Jozefu Kibleru, po kome je cela borbena grupacija i dobila ime. General Kibler je predviđao teške okršaje i sav se posvetio tome da potčinjene pripremi za naročitu vrstu obračuna. Izmislio je, naime, primenu taktičke borbe, brzo prihvaćene i nazvane »draufgenger«, što znači da se mora napadati do poslednjeg daha, umešno povlačiti, menjati položaje, ponovo nasrtati i priređivati iznenađenja. Ovakva taktika je tražila znatne žrtve, ali je obećavala da uspori i zadrži nastupanje jedinica NOVJ u Sremu dok ne pristignu željno očekivanja pojačanja jedinica nemačke grupe armija »E«, pod komandom generala Lera, koje su se povlačile kroz jugozapadnu Srbiju, Crnu Goru i istočnu Bosnu, vodeći teške borbe i trpeći osetne gubitke.

Kad je predao dužnost generalu Kibleru, komandant 68. nemačkog armijskog korpusa, general Felmi, sa svojim štabom, preuzeo je komandu nad nemačkim i kvislinškim snagama u Baranji, zapravo od Baje do ušća Drave u Dunav, gde se očekivalo, prema predviđanju komandanta jugoistoka, feldmaršala Maksimilijana fon Vajksa, da će jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i Crvene armije forsirati Dunav. Nemci su naročito oćebedili desnu obalu Dunava u rejonu Batine, znajući da bi gubitkom Baranje njihove snage bile ugrožene u oblasti Budimpešte, a takođe i u Sremu.

Pod neposrednom komandom u Baranji general Felmi je imao sledeće jedinice: diviziju »Brandenburg«, 31. SS dobrovoljačku diviziju, delove 13. SS »handžar« divizije, ustašku pukovnicu »Baranja«, dve mađarske granične brigade, ojačane sa 20 tenkova, 92. motomehanizovanu brigadu, puk nedičevaca i više artiljerijskih diviziona. Ove snage su štitile levi bok nemačke odbrane u Sremu i tako joj dobrim delom sadejstvovala.

Smena na položaju

Šesnaesta vojvođanska divizija zadržana je u Sremskoj Mitrovici da se odmori i sredi posle višednevnih žestokih borbi. Njene položaje, zapadno od Lačarka, preuzela je tek pristigla Dvadeset prva srpska udarna divizija, u čijem su se sastavu nalazile proslavljena Druga proleterska, četvrta i Peta srpska udarna i Trideset prva srpska brigada. Pre izlaska na vatrenu liniju, borcima je predočeno da moraju kopati rovove, da se čuvaju nagaznih mina i snajperista. Nemci su vesto ostavljali mine iznenađenja svuda: na puteljcima, ulazima u napuštene kuće i sporedne zgrade, ispred svojih rovova i bunkera.

Kolone Druge proleterske brigade prošle su Sremsku Mitrovicu i u večernjim časovima, 1. novembra, stigle u Lačarak. Komandant brigade Ljubiša Veselinović, politički komesar Srećko Milošević i njihovi zamenici stalno su održavali vezu s komandantima i političkim komesarima bataljona i brinuli se da nastupa u pravilnom marševskom poretku. Iz dubine sremske ravnice, sa prostora od Martinaca i Čalme, oglašavala su se neprijateljska oruđa i mitraljezi. Proleterima to nije smetalo i odmereno su koračali. Plašt sumraka je neosetno zaogrtao ravnicu, ušorene kuće, bez repova dima, kad su meštani, stari i mladi, izašli na ulice da pozdrave proletere, donekle iznenađene tako prisnim dočekom u blizini nemačkih položaja. Dečaci su najrazdraganiji, pritrčavaju borcima, nude im buketiće svežeg jesenjeg cveća, radoznalo gledaju oružje, opremu i ponešto zapitkuju. Na tvrdoj podlozi ujednačeno odzvanjaju koraci. Njihov bat nadjača i poremeti eksplozija poneke granate u neposrednoj blizini sela. Predrag Nikolić u hodu stavi desnu ruku na rame pionira Đokice, nasmejanog dečaka, zahvali mu za buketić cveća, već zadenut u gornji džep bluže, pa se seti i upita:

— A šta da ti dam?... Za uspomenu.

— Imaš li neku olovku? Volim da pišem, a nemam čime — priznade Đokica nastojeći da ide ukorak sa proleterima.

— Nešto ćemo naći, iščeprkati — uzvрати Nikolić.

Njegovu nameru osujeti oštar pijuk, rez munje i strahovit tresak. Granate su počele doletati u centar Lačarka, rušiti krovove kuća i ranjavati. Naviknuti na iznenađenja, proleter i su hitro prilegli na zemlju i čekali da se tutanj udalji. Preplašeni meštani nagrnuli su u kapije i zaklone potražili u podrumima kuća. Odjednom se proneo glas da je politički komesar brigade Srećko Milošević teško ranjen u nogu. U blizini nije bilo lekara da ukaže pomoć. Priskočio je Vojin Đurašinović Kostja, zaustavio krvoliptanje i ranjenika uputio u bolnicu.

Proleter i su se prestrojili u poredak za napad i krenuli iz sela. Išli su obazrivo, na propisanom odstojanju, i stigli u plitke rovove u kojima su nešto ranije bili Vojvođani. Odmah je naređeno da se prihvate ašovčići, kopaju dublji i podesniji zakloni. Nekima se to nije dopalo i otvoreno su prigovarali da ne treba ići u zemlju nego jurišati na neprijatelja. Oni, u stvari, nisu shvatili značaj rovova u vođenju borbe na ravničarskom i nepokrivenom zemljištu. Nemarnost nije jevtino stajala i ašovčići su vremenom postali dragoceni.

Tri bataljona Druge proleterske, dok se jedan privremeno nalazio u Beogradu, zauzeli su položaj severno od Lačarka, desno od komunikacije

za Šid, uspostavili vezu, na desnom krilu, s jedinicama Šeste ličke proleter-ske divizije i tako osigurali desni bok.

Levo od pomenute komunikacije, takođe tučena vatrom nemačke teške artiljerije, zauzela je položaj Četvrta srpska brigada, čiji je komandant bio Gajo Vojvodić, a politički komesar Neđo Bogićević, sa zadatkom da ofanzivno dejstvuje.

Peta srpska brigada je zadržana u divizijskoj rezervi u Sremskoj Mitrovici.

Napadi ne prestaju

Severno od Sremske Mitrovice, na Crnoj liniji duž Mandeloškot no-toka, kod Mandeloša, Ležimira i u Fruškoj gori, borbe nisu prestaiaale. Ličani i Kosmajci gonili su neprijatelja u povlačenju i težili da stignu što dublje u njihov borbeni raspored. Tri bataljona Treće ličke proleter-ske vo-dila su ogorčene borbe i neprijatelja tukla na komunikaciji Ležimir, Čalma i Sremska Mitrovica. Na obe strane bilo je više mrtvih i ranjenih. Komandant brigade Lazo Radaković i politički komesar Gojko Milekić stalno su pratili razvoj borbe i nisu propuštali priliku da ukazuju na značaj dobrih zaklona, rovova punog profila kada se oglasi neprijateljska artiljerija i usle-de protivnapadi. Istovremeno je predočeno da frontalne napade ne treba izvoditi po svaku cenu, da je korisnije zaobilaziti dobro branjene tvrde ot-porne tačke u neprijateljskoj odbrani i vršiti obuhvate.

Kosmaj-ska brigada, sa komandantom Radoslavom Maričićem Kapla-rom i političkim komesarom Gakovićem, vodila je borbu u Mandelosu, ne-prijatelja potisla u Mandelošku pustaru i zauzela položaje zapadno od sela.

Prva i Druga lička brigada bile su u rezervi i na odmoru u Velikim Radincima i Stejanovcima.

Na sektoru Trideset šeste vojvođanske divizije, u rejonu Ležimira, Ši-šatovca, Kuvedžina, Rohalj bare i Struge, bilo je manjih čarkanja i artilje-rijskog bombardovanja. Neprijatelj je izveo nekoliko napada na bataljone šeste i Desete vojvođanske brigade kad su posedali i utvrđivali položaje južnije od Ležimira i šišatovca, kod Kuvedžina, Pištince i Stare Bingule.

Na položajima Druge proleter-ske i Četvrte srpske brigade, od obale Save duž Mandeloškog potoka, u rovovima i zaklonima vladalo je zatišje. Jedino su povremeno štek-tali mitraljezi iz neprijateljskih bunkera i dum-barale granate za uznemiravanje. Noć je bila mrazovita i hladna. Studen se uvlačila u skromnu odeću boraca i nije dala oka sklopiti. Mladi Živorad Stojković, šćućuren u rovu, govorio je drugu do sebe kako bi dobro došli naramci slame da izoluju vlagu i zagreju. I nestrpljivo je očekivao naređe-nje za napad. A ono će uslediti nešto pre svanuća, zahtevati da se razbije neprijateljska odbrana, nastupa preko Martinaca, Kuzmina, u dubinu ne-prijateljskog rasporeda, čak do Šida i dalje.

Izviđači su postali aktivni i nisu osećali hladnoću. Komandir Druge čete Prvog bataljona Četvrte srpske brigade Vlada Antić, politički komesar Luka Vasović i njegov zamenik Jovo Paović, kratko su se dogovorili i odlu-čili da izviđače upute u blizinu neprijateljskih rovova. Morali su odabrati najveštije i najsrčanije. A takvih nije bilo malo. Izbor je, najzad, pao na Miomira Simonovića, Miomira Pavlovića i Dušana Simonovića. Za vođu iz-

viđača određen je Miomir Simonović. Pošli su oprezno, držeći oružje na gotovs, neprimećeni stigli do jednog nasipa i prilegli da oslušnu. Ubrzo su razaznali glasove Nemaca u blizini, na drugoj strani nasipa.

— Šta da radimo? Hoćemo li otvoriti vatru? — šapatom upita Miomir Pavlović, spreman da istog trena povuče obarač oružja.

— Ni za živu glavu... Naš je zadatak da neprijatelja otkrijemo, a drugi će tući. Kad bude vreme — upozori vođa izvidnice i proviri preko ivice nasipa.

Na desetak metara spazio je siluete više vojnika, pogurenih u rovovima za ležeći stav i ustuknuo da ostane neprimećen. Kratko je razmišljao kako da postupi i drugovima šapnuo:

— Trknuću nazad, do komandira čete, da javim šta smo otkrili. A vi čutite i čekajte.

— Dobro, ostaćemo — saglasi se Dušan pritežući oružje i gledajući u pravcu neprijatelja.

Miomir Simonović se lagano udaljio i posle potrčao da što pre stigne u komandu čete. Na okupu je zatekao komandira Antića, političkog komesara Vasovića, Randela Milenkovića, delegata Paju Ristića i druge i odmah progovorio:

— Nemci su sasvim blizu. Odmah iza nasipa. Nešto razgovaraju.

— Budni su, znači. Očekuju naš napad — proceni Antić, dograbi oružje i poče razmišljati kako četu da povede u borbu.

A Simonović se vratio drugovima kod nasipa, taman zaustio da im kaže šta je uradio, a nemačko oružje planu i paljba se proširi duž celog položaja. Izviđači su pokušali da se povuku, povremeno pucajući u pravcu neprijatelja. Miomir Simonović je išao poslednji i brinuo da ne bude iznenađen. Levo i desno čule su se komande i čete su polazile u napad. U početku su imale prednost, dok Nemcima nije pristiglo pojačanje da silovito krenu. Tpak su zadržani i odbijeni u zaklone, odakle su precizno gađali i umešno koristili brisani prostor. Jedan borac je teže ranjen baš u trenutku kad je Druga četa uzmicala s nepokrivenog zemljišta i niko se nije usuđivao da mu priskoči u pomoć. Vođa izviđača pokušao je da nešto učini, ali je dočekan paljbom iz puškomitraljeza i morao se povući za obližnju pilanu. Tu je našao političkog komesara bataljona Kuzmana Nikolića i njegovog zamenika Damjana Mrkića koji su bili u streljačkom stroju, usplahiren ih pogledao i progovorio:

— Ostade jedan drug, tamo na čistini. Moram se vratiti da mu pomognem.

— Ne možeš bez podrške i sam.

— Valjda ću uspeti.

— Čekaj, smiri se. Dobićeš pojačanje. Moraš se dobro pripremiti. Uzmi neko ćebe da se ranjenik lakše iznese — predloži Kuzman, odmah se pobrinu da četvorica dobrovoljaca krenu za Simonovićem i da ih vatrom podržava cela četa.

Već se razdanjivalo. Paljba se nešto proredila i dva streljačka stroja su bila u stanju iščekivanja. Odvažna petorka se nije osvrkala na opasnost i puzeći je krenula da izvuče ranjenog druga. Simonović je grabio prvi, birao manje tučena mesta i plitka udubljenja da izbegne rojeve kuršuma. Približili su se ranjeniku i čuli da tiho ječi. Simonović je dao znak drugovima raspoređenim nešto pozadi i ulevo da ošinu iz svih oružja i spreče

protivnika da iskoristi preimućstvo boljeg položaja i ravnog terena. Pucnjava je zaglušila petoricu odvažnih, koji su priskočili ranjenom drugu, pažljivo ga položili na čebe i poneli. Simonović je natraške puzao, drugove štitio da uzmaknu u prvi zaklon, na nišan uzimao neprijateljskog puškomitraljesca i nije mu dozvolio da preciznije gađa. Ranjenik je donet u bataljonsko previjalište, a posle je upućen u bolnicu u Sremskoj Mitrovici.

Uzastopni juriši proletera

Sa napadom boraca Četvrte srpske brigade usklađeni su i napadi Druge proleterske, a nešto severnije i Treće ličke proleterske brigade.

Komandant brigade Ljubiša Veselinović razradio je, u saradnji s komandantima bataljona, plan napada preko ravnice i kanala, vodene prepreke, koju je neprijatelj umešno poseo, načičkao brojnim bunkerima i rovovima. Napadu je prethodila artiljerijska paljba i podrška. Granate su iskopale brojne levkove na liniji neprijateljske odbrane, neke su pogodile bunkere i roveve. Onda je streljački stroj tri bataljona proletera krenuo preko ravnice i oprezno se približavao tranšejama iz kojih su liskali plameni jezičci pušaka i puškomitraljeza. Mrak je dobrodošao proleterima da ostanu manje uočljivi i lakše priđu na malu razdaljinu. Komandant Prvog bataljona Ljubinko Kalušević kretao se iza streljačkog stroja četa, procenjujući gde su najslabija mesta u sistemu neprijateljske odbrane. A njih, tako reći, nije bilo usled smišljeno izgrađenih vatrenih gnezda, zemunica, rovova, bunkera i prirodne prepreke — kanala punog vode, koji se nije mogao olako savladati bez priručnih plovnih sredstava. Sve to, ipak, nije smetalo proleterima da žestoko kidišu i daju sve od sebe. Upornost su podjednako pokazali borci i rukovodioci, idući rame uz rame, težeći da se neprijatelju približe na dohvat ruke i upotrebe ručne bombe. Hiljadu neprijateljskih vojnika besomučno je tuklo koristeći zaklone i brisani prostor. Grupe bombaša, štice puškomitraljeskom vatrom, smelo su vršile prepade i imale gubitaka. Vlada Zečević, delegat voda u Trećoj četi Četvrtog bataljona, u dogovoru s komandirima čete Živoradom Bakočevićem, poveo je grupu bombaša u pravcu odakle su naizmenično žiškali plamičci oružja i unekoliko otkrivali borbeni raspored protivnika. Meci su zujkali dosta nisko, primoravajući bombaše da se svaki čas pilepljuju za vlažnu zemlju i oprezno približavaju. Politički komesar bataljona Jovo Njego došao je u streljački stroj i vatrom iz automata zasipao puškarnice bunkera kome su bombaši prilazili držeći odšrafljene bombe u stisnutim šakama. Na komandu Vlade Zečevića bombe su šišteći poletele i zagrmele u neprijateljskom borbenom rasporedu. To je bio znak proleterima da izvrše juriš. Kad su potrčali, opet su dočekani žestokom vatrom i nekoliko ih je palo. Bolničari su brinuli da ranjene previju i upute dalje od vatrene pakle. U ukazivanju pomoći isticala se Slavka Panić Kozara, koja je mnoge ranjenike sklonila na bezbedna mesta. Napadi su ponovljeni dok sasvim nije odjutrilo, ali neprijateljska odbrana nije savladana. A onda je usledilo naređenje da se proleterci povuku na polazne položaje. Oni su to učinili nezadovoljni postignutim rezultatima, ali sa jednim saznanjem više — da ravničarsko zemljište, umešno izgrađeno i utvrđeno neprijateljska linija odbrane, bez otkrivenih bokova i međuprostora, traži, pored odvažnosti, borbenosti, spremnosti da se žrtvuje i opstveni život, umeće i snalažljivost.

Kosmajci ne uzmiču

Na položaju zapadno od Mandeloša, na uzvišenju kuda je prolazio usečeni put, pored drvoreda dudova, neprijatelja su tukli borci Prvog bataljona Kosmajске brigade, a na njihovom desnom krilu, na blagim padinama Fruške gore, bili su položaji Drugog bataljona. Na ovom sektoru neprijatelj je češće vršio protivnapade u nameri da zaobiđe desno krilo brigadnog rasporeda i proдре u Mandeloš. A tamo su se nalazili, baš u severnom delu sela, štab brigade, vod za vezu i druge manje jedinice. Komandanti bataljona prozreli su nameru neprijatelja, odlučili da odbijaju sve protivnapade i u povoljnom trenutku pređu u napade. Sipila je ledena kiša, raskvasila drum, sporedne puteljke i njive pune plitkih rovova. Borci su cvokotali u zaklonima, potpuno mokri, gladni i prozebli. Nevolje se zaboravljaju kad protivnik nasrne, primenjujući metod »draufgengera«, ili grane počnu da preoravaju ravnice i geleri sunu po plitkim zaklonima.

Na udaru su se našle, baš u jutarnjim časovima, čete Prvog bataljona. Nemci su najžešće navaljivali na kotu Ograde, baš uz sam Mandeloš, da ovladaju dominantnim uzvišenjem i preotmu deo drumu između Ležimira i Sremske Mitrovice. Usek drumu je dobrodošao Kosmajcima da se zaklone od pljuska zrna i smireni odbijaju nalete protivnika. Napadi su postepeno postajali češći i žešći. Kad su uvideli da ne mogu ostvariti obuhvate, Nemci su frontalno jurišali i nisu štedeli živote i municiju. Vodnik Miodrag Ristić, priljubljen uz strminu useka, merio je razdaljinu do protivnika, dobro nišanio i napadače obarao čim se pojave iz zaklona. Slično su činili puškomitraljezac Maksić, staloženi nišandžija Stevko i ceo vod boraca raspoređenih na malom prostoru da ostanu neprobojni bedem za napadače. U jednom trenutku, ipak, Nemci su krenuli na »sve ili ništa«, preplavili zaravan iza kote, trčeći pucali, hrabрили se uzvicima »forverc«, ne mareći za gubitke. Kosmajci su tukli brzom paljbom, pribojavajući se da će municija otanjiti i da neće odbiti očigledno nadmoćnijeg protivnika. Njihovu zabrinutost primetili su komandir čete i komandiri vodova i upozorili da odstupanja nema.

— Kad se sasvim približe, ništa ne brinite, drugovi — obrati se vodnik Ristić borcima. — Dočekaćemo ih ručnim bombama. Odšrafljene bombe ispred sebe! — doviknu on i prignu se napunjenom oružju.

Nemci su trenutno ležali u koritancima zemlje, a njihovi šlemovi su strčali i dobro im štitili glave. Cik-cak borbeni poredak omogućavao im je da potpuno iskoriste vatrenu moć oružja i izvrše pripremu za novi juriš. I Kosmajci nisu dugo čekali da prava lavina vojnika, u sivo-zelenoj odeći, nagrне na kotu prethodno tučenu artiljerijskim i minobacačkim granatama.

— Bombe, drugovi! — pronelo se duž zaleglog streljačkog stroja Druge čete.

Usledili su naizmenični zamasi ruku boraca popraćeni tutnjem, čiji se eho razlegao čak u dubinu Fruške gore. Nemci su se uskomešali. Jedni su pokušavali da produže, drugi okretali leđa, a neki jaučući padali da više nikad ne ustanu. Komandir čete Nikola Vujnović i politički komesar Rašović zauzeli su zaklone iza debelih dudova gotovo ispred neprijateljskih bajoneta i druge bodrili da slučajno ne popuste. Uragani bombi značili su mnogo, prorredili su stroj napadača, a preživеле ošamutili i primorali da okrenu leđa. Kosmajci nisu imali drugih dubitaka osim dvojice lakše ranjenih drugova.

Udari od Čalme

Položaj Treće ličke proleterske brigade bombardovala je neprijateljska artiljerija, a potom su jurišne jedinice neprijatelja krenule iz Čalme da proletere odbace sa dostignute linije i potisnu u Velike Radince. Na celoj liniji fronta smenjivali su se žestoki napadi i protivnapadi. Neprijatelj se posebno okomio na Treći bataljon, uporno težeći da se uklini u njegov borbeni raspored. Politički komesar bataljona Ilija Basta, znajući koliko su mladi borci koji su nedavno došli u jedinicu, neiskusni i nevični u vođenju borbe u ravnici i odbijanju juriša, našao se u prvoj borbenoj liniji da ih ohrabruje i podstiče. Ujedno se želeo uveriti ko će od njih učiniti toliko da zasluži crvenu petokraku sa srpom i čekićem, proletersko znamenje koje se nije dobijalo pre ispoljene hrabrosti i značajnijeg borbenog učinka. Mladići su se trudili, koliko su znali i umeli, da ne zaostaju za starijima u nišanjenju, upotrebi bombi i izbegavanju puškomitraljeskih zrna. A linija fronta se prosto zapalila i napadi nisu popuštali. Proleter i nisu štedeli živote da protivnika zadrže i odbiju nazad. Komandiri vodova bili su zadovoljni upornošću proletera, naročito Dušana Jovanovića, Zivorada Rajevca, Milutina Pavlovića, Sime Delića, Nikole Grujića, Drage Kostić, Milivoja Gavrilovića, Miodraga Obradovića, Teše Isailovića, Savke Mandarić, Sime Obradovića, Milorada Kolarevića, Dragoslava Milanovića i ostalih. Komandant i politički komesar brigade Lazo Radaković i Gojko Milekić, kad je neprijatelj zadržan i odbijen na polazne položaje, iskoristili su kratko zatišje i odlučili da se Prvi i Drugi bataljon, premoreni u dotadašnjim borbama, povuku na kraći predah u Velike Radince. Njihove položaje su preuzeli Treći i Četvrti bataljon i borba je nastavljena.

Do grla u vodi

Na položaju Dvadeset prve srpske divizije došlo je, u kratkom zatišju, do izvesne izmene u rasporedu i odabiranju pravaca napada brigada. Druga proleterska brigada se pomerila nešto severnije, do Vojnovića mlin, Državne pustare i drugih predela, a Četvrta srpska je prepustila dotadašnje položaje bataljonima Pete srpske brigade, pa se pomerila udešno, na pravac kuda je predviđeno da krene u napad. Druga proleterska i Četvrta srpska, zapravo pomeranjem prema Državnoj pustari, pripremane su za noćne juriše, prelaz preko dobro branjenog kanala, prodor južno od kote 103, da obuhvatnim manevrom odseku neprijateljske snage u utvrđenjima na kanalu i napadaju iz pozadine. Napad je brižljivo pripreman. Najpre je usledila kratkotrajna artiljerijska podrška i dejstvo raketnih gardijskih minobacača. Proleter i su to iskoristili i zagazili u kanal gotovo zaleđene vode da se sasvim približe neprijateljskim vatrenim gnezdima i jurišaju. Iz vode su izlazili ukvašeni do grla i zauzimali zaklone ispred izdignutih bunkera, iz čijih su otvora žiškali puškomitraljezi i nagoveštavali da sudar neće biti lak i bez žrtava. U polutami su Nikola Marjan, Milutin Mitrović, Fransoa Trimo i drugi otvorili vatru u pravcu neprijatelja da drugovima omoguće da lakše savladaju vodenu prepreku.

Drugi bataljon, pod komandom Dragovana Biorca, neprimećen je prošao Vujnovića mlin, približio se nemačkim rovovima kod puta Čalma — La-

ćarak i tu je dočekan snažnom vatrom. Nije bilo drugog izlaza nego da se juriša. Proleter i su potrčali preko brisanog prostora. Neki su ranjeni pali i zatražili pomoć. Referent saniteta Zdravka Jovašević brinula se o ranjenicima. A juriš nije malaksavao. Proleter i su se domogli prve linije neprijateljskih rovova i nameravali dalje, da pronalaze manje branjene prostore i zalaze dublje u pozadinu. Zadržani su vatrom iz nekoliko pravaca i primorani da se brane. Za to vreme ranjenici su odneseni na bezbednije mesto. Tek zauzeti rovovi dobro su poslužili da gubici ne budu veći i da se preduzimaju novi napadi. Komandir Treće čete Stanoje Jovašević pokušao je da proletere povede niz nasip kanala da se uklone u zaleđe neprijatelja i otuda otvore vatru. Već u prvom pokušaju primećeni su i morali su nazad. Obostrana žestoka paljba je trajala do narednog dana. Zamenika komesara bataljona Radenka Martića interesovalo je kakvo je stanje na pravcima napada drugih jedinica? Uskoro se doznalo da se nije daleko napredovalo, i da se neprijatelj nije dao iznenaditi i da priprema protivnapade čija će se žestina osetiti kad svane i preglednost postane bolja.

Čak ni sedam juriša dva bataljona Četvrte srpske brigade u razmaku od dva časa, nisu dali očekivane rezultate. Nemci su, naime, protivjurišima uspevali da preotmu izgubljeno. A kad im je ponestalo snage, pojačanje su doveli iz druge odbrambene linije i odoleli porazu. Proleterima i borcima Četvrte srpske brigade naredeno je da se povuku od neprijateljske linije odbrane da ne bi pretrpeli veće gubitke.

Izvođenje šireg obuhvatnog napada

U štabovima Dvadeset prve srpske i Šeste ličke proleterske divizije uvidelo se da udari u čelo neprijateljske odbrane, ako nemaju svestranu artiljerijsku i tenkovsku podršku, neće uroditi plodom i omogućiti prodore u dubinu. Postojale su dve mogućnosti da se izađe iz nepovoljne situacije: da se zatraži pojačanje u artiljeriji i tenkovima, ili izvede širi obuhvatni manevar, pregrupisavanjem postojećih snaga, preko Fruške gore, i sa severoistoka ugrozi komunikacija Šid — Martinci, čime bi se protivnik primorao na povlačenje ili predaju. O pomenutim zamislima obavešteni su komandant Prvog proleterskog korpusa, generallajtnant Peko Dapčević i politički komesar, pukovnik Mijalko Todorović, da daju svoje mišljenje i saglasnost. Iz štaba korpusa odgovoreno je da se tenkovi ne očekuju, da će artiljerijsko pojačanje stići, da se obuhvatni napad, uz istovremene borbe na frontu i izvesno pregrupisavanje snaga, može izvesti.

Položaj Kosmajске brigade kod Mendeloša, koristeći mrak, preuzela je Peta vojvođanska brigada. Neprijatelj je, izgleda, otkrio šta se čini i rešio da priredi iznenadenje. Njegove jurišne grupe sačekale su da topovi i minobacači snažno bombarduju i krenule u napad. Nemci su iznenada uskočili u rovove Četvrtog bataljona, u koje su borci tek ulazili i teško se snalazili u mraku. Nastalo je gušanje, povici i pucnjava. Borba se vodila kundacima i bajonetima. Nemci su odbijeni, ali nisu ostali mirni. Do zore su izvršili još tri napada i izgubili 20 vojnika.

Šesta vojvođanska brigada, pod komandom Đure Radoša, dobila je zadatak da zauzme Stari Divoš i nadire prema Čalmi.

Deseta vojvođanska brigada upućena je da oslobodi Bingulu i nastupa prema Erdeviku.

Treća vojvođanska brigada, ojačana divizionom artiljerije, upućena je preko Fruške gore u pravcu Iloka, u kome se nalazio bataljon Nemaca i dve satnije ustaša, da ih pokuša likvidirati.

Prva, Druga lička i Kosmajaska brigada upućene su preko Đipše za Viziće i Ljubu da likvidiraju neprijatelja i ugroze komunikaciju između Iloka, Erdevika i Šida.

Neprijatelj se žilavo brani

Frontalni napad Treće ličke proleterske, Pete, Šeste i Desete vojvođanske brigade, na prostoru Čalme, Starog Divoša i Bingule, bili su sračunati da privuku znatnije neprijateljske snage i time olakšaju Prvoj i Drugoj ličkoj, Kosmajskoj i Trećoj vojvođanskoj brigadi nastupanje kroz predele Fruške gore i uzvodno desnom obalom Dunava.

Napadi na Čalmu, Divoš i Bingulu nisu izvedeni kako se očekivalo. Već u prvim borbama pokazalo se da ne postoji dovoljna saradnja u usklađivanju dejstava, u korišćenju artiljerijske vatre i preduzete su mere da se to poboljša. Nemci su, međutim, dovodili pojačanja, nastojali da se odbrane i više od toga. U svakoj pogodnoj prilici prelazili su u protivnapad, uporno branili dobro utvrđena naseljena mesta, želeći da se održe što bliže delu izgubljene Crne linije i da je preotmu. Kod Divoša su bočnim iznenadnim napadom Vojvođane primorali da se povuku na polazne položaje. I tu ih nisu ostavili na miru. Nemci su, naime, upotreбили svu raspoloživu artiljeriju i 10 tenkova da Vojvođane odbiju prema Mendelošu i Ležimiru, ali u tome nisu uspeali.

Neprijatelj je žestoko kidisao i na položaje Treće ličke proleterske brigade.

Višednevne borbe, međutim, nisu donele bitnije promene na ovom sektoru fronta. A znatnih gubitaka u ljudstvu i ratnom materijalu imale su obe strane.

Neprijatelj je osetio šta mu se priprema iz nedara Fruške gore i brzo je pojačavao odbranu od Iloka do Erdevika. Na mnogim mestima je postavio žičane i minske prepreke.

Pljuštala je hladna novembarska kiša i raskaljala fruškogorske puteljke. Umesto munja, nebom su sevale raznoliko obojene rakete i svetleća zrna. Kolone Kosmajaca i Ličana ćutke su šljapkale kroz noć i prilazile Đipši. Komandant Druge ličke Dragan Rakić raspolagao je podacima da neprijatelj nema znatnijih snaga u ovom planinskom selu, i naredio komandantu Trećeg bataljona da uspostavi vezu s Prvim bataljonom Kosmajске brigade da sadejstvom izvojuju pobedu. Iz pokreta se prešlo u napad. Neprijatelj je pružio kratkotrajan otpor, ostavio 6 ranjenika i nestao u pravcu Vizića. Preduzeto je gonjenje, uz istovremene pripreme za napad na Viziće. A tri bataljona Prve ličke brigade, pod komandom Dmitra Zaklana i Jovice Grkovića, zauzele su položaje severoistočno od Erdevika da onemoguće upućivanje pojačanja neprijatelju u Viziću i drugim uporištima.

Neprijatelja u Viziću ukleštala su i napala dva bataljona Druge ličke proleterske brigade. Komandant Četvrtog bataljona poverio je najteži zadatak Drugoj četi — da nastupa pravcem odakle se očekivao najjači otpor i neprekidna puškomitraljeska vatra. Komandir čete Rade Svilar kratko je

razmislio o poverenom zadatku, odlučno pogledao komandanta i progovorio:

— Sve sam razumeo. Odlazim na izvršenje!

— Samo oprezno. Preko manje tučenih mesta — upozori komandant znajući da Svilar ima ogromno ratno iskustvo, da stalno brine o potčinjenima, da sebe više izlaže opasnosti nego njih, baš u najpresudnijim trenucima u izvođenju akcija.

Svilara je sakrila noć. Ubrzo su začekičala brojna oružja na pravcu napada njegove čete. Puškomitraljezi su se prosto utrkiivali u sagorevanju municije, a svetleća zrna varničila dosta nisko i cvrljučući se rasprskavala. Proleter i su puzeći podilazili vatrenim gnezdima i vrebali zgodu da ih uzdrmaju eksplozijama ručnih bombi. Svilar je išao prvi i merkao razdaljinu do najbližeg rova. Odšrafljenu bombu je držao u desnoj, a oružje u levoj ruci. Istovremeno je brinuo da se streljački stroj lagano pomera i pripremi za juriš. Neprijatelj je čuvao bokove, obezbedio prostor za povlačenje na podesnije i ranije pripremljene položaje iza sela. I pored takve predostrožnosti pretrpeo je velike gubitke. U rovovima je ostavio više mrtvih, njihovo oružje i ratnu opremu.

Drugi i Četvrti bataljon Kosmajске brigade vodili su borbu protiv neprijatelja u Matoroj šumi i Progonu, zauzeli njegove prednje položaje i nameravali da zađu u dubinu borbenog rasporeda. Komandanti bataljona Voja Nikolić i Mirko Medić usklađivali su napade i očekivali potpuni uspeh. U jednom trenutku je nastalo neobično grominjanje u blizini kote 193. Iza toga se razlegao uspaničeni uzvik:

— Nagazne mine!

Borci su zastali u blizini neprijatelja, jedni su otvarali vatru, a drugi se trudili da izvuku ranjene i pale drugove. Unekoliko su uspeali i ustuknuli na polazne položaje.

Treća vojvodanska brigada, pod komandom Nikole Đuraševića, stigla je blagovremeno na desnu obalu Dunava, zauzela položaj između Iloka i raskrsnice puteva Erdevik — Šid. Prilikom izlaska na položaj, Prvi bataljon je vodio kraću borbu s neprijateljem i imao petoricu ranjenih. Nešto kasnije, Drugi bataljon se sudario s protivnikom i nije prošao bez žrtava. Trinastorica boraca su ranjeni, a jedan je izgubio život. Neprijatelj je, takođe, imao gubitaka, a zaplenjen je sanduk puščane municije i minobacačkih granata. Posle brojnih čarkanja i manjih sukoba. Treća brigada je izvršila smeliji napad u pravcu Iloka. Neprijateljski vojnici su uzmakli s prednjeg kraja odbrane, ostavljajući 25 mrtvih i ranjenih pod bedemima grada da se otuda žestoko brane. U dejstvo je stupila njihova artiljerija i Vojvodane omela da upadnu u Ilok. Komandanti bataljona zajednički su procenili novonastalu situaciju, uvideli da bi produženje napada koštalo više žrtava i četama naredili da se povuku na položaje iznad Benešićevog salaša, Radoškog brda, raskrsnice drumova Šid, Ljuba, Ilok. Ubrzo je naređeno da se neprijatelj protera sa Radoškog brda, i ovlada dominantnim visom. Protivnik je, izgleda, očekivao napad i dobro se pripremio za odbranu. Njegova artiljerija i minobacači učestano su tukli streljački stroj Vojvodana i umanjili mu udarnu moć. To ih, međutim, nije sprečilo da ponovo napadaju, trpeći gubitke, ali i nanoseći udarce protivniku. Danima su bataljoni, nekad udruženi, a i samostalno, pokušavali da osvoje Radoško brdo i nisu uspeali. Neprijatelj se i ovde borio na život i smrt, služio se oprobanom metodom »draufgengera« i preduzimao protivjuriše.

Proslava godišnjice oktobarske revolucije

Sremska Mitrovica je postala sedište civilne vlasti i vojnih komandi. Već 3. novembra, dok su neprijateljski topovi tutnjali u blizini grada, izabran je Gradski narodnooslobodilački odbor i formirani odseci za finansije, prosvetu, obnovu, poljoprivredu, narodno zdravlje, trgovinu, industriju i zanatstvo, za snabdevanje i socijalno staranje. Za predsednika odbora izabran je Stevan Đurđević, za potpredsednika Slavko Rajić, za sekretare Mile Milanković i Gustav Kolarik. O atmosferi prilikom izbora i kriterijima Jefta Jeremić, u to vreme sekretar Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Srem, piše u delu »Između Save i Dunava«, pored ostalog i ovo: »Pre početka konferencije dogovorili smo se da sastanak otvori berberin Mitar Krastavčević, da ukratko objasni svrhu sastanka i da zatim da meni reč. Govorio sam o ulozi i zadacima narodnih odbora uopšte, a posebno o zadacima mitrovačkog odbora. Da odbor treba da bude sastavljen od građana svih zanimanja, da u njemu budu zastupljene sve narodnosti koje žive u Mitrovici i žene i omladina. Osnovni kriterij za izbor svakog člana treba da bude — držanje za vreme rata, da je sarađivao sa pokretom i da se nije okaljšao saradnjom sa okupatorom i ustašama. I, razume se, da je voljan da se primi dužnosti člana odbora i da ih savesno izvršava. Govorio sam i o poslovima koji ovaj odbor očekuju. Mitrovica je za sremske prilike imala prilično razvijenu industriju. Borbe za oslobođenje grada prekinule su rad fabrika, prestale su da rade i zanatlije, trgovine su zatvorene. Preduzeti sve što je potrebno da fabrike prorade, da se trgovine otvore. I industrija i mnoge trgovačke radnje bile su do oslobođenja u rukama okupatora i ustaša, a stari vlasnici ko zna gde se nalaze. Ne treba čekati da se reši pitanje vlasništva, postaviti privremenu upravu u fabrikama, pa i u onim trgovinskim i zanatskim radnjama koje su ostale bez vlasnika.«

Izborom Gradskog narodnooslobodilačkog odbora stvoreni su uslovi da se pristupi obnovi grada i iskoriste sve mogućnosti za pomoć jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, koje su krvarile na frontu udaljenom svega desetak kilometara. Trebalo je prihvatiti i zbrinjavati ranjenike čiji se broj, iz dana u dan povećavao. Gradska bolnica je praktično pretvorena u vojnu bolnicu. Građani su svestrano pomagali ranjenicima dajući probranu hranu, posteljinu i druge potrepštine za opskrbljenje bolnice. Zbrinjavane su, takođe, izbeglice iz sremskih sela koja nisu bila oslobođena. Brojni poslovi iziskivali su posebne napore i angažovanje svih raspoloživih saga i sredstava u tek oslobođenom gradu. Formirane su radne čete da osposobljavaju važnije komunalne objekte i pomažu u dopremanju životnih namirnica i ogreva. U škole je upisano 650 učenika. Sve je ovo doprinelo da se život u gradu postepeno normalizuje. U takvoj atmosferi vršene su pripreme za prvo slavlje u oslobođenom gradu — godišnjicu oktobarske revolucije. O tome su podjednako brinule civilne i vojne vlasti. Čak je, pored ostalog, predviđena i vojna parada. Grad je okićen zastavama i pisanim parolama.

Svečanost je počela ujutru, 7. novembra, kada su jedinice Šesnaeste vojvodanske divizije i Druge proleterske brigade, paradnim korakom, pod punom ratnom opremom, prodefilovale gradskim ulicama i neke okrenule Vašarištu, na miting naroda i vojske. Na maloj tribini bili su komandant divizije Marko Peričin Kamenjar, politički komesar Paško Romac, predstavnici vlasti, partijski rukovodioci i drugi. Baš u to vreme, da nije bilo žamora

i razdraganosti, čula bi se artiljerijska tutnjava negde oko Čalme, Starog Divoša i bliže Mendelošu. Na to, ipak, niko nije obraćao pažnju i sve se utišalo kad je komandant Kamenjar počeo da govori o značaju i veličini borbe koju naši narodi i narodnosti vode protiv okupatora i domaćih izdajnika, o skoroj pobedi nad fašističkim zavojevačima.

Zemlja se odjednom potresla i prisutne su zaglušile snažne eksplozije. Mnoge oči su pogledale zaravan ispred Vašarišta koju su zasule artiljerijske granate. Svima je postalo jasno da je neprijatelj pretpostavio da se u gradu praslavlja praznik oktobarske revolucije, i da želi omesti proslavu bombardovanjem iz dalekometnih topova. Jedna granata je doletela blizu okupljenog sveta i stroja proletera, čudno cvrčeći zasvrdlala u zemlju, eksplodirala i zasula prisutne gelerima i busencima zemlje. Niko, srećom, nije ozleđen i nije bilo panike. Narod i vojska, što je retko u ovakvoj prilici, ostali su spokojni, na svojim mestima, čekajući, valjda, da govornik dorekne sve što je naumio. Granate su zaredale u pravcu grada, eksplodirale u baštama, na ulicama, a neke pogadale i krovove kuća. Miting na Vašarištu mogao se nastaviti, jer se okupljeni nisu razišli, ali je rečeno da bi to bilo rizično i da se ne čeka na otvorenom prostoru. Ljudi, žene i deca pošli su svojim kućama, a proletere i Vojvodane čekalo je naređenje za pokret u pravcu neprijatelja.

Dramatični časovi

Nemci se nikako nisu mirili sa razvojem borbenih događaja i potpunim napuštanjem Crne linije. Stoga su preduzimali brojne napade, naročito u podnožju Fruške gore, da povrate delove izgubljene Crne linije i prodru u Sremsku Mitrovicu. Najžešći napad izveli su baš 7. novembra, u zoru, na celoj liniji fronta, usmeravajući glavni udar prema Mendelošu, na položaje Pete vojvođanske i Treće ličke proleterske brigade. Već u prvim časovima borba je poprimila u žestini. Neprijateljska artiljerija je granatama preoravala položaje Vojvodana i Ličana, a zatim su tenkovi počeli da satiru i ubijaju mitraljezima i topovima. Ručne bombe nisu bile dovoljne da zaustave nalet tenkova. Na njih je otvorila vatru protivtenkovska baterija crvenoarmejaca, postavljena na levom krilu borbenog rasporeda bataljona Treće ličke proleterske brigade. Proleter i su istovremeno tukli iz svih raspoloživih oružja da zaustave neprijateljski streljački stroj koji je vešto koristio tenkove i nastupao. Najumešnji su bili Drago Kostić, Miloš Ivanišević, Ranko Mihajlović, Milorad Paunić, Vitomir Žujović, u sprečavanju neprijatelja da uskoči u rovove i zaklone u času kad su tenkovi zaustavljeni pogocima iz neposredne blizine i primorani da se povuku. A četiri tenka su ostala nepomična u sumaglici ravnice, uništena vatrom topova iza čijih su nišanskih sprava bili crvenoarmejci. Nemci se nisu osvrtni na gubitke, već su se brzo pregrupisali i pripremili iznenađenje. Najpre je njihova artiljerija ubitačnom vatrom zasula protivtenkovsku bateriju crvenoarmejaca, a tenkovi su pošli u drugom pravcu, praćeni pešadijom, da borbama Pete vojvođanske zađu za leđa i stvore pometnju. Odabrali su prostor gde nije bilo protivtenkovskih oruđa i ugrozili levokrila bataljone. Za njima su stigli vojnici u šlemovima, uskočili u rovove i zaklone Vojvodana i počela je borba prsa u prsa. Zamenik komandanta brigade Dušan Rapajić i politički komesar Esad Cerić učinili su sve u izuzetno kritičnoj situaciji

da bataljoni odole nadmoćnijem napadaču i organizovano uzmakli ispred čeličnih grdosija. A to nije išlo kako se želelo. U operacijskom dnevniku Pete vojvođanske brigade o tom teškom danu zapisano je i ovo: »Neprijateljsku pešadiju razbili smo, ali neprijateljski tenkovi naterali su naše borce da se povuku. U tome momentu nastao je metež kod bataljona koji su počeli da se dezorganizovano povlače. Vezu je bilo nemoguće uspostaviti sa Trećom ličkom, tako i sa Šestom vojvođanskom brigadom i nastale su breše između naših bataljona kroz koje je počela da kulja neprijateljska motorizacija...«

Nemci su stigli severno od Mandeloša i pojačavajući napade primorali Vojvođane da odstupe u pravcu Grgurevca, čime su stvorili povoljne uslove da udare u bok Trećem i Četvrtom bataljonu Treće ličke proleterske brigade. Ogorčena borba je vođena za svaki rov i zaklon. Ličani su dobijali rane, organizovano se povlačili i zauzimali nove položaje istočno od Mandeloša. Nemci su upali u selo i požurili da unište protivtenkovsku bateriju crvenoarmejaca, da im se osvete za uništene tenkove i oklopna vozila. Baterija se pokušala izvući i nije uspela. Crvenoarmejci su odolevali do poslednjeg daha, ali im je nestalo granata i nemački tenkovi su dojurili punom brzinom da iskale svoj bes.

Komandant Šeste ličke proleterske divizije Đoko Jovanić i politički komesar Nikica Peinović, sa članovima štaba, nisu bili zadovoljni razvojem borbene situacije, naročito gubitkom protivtenkovske baterije crvenoarmejaca, pa su tražili od komandanta Treće ličke proleterske brigade Laze Radakovića i političkog komesara Gojka Milekića da se hitno organizuje protivnapad i izgubljeno pokuša povratiti. Već u 12 časova, uz podršku artiljerije i aviona, uz sadejstvo sa susednim jedinicama, lički proletari su prešli u napad, nanoseći protivniku osetne gubitke, ali nisu zauzeli Mandeloš.

Neprijatelj je napadao i istočno od Martinaca, na položaje Četvrte i Pete srpske brigade. Na rovove kod Generalnog kanala, neprijateljski topovi i minobacači sručili su pravu kanonadu da svome streljačkom stroju olakšaju nastupanje. Nemci su dočekani vatrenim uraganom i nisu mogli dalje od vodene prepreke. U operacijskom dnevniku štaba Dvadeset prve srpske divizije o tome je, pored ostalog zabeleženo: »Na frontu Četvrte brigade neprijatelj je u zoru izvršio napad i došao na vrlo blisko odstojanje od naših položaja. Prodor u naše položaje nije mu uspeo mada se po žestini njegovog naleta i artiljerijske vatre to moglo pretpostaviti. Izgubivši oko 20 ljudi, neprijatelj se zaustavio na daljini oko 60 metara. Pored bombardovanja naših streljačkih strojeva, neprijatelj je tukao i selo Lačarak, u kome je stradalo civilno stanovništvo. Na njegovu vatru odgovorile su 'kačuše'. U podne neprijateljski napad je popustio, da bi se kasnije sasvim stišao. Oko 17 časova i bataljon iz rezerve je stavljen u streljački stroj zbog produženja fronta i vezivanja s Drugom proleterskom brigadom koja je posela položaje kod sela Mandeloša.«

Druga proleterska, u stvari, stigla je direktno iz Sremske Mitrovice, sa proslave, da posedne Mandeloški potok i dejstva usmeri preko Državne pustare.

Neprijatelj je, po svemu sudeći, želeo da nastavi napredovanje i stigne u Sremsku Mitrovicu. Time bi ne samo povratio Crnu liniju nego izbio na deo neprežaljene Žute linije i produbio takozvani sremski džep. Preduzete su hitne mere da se to sasvim osujeti.

Komandant Šesnaeste vojvođanske divizije Marko Peričin Kamenjar proučio je, s komandantima brigada, nastalu situaciju, odlučio da se odmah krene u susret napadaču i osujeti njegovo napredovanje. U tom smislu je primio i usmeno naređenje Radoslava Jovića Miška, načelnika štaba Dvanaestog udarnog korpusa NOVJ, i brigade su izvršile pokret iz Sremske Mitrovice. Nešto napred, kod Mandeloša, Ležimira, Starog Divoša i Čalme, odjekivali su eksplozije i rafali, svedočeci da borba i dalje traje. Kolone Četvrte vojvođanske brigade, pod neposrednom komandom Đorđa Živkovića Jaše, Ilije Jovanovića, Đure Vojvodića i Šefketa Mujkića, ubrzano su marševale da stignu zapadno od Velikih Radinaca i zauzmu položaje za odbijanje napada. U tome se uspjelo za relativno kratko vreme, ali neprijatelj nije naišao, usled žestokih otpora ličkih proletera kod Mandeloša, i čekalo se naređenje za pokret i stupanje u borbu. Druga vojvođanska brigada, sa komandantom Josipom Kljajićem i političkim komesarom Sulejmanom Omerovićem Carem, raspoređena je nešto severnije od zidina mitrovačke Kaznionice sa zadatkom da neposredno brani grad i neprijatelju, ukoliko naleti drumom iz Mandeloša, nikako ne dopustiti da se domogne tvrdih zgrada i ulica. U kružnoj liniji iskopani su brojni rovovi i zakloni, a protivtenkovska oruđa postavljena na pravce odakle su mogli naići neprijateljski tenkovi i oklopna vozila.

Oko 17 časova, u brišućem letu, zagrmeli su avioni s petokrakama, njih osam, da pronalaze i tuku neprijatelja. Njihove bombe i rakete uzdrmale su okolinu Mandeloša, sustizale neprijateljske tenkove, oklopna i druga vozila, a mitraljeska zrna proređivala jurišne grupe. Iz zapaljenih vozila kuljali su stubovi crnog dima i mešali se sa sumrakom. Da bi se neprijatelj odbio, moralo se koristiti dejstvo avijacije i pojačati napadi. A to nisu mogle u potpunosti izvršiti brigade premorene u dotadašnjim borbama. Zato je Prvoj i četvrtoj vojvođanskoj brigadi, iste večeri, naređeno da sme ne jedinice Treće ličke proleterske brigade na položajima istočno od Mandeloša. Druga vojvođanska brigada zadržana je u divizijskoj rezervi. Nije to bila istinska smena nego pomeranje jedinica, pa je Treća lička proleterska preuzela položaj Desete vojvođanske brigade kod šišatovca i Bingule. Prilikom izlaska na nove položaje, lički proleterci su bili iznenađeni minskim poljem i nekoliko ih je ranjeno.

Proterivanje protivnika na Crvenu liniju

Isplanirano je proterivanje neprijatelja, usklađenim sadejstvom brigada i uz artiljerijsku podršku. Bataljoni Prve vojvođanske izveli su nasilno izviđanje, neprijatelja potisli iz Mandeloša i nastavili gonjenje. Istovremeno, uz podršku raketnih gardijskih minobacača crvenoarmejaca, izvršen je silovit napad na kotu 122 i neprijatelj je primoran da se povuče u pravcu čalme. Tučeni u odstupanju, Nemci su pokušali da se srede, da ojačaju sopstvene redove, da preduzmu protivnapade, ali im to nije uspevalo. Oni su, naime, bili prinuđeni da se brane na širem prostoru i odolevaju brojnim uzastopnim napadima. Kod Bingule su bili izloženi vatri ličkih proletera, a bliže Erdeviku napadima Četvrte vojvođanske brigade, čarke i pripucavanja je bilo i južnije, na položajima Četvrte, Pete i Trideset prve srpske brigade koja je domarširala iz Šapea da pojača odbranu na Mandeloškom

kanalu. Na tom prostoru, nešto ranije, vršen je žestok pritisak na borce Pete srpske brigade. Za kratko vreme, tako reći bez predaha, odbijeno je deset juriša Nemaca koji su uspevali da se približe na svega desetak metara, upotrebljavajući automatsko oružje i bombe. Iako mladi i bez iskustva u vođenju bliske borbe, borci Pete srpske brigade, zajedno sa iskusnim komandantima, komandirima i političkim komesarima, ni stopu nisu uzmakli ispred napadača koji nije birao sredstva u ostvarivanju svog cilja.

Oslobođenjem Mandeloša, Čalme, Starog Divoša, Bingule, ugrožen je neprijateljski bok u Državnoj pustari i zapadno od Lačarka. Nemački komandanti su ocenili da se ne mogu zadržati na posednutoj liniji i jedinicama su naredili da iskoriste okrilje mraka i odstupe na Crvenu liniju, u Martince, Barakut-Šidinu, Emilijin dvor i Erdevik. Njihovo povlačenje nije prošlo nezapaženo i usledilo je gonjenje.

Komandant Četvrte srpske brigade Gajo Vojvodić naredio je da se nastupa i prilazi Martincima. Borci su prešli kanal kod Državne pustare i Vojnovića mlina, obezbedili desni bok i nastavili da napreduju u nameri da zauzmu deo Crvene linije. Zaustavljeni su žestokom paljbom nedaleko od železničke stanice i bunkera u Martincima. Selo je napadnuto i sa severne strane, ali se neprijatelj uporno branio i bombašima nije dopustio da se privuku utvrđenjima i bunkerima. Nemcima je pristiglo i pojačanje u tenkovima. Pokretne čelične tvrđave krstarile su raskaljanim seoskim ulicama, stizale na najugroženija mesta, otvarale vatru iz mitraljeza i topova i odbijale napade. Komandanti bataljona uvideli su neprijateljsku nadmoć, naročito u tenkovima, preprekama od bodljikave žice, nagaznim minama, pa su komandirima dopustili da čete ustuknu pre svanuća i predahnu u rovovima. Hladnoća je žestoko stezala. Skvašene odeće i obuće, mestimično skorušene u ledenu koru, borci su cvokotali u rovovima i željno očekivali smenu. Kada je ona stigla, bataljoni su povučeni u Lačarak i na obližnje salaše da se borci oporave i odmore od izuzetnih borbenih napora.

Neprijatelja u povlačenju, takođe, gonili su borci Druge proleterske brigade, nastupajući preko Državne pustare, Vrtloga, Kudeljišta i Komorišta. Kod Barakut—Šidine proleter i su naišli na jakog protivnika i nisu mogli dalje. Pošto je hladnoća stezala i sneg vejao, pretila je opasnost, pored protivnapada neprijatelja, od smrzavanja i bataljonima je naređeno da se povuku u zemunice i roveve.

Na grebenu Fruške gore

Dok su borbe vođene na liniji od Martinaca do Erdevika, na grebenu i padinama Fruške gore nije bilo mira. Prva, Druga, Treća lička i Četvrta kosmajska izvodile su brojne napade i pokušavale da osvoje dominantne visove. A neprijatelj se dobro utvrdio izgradivši međusobno povezane roveve, bunkere, mitraljeska gnezda, sve to obezbeđivši minama iznenađenja, prirodnim i drugim preprekama. A kad bi mu se ukazala povolja prilika, na pojedinim sektorima izvodio je i napade. Sve ovo je iziskivalo da se proleter i Kosmajci utvrđuju u šumskim neprogazima, da kopaju zemunice i roveve da ih zaštite od kuršuma i hladnoće koja se teško podnosila u skromnoj odeći i obući.

Prva lička brigada vodila je borbe na prostoru između Vizića i Erdevika. Odbila je više neprijateljskih napada, podržanih artiljerijom i tenkovima. A u kratkotrajnim zatišjima odvažniji proleter i su odlazili u borbeni raspored i pozadinu neprijatelja da love »žive jezike«, da ih dovode, obično zapuštenih usta, u štab bataljona da progovore sve što znaju o svojoj i drugim jedinicama. Hrabrost je bila uslov za prijem u članstvo Skoja, KPJ, za dobijanje i nošenje proleterskog znamenja — crvene petokrake sa srpom i čekićem.

Druga lička brigada napadala je protivnika u dubokim rovovima, skrivenim u ogoljenom čestaru, zauzela predstražarske položaje, ali se morala povući usled jake minobacačke vatre i učestalih protivnapada. U ovom okršaju živote je dalo 12 proletera, a 32 je ranjeno. I narednih dana bilo je povremenih napada i nasilnih izviđanja. Sve to, međutim, nije dalo očekivane rezultate i neprijatelj se držao na posjednutim položajima.

Na novim položajima bataljoni Treće ličke brigade vodili su manje borbe i neprijatelja potiskivali u pravcu Erdevika.

Četvrta kosmajska brigada imala je nezavidne položaje u rejonu Matore šume, načičkane skrivenim bunkerima, minama iznenađenja, snajperistima i artiljerijskim oruđima. Po kiši i snegu borci su držali položaje i išli u napade. Najveću nezgodu je predstavljao uglavnom nedovoljno poznat i na više mesta miniran teren u predelu Matore šume. Kosmajci su više puta pokušali da se uklone u neprijateljsku odbranu i nisu uspevali. Hladne novembarske noći, dok je padala kiša pomešana sa snegom, Prvi bataljon je pošao u frontalni napad i nije se domogao neprijateljskih utvrđenja. Borci su opet morali u rove, natopljene vodom i vlagom. Pokušali su založiti vatre da se malo zagreju. A mokri suvarci nikako se nisu mogli upaliti. Puškomitraljezac Maksić prisetio se da izvadi barut iz nekoliko metaka i njime pospe vlažne suvarke. U dodiru sa plamičkom palidrvca, barut se zapalio i vatra se brzo razgorela.

U ponovljenom napadu ranjena je drugarica Nada, iz druge čete Prvog bataljona. Drugovi su je izneli ispod rojeva svetlećih zrna, sklonili u zemunicu na polaznom položaju, verujući da ranije nije smrtonosna. Ona nije dolazila svesti i ujutru je izdahnula. Istoga dana je naišao njen otac da je poseti i da porazgovaraju. Kad mu je saopštena bolna vest, jedva se zadržao na nogama. A kad se malo pribrao, stoički podnoseći bol, drhtavim glasom obratio se komandiru:

— Eto, verovao sam u ono što sam želeo — da će moja Nada ostati živa. A već sam izgubio dva sina... Bili su u proleterskoj brigadi...

Njegova ruka je drhteći potonula u unutrašnji džep kaputa. Izvukao je presavijenu hartiju, neku vrstu smrtonosnice, izdatu od štaba brigade, na kojoj je pisalo kada i kako su njegovi sinovi hrabro pali u borbi za slobodu.

Smena divizija, stalne borbe i hladnoća

U vreme kada se neprijatelj povukao na utvrđenu liniju Martinci, Erdevik, Ljuba, Ilok, izvršena je smena i uvođenje u borbu odmornih jedinica. Šesta lička proleterska divizija preuzela je položaj Trideset šeste vojvođanske divizije ispred Iloka, a Jedanaesta krajiška udarna divizija je smenila Šesnaestu vojvođansku udarnu diviziju na položajima kod Erdevika

i južnije. Trideset šesta vojvođanska divizija, pod komandom Dušana Vukaso-
sovića Diogena i Bogdana Vujoševića, izvršila je marš u pravcu Novog Sada
da se stavi pod komandu Glavnog štaba NOV i POJ Vojvodine. Isto je uči-
nila Šesnaesta vojvođanska divizija, na čelu sa Markom Peričinom Kamenja-
rom i Paškom Romcom.

Prilikom ove smene i rasporeda. Treća lička proleterska brigada oti-
šla je s položaja kod Bingule preko Fruške gore, u rejonu Neština i odmah
se pripremila za napad na dobro utvrđeno Radoško brdo. Borba je vođena
cele noći i neprijatelj nije savladan. Napadi su preduzimani i narednih dana,
ali se ništa bitnije nije izmenilo. Jedino je bilo gubitaka na obe strane. Hlad-
noća je predstavljala veliki problem za jedinice pod otvorenim nebom, na
niskim temperaturama i mrazu. O tome su komandant Šeste proleterske
divizije Đoko Jovanić i politički komesar Nikica Peinović, u izveštaju od
12. novembra 1944. godine, između ostalog, napisali: »Cela Šesta divizija i
glavnina Dvadeset prve divizije su na otvorenom polju, bez krova nad gla-
vom. Ljudstvo slabo obučeno. Kod Dvadeset prve ima slučajeva umiranja od
studenice. Kod Šeste je još gore. Nastojaćemo da neprijatelja zbacimo sa ove
linije, a time bi jedinice mogle da se smeste u kuće. Ukoliko ga ne zbacimo,
moraćemo ostaviti male snage prema neprijatelju, a glavninu divizije po-
vući u sela.«

U četvrtom bataljonu Druge proleterske brigade promrzli su Momčilo
Janković i Branko Vukićević i ubrzo su umrli. Potorici promrzlih proletera
je ukazana pomoć u brigadnoj ambulanti i jedva su spaseni.

Jedanaesta krajiška divizija, u čijem su sastavu bile Peta krajiška ko-
zarska, Dvanaesta krajiška i Trideset druga srpska brigada, odmorna i re-
organizovana je stigla iz Rume na položaje ispred Erdevika. Peta kozarska
brigada, pod komandom Mirka Šiljka i Drage Stevanovića, posela je deo
fronta kod Matore šume, kote 130, Gornjeg lica, kote 103 i Konjovog mlina,
zapadno od Bingule. Dvanaesta krajiška sa komandantom Milom Vučeno-
vićem i političkim komesarom Lukom Cvjetičaninom, a takođe i Trideset
druga srpska brigada, na čelu s komandantom Antom Mijačom, zadržane su
u rezervi, ali su ubrzo uvedene u borbu.

Upad u Martince i Erdevik

Gazeći blato pomešano sa snegom, Treći bataljon Četvrte srpske bri-
gade, koristeći mrak, neopažen je stigao blizu železničke stanice u Martinci-
ma. Komandiri, politički komesari i borci jasno su, prema obrisu neba,
razaznavali siluete utvrđenja, žičane prepreke, linije rovova i očekivali znak
da krenu napred. Bombaši Panić, Popović i Matić gotovo puzeći su otišli
prema brojnim preprekama da pokušaju prokrciti prolaz. Grunule su ručne
bombe i zaštekali puškomitraljezi. Pažljivo pretrčavajući brisan prostor,
borci su napredovali do minskih polja, odatle nišani u rovove i utvrđenja i
morali se povući pod kišom kuršuma.

U podne je neprijatelja u Martincima bombardovala artiljerija crveno-
armejaca i usledio je juriš Trećeg bataljona, preko brisanog prostora, kroz
žičane i minske prepreke. Borci su se domogli nekoliko kuća na početku

sela i zaposeli solidne zaklone. Od njih su nameravali, stopu po stopu, kroz naredna seoska dvorišta i prečicama, da sasvim ugroze nemačku liniju odbrane. Nemci su se brzo pregrupisali u jurišne grupe, žilavo se branili i napadali. Od žestine borbe i eksplozija praskala su stakla na prozorima, rušile se neke kuće i gubitaka je bilo na obe strane. Učinjen je napor da se zauzme drum između Martinaca i Kuzmina i time onemogući pristizanje nemačkog pojačanja. Neprijatelj je nasrnuo tenkovima, četv boraca potisnuo od puta i ubrzo ovladao celim selom. Uveče je četvrta srpska povučena u rezervu, u Lačarak, a njen sektor fronta je preuzela Peta srpska brigada.

Nešto kasnije, u Martince su upali borci Trideset prve srpske brigade. U popodnevnom časovima komandir Treće čete Prvog bataljona obavestjen je da se neprijatelj povlači iz sela. Borci su krenuli u pravcu seoske crkve, brinući da ne budu iznenađeni. Prosto je izgledalo neverovatno da se neprijatelj ne pojavljuje i ne otvara vatru. A komandir čete je požurivao borce da se oprezno domognu crkve s čijeg su tornja ranije vrebali snajperisti i puškomitraljesci. U crkvenoj porti, na ulaznim vratima, ispod prozora, bilo je dosta čaura i kartonskih kutija za municiju. Borci su provirili kroz odškrinuta vrata i u polumraku nisu nikoga primetili. Puškomitraljezac Panić se obratio komandiru voda i upitao:

— Hoćemo li dalje? U selo?

— Možemo, ali oprezno. Ne volim ovu tišinu. Sigurno se nešto sprema — reče komandir merkajući dubinu seoske ulice.

Odjednom je nešto zašišalo i cvrljuknulo. Borci su se bacili u zaklone. Uzastopne eksplozije su potvrdile da se neprijatelj poslužio lukavstvom, da je Treću četv, smišljenim uzmakom, uvukao u dubinu svog borbenog rasporeda, a Drugu četv pustio da sa severa zaobide železniku stanicu i krenuo u protivnapad. Zaplamtala su automatska oružja i poletele ručne bombe. Komandiri su umešno organizovali izvlačenje iz klopke i nošenje ranjenika. U dvočasovnoj borbi neprijatelj je imao trojicu mrtvih i 12 ranjenih vojnika. I pomenute čete, koje su izgubile trojicu boraca, nije uhvatio u lukavo smišljenu klopku.

U Erdeviku se nalazilo oko 1000 neprijateljskih vojnika, više artiljerijskih oruđa i 10 tenkova koji su krstarili i patrolirali u gradiću i okolini. Na tri crkvena tornja bili su postavljeni teški mitraljezi okrenuti u pravcu iz koga se očekivao napad. Zamenik komandanta Mirko Šiljak i zamenik političkog komesara Mirko Vranić predložili su komandantima bataljona kakve opasnosti vrebaju i opomenuli ih da borce treba čuvati od brojnih zamki. U napad se nije krenulo u predviđeno vreme, u posle ponoćnim časovima, nego pred svanuće. Prethodno su topovi crvenoarmejaca tukli tvrde objekte da neutrališu dejstvo mitraljeskih gnezda i uzdrmaju prednji kraj neprijateljske odbrane. A zatim su streljački strojevi četiri bataljona vatrom ukleštili grad i napredovali nadomak ručnih bombi. Dolazeći sa severne strane, dva bataljona su osvojila prvu odbrambenu liniju, zauzeli kotu 104 i 139 i naumili preko rečice Mokarač. Baš tu, u rovovima iza druma za Vizić, neprijatelj se ogorčeno branio koristeći sva raspoloživa oružja. Usledio je zastoj i obostrana žestoka paljba. Drugi bataljon je nastupao drumom od Bingule, a Treći s južne strane Erdevika, s ciljem da se ubaci za leđa neprijatelju. Zauzeo je nekoliko rovova i jedan bunker, ali je odbijen dosta preciznim pogocima. Počelo se razdanjivati. Izgledi da se Erdevik osvoji postajali su sve manji. Zato su bataljoni povučeni na polazne položaje.

Saznanje generala Kiblera

Na celoj Crvenoj liniji, u svako doba i po nevremenu, brigade Šeste ličke proleterske, Jedanaeste krajiške i Dvadeset prve srpske divizije, naizmenično su izvodile napade i neprijatelju nisu dale mira. Nemački general Kibler, komandant istoimene borbene grupe, pronicljivošću iskusnog vojnika predviđao je da povremeni napadi na pojedine sektore odbrambene linije znače ispitivanje njene otpornosti i uvod u bitku širih razmera. Stoga je preduzimao mere da njegovi potčinjeni dočekuju borbu potpuno spremni. Umesto poginulih i ranjenih vojnika, podoficira i oficira, odmah su dolazili novi borci i borbena gotovost jedinica održavana na primernoj visini. Njima je čak, iako su bile u defanzivi, preporučivano da ponekad, uz solidnu procenu i obazrivost, izvode manje blicgrig udare, da se time, makar i kratkotrajno, oslobađaju pritiska i pripremaju za najteže. Uporedo sa protivnapadima, general Kibler je isticao da se nikad ne sme zaboraviti ono suštinsko u vođenju odbrambenog boja: uporna borba za svaki rov, kuću, bunker, drvo, pedalj zemlje, makar žrtve bile i prevelike. On je ovakvim stavom, ne predviđajući mogućnost povlačenja, prećutno potvrđivao nikom povereno saznanje — da je njegova borbena grupa, naredjenjem nemačke Vrhovne komande, žrtvovana za više interese, da se njenim otporom jedinicama Prvog proleterskog korpusa NOVJ dobije dragoceno vreme za posedanje naredne linije odbrane, nazvane »Nibelung« koju je Hitler lično odredio s obe strane Šida i brinuo o njenom uspostavljanju.

Dani uznemiravanja

Sredinom i krajem novembra, Nemci i njihovi pomagači: ustaše, nedicevci, domobrani i ljotićevci, nisu ostavljani na miru duž Crvene linije.

Kod Martinaca napad su izvršile Peta i Trideset prva srpska brigada, bez artiljerijske pripreme, koristeći mrak da postignu iznenađenje. Ciljevi su bili kao i ranije: železnička stanica, centar sela i blok kuća i bunker bliže crkvi.

Komandant Trideset prve srpske brigade Miodrag Nešić Keša i politički komesar Momčilo Vučković naputili su borce pored obale Save da neprimjećeni stignu do rovova i bunkera. Komandir Treće čete Četvrtog bataljona, držeći oberučke napunjeno oružje, išao je prvi, gotovo na vrhovima prstiju, zastajkujući i osluškujući. Voda je žuborila podlokavajući obalu i nadjačavala ostale šumove. Ponekad se razlegao prasak i svetleća raketa pregorevala mrklinu. Naviknuti na takva iznenađenja, borci su legali na zemlju, zaustavljali dah i ocenjivali da li su otkriveni. Povremeni pucnji potvrđivali su da neprijatelj nije nebudan, ali i da ne zna za podilaženje njegovim rovovima i bunkerima.

Na desetak metara udaljenosti od rovova, komandir je čuo razgovor na nemačkom jeziku i bolje napregao sluh. Nije razumeo o čemu vojnici govore, ali je video okruglinu šlemova u ravni saobraćajnice i čekao da se udalje. Kad je nastala izvesna tišina, komandir se uspravio i potrčao. Za njim se stušio vod boraca koji su brzo upali u nekoliko rovova. Zaplamtela su oružja, sevnuli bajoneti i razlegli se povici. Četrnaest neprijateljskih vojnika ostalo je bespomoćno na dnu rovova ne stigavši ni metak da opale.

U pomoć su im pohitali vojnici iz obližnjih zaklona tukući iz puškomitraljeza i upotrebljavajući ručne bombe. Borba se vodila gotovo dva časa na bliskoj udaljenosti i kad su zabrektali motori nemačkih tenkova četa se morala povući.

Iznenadenje je postignuto i na pravcu nastupanja boraca Pete srpske brigade, ali su se Nemci sredili i izveli nekoliko protivnapada. Uspešno su odbijani dok nisu upotrebili minobacače i pojačali puškomitraljesku vatru. Komandanti bataljona nisu želeli da se suviše rizikuje i četama su naredili da se povuku od železničke stanice.

Nemci su želeli da se osvete za česte prepade i uznemirenja u okolini Martinaca. Uputili su desetak tenkova, iza kojih su išle udarne grupe, na borce Četvrt e Pete srpske brigade, čelične tvrđave su tukle iz topova i mitraljeza. Borci su virkali iz rovova i smišljali kako da zaustave napad. U tom času u dejstvo je stupila protivtenkovska baterija, tenkove zaustavila nedaleko od prve linije rovova i naterala ih u povlačenje.

U okršajima su najčešće stradali mladi borci, nevični da odaberu zaklone, da majstorski rukuju oružjem i precizno nišane. Iskusniji su, opet, u početku borbi u ravnici, smatrali da ne služe primerom ako kopaju robove i zemunice i tamo se sklanjaju. Komandanti, politički komesari, komandiri četa i vodova, izdavali su naređenja, tako reći, svakog dana i borce ubeđivali da se prilagođavaju novim uslovima ratovanja i privikavaju na robove i zemunice. Istovremeno su upozoravali na neprijateljske zamke i pronicljivosti i poučavali kako da se izbegnu. Zapaženo je, naime, da protivnički mitraljezi i puškomitraljezi, kad dejstvuju noću i nasumice, borce najčešće pogađaju u glavu i noge ispod kolena. Zašto se to dešavalo? Kasnije je otkriveno da Nemci u toku dana, pošto su ispred sebe imali ravnici, puškomitraljeze podese tako da dejstvuju, kad je mogućnost za nišanje nikakva ili minimalna, desetak do dvadeset santimetara iznad površine zemlje i zrna obično tada pogađaju glavu ako se podigne iznad površine rova. Ukoliko se vršio pokret po ravnom terenu, borci su ranjavani u noge i teško se izvlačili bez tuđe pomoći.

Tužna poseta

U želji da sretnu svoje sinove, bez obzira na upozorenje da to ne čine, u robove Srema u posetu sinovima i kćerima, dolazili su očevi i majke, obično stariji svet, donosili pune torbe jela i ponešto za piće. Susreti su bili dirljivi, sa suzama radosnicama u očima, sa puno pitanja i odgovora o rodbini, o uslovima života na frontu. Događalo se, međutim, da do susreta ne dođe, da otac ili majka, ne zateknu sina ili kćerku žive i zdrave, da skamenjena srca saznaju najcrnje i onemeli od bola odu natrag.

Novembarskog dana, kad je sunce provirilo kroz gromade oblaka, u Laćarak je stigao stari Stanoje, čak iz Šumadije, obratio se komandiru čete i zamolio da vidi sina Radoja, da mu preda nešto hrane, vunene čarape i rukavice. A nekoliko časova ranije Radoje je pao u borbi vođenoj ispred Martinaca i sahranjen u porti laćarske crkve. Komandir se našao u nedoumici kako ocu da saopšti tužnu vest i pogledao okupljene borce. O tome očevidac Gavriilo Antić piše:

»Smeška se otac, srećan što je tako brzo našao sinovljevu jedinicu, pa i ne primećuje da su mu sagovornici zbunjeni i smeteni.

— Eve, ja doneo nešto malo za vojničku dušu, za mog sina i vas. Samo vi mene odvedite kod mog Radoja. Neću ja mnogo da smetam, znam ja šta je vojska, samo kratko da porazgovaram, pa idem...«

Komandir nije mogao ništa zaustiti i skoro se neprimetno udaljio. A desetar Miloje, očevidac Radojevog stradanja, smogao je snage i starcu saopštio istinu.

— E, moj jedinac! — bolno je jeknuo otac, pridržavan od dvojice boraca, i zatražio da mu pokažu svežu humku u crkvenoj porti.

Lov na »žive jezike«

Na položajima Šeste ličke proleterske divizije, u fruškogorskim bregovima, bilo je manjih napada, nasilnih izviđanja i hvatanja »živih jezika« da se dobiju sveži i potpuni podaci o neprijatelju i njegovim namerama.

Vodnik Prve čete četvrtog bataljona Treće ličke proleterske brigade Pejo Grahovac, prikovan u šipražju talasastog fruškogorskog obronka, pažljivo je osmatrao utvrđene nemačke položaje i otkrio da vojnici u grupama zalaze u neobrane i prezrele vinograde na ničijoj zemlji. Činili su to u suton i noću. Pejo je kasnije otkrio da Nemci svraćaju u nekoliko kuća rastrkanih između dva položaja, oštećenih minobacačkim i artiljerijskim granatama, iščvokanih stotinama hitaca. Njihove pljačkaške ispade trebalo je osujetiti. Pejo se u sebi zarekao da neće propustiti priliku da im priredi iznenađenje. Okupio je borce, dobro ih pripremio i poveo u zasedu, u jedan neobrani vinograd. Iščekivanje je bilo skopčano sa opasnošću da neprijatelj, nedaleko od svojih jazbina i mitraljeskih cevi, primeti nepoželjne goste i otvori ubitačnu vatru. Pejo je šapatom opominjao drugove da se ne pomeraju i ne šušaju. Primamljeni prezrelim grozdovima, petnaestorica nemačkih vojnika nisu odoleli da ne zađu u vinograd i otkidaju grozdove. Zaneti time oni nisu primetili da se Pejo i drugovi približavaju da ih sasvim škole i šćepaju za vratove. Iznenađeni vojnici brzo su savladani i dovedeni u štab bataljona.

Na položaju ispred Erdevika, piše u listu Prve ličke proleterske brigade »Djelo Krtije«, jedna trojka je ulovila prvi »živi jezik« u neprijateljskim rovovima. Ovom uspehu je prethodila solidna priprema i osmatranje neprijateljskog položaja. Vođa trojke Živojin Nenadović primetio je da puškomitraljez povremeno dejstvuje iz zaklona ispred linije rovova i da mu se može prikrasti. Uzeo je dvojicu pratilaca i krenuo. Nečujno su prilazili i procenjivali kako da šćepaju puškomitraljesca koji je ispaljivao kratke rafale. Nenadović se odjednom bacio, šćepao obema rukama vojnika, zapušio mu usta da ne doziva pomoć, izneo ga iz rova i šticien od drugova, doterao na pravo mesto.

Komandant brigade D Mitar Zaklan i politički komesar Jovica Grković isticali su uspehe odvažnih boraca, tražili da se slede njihovi primeri, da se neprijatelj uznemirava i iznenađuje.

Partijski i skojevski rukovodioci, ako je neki borac kandidovan za člana KPJ i Skoja, nisu uvažavali usmena obrazloženja da je dorastao za prijem, već su tražili da pokaže ličnu hrabrost i poznavanje osnova marksis-

ličke nauke. Proveru hrabrosti, koja se pokazivala u neprijateljskom borbom rasporedu, vršili su stari i iskusni borci i davali svoje mišljenje, najčešće povoljno, da novajlije spretno prilaze rovovima i savladavaju neprijateljske vojnike.

Nasilna izviđanja, povremeni sukobi, minobacačka i artiljerijska bombardovanja nisu prolazili bez žrtava. U novembru živote su izgubili borci i rukovodioci Šeste ličke proleterske divizije vodnik Rade Jelača, Milovan Banjac, Miloško Antić, Radovan Aćimović, vodnik Dušan Vitas, Josip Daniš, Petar Danilović, Miloš Damjanović, Radomir Delić, Dušan Drakulić, Vlačan Tomašević, Vlado Sredojević, zamenik komandira čete Frane Rukavina, Dragoslav Ivanović, Geno Čubrilo, Vitomir Žujović, Milenko Smiljanić, Milorad Paunić, Milutin Pavlović, Simo Obradović, Miodrag Obradović, Milena Lazić, Ratko Mihajlović, Matija Zidar, politički komesar bataljona Budo Štetić, Zdravko Sandić, potporučnik D Mitar Ratković, Rajko Petrović, Nikola Kašpar, potporučnik Gojko Kričković, Slavko Gardan, Vlado Gušan, Milomir Filipović, komandir čete Nikola Dejanović i drugi.

Gubitaka su imale Dvadeset prva i Jedanaesta divizija.

Opismenjavanje pod zviždukom granata

U zatišju su razvijane raznolike aktivnosti da se život u rovovima učini snošljivijim. Dopremeni su dnevni listovi »Borba« i »Politika«, rado čitani, pojedinačno i na grupnim sastancima. Značajni prilozi pažljivo su proučavani, a ponegde se koristila provera znanja da se starešine uvere u kojoj meri borci razumeju stanje u svetu i našoj zemlji. Nabavljene su, takođe, knjige iz oblasti publicistike i beletristike. U nekim zemunicama postojale su manje priručne biblioteke.

U jedinicama je bilo nepismenih boraca i učinjeno je mnogo da se organizuju analfabetski tečajevi. Nevolju je stvarao nedostatak školskog pribora i udžbenika.

Kad je pomoćnik političkog komesara Drugog bataljona Druge proleterske brigade obavešten da tečaj za nepismene nema najosnovniji pribor za solidan rad, samouvereno je odgovorio:

— Mora se nešto pronaći, nabaviti.

Prisutni su se zgledali ne znajući šta da učine. Radenko se nije obeshrabrio. Otišao je u napuštenu seosku školu, pretražio učionice i — ništa. U školi su nešto ranije bivakovali neprijateljski vojnici i ostavili pravi lom: polomljene đačke klupe i ostali pribor. Radenko se prisetio školskog tavana i skoknuo gore. Pronašao je davno sklonjenu školsku tablu, pažljivo je prebrisao, prikupio komadiće krede i sve to doneo u učionicu. Njegova briga da obezbedi najnužnije za opismenjavanje, obavezivala je borce — polaznike tečaja — da svojski prionu i savladaju azbuku. Nekima je to išlo teško, nespretno su držali pisaljke, nervozno se vrpeljili i uzdisali. A bombaš Milutin, živahan, nenaviknut da duže sedi, šaputao je drugu Nikoli:

— Čini mi se, bre, da bih lakše savladao tri mitraljeska gnezda nego azbuku.

— Oboje moramo neprijatelja tući i učiti. Budimo srećni što se može slovo po slovo... Doguraćemo cilju — uzvratilo je koštunjavi Nikola.

Duž linije fronta i u drugim jedinicama radili su tečajevi za opismenjavanje. Kako su opismenjivani borci Trećeg bataljona Četvrte srpske brigade, zabeleženo je u brigadnom listu:

»U prvim klupama sedeli su oni koji tek počinju da pišu. Za njih sam na tabli napisao krupna slova: a, o, i, s, t, da prvo njih nauče da pišu. Iza ovih dolaze oni koji već znaju da pišu nekoliko slova. Sa njima se radi u klupama — pišu slogove. U poslednjim redovima su oni koji znaju skoro sva slova, ili su ih sva naučili pa i dalje vežbaju. Oni već sami jedan drugome govore šta da napisu i jedan drugog kontrolišu. Među njima su tri drugarice — sve tri već pišu pisma. Povremeno jedna od njih izlazi do table da piše pod diktatom...«

Analfabetski tečajevi privremeno nisu radili kad su vođene borbe širih razmera i preduzimana ofanzivna dejstva. Događalo se i to da u predahu, dok se očekuje napad, borci željni znanja raskrile sveske na grudobranima rovova i spontano počnu uvežbavati čitanje i pisanje.

U minskom polju

Komandant Dvanaeste krajiške brigade Mile Vučenović i politički komesar Luka Cvjetičanin prihvatili su zamisao da udarne grupe neprimetno uđu u neprijateljski borbena raspored kod Ciganske međe i Filipovićeve salaša da zarobe nekog oficira ili podoficira od kojih bi se dobili značajni podaci.

Grupe su iskoristile ponoćne časove i pošle u pravcu neprijatelja. Borci su znali za minsko polje nedaleko od linije rovova, oprezno su puzali, pipali smrznute busenke zemlje i izbegavali opasnost. Na laktovima i koljenima došli su sasvim blizu neprijatelja i merkali kako da postignu iznenađenje. U mraku se ništa nije čulo. Ni stražari se nisu primiećivali. Vođa prve grupe šapnuo je drugovima da ga prate, i netremice gledajući zapuzao da se domogne crne duplje predstražarskog rova. Tada je blesnula svetleća raketa, šišteći se držala u vazduhu. Za njom su zapraskale druga, treća... Borci su priljubili lica uz ledenu zemlju i čekali. U neprijateljskim rovovima je počelo dovikivanje i odjeknuli su pucnji. Vođa prve grupe pošao je natraške da ostale upozori da uzmiču. Nemci su tada pribegli nečemu što do tada nisu činili: pomoću električnih provodnika aktivirali su minsko polje i usledile su brojne detonacije. Busenje i geleri su ošinuli borce udarnih grupa i primorali ih da se užurbano izvlače. Za to vreme štekali su puškometaljezi i neprijateljskim vojnicima nisu dali da skoče iz rovova i jurišaju. Obostrana paljba trajala je dosta dugo. Neprijatelj je imao četvoricu mrtvih i više ranjenih. I udarne grupe nisu prošle bez gubitaka. Živote su dali stariji vodnik Jovanka Lukić, Đuro Vujić, stariji vodnik Rajko Pašić, a osamnaestorica boraca su teže i lakše ranjeni.

Berba u minut do dvanaest

U sremskoj ravnici, nedaleko od linije rovova, ispran kišama i oprljen mrazovima, šuštao je neobrani kukuruz. U ataru čalme koju su Nemci napustili, sa stabljika nije, tako reći, ubran ni klip dragocenog ploda. Kad

su prilike dozvolile, u minut do dvanaest, preduzete su mere da se pristupi berbi. Borci i rukovodioci Druge proleterske brigade bili su inicijatori, u saradnji sa organima narodne vlasti, da se organizuje takmičenje i kukuruz, pre zimskog nevremena, ukloni sa zapuštenih polja.

U bataljonima su održani dogovori i borcima objašnjeno da svako zrno kukuruza, spaseno od propadanja, mnogo znači za ishranu naroda i vojske, naročito u ratom opustošenim i pasivnim krajevima naše zemlje. Politički komesari bataljona Jovo Crljenica, Dragoslav Marković i Jovo Njegos prednjačili su u pripremanju i izvođenju berbe. U saradnji sa komandantima bataljona, komandirima i političkim komesarima četa, sačinjen je raspored odlaska u kukuruzna polja. Na položaju, spremna da dočeka i odbije neprijatelja, obično je ostajala po jedna četa iz svakog bataljona, a ostale, vodeći računa da to protivnik ne dozna, brale su kukuruz i užurbano ga vozile dalje od linije fronta. Razvilo se pravo drugarsko takmičenje, vrednoćom su se isticali poznati bombaši, puškomitraljesci, minobacačije. Komordžije su, ipak, pokazale više spretnosti u odvajanju klipova od stabljika. Na njihov račun bilo je pošalica. Neko je, naime, primetio da je vreme da se i komordžije u nečem istaknu.

Za nekoliko dana ubrana su čitava brdašca kukuruza.

Zauzimanje Crvene linije

Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske naredio je da Prvi proleterski korpus, u sadejstvu sa jedinicama Crvene armije, preduzme napad na Crvenu liniju, da potuče nemačku korpusnu borbenu grupu »Kibler« i izbije na liniju Bosanski Šamac, Vinkovci, Osijek. Nešto ranije u Beograd je upućena na odmor i reorganizaciju Šesta lička proleterska divizija, a u Srem su stigle Prva proleterska i nešto kasnije Peta krajiška divizija.

Prema zamisli komandanta korpusa, generallajtnanta Peka Dapčevića, političkog komesara Mijalka Todorovića Plavog i njihovih najbližih saradnika napad je trebalo, po mogućnosti, izvesti istovremeno, brzim prodorom izbaciti neprijatelja iz rovova i utvrđenja i nastaviti gonjenje. Zapovešću su određeni pravci nastupanja divizija, vreme početka napada, izvođenje artiljerijske pripreme i ostalo.

Shodno primljenom naređenju, u štabu Prve proleterske divizije u Neštinu, čiji su komandant i politički komesar bili Vasa Jovanović i Vlado Šćekić, razrađen je i usaglašen plan nastupanja brigada. Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«, kojom je komandovao Marko Rapo, zauzela je polazne položaje i spremna čekala da neprijatelja napadne na prostoru od Fruškogorske kote 188 do čalinca, s tim da desnim krilom zahvati Klisinu, Vukovo, Cerje, Bapsku, a levim Malu Kanižu, Trebljevinu, Molovin, Telek, Pavlovac, Kleštevica i ugrozi Tovarnik sa severne i zapadne strane. Treća krajiška proleterska brigada, pod komandom Vlade Bajića, dobila je zadatak da napada pravcem Čukovac, Liske, Brdo, čeme, Dvor i Tovarnik, a Osmo crnogorska, na čelu sa Savom Maškovićem i Italijanska brigada preko Matore šume, Ljube, Prnjavora i Šida. Artiljerijska brigada je razmestila oruđa u Jabučju, Vizićima, Đipši i Velikoj Kratini. Prva proleterska brigada zadržana je u divizijskoj rezervi u Banoštru.

Komandant Jedanaeste krajiške divizije Miloš Šiljegović i politički komesar Blažo Đuričić usmerili su Petu krajišku kozarsku brigadu preko Stare Bingule na komunikaciju Erdevik — Ljuba i Veliki Bakonj, Dvanaesta krajiška na Konjev mlin i Cigansku među, a Trideset drugu srpsku brigadu na Lice i Barakut. Njih su podržavala, pošto su bile na težišnom pravcu napada, dva artiljerijska puka Crvene armije i Artiljerijska brigada Pete krajiške divizije.

Štab Dvadeset prve srpske divizije zapovešću je predvideo da Druga proleterska nastupa od Emilijina dvora na železničku stanicu u Kuzminu, Četvrta srpska preko Međoša na Kuzmin, Peta srpska na Martince, a Trideset prva srpska brigada između Save i komunikacijom za Martince.

U drugom ešelonu, na prostoru Divoša, Čalme, Mendeloša i Ležimira, pod komandom Milutina Morače i Ilije Materića, nalazila se Peta krajiška udarna divizija.

Jutarnja kanonada

Kad se sasvim razdanilo, 3. decembra 1944. godine, počela je artiljerijska kanonada. Mnogobrojne granate stvarale su kraterne ispred i iza neprijateljskih odbrambenih položaja, a neke pogadale rovove i bunkere. Tutanj je trajao gotovo dva časa, oblačici dima su se rasplinjavali nad ravnicom, pored naselja, na obroncima Fruške gore. Pred rovovima, bunkerima i tvrdim zgradama, na jurišnom odstojanju, ustreptali od borbenog zanosa, borci su očekivali da, kad granate prestanu zviždati i eksplodirati, prođu minska polja, bodljikavu žicu i protivnika pokušaju savladati. U brišućem letu naišli su avioni sa upadljivo crvenim petokrakama, izručili tovare bombi i mitraljirali.

Čim su prestali artiljerijska paljba i naleti aviona, borci Druge proleterske brigade skočili su iz zaklona, uz gromoglasno ura potrčali u pravcu neprijateljskih rovova, kod Barakuta se našli u minskim poljima, na brisanom prostoru, izloženi minobacačkoj, puškomitraljeskoj i mitraljeskoj vatri. Teški mitraljezi, puškomitraljezi i tenkovske puške učestano su tukli da olakšaju nastupanje i prolaz kroz minska polja i žičane prepreke. Komandir Prve čete Prvog bataljona Vlastimir Luković, videći da nagazne mine i mitraljeska paljba proređuju strojeve u nastupanju, uputio je nišandžiju teškog mitraljeza da duge rafale sasipa u otvore bunkera, proletere doveo na stotinjak metara od bodljikave žice, u jednu uvalicu, da odatle, na dati znak, jurišaju kroz minsko polje i bodljikavu žicu. Čim je iskočio iz zaklona, komandir je posrnuo, trpeći nesnosan bol stropoštao se na isušeno dno kanala i primetio da krvvari. Priskočila je bolničarka, zavojem zaustavila krvarenje iz komandirovih nogu i zatražila nosila. Četvorica boraca ponela su ranjenika u brigadno previjališe. A iza njih nesmanjenom žestinom štekale su mnogobrojne puške, puškomitraljezi i svaki osvojeni metar skupo plaćen. Mihajlo Baltić, rešen da ukloni žičanu prepreku i uskoči u neprijateljski rov, smrtno je pogođen i zaustavljen. U minskim poljima i pred bunkerima nepomično je ostalo još nekoliko proletera. Juriš se polako topio i splašnjavao. Iz pozadine su zagrmeli neprijateljski topovi da razbiju silinu napada. Granate su ometale iznošenje i previjanje ranjenika.

Jedna je ljuljnula nedaleko od nosila na kojima se nalazio komandir Luković, prosto ih podigla, zasula gelerima, zemljom i odbacila u kanal pun vode. Dvojica boraca pod nosilima ozbiljnije su ranjena, ali su drugi priskočili, ukazali im pomoć i povelili ih u brigadno previjalište.

Iz neposredne blizine juriše proletera pratili su komandant brigade Ljubiša Veselinović i politički komesar Branislav Joksović, sa članovima štaba. Oni su održavali vezu s komandantima bataljona, pažljivo proučavali njihova zapažanja o otporu neprijatelja i nemogućnosti da se izbaci iz utvrđenja i rovova. A pored komandnog mesta štaba brigade prolazila su nosila. Ranjenici nisu ječali. Komandant brigade se interesovao jesu li teško ranjeni, izgovarao reči umirenja i savetovao da se požuri u previjalište. U tim trenucima začula se pesma jednog ranjenika, koju su prihvatili ostali i neobičan hor, praćen zviždukom i eksplozijama granata, lagano je odmicao preko zaleđene ravnice.

Kad se uvidelo da napredovanje iziskuje velike žrtve, proleterima je naređeno da se povuku na jurišni položaj i čekaju. Toga dana žvotte su izgubili i Tanasije Đorđević, Milovan Kušić, poručnik Aleksandar Martinović i Radisav Simović.

Borci četvrte srpske brigade izvodili su napad na prostoru između železničke stanice Martinci i Kuzmina i morali se povući. Peta srpska brigada napadala je Martince, dobro utvrđeni sektor: blokove kuća preuređene u bunkere i vatrene tačke, rovove, bodljikavu žicu i minska polja. I borci Trideset prve srpske brigade zadržani su pred spletovima bodljikave žice u Martincima.

Neobični čistači mina

Peta krajiška kozarska brigada našla se na težišnom pravcu napada podržavana od dva artiljerijska puka Crvene armije i Artiljerijske brigade Pete krajiške divizije. Kad je kanonada na Erdevik, oko 10 časova, splasnula i sasvim prestala, usledio je žestok napad streljačkog stroja s namerom da gradić obuhvati sa severa i severozapada i da ga osvoji. Neprijatelj je solidno utvrdio svoju liniju odbrane. Ispred podzemnih skloništa i rovova postavio je guste ježeve od bodljikave žice i prava šahovska polja nagaznih mina. Iza tako utvrđene linije maskirao je mnoštvo artiljerijskih oruđa i tenkova. Za proboj na tom sektoru nisu bili dovoljni samo hrabrost i odlučnost, makar ih je bilo i u izobilju. Za borce koji su ratovali uglavnom na planinskom i brežuljkastom zemljištu ravnica, zasejana nagaznim minama i minama iznenađenja, predstavljala je još veću opasnost.

Već u prvom naletu iz brigade su poginuli u minskim poljima Lazar Kulić, Živan Panić, Dobrosav Jelić, Sreten Pajičić i Živko Kuzmanović. Da borce ne bi izložili većem stradanju, štabovi bataljona snalazili su se kako je ko mogao i umeo. Tako se ispred streljačkog stroja Četvrtog bataljona zabeležilo i zabeležalo stado ovaca. One su poterane u minsko polje da nagaze i aktiviraju mine. Nerado su išle i zbijale se u gomilu. A kad su mine grunule, neke su ovce raskomadane, a preživjele se razbežale na sve strane. Posle su svinje, pravi čopor, uletele u minsko polje, izazvale više eksplozija, ranjene i mrtve ostajale na smrznutoj zemlji. A neozleđene, koje

bi mimoišle mine, uporno su gurale napred, na cevi neprijateljskih puškomitraljeza i pušaka, roktale i skičale kod bodljikave žice. Sa takvom »prehodnicom« borci su lakše napredovali i dospevali do prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Tu je počeo dvoboj ručnim bombama i borba prsa u prsa. Nemci su ogorčeno odolevali znajući da napuštanje rovova znači neminovnu smrt. Da bi se održali, u borbu su uveli tenkove, čije su oklope teško probijala i zrna protivtenkovskih pušaka. A iz Erdevika je tukla njihova artiljerija i granate zaustavljale strojeve u nastupanju. Povećavao se broj ranjenika. Mile Grbić, politički komesar čete, smrtno pogođen, pozvao je drugove da uporno nastupaju.

Treća četa Četvrtog bataljona, s komandirskom Mladom Dženopoljcem, ušla je duboko u nemački sistem odbrane i njeni borci nisu uzimali ispred tenkova. Branili su se svežnjevima bombi i protivtenkovskim puškama, gađajući osetljive delove i gusenice tenkova iz neposredne blizine. Iz jednog tako pogođenog tenka iskočili su članovi posade ne stižući da ugase motor. Oštećeni tenk se kretao u krug, lomio rastinje i ostavljao rebraste brazde u vlažnoj zemlji. I pored ponovljenih protivnapada neprijatelja, bataljoni Pete brigade nisu ustuknuli i čekali su povoljniju priliku da jurišaju...

Dvanaesta brigada, posle artiljerijske pripreme, uklonila je nagazne mine ispred Krčevine i Filipovića salaša, isekla bodljikavu žicu, zauzela nekoliko neprijateljskih rovova, ali se morala povući da izbegne unakrsnu vatru i ne pretrpi osetne gubitke.

Borci Trideset druge srpske brigade, pod komandom Ante Mijača, španskog borca, u nastupanju prema Erdeviku, isterali su neprijatelja iz nekoliko rovova.

Komandir čete Mile Aleksić upućivao je puškomitraljesce da rafale sasređuju u dubinu neprijateljske odbrane, da otvaraju prolaze i roveve, žičane prepreke i sprečavaju dejstvo oružja sa suprotne strane. A kad je puškomitraljezac Marjanović ranjen klonuo, komandir je priskočio da rafale sasipa u zaklone iz kojih su virkale glave u šlemovima i obazrivo nišatile. Nemci su vešto koristili minobacače i stvarali vatreni zastor ispred rovova koje nisu nameravali napustiti ni po cenu znatnih žrtava.

Desetar Ranko Manišić, sa grupom drugova, pokušao se privući neprijatelju iza leđa i nije preboleo nekoliko zadobijenih rana. Varkom su se poslužili Vidoje Vasić, Milan Nikić, Mihajlo Simeunović, Mališa Stamenić, Sreten Zeković, ali nisu uskočili u roveve, dobro zaštićene grudobranima i nagaznim minama.

Napade je trebalo usklađivati i prenositi naređenja komandanta brigade i komandanata bataljona. Kuriri su se teško kretali ogoljenim predelima, ponekad ispod prave kiše puščanih i mitraljeskih zrna. U najneugodnijem položaju našao se kurir Simo Trifunović kad je, hitajući na vatrenu liniju i okolišeći, naišao na dvojicu pritajenih neprijateljskih vojnika. Časak su se ugledali, gotovo zanemeli i paralisani od iznenađenja, a onda se kurir bolje snašao, potegao obarač automata i nekako stigao na vatrenu liniju. Komandantu bataljona je predao pisanu poruku da se zadržavaju svi protivnapadi neprijatelja i ostanu na dostignutoj liniji. Sve bi se to izvodilo mnogo lakše da neprijatelj po danu nije imao dobar pregled i lakše cenio kakve ga snage napadaju u želji da ga izbace iz rovova i bunkera, i uđu u Erdevik.

Juriš na Radoško brdo

Dan uoči napada na neprijatelja nešto je smanjena širina položaja Trinaeste proleterske brigade »Rade Končar«, i deo od Dunava do Klokoča posele su jedinice Crvene armije. Na skraćenom prostoru užurbano su vršene pripreme za napad. Komandanti i politički komesari bataljona, komandiri četa i vodova detaljno su upoznati sa rasporedom neprijatelja od kote 188 do Čalinca, sa osobinama njegovih vatrenih tačaka i utvrđenja.

Borci su nestrpljivo iščekivali trenutak napada i pratili kako artiljerijske granate tkaju vatrene tepihe, pogađaju rovove i ostavljaju gust dim. Dušan Tatarović, zamenik komandanta bataljona, našao se pored komandira čete spremne da juriša i primetno uzbuđen objašnjavao kako da se koriste uvalice i uzvišenja da bi se izbegli direktni pogoci.

Neprijatelj je uporno odbijao streljački stroj Drugog bataljona koji je, u sadejstvu sa crvenoarmejcima, pokušavao da ovlada dominantnim visom i produži u dubinu odbrambenog sistema. Ali juriš je bio silovit i neprijateljski vojnici su bezglavo iskakali iz zaklona, grabili dalje od vatrene pakla da iznesu žive glave i nešto oružja. U tome su uspeali zahvaljujući zadržavanju Trećeg bataljona, raspoređenog na levom krilu, žestokom vatrom sa kose Čukovac.

Za vreme napada ugasio se život zamenika komandira čete Dušana Simića, Anke Radić, vodnika Radovana Radovanovića, Marije Petrović, Milomira Pantelića, Milana Sogradžije i više boraca je ranjeno.

Osma crnogorska i brigada »Italija« napadale su protivnika u Matoroj šumi i Poljani. Nastupanje su otežavale nagazne mine ostavljene u žbunovima, na stablima, u granju drveća, nevidljive i opasne. Svaki korak u šumskom neproходу mogao je stajati više života. Komandant brigade »Italija«, iskusni Maras, predočio je komandantima bataljona i komandirima četa da pretražujući teško prohodni teren oprezno prilaze neprijatelju i procenjuju kako da se ukline u njegov raspored. U napadima i protivnapadima Nemci su trpeli gubitke, ali nisu napuštali Matoru šumu i Poljanu.

U jednom od žešćih okršaja smrtno su pogođeni desetar Antonio Tamburini i Vinčenco Uezisi.

Osma crnogorska u minskom polju

Na svom pravcu napada Osma crnogorska brigada naišla je na nepredviđene prepreke. Prvi, Drugi i Treći bataljon, raspoređeni u streljački stroj, nastupali su preko planinskog proplanka da se domognu Matoru šume i produže u dubinu neprijateljske odbrane. U obližnjoj šumarskoj kući, natkriljenoj ogolelim krošnjama drveća, nalazio se štab brigade i pratio kako se borba odvija. U početku nije bilo zastoja, bez obzira što se nastupa preko nepokrivenog zemljišta i u prepodnevnom časovima. I oružje neprijatelja nije se često oglašavalo. Komandanti bataljona Dušan Aleksić i Raičević tražili su da se ubrzanije nastupa i ovlada ivicom šume u kojoj se oglašavalo oružje. Njihov zahtev bio je u skladu sa zamišlju komandanta brigade Save Maškovića i komandanta Prve proleterske divizije Vasa Jovanovića da se neprijatelj istera iz busija u pošumljenom predelu i progoni u dubinu njegove odbrane. Vaso Jovanović i Vlado Šćekić, kad se borba

plamsala, obreli su se u štabu Osme crnogorske i neposredno pratili borbeni učinak streljačkih strojeva. Nisu imali razloga za nezadovoljstvo dok uzastopne eksplozije ne počеше grominjati i odjekivati šumskim dubodolinama.

— Šta se to dešava? — upitao je komandant Savo Mašković, gledajući političkog komesara brigade Jokaša Brajovića, njegovog zamenika Vasilija Kraljevića i načelnika štaba Novu Matunovića.

— Mine! Po tutnju ih poznajem — uzvрати Kraljević, znajući da je minsko polje teško savladiva prepreka.

— A inženjeri?... Crvenoarmejci koji su nam pridodati da razminiraju teren? Koliko su uspjeli? — upita se Mašković uzimajući strojnicu u ruke da se uputi u streljački stroj.

— Poći ćemo zajedno — progovori Kraljević ne čekajući da se komandant saglasi i prigrli svoje oružje.

Mine iznenađenja bile su pravi bauk i zaustavile su streljački stroj. Skrивene su ležale u korovu — nagazne i potezne — na dodir odskakale od zemlje, eksplodirale na visini od 70 santimetara i ranjavale najosetljivije delove tela. Rane su obično bile smrtonosne. Neprijatelj se služio taktičkom varkom, uvučen 20 do 30 metara u dubinu šume, otvarao uragansku vatru da borce Osme crnogorske odbije u pošumljene zaklone koje nije poseo, koji su prosto mamili da pruže utočište. A kad su tamo kročili, odskočne mine, poput krastavih žaba, skakale su u visinu i eksplozijama obarale. Nekoliko inženjeraca — crvenoarmejaca — pokušalo je otvoriti prolaze u miniranom terenu, za sobom su ostavljali bele trake da označe putokaze, ali su ubrzo stradali od snajperista skrivenih na visokom drveću.

Komandant Mašković i zamenik političkog komesara Kraljević išli su jaružicom, kraj stabljika neobranog kukuruza, da pronađu komandanta bataljona i da se obaveste o trenutnoj situaciji. Paljba je postala učestanija. Borci su ležali u kukuruzima u plitko iskopanim rovovima, a neke desetine, bez obzira na mine iznenađenja i gubitke, pokušavale su da raskinu neprijateljsku odbranu. Pored komandanta Maškovića nailazila su nosila sa teškim ranjenicima. Neki su tiho ječali, a većina ih je stoički trpela bolove. Reči utehe bile su suviše za hrabre i odvažne.

Povremeno se oglašavala i neprijateljska artiljerija. Granate su fićući letele u pozadinu, potresale planinske prevoje da neutrališu artiljerijska oruđa artiljerijskih brigada Prve proleterske i Pete krajiške divizije. Neprecizna paljba nije nanela nikakvu štetu i žrtve.

Komandant Mašković se približio streljačkom stroju i Kraljeviću prošio vio:

— Tražićemo neki manje tučeni međuprostor da se tuda ubacimo u šumu. A posle bismo lakše...

I u pošumljenom delu, prčvršćene uz pepeljasta stabla, međusobno povezane teško uočljivom tankom čeličnom žicom da ih aktivira pri najmanjem dodiru, čekale su mine iznenađenja da kose i proređuju.

Mašković je pratio razvoj borbe, više se uspravio da proceni kuda bi se moglo jurišati uz najmanje žrtava i domoći prednjeg kraja neprijateljske odbrane. Njegova glava je nadvisila stabljike kukuruza, oči se naprezale i pretraživale pokrivenu padinu. Iščekivanje je doprinelo da se pucnjava proredi, da kratko umukne i posle, na obostrane izazove, uzavri uz povike i začikivanja. Maškoviću se učinilo da jedna uvalica, na pravcu napada Pr-

vog bataljona, može poslužiti da se puzeći stigne u blizinu neprijatelja. Čak je mislio da tu nema mina iznenađenja i koraknuo da pronade komandanta bataljona. Odjednom se okrenuo, zaneo, zateturao i pao.

— Savo, šta je? — priskočio mu je usplahireni Vasilije i pokušao da pomogne.

Komandant je ostao bez reči, ne ispuštajući strojnicu i ranjen je izdahnuo na rukama svoga druga i saborca.

Za komandanta Osme crnogorske brigade postavljen je Rade Raičević i napadi nisu prestajali. A telo Save Maškovića ispraćeno je dalje od vatrene linije, uz najskromniju vojničku počast i oproštaj njegovih najbližih drugova i saradnika. U njihovim sećanjima oživljeni su Savini podvizi u mnogim borbama širom naše zemlje. U petoj neprijateljskoj ofanzivi, iako je zadobio dve rane, ostao je među borcima i tukao neprijatelja na Glavatičevu. Umešnost je ispoljio u brdima iznad Pive i Tare, kad je proleterima saopšio poruku druga Tita da se fašisti moraju poraziti. U poponoćnim časovima Mašković je poveo proletere da žestoko jurišaju i Nemci su potučeni. Svuda se isticao hrabrošću: kod Travnika, u bici na Neretvi, u Drvaru, u Beogradu. Uvek je bio vedar i nasmejan, neposredan u susretima sa potčinjenima, pravičan, čime je zadobijao njihovo poverenje. Takvog druga i komandanta borci su neobično cenili i poštovali.

I proleter i su zaustavljeni

Posle neznatnih uspeha, proleter i Treće krajiške brigade su zadržani, sasređenom vatrom, ispred glavnog protivničkog položaja. Za kratko vreme bilo je mrtvih i ranjenih više nego što se očekivalo. Stradali su, uglavnom, mladi i neiskusni borci, a dovoljno smeli i odlučni u napadima. Komandiri četa u Drugom i Četvrtom bataljonu izvestili su komandante da su živote izgubili Stevan Bujatić, Svetozar Jeremić, Božidar Janković, Ljubica Jovanović, Slobodan Marinković, Milan Nedeljković, Milan Nikolić, Veselin Tomić, Aleksandar Životić i drugi. Gubici su opominjali da se smelima ne dopušta da naleću, u po bela dana, na puškarnice bunkera, rovove i vrele mitraljeske cevi.

Komandant Drugog bataljona Đuran Kovačević, i pored opomene da starešine ne idu u streljačkom stroju, poveo je dve čete na prepreke od bodljikave žice i mina. Nemci ih ugledaše iz rovova i dočekaše uraganom. Opet se mora ustuknuti. Đuran ne može da miruje i namerava da proletere povede ponovo u napad. Ipak se suzdržava znajući da pešadija, pri dobroj vidljivosti, bez podrške tenkova, artiljerije i avijacije, ne može osvojiti pozicionu odbranu. Komandantovu nedoumicu prekratili su zahtevi komandira četa Petra Grbića, Mila Ožegovića, Miladina Zarića Garače i Nike Kneževića da se opet krene... Napad je izveden brzo i silovito. Neprijateljski vojnici su potučeni na prednjoj liniji odbrane i dalje se nije moglo. Proleter i su zadržani na stotinak metara od neprijateljskih tranšaja, odakle su stalno odjekivali puškomitraljeski rafali i grominjale stotine pušaka. Komandant Đuran osetio je da nešto mora menjati i odlučio da se kopaju približnice, oprezno i uporno, do neprijateljskih rovova. Nekoliko proletera se prihvatilo ašovčica i prilježno počelo krtičiti. Nemci su primetili šta se čini i upotrebili minobacače. Proleter i su uspevali da se zaklone.

— Eh, da nam je stići nadohvat ručnih bombi. Švabe bi tada dobile svoje — žalio je Miladin Zorić što se približnice ne mogu nesmetano kopati da se njegova četa uklini u neprijateljsku tranšeju i napad proširuje levo i desno.

Pokušaji približavanja neprijatelju nisu prolazili bez žrtava. Referent saniteta Zora Čulibrk prihvatila je ranjenike i ukazivala im pomoć. Komandant Đuran je poslao kurira Grubora da komandanta Četvrtog bataljona Duška Trninića pripita kako njegovi proleter i kidišu i da li su se negde uklinili u neprijateljev borbeni raspored. Kurir se zadihan vratio i obavestio da je Četvrti bataljon zadržan na kratkoj razdaljini od rovova i bunkera, da će tu ostati do mraka. Zastoj je iznuravao i psihološki nepovoljno delovao. Komandant Kovačević je uvideo da njegov bataljon nikad ranije nije imao manje borbene rezultate i veće žrtve. Stoga nije dopustio da proleter i, prilepljeni uz vlažnu zemlju, besciljno iščekuju i komandirima je naredio:

— Nemci žele da nas iznuravaju. Vrat ćemo im milo za drago. . .

— Kako to? — pripita Miladin Zorić.

— Proleterima naredite da stalno vrebaju i gađaju u puškarnice, robove, mitraljeska gnezda. Oka im ne dajte otvoriti. . .

Naizmenična paljba se opet razlegla. Dejsvovali su i minobacači. Nekoliko granata sručilo se u neprijateljske robove, podiglo mlazeve zemlje pomešane s beličastim dimom. Nemci su brzo nadoknađivali gubitke i brinuli da njihova odbrana nigde ne oslabi i ne popusti. Gotovo neprimetno noć se spustila na Fruškogorske bregove i zaravni okvašene krvlju proletera. Komandant Kovačević, nezadovoljan i ljut, nije mogao večerati. Čutke je vršio analizu minule borbe, izvlačio pouke i računao koliko će noć pomoći da se neprijatelj pobeđi. U času kad je naumio da to iskaže političkom komesaru Dušku Kerkezu, prišao je telefonista i obavestio da se javio komandant brigade Vlado Bajić.

— Idi, komesare, razgovaraj. . . Ja nemam šta da kažem — proslovi Đuran i počeo šetkati.

Kerkez se vratio s večću da je Bajić odlučio da se u toku noći izvede opšti napad, da se neprijatelj mora savladati na pravcu napada Drugog bataljona koji će posle proboja ostati u brigadnoj rezervi.

— Da je nekako proguliti kroz neprijateljsku odbranu a lako ćemo za rezervu — smrsi Đuran, sada mekšeg lica i pripita: — Šta Vlado kaže, hoće li svi bataljoni istovremeno ruknuti?

— U borbu će biti uveden i Treći bataljon. Napadaće na spoju između nas i Četvrtog bataljona. Pokušaće da se uklini. . .

— Dobro je, komesare. Nas dvojica moramo prvi. S bombama u šakama! Druge nema. Ako poginemo, proleter i će izvršiti zadatak, u to sam siguran. A sad ćemo s komandirima da izvršimo pripremu. . .

Komandant Đuran Kovačević odmah je pozvao komandire četa da ih obavesti šta predstoji. Oni su brzo stigli. Na licima im se zapažao premor, a beonjače im je prevlačilo crvenilo od neispavanosti. čekali su saopštenje očigledno nevoljni za duži razgovor. Komandant, poznavajući ih dobro, škrt i odlučno je izustio:

— Opet ćemo grunuti. Ispred streljačkog stroja bataljona, drugovi, nastupaćemo komesar i ja! . . .

Komandiri tek tada živnuše i istovremeno uzvrat iše:

— Ne bi to valjalo! Možemo uporedo, ako se mora!

Oni, u stvari, nisu želeli da komandant, čiju su borbenu narav poznavali, krene kad mitraljezi sipaju rafale i najodvažnije obaraju. A Đuran je dokrajčio svoju rešenost:

— Neuspeh ne podnosim. Radije ću poginuti nego pravdati uzmake i zastoje! Jesmo li se razumeli?

— Sasvim.

Komandiri su otišli na polazni položaj, razradili plan nastupanja i pripremili bombaške grupe. Među borcima su se ubrzo pojavili komandant i politički komesar bataljona, sa automatom u rukama i očekivali da za-
grmi. ..

Svi su želeli u bombaše

Komandant Treće krajiške proleterske brigade Vlado Bajić kratko je izložio komandantu Trećeg bataljona Mili Bulajiću i političkom komesaru Milanku Pećancu šta se želi postići kidanjem protivničke odbrane. Ispitivački je gledao obojicu da proceni kako reaguju. Bulajić se kratko zamislilo i potvrdio da se neprijatelj može potući ako se proleter i dobro pripreme i vešto domognu rovova i tranšaja.

— Bombaši će odigrati glavnu ulogu — proceni on, spreman da pođe da potraži komandire četa.

— Brinite da ne bude žrtava — upozori zamenik komandanta brigade Nikola Pećanac.

— O tome stalno mislimo, borci poučavamo i opominjemo da se čuvaju. A oni se teško obuzdavaju, kad se približe neprijatelju — odgovori Milanko Pećanac.

Čim su komandiri i politički komesari četa pozvani u štab bataljona, borci su naslutili da će biti loma i jurišanja. Komandira voda Mila Stupara drugovi su saletali da im kaže šta donosi naredna noć i hoće li u napad. On se branio da ništa tačno ne zna, da se nešto, možda, priprema kad su komandiri četa kod komandanta bataljona, da je pametnije napadati nego iščekivati. Na licima prisutnih zapažalo se da jedva čekaju da pođu u okršaj.

A komandant bataljona Bulajić, dok su ga netremice gledali i slušali komandiri četa Đorđe Babić Đokina, Milenko Stupar, Dušan Babić, Bogdan Latinović, politički komesar Mićo Solomon, Milan Mrda, Kojo Radulović i drugi, prisutne je upoznao sa predstojećim zadatkom, zatražio da se pripreme izvrše brižljivo i čete na vreme stignu na zbornu mesto. Naročito je naglasio da se vodi računa o mladim i neiskusnim borcima, da stariji prednjače u borbi. Politički komesari četa odmah su otišli u jedinice da izvrše političke pripreme, da organizuju sastanke komunista i skojevaca, a komandant je zadržao komandire da detaljno razrade primljeni zadatak, da usklade redosled nastupanja, dejstva četa i vodova.

Počelo se smrkavati. Pred postrojeni bataljon izašli su komandant Bulajić, politički komesar Pećanac i njihovi zamenici Milan Bodiroža Radak i Lazo Latinović. Nastao je tajac i stotine očiju gledale su komandanta koji se spremao da progovori. Svi su znali da će on neposredno, jasno i sažeto, izneti šta se namerava i kako da se napada. Nisu se prevarili u

proceni kad su zaustavili disanje da upiju zvonke i odsečno izgovorene rečenice:

— U dosadašnjim napadima, drugovi, uspeh je izostao. Neprijatelj se održao na liniji svoje odbrane. Od nas se traži da izvršimo proboj, na prilično uskom sektoru fronta, između Drugog i Četvrtog bataljona, da im olakšamo napredovanje. Neprijatelja možemo savladati jedino ručnim bombama i automatima. Ja se dobrovoljno javljam za bombaša. A treba ih najmanje 60. Ko će još?

Komandant se više uspravi, pogledom odmeri ceo stroj i odlučnije izgovori:

— Dobrovoljci, tri koraka napred!

Časak je nastalo komešanje i čula se poneka reč. Odjednom je ceo bataljon načinio tri koraka. Samo su kuvari i bolničari ostali na mestu dok se neko nije prisetio i opomenuo:

— Sto mi zaostajemo! Sutra će biti loma i pucnjave i hranu nećemo pripremati. Haj'mo u bombaše.

Za tili čas kuvari i bolničari priskočiše u stroj i stadoše mirno. Bez obzira što je znao borbeno raspoređenje svoje jedinice, Bulajić se malo iznenadi, prignu se Milenku Pećancu i progovori:

— Ovo je više od svakog očekivanja. Pored vojničkih i političke pripreme, vidim, bile su odlične. Sad sam na muci kako da odaberem bombaše i automatičare.

— Ponovo zatražite da se samo šezdesetorica izdvoje — predloži Pećanac.

Bulajić je komandovao da samo 60 bombaša i automatičara iskorakne iz stroja. Ponovilo se prethodno, bataljon proletera načinio je tri koraka i ćutke očekivao. Komandant je pošao duž stroja razmišljajući kako da postupi i progovori:

— Druge nema, moraću izdvojiti šezdeseticu!

Proleterci su prihvatili njegovu odluku. Svaki je želeo da se nađe u grupi odabranih i svi su molećivo gledali komandanta. A on je izdvojio najiskusnije, obrazovao udarnu grupu i upozorio:

— Krećemo na prednji kraj neprijateljske odbrane, tu kod Vizića. Biću s vama, drugovi, komandovati i bombe bacati. Ispred mene niko ne sme... Iza mene, takođe... Mislim da se razumemo da jednovremeno moramo ošinuti. Na znak moje trube!

Bulajić je namerno izdigao žućkasti instrument čije su zvuke borci često slušali, po njima se upravljali u jurišima i prilikom izvlačenja iz borbe.

— Ima li nešto nejasno? — proveri na kraju Bulajić.

— Sve je jasno — neujednačeno su uzvratili bombaši i automatičari.

— Onda možemo poći. Bombaši, automatičari i ostali, prema dogovorenom rasporedu!

Brežuljke i robove je pokrivala tama i prst se nije video pred okom. Komandir voda Marko Knežević puzeći se privlačio minskom polju, pipajući tražio siguran prolaz do bodljikave žice. Pucketanje suvaraka i šušanje korova opominjali su na obazrivost.

Komandant Bulajić, čas poguren a čas četvoronoške, prilazio je neprijatelju, sačekivao, procenjivao kako se bombaši i automatičari snalaze, šapatom ih podsticao da se čuvaju i postignu iznenađenje. Za bombašima,

na bliskoj razdaljini, nastupali su vodovi, jedan iza drugog, rešeni da se sruče u tranšeje i protivnika zadave. Proleter i su bili više uzbuđeni nego obuzeti strahom, stežući oružje pripravno za paljbu. S njima su išli i rukovodioci čija hrabrost nikada nije zatajila: Dušan Tešić, Milan Mrda Mrdica, Đorđe Babić Đokina, Mićo Solomun, Milenko Stupar, Rade Karanović, koji je oberučke držao puškomitraljez u visini grudi, Mile Stupar, Dušanka Medić, Dušan Manojlović, Stevo Đumić, Todor Radošević, Kojo Radulović, Nikola Marjanović i drugi.

Neprijateljski vojnici, zadovoljni što su prethodnog dana odoleli napadima, dremali su smireni u zemunicama, udobnim za odmor, natrpanim opljačkanim jorganima, perinama, ćilimima i jastucima. Samo su njihova obezbeđenja bila budna, proračunato postavljena da otkriju tuđe prisustvo u predterenu odbrane.

Desant u bok neprijateljske odbrane

Uporedo sa udarom u čelo neprijateljske odbrane, pripremano je iznenađenje na njenom levom boku.

Komandant Trideset šeste vojvođanske divizije Dušan Vukasović Diogen, kad je odlučeno da se sadejstvuje jedinicama Prvog proleterskog korpusa, naredio je Nikoli Đuraševiću, komandantu Treće vojvođanske brigade, da se forsira Dunav u okuci između Mohova i Opatovca i udari u bok neprijatelja.

Već prvih decembarskih dana počelo je nasilno izviđanje, upućivanje patrola na desnu obalu, uglavnom noću, da ispituju gde se najlakše i neopaženo može izvršiti iskrcavanje. Nemci su primetili da se nešto priprema. Njihova artiljerija je češće bombardovala prostor od Bačkog Novog Sela do Bačke Palanke i uznemiravala jedinice na položaju. Sve to nije bitnije uticalo i omelo pripreme za prelaz preko reke.

Komandant Đurašević odlučio je da se reka forsira u času kada jedinice Prvog proleterskog korpusa istovremeno preduzmu napad na neprijateljsku liniju odbrane koju dan ranije nisu uspele osvojiti. Prilaz reci izvršen je u najvećoj tajnosti i pod okriljem mraka. Dva bataljona Vojvođana i četa crvenoarmejaca ukrcali su se u rečne ratne brodove Crvene armije, pripremljene da zaplove i gotovo nečujno zaseku uzburkane talase. Na palubama su stajali osmatrači i pažljivo gledali preko reke. Na drugoj obali nije se ništa primećivalo i neprijatelj nije znao šta mu se priprema. Jedino su svetleće rakete sevale u daljini, negde na padinama Fruške gore, dajući znak da čarkanja ne prestaju.

Snažni motori potisli su brodove iz rukavca Dunava, brekćući prigušeno. Borci su ćutke iščekivali da snažne mašine uspore i pristanu uz obalu. Njima se činilo da se ne plovi brzinom koja je predviđena, a nisu mogli videti da se duže mora ići uzvodno da bi se izašlo iz rukavca reke i zaobišlo rečno ostrvo.

Čim su brodovi pristali, bokovima talasajući vodu, šapatom su sledile komande da se iskače na obalu, zauzima položaj i proširuje mostobran. Komandanti bataljona brinuli su da se to izvrši žurno, ali bez pometnje i u najvećoj tišini. I pored očekivanja udara u bok, Nemci nisu dobro procenili gde će se to dogoditi. Oni su, naime, više obezbeđivali obalu Dunava

između Iloka i Šarengrada, procenjujući da rečni ratni brodovi Crvene armije mogu naleteti od Bačke Palanke. U tome su se prevarili, a Vojvođani i crvenoarmejci su ih iznenadili i bez poteškoća zauzeli povoljne položaje. Neprijatelja su počeli tući i likvidirati gotovo u isto vreme kada se rasplamsala žestoka bitka na liniji frontalne odbrane.

Čim su njegove jedinice dobile vatru u bok, na prostoru između Mohova i Opatovca, nemački general Kibler se uverio da njegova predviđanja nisu bila bez osnova i odmah je naredio da se organizuje žestok otpor. A za to je trebalo dovesti i pojačanje. Trenutna borbena situacija nije to dopustila.

Početak kraja nemačke odbrane na Crvenoj liniji

Minula je ponoć. Golomrazica je grizla fruškogorske obronke, lica, uši i ruke proletera koji su stezali oružje i priželjkivali da Bulajićeva truba najavi nalet bombaša. A on je zagledao u sat, poštovao dogovoreno vreme i očekivao da mala nafosforisana kazaljka, svetlozelenkasta, poklopi brojku 1, a duža naide na broj 12. Iz neprijateljskih zemunica, nekako potmulo, čulo se iskašljavanje i žamori. Ponegde je klepetao metal i odjekivali koraci. Napetost i iščekivanje zamarali su prozeble proletere duž celog odseka fronta.

Milivoj Blagojević je primetio bunker, izdignut u obrisu neba, prineo oko nišanu, ali se prisetio opomene i prst udaljio od obarača. Radosav Cvetić, ležeći na trulom lišću, tapkao je vrhovima obuće da razdrma skočanjene prste nogu. Vodnik Petar Mandić, oguglao na nedaće, leđima se naslonio na mahovinasto stablo i zurio u noć. Šake su prinosili ustima Milorad Janković, Mihajlo Lazarević, Milovan Milošević i Miladin Marković, u njih duvali da ih zagreju, ali su posle osećali veću hladnoću u dlanovima.

Komandant Bulajić je procenio da su bombaši i automatičari naoštreni da skaču u rovove i zemunice, ponovo pogledao u sat, duboko udahnuo svežinu, prineo usnama pisak trube i dunuo.

Na rapavi odjek trube nadovezaše se grominjanje bombi, rafali, povici, jauci, potrka, zasvetleše rakete, sevuše bajoneti. Đorđe Babić Dokina zamahnuo je iz sve snage i nasumice bacio aktiviranu bombu. Ona je drmnula u rovu, raznela jednog vojnika, šlem mu odbacila da zazvonca u bodljikavoj žici. Oduševljen time, Dokina je naumio da skoči u rov i bajonetom poluti nepopustljive vojnike. Odjednom je ogluveo, osetio nešto toplo i pao. Krv je šikljala iz njegovog tela i natapala krater iskopan nagaznom minom. Dokina je opipao ranjena mesta, uvideo da se ne može podići i sačekao da mu drugovi pomognu. Za tili čas ceo Bulajićev bataljon je uskočio u liniju odbrane i tamanio protivnika. Bombe su gruvale jedna za drugom, crvenkastim jezičcima progorevale mrklinu i obeležavale pravce nastupanja. Komandant Bulajić u trku se sudario sa gojaznim vojnikom, iz ruke mu istrgao oružje, brzo ga savladao i zatražio da progovori o rasporedu svoje jedinice. Zarobljenik nije ništa tajio i očigledno je smišljao kako da sačuva glavu.

Na čelu sa komandantom Milenkom Stuparom i političkim komesarom Kojom Radulovićem, Prva četa je načinila pravu poharu u liniji odbrane, protivnika prorodila, izbezumila bombama i brzom paljbom. Najsmeliji među smelima, vodnik Mile Stupar i delegat voda Dušanka Medić, nezadr-

živo su kidisali i krčili put u dubinu neprijateljskog borbenog rasporeda. Za njima su hitali vodnik Stevo Đumić i Daniša Manojlović, zamenik komandira čete, požurujući borce da sustižu razbežale nemačke vojnike i da im onemoguće odstupnicu. Vodnik Marko Knežević našao se uporedo sa zamenikom političkog komesara Milankom Banjcem i procenio:

— Malo će Švaba, bome, iz ovog pakla umaći.

Onda je povikao da se municija i bombe ne štede, stuštio se prema bunkeru odakle su palacali crvenkasti jezičci iz puškomitraljeskih cevi i pripremio bombu.

Kurir Prve čete, oznojen i garav od barutnog dima, priskočio je komandantu bataljona Bulajiću i odsečno grmnuo:

— Prva četa probila liniju, sve potrla!

— Odlično! Samo napred! — Bulajić nije skrivao oduševljenje. — Komandiru tako poruči... Na drugu liniju rovova.

Kurir se okrenuo i odskakutao između stabala. A Bulajiću je priskočio zamenik komandira čete Dušan Stupar, nešto više progovorio o gubicima u minskom polju, teškim ranama političkog komesara čete Miće Solomuna i nekoliko mladih boraca. Komandantu se srce steglo, ali zna da juriš ne sme popustiti, žuri napred, javlja se trubom i usklađuje nastupanje vodova. I dalje mu prilaze borci i rukovodioci, izveštavaju o uspehu i gubicima. Dok je žurio da izvrši zadatak, kurir Jovo Tešić teže je ranjen i klonuo je. Drugovi su ga prihvatili i odneli u previjalište.

Nemci su se donekle pribrali od udara bombi i iznenađenja. Zalegli su u drugoj liniji rovova rešeni da ne popuste i ne polože oružje, čak su preduzimali protivnapade, odbijani tutnjem bombi i rafalima automata. Njihovi minobacači postavljeni u neposrednoj blizini, počeli su precizno tući i proleterima nanosili gubitke. Borci Prvog voda su se privukli minobacačijama, brzo ih likvidirali, minobacače zaplenili i odmah upotrebili da razbijaju dubinu odbrane. Borba je nastavljena nesmanjenom žestinom i Nemci nisu popuštali. U kritičnom trenutku Dušanka Medić, delegat Prvog voda, kad je u blizini primetila osuk neprijateljskih vojnika, aktivirala je ručne bombe, ustala iz zaklona i drugove bodrila da ne uzmiču. Ni ranjena nije posustala. A osamnaestogodišnji komandir voda Mile Stupar, neumoran u jurišu, zahvaćen rafalom iz neposredne blizine, na samrti je komandovao, da se neprijatelj satire i izgoni iz rovova i bunkera. Bolničarke Boja Stupar i Duka Bosnić jedva su stizale da ranjenike previju, izlagale se smrtnoj opasnosti i išle sa streljačkim strojem. Duka je ranjena, ali nije prestajala da drugovima ukazuje pomoć, da teške ranjenike smiruje i izgovara reči utehe. Na prilazu jednom rovu, u želji da zgrabi vrelu cev neprijateljskog puškomitraljeza, da nišandžiju zadavi, pao je komandir voda Marko Knežević, kad je bombu ubacio u udubljenje u zemlji i drugovima omogućio da prodiru dalje.

Komandant Bulajić uveo je u borbu i četu iz rezerve. Iz treće linije rovova nemački puškomitraljezi neprestano su se oglašavali i stvarali pravi čelični zastor.

— Minobacačima po mitraljeskim gnezdima! Gde su minobacači? — upita Bulajić kurira spremnog da potrči.

— Ovde smo, druže komandante! — javi se Milan Mrda, politički komesar čete. — Srađnićemo švapske rovove i skloništa. Ne brini, druže komandante.

Minobacačije su brzo proračunale daljinu i oruđa su počela tući. Posle eksplozija, kad se mislilo da će neprijatelj položiti oružje, iz zemunica je usledio pravi uragan. Puškomitraljezac Rade Karanović ustao je iz zaklona, trčeći nišanio u puškarnice i ispaljivao kratke rafale. Nemci su opkoljeni i pozvani da se predaju. Iz zemunica je izašlo njih 80, izobličeni od straha, sa rukama iznad glave, i odmah su upućeni u pozadinu. A čete su produžile da gone ostatke razbijenih nemačkih jedinica.

Bataljon nije ostao u rezervi

Pucnjava se odjednom rasplamsala zapadno od Vizića i munjevito se proširila dolinama i uzvišenjima Fruške gore. Komandant Drugog bataljona Đuran Kovačević i politički komesar Dušan Kerkez osluškivali su i procenjivali kada će jurišne grupe povesti na rovove i bunkere. Neprijatelj je naslućivao šta se priprema i rafalima nasumice razgonio strah.

— Ne treba žuriti... Neka neprijatelj pomisli da nas nema u blizini, da je napad sasređen samo na pravcu nastupanja Trećeg bataljona — poruči komandant Đuran komandirima četa da sačekaju pravi trenutak i postignu iznenađenje. A nestrpljenje nikako nije napuštalo proletere koji su držali odšrafljene bombe i napunjeno oružje.

— Sada ćemo i mi — odluči Đuran ceneći da se Treći bataljon uklinio u neprijateljsku odbranu. — Kurir, trkni do komandira i kaži da se pažljivo podilazi. Mene ćeš naći s onu stranu tranšeja ili...

Komandant Đuran nije dorekao da je rešen da se žrtvuje ili pobedi. A kurir je to znao iz ranijeg razgovora komandanta i političkog komesara kad su zaključili da im, ako poginu, niko neće moći zameriti što su išli, i pored izričite zabrane, ispred streljačkog stroja i rizikovali sopstveni život.

Proletere nisu omeli retki pucnji i lagano su prilazili tranšejama i bunkerima. Jedino su strahovali od mina iznenađenja i pažljivo pipajući odmevali svaki pokret. Srećno su mimoišli zamke i čekali znak da uskaču u tranšeje. Iz rovova su ispaljivane svetleće rakete, ali vojnici u šlemovima nisu primetili proletere primirene u mrtvom uglu i neravnom zemljištu. Komandant Đuran je, u prvom trenutku, dopustio da se uskoči u tranšeje i prvi pohitao. Našao se oči u oči s nekoliko vojnika koji su brzo savladani i razoružani. A levo i desno, duž linije rovovai bunkera, obračun nije prestajao i neprijateljski vojnici su pozvani da se predaju. Neki su dizali ruke iznad glave, odbacivali oružje, a mnogi se nisu nameravali predati i žestoko se tukli. Komandir čete Miladin Zorić Garača nije imao milosti prema zakletim fašistima i proletere je poveo da ih satiru. Bombaški dvoboj završio se čišćenjem tranšeja i gonjenjem neprijateljskih vojnika koji su okrenuli leđa i bezglavo bežali da se domognu fortifikacijskih objekata u dubini. U tom trenutku od komandanta Đurana zatraženo je da bataljon zadrži u rezervi i ne prodire u dubinu neprijateljske odbrane. Njemu se to nije sviđelo i otvoreno je izjavio da stečeno preimućstvo treba koristiti i napredovati. U takvom raspoloženju proleter i su naišli na komandno mesto nemačkih jedinica i brzo ga osvojili. A napred se prostirao nebranjeni prostor, prilično pošumljen, kuda su proleter i, na čelu sa komandantom i političkim komesarom, užurbano napredovali, koristeći dobru vidljivost prešli komunikaciju između Iloka i Šida i daleko odmakli. Ostali bataljoni Treće

krajiške proleterske sporije su napredovali i vodili borbu s neprijateljskom rezervom. Komandant Đuran uvideo je da su bokovi i pozadina njegovog bataljona otkriveni, da može uleteti u zamku, pogotovo kad je primetio kolonu neprijateljskih tenkova, pa je preduzeo mere da se obezbedi sa svih strana i sačeka ostale bataljone da zajednički progone protivnika.

Pad Erdevika

U produženom napadu na Erdevik Petoj krajiškoj i Trideset drugoj srpskoj brigadi sadejstvovale su jedinice Prve proleterske brigade napadajući delove nemačke korpusne grupe »Kibler« i nanoseći im osetne gubitke. Kad se razdanilo, 4. decembra, doleteli su avioni, bombardovali i mitraljirali nemačke položaje. Nisu izostali ni artiljerijski dvoboji. Istog dana u podne bitka za Erdevik dostigla je kulminaciju. Smenjivali su se juriši i protivjuriši dok nije stvorena breša u neprijateljskoj odbrani da se jedinice domognu zapadnog dela naselja i žešće nasrnu. U odlučnim trenucima više boraca je ranjeno, a živote su izgubili Božidar Lazarević, Prodan Petrović, Mile Grbić, politički komesar čete, Dušan Jeremić, Miloš Alić, desetar Mirko Bosiočić, Nik® Dakić, Dragoljub Danojlić, Milan Ilić, Salih Husanović i Vojin Dišić. Nemci se nisu mogli odbraniti i žurno su se povukli, ostavljajući mrtve i ranjene, zapadno od Erdevika, na ranije pripremljenim prihvatnim položajima. O borbenom uspehu Pete krajiške brigade u operativnom dnevniku Prvog proleterskog korpusa zapisano je i ovo:

»... Peta brigada posle izvršene koncentracije, uz sadejstvo Prve proleterske brigade Prve proleterske divizije uspela je da potisne neprijatelja sa položaja i da zaobilaznim manevrom sa zapada napadne selo Erdevik. Po likvidaciji istog izvršila je gonjenje pravcem sela Bačinci. Odlučnost i požrtvovanost dominirali su napadom i gonjenjem neprijatelja. Manevrom ove brigade i likvidacijom Erdevika, neprijatelj je odstupio i sa položaja ispred Dvanaeste brigade, gde je frontalno bilo teško odbaciti ga.

Pad Erdevika izvršen je i uz sadejstvo Trideset druge srpske brigade, posle njenog ovladavanja: Kalile — kota 147. Do ovladavanja ovim položajem došlo je tek po izbijanju Pete brigade u zalede, odnosno na zapadnu stranu sela Erdevika...«

Nemačke jedinice su izbačene sa prihvatnih položaja i energično progonjene u pravcu Sida. Na drumu između Gibarca i Šida borci Četvrtog bataljona Pete brigade sustigli su Nemce i izvršili juriš. Na bojnopolju nepomično je ostalo 40 vojnika u zelenim šinjelima, a 32 su zarobljena. Zapljena su 2 artiljerijska oruđa, 1 minobacač, 14 puškomitraljeza, desetine pušaka i znatna količina municije. Predvodeći borce, u jurišu je pao zamjenik političkog komesara bataljona Stevo Radojčić i petnaestogodišnji vodnik Tomica Samac.

Dan juriša proletera

Promičući preko proplanka i pošumljenih predela, kolone Prve proleterske obazrivo su prilazile na jurišnu daljinu. Komandiri i politički komesari netremice su motrili i procenjivali koliko je protivnik rešen da is-

traje i odoli napadima. A Fmška gora se prolamala od nesnosne jeke, eho se odbijao od dubodolina i neprijatno potresao bubne opne iz gardijskih raketnih minobacača, žegle utvrđenja, žičane prepreke, minska polja i pomagale da se lakše nastupa.

Proletere je podgrejavala tutnjava eksplozija da nezadrživo krenu. A morali su biti strpljivi i sačekati da mineri na pojedinim sektorima pridu prednjem kraju protivničke odbrane i očiste prilaze rovovima i bunkerima. Na njih je otvorena vatra, ali nisu uzimali dok nisu završili povereni posao.

Kad je dat znak za juriš preko brisanog prostora, po danu, ne zna se ko je bio brži da se stuši kroz bodljikavu žicu, da baci ručnu bombu, nišani, ošine rafalom i uskoči u rov ili bunker. Svetozar Živković, delegat voda, drugovima je vikao da ne strepe od pogodaka i stigao da se uhvati ukoštac s nemačkim podoficirom. Slično se dogodilo i Ljubomiru Vujoviću, hrabrom zastavniku, kad se našao ispred grudobrana protivničkog rova predvodeći jurišnu grupu. Neke borce su zaustavljali neprijateljski hici, ručne bombe i nagazne mine. Lakše ranjeni proletari odbijali su tuđu pomoć, sami se previjali da time pomognu da se brže lomi i satire neobično žilavi protivnik. Vodnik Đura Nikolić, ozleđen gelerom minobacačke granate, bez ičije pomoći previo je ranu, istovremeno komandovao proleterima da pažljivo vrebaju, skočio iz zaklona i primerom pokazao kako se približava vatrenom gnezdju. On, istina, nije preživeo dan juriša, ali su proletari, podstaknuti njegovim primerom, savladali protivnika i domogli se znatnog ratnog plena. Radmila Jovičić, idući u streljačkom stroju, brinući da blagovremeno previje rane proletara, da ih uputi u pozadinu, dalje od zvižduka zrna, smrtno ranjena izdahnuła je na rukama drugova. Njenu sudbinu je doživela i Milica Jokić, devojkasmeh, kad se neprijatelj u očajanju, videći da je poraz neminovan, suludo branio i upotrebio sva raspoloživa oružja. U napadu su pali Pavao Arsić i Dragoje Branković, ali je neprijatelj, na pravcu nastupanja jedinica Prve proleterske, izbačen iz rovova i bunkera i primoran da beži prema Tovarniku.

Osma crnogorska i brigada »Italija«, na pravcima svog nastupanja slomile su neprijateljski otpor i preduzele gonjenje u pravcu Sida.

Tenkovi nisu zaustavili proletere

Komandant Trinaeste proleterske brigade Marko Rapo, sa članovima štaba brigade i komandantima bataljona, neprekidno je pratio tok borbe, uviđao slabosti i dobre strane ispoljene u napadu bataljona i četa, usmeravao ih da istraju i pretrpe što manje gubitaka. Najžešća borba vođena je za kotu 228, koju neprijatelj nije napuštao uprkos velikim gubicima i slaboj vidljivosti u toku noći. Tek ujutru proletari su uporno kidisali, domogli se tranšeja i rovova, protivnika desetkovali i naterali u bekstvo. U gonjenju su stigli na drum između Iloka i Ljube i primetili četiri tenka koja su branila odstupnicu i nekoliko vozila. Na njih je otvorena uraganska vatra. Za kratko vreme uništen je jedan kamion, zaplenjen jedan motocikl i ubijeno više neprijateljskih vojnika. Tenkovi su uzvratili vatrom i ometali dalje nastupanje proletara.

Bližila se noć a napred se nije moglo. Neprijatelj se, takođe, nije usuđivao da preduzme ozbiljan protivnapad. Kraj druma, u toku noći, pro-

leter i su predahnuli, malo prezalogajili, na smenu odspavali po nekoliko časova da sutradan odmorniji krenu u gonjenje protivnika i izbiju do Tovarnika. Ujutru je neprijatelj izmakao bez borbe i otpor pružio u rejonu Sotina. Na drumu za Tovarnik, u kraćem okršaju, zaplenjena su tri kamiona i deset kola punih razne ratne opreme. Vojnici u šlemovima pružali su otpor i doživeli poraz. Manje čarke su nastavljene do Tovarnika i tu preiasle u ogorčenu borbu.

Hrabrost omladinaca

Na sektoru Martinaca i Kuzmina protivnik se uporno branio iz rovova, bunkera, zgrada preuređenih za pružanje otpora, obezbeđenih žičanim preprekama i minskim poljima. Naizmenični i zajednički pokušaji bataljona Druge proleterske, Četvrte, Pete i Trideset prve srpske brigade da razbiju protivnika i napreduju u dubinu njegovog borbenog rasporeda, nisu dali očekivani uspeh i zastoј se teško podnosio.

Komandant Pete srpske Teodosije Parezanović, tek što je preuzeo komandu došavši iz Prve proleterske brigade, vodio je bataljone u napad preko teškog terena, od obale Save, da zaobidu Martince i savladaju dobro branjene otporne tačke. A protivnik se žestoko branio i odbijao mnoge juriše. Upotrebljeni su minobacači da prokrče prolaze i opet se nije dalo napred. Najžešći u napadima i nepopustljivi pred dobro organizovanom neprijateljskom odbranom — omladinci — gotovo golobradi, srčanošću su nadoknađivali neiskustvo u slamanju fortifikacijskih objekata i rizikujući živote naizmenično jurišali. Mnogi se nisu vratili iz dvoboja ručnim bombama i automatskim oružjem. Politički komesar čete Omladinskog bataljona Dragoljub Veselinović Vitez smatrao je svojom obavezom i dužnošću, kao što je činio u ranijim borbama, da drugovima pomogne u savlađivanju smrtonosnih prepreka i krčenju prolaza. Pošao je obazrivo napred, odjednom se našao u vešto postavljenom minskom polju, pod kišom kuršuma, u takvom položaju da nije imao mogućnosti da ustukne. Neprilike ga nisu zbunile, snašao se i počeo da čisti teren od mina i da otvara prolaz do obližnjih vatrenih gnezda. Počeo je razdvajati međusobno žicom povezane mine i u tome je imao izvesnog uspeha. Obazrivo se pomerao napred. Tada mu se činilo da veću opasnost predstavljaju kratki rafali puškomitraljeza odnekud s desne strane. Časak je iščekivao prilepljen uz zemlju, a kad je paljba prestala, potrbuške se pokrenuo da onesposobi naredne mine i učinilo mu se da to sporo radi. Zato se pridigao, misleći da je metar-dva terena čisto, koraknuo, ogluveo od eksplozije i osetio tup bol. Drugovi su pritrčali, teško ranjenog Dragoljuba izneli iz minskog polja i doneu u pre-vijalište. Omladinski komesar ostao je bez noge, ali njegovo požrtvovanje nije zaboravljeno.

Četvrta srpska brigada, sa komandantom Stevanom Adamovićem i političkim komesarom Nedom Bogićevićem, takođe nije imala sreće u savlađavanju neprijateljske odbrane između Martinaca i Kuzmina. Najpre su jurišali Prvi i Treći bataljon, postigli delimične uspehe i protivnapadom odbijeni na polazne položaje. Komandant Prvog bataljona Radman Savić i politički komesar Kuzman Nikolić pripremili su komandire četa da na dati znak, kad se ravnica i brisani prostor obaviju mrakom, povedu borcu da

kidaju i lome neprijateljske prepreke. I minobacači su preorali nekoliko rovova iz kojih nemački vojnici nisu izvukli žive glave. Stalni pritisak i napadi jurišnih grupa, njihovo približavanje bunkerima i rovovima, iscrpljivali su portivnika i slabili njegove protivudare. To, ipak, nije bilo dovoljno da odmah položi oružje. U takvoj situaciji Druga proleterska brigada je izvučena iz borbe, ubrzanim maršem upućena u Sremsku Mitrovicu da pređe na desnu obalu Save, da ode uzvodno i forsirajući reku ugrozi bok i pozadinu neprijatelja kod Martinaca i Kuzmina. Kad su proleter i prošli gradskim ulicama i nameravali preko reke, stigla je vest da takav poduhvat više nije potreban, da se neprijatelj, kad je izgubio bitku na delu Crvene linije od Erdevika do Iloka, počeo povlačiti iz rovova i utvrđenja bliže Savi da izbegne opkoljavanje i posedne nove položaje.

Galop konjičke brigade

Uoči napada na neprijatelja, Prva konjička brigada, pod komandom Srećka Stojadinovića i Karla Šumana, bila je pridodata Dvadeset prvoj srpskoj diviziji i u Lačarku očekivala naređenje za pokret i borbu. U njenom sastavu, u divizionima i eskadronima, bilo je dosta iskusnih boraca i rukovodilaca, a i mladih koji nisu doživeli vatreno krštenje.

Čim se neprijatelj počeo povlačiti, Prva konjička imala je značajnu ulogu u gonjenju i sustizanju njegovih jedinica. Njeni eskadroni su galopom izbili ispred četvrte, Pete i Trideset prve srpske brigade da iznenađuju i desetkuju protivnika.

U Maloj Vašici, jugozapadno od Sida, borci Prve konjičke upali su u selo i savladali nemačku jedinicu koja je nameravala da pruži žestok otpor. Pokret konjičke brigade donekle su usporavali raskaljani drumovi i podzemne vode. Na pojedinim terenima konji su bili izloženi izuzetnim naporima i savlađivali prave kaljuge. Nadošle vode Save i Bosuta sprečile su konjičke eskadroni da ne okrenu na jug i upadnu u Morović, kako je bilo planirano, pa su produžili u Batrovce i Lipovac. Na ulazu u selo prilepljeno uz obalu Bosuta razvila se žestoka borba. Ustaše i Nemci upotreбили su sva raspoloživa oružja da Prvu konjičku brigadu odbiju od Lipovca, ali u tome nisu uspeli.

Vojvodani nisu uzmakli

Na boku i u pozadini neprijateljske odbrane, duž Dunava, borba je poprimila u žestini baš u trenucima kad su frontalni udari na Crvenu liniju dostigli kulminaciju. Bataljoni Treće vojvođanske brigade, u sadejstvu sa crvenoarmejcima, jurišom su zauzeli Mahovo, Šarengrad i Opatovac. Osmo lovačka pukovnija preduzimala je protivnapade da potisne Vojvođane i crvenoarmejce i preotme izgubljena uporišta. U tome nije uspela, izgubila je 40 vojnika i morala se povlačiti da ne pretrpi veći poraz.

Napadima u rejonu Opatovca i Mohova olakšano je nastupanje brigada Prve proleterske divizije a istovremeno je ugrožena značajna komunikacija između Sotina i Tovarnika. Neprijatelj je uvideo kakva mu opasnost pretila i pojačao odbranu duž značajnog puta. U borbu je uveo i deset ten-

kova koji su krstarili i odbijali napade tri bataljona Vojvođana. I ne samo to. Tenkovi i pešadija preduzimali su protivnapade da Vojvođane primoraju na povlačenje, ali nisu imali uspeha i uporno su branili prilaze drumu. Time su, u stvari, želeli navesti Vojvođane da manje pažnje poklone bokovima i pozadini da bi im iz Lovaša zašli za leđa i iznenadili ih. Neprijateljeva namera je otkrivena i na vreme osujećena. U časovima kad se očekivalo da će zbog osetnih gubitaka smanjiti napade, neprijatelj nije popuštao i najžešće se okomio na bataljone Treće vojvođanske brigade na položajima u pustari Lipovac, kod Papuginog salaša, Kraginog voća i kote 120. Napadi su izvođeni koncentrično, uz podršku tenkova i artiljerije. Vojvođani su morali, da ne bi trpeli gubitke, unekoliko ustuknuti samo na desnom krilu svog borbenog rasporeda, ali su odbranili dominantni vis, kotu 120, dok neprijateljski pritisak nije popustio.

Depeša pobede

U štabu Prvog proleterskog korpusa NOVJ, smeštenom u Rumi, neprekidno je proučavan i usklađivan razvoj bitke na Crvenoj liniji, sadejstvo brigada i divizija u napadu, u cilju razbijanja neprijateljske odbrane, da bi se tako ostvarila taktičko-strateška zamisao da se stigne do Vinkovaca, Županje, Vukovara i drugih mesta i uspostavi nova linija fronta. Komandant korpusa Peko Dapčević, politički komesar Mijalko Todorović, načelnik štaba Savo Drljević i njihovi najbliži saradnici, danonoćno su obaveštavani o stanju na pravcima napada i uticali da se oni umešno izvode. A kad pobjeda nije izostala, kad je neprijateljska utvrđena linija razorena i pokidana. Peko Dapčević je obavestio Vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita i Vrhovni štab NOVJ i POJ depešom o sledećem:

»Posle dva dana teških i upornih borbi, savlađujući gusta minska polja i duboki sistem poljskih utvrđenja, naše jedinice su probile neprijateljsku liniju u Sremu na sektoru Vizić — Martinci i zauzeli sledeća naselja: Vizić, Ljubu, Sot, Erdevik, Martince, Kuzmin, Kukunjevce, Bačince, Privinu glavu, Berkasovo, Gibarac, Bosut, Višnjićevo, Morović i Adaševce. Neprijatelj je pretrpeo sledeće gubitke: 1130 mrtvih i 46 zarobljenih. Zaplenjeno: 1 tenk, 6 topova, 13 bacača, 76 puškomitraljeza, 600 pušaka, 1 automobil, 35 konjskih kola i veća količina puščane, bacačke i topovske municije. Uspešno je sadejstvovala naša avijacija.«

Otpor neprijatelja u povlačenju

Posle poraza na Crvenoj liniji, nemački general Kibler naredio je potčinjenim jedinicama u povlačenju, da pružaju žestok otpor, naročito na nekoliko značajnih punktova: u Sidu, Tovarniku, Šidskim Banovcima, Ilači, da bi se lakše posela nova linija odbrane od Sotina preko Beraka, Orolika, Otoka, Vrbanje, Soljana, Jamene na obali Save i sprečio prodor u Vinkovce.

General Kibler je preduzeo mere da pojača odbranu i doveo, iz doline Drine u Srem, delove 117. i 11. vazduhoplovne nemačke divizije, koji su odmah stupili u borbu i olakšali sređivanje jedinica u povlačenju.

Nemci su gonjeni na svim pravcima, ali se to nije odvijalo lako i jednostavno. Čak ni iza slomljene linije njihove odbrane, kad su sustizani, nisu prihvatili pozive da se predaju i pružali su otpor. U blizini Sida, primireni u mraku, iznenadili su borce Trdeset druge srpske brigade. Kad je zamenik političkog komesara Četvrtog bataljona Samuilo Kabiljo, primetivši ljudske siluete u blizini, posumnjao da to može biti neprijatelj, čvršće je prihvatio oružje i upitao:

— Ko je tamo?

Odziva nije bilo. U mraku se čuo zveket metala i tupi udari obuće. Kabiljo se okrenuo političkom komesaru Ostoji Jevtiću i komandantu Voji Radoševiću i gotovo istovremeno čuo:

— To su Švabe!

— Ipak, treba proveriti. Da se ne sudarimo s nekom našom jedinicom — tiho je progovorio zamenik komandanta Niko Krneta.

— Proveriću odmah — koraknuo je komandant Radošević, praćen od drugova, dograbio jednog vojnika za grudi i siknuo: — Ko si?

Vojnik se pokušao oteti, a zatim je, iznenađen i zaplašen, počeo zvati u pomoć. Tako se otkrilo da je to nemačka jedinica. Planuli su pištolji i učestali udarci kundacima. Zbog blizine i slabe vidljivosti, puške i puškomitraljezi nisu se mogli upotrebiti. Komandiri četa Trubarac i Lazić povi-kali su da se Nemci dočekuju noževima. A oni su, izgleda, razumeli šta ih očekuje i počeli su bežati. Za njima je nastala potrka, ali su mnogi izmakli koristeći tamu da ne budu pokošeni rafalima puškomitraljeza i hicima iz pušaka.

Nemci su bežeći naleteli na borce Četvrtog bataljona Pete krajiške kozarske brigade, na drumu između Gibarca i Šida. Razvila se žestoka borba. Četvrti bataljon je izvršio juriš. Pri tom je 40 Nemaca zauvek ostalo na bojnopolju, a 32 su zarobljena. Zaplenjena su dva artiljerijska oruđa, jedan minobacač, četrnaest puškomitraljeza, više pušaka i znatna količina municije. Predvodeći borce, u jurišu je pao zamenik političkog komesara bataljona Stevo Radojčić i petnaestogodišnji vodnik Tomica Samac.

Neprijatelj priređuje iznenađenje

Dvanaesta krajiška brigada, pod komandom Mila Vučenovića, preduzela je gonjenje od Emilijina dvora, Ciganske međe i produžila u Kukujevcu. Ispred streljačkih strojeva i kolona išli su inženjerci, uklanjali nagazne mine i čistili staze. Komandant Vučenović i politički komesar Cvetičanin upozorili su potčinjene da je neprijatelj drzak u povlačenju i da neće birati sredstva da bi se osvetio za pretrpljene poraze. Zato je borcima i starešinama ukazano na značaj budnosti i na veliku cenu svake neopreznosti. Već u Kukujevcima potvrdilo se da su komandant i politički komesar bili u pravu. Kad je Prvi bataljon izlazio iz sela da požuri u Bačince, a Treći činio začelje i ulazio u Kukujevce, od Kuzmina, odakle se to najmanje očekivalo, naleteli su neprijateljski kamioni puni vojnika, do zuba naoružanih, sa jednim topom i otvorili brzu paljbu. Dvojica boraca su smrtno pogodena, četvorica su ranjena, a među njima i komandant bataljona Vico Runić. Neprijatelj je iskoristio iznenađenje i njegova vozila su prošla kroz selo i otišla prema zapadu. Komandant brigade je pretpostavio da iza vo-

žila, možda, nailaze pešadijske jedinice, pa je Prvom i Drugom bataljonu naredio da se razviju za borbu i postave južnije od sela. Neprijatelj, međutim, nije naišao i tada se moglo oceniti da se to neka jača grupa, bežeći ispred boraca Četvrte i Pete srpske brigade, izvukla iz Kuzmina, držala se druma i sumanuto odstupala. I nije nekažnjeno prošla čak i onda kad je postigla iznenađenje. Za samo desetak minuta borbe u Kukujevcima ubijena su tri neprijateljska vojnika i više ih je ranjeno.

Istoga dana Prvi i Drugi bataljon napali su neprijatelja u Adaševcima i naišli na žestok otpor. Borba je vođena gotovo celo popodne i bataljoni su obustavili napad, promenili pravac, nastavili gonjenje prolazeći kroz lince, Nijemce i izbili u Đeletovce.

Napad na Šid

Izviđači Prve proleterske brigade otkrili su da je neprijatelj izgradio sistem rovova i bunkera na ulazu u Šid, da ih je međusobno povezao saobraćajnicama, ojačao minskim poljima i žičanim preprekama. Komandant i politički komesar brigade, zajedno sa komandantima i političkim komesarima bataljona, razradili su plan napada na grad, sadejstva sa susednim jedinicama i upotrebu artiljerijskih oruđa.

Za direktni napad određeni su Treći i Peti bataljon, a na njihovom desnom krilu bataljon »Garibaldi« brigade »Italija«. Na levom krilu napadali su bataljoni Pete krajiške kozarske brigade.

Čete proletera ojačane su odeljenjima inženjera da načine prolaze kroz minska polja i žičane prepreke. U sumrak je počela artiljerijska priprema. Granate su pronalazile ciljeve, kidale žičane prepreke, aktivirale minska polja i uzdrmale prednji kraj neprijateljske odbrane. Kad se artiljerijsko bombardovanje prenelo u dubinu, inženjeri su umešno iskoristili povoljan trenutak, raskrčili nekoliko prolaza u minskim poljima i žičanim preprekama da se proleter i lakše ubacuju u grad. Druga četa Petog bataljona nastupala je pored druma koji ponire u grad, učutkala nekoliko mitraljejskih gnezda i, koristeći mrak, domogla se nekoliko kuća u času dok ostale jedinice nisu savladale spoljnu odbranu. Komandir čete Milorad Čekić i zamenik komandanta bataljona Savo Pužić odlučili su da se jedan vod uputi da udari u leđa neprijatelju i olakša proleterima koji su krvarili na čistini ispred bunkera i rovova. Politički komesar čete Dušan Čordaš usklađivao je napad dva voda koja su napredovala ka centru grada i savlađivala usputna uporišta. Njima se pridružio i zamenik komandanta Pužić. Na gradskom trgu naišli su na više ljudskih prilika i nisu ih mogli prepoznati zbog slabe vidljivosti. Pužić je nanišanio strojnicom i upitao:

— Ko je tamo?

— Domobrani — usledio je odziv i proveravanje: — A ko je tamo?

— Odložite oružje! Ovde su proleter i — preteći je grmnuo Pužić.

Domobrani su naslutili šta ih može snaći, nešto su zažamorili i položili oružje. Njih nekoliko odmah je saslušano i nisu bili škrti u davanju podataka. To je poslužilo da se lakše zauzimaju čvorišta odbrane i postižu iznenađenja. Zarobljenici su, zapravo, bili vodiči do njihove komande grada i otkrili da tamo nema mnogo vojnika. Proleter i su opkolili zgradu neprijateljske komande i upali unutra. Iznenađeni domobrani i nekoliko Nemaca nisu se snašli da pruže otpor i drhteći su držali ruke iznad glave.

— Dobro nam ovo ide! — zamenik komandanta Pužić nije krio svoje raspoloženje dok se vršio pretres u vojničkim prostorijama.

— Ići će i bolje — nasmejao se Čordaš, brinući da se zarobljenici dobro čuvaju da neki ne pobjegne u mrak.

Postignuto se moralo očuvati. Stoga se Pužić i čordaš, zajedno sa vodnicima, rasporedili proletere da sprečavaju izvlačenje protivnika iz grada, u času kad je primoran da napusti spoljnu liniju odbrane. Desetina proletera hitala je da se rasporedi u zgradu pored glavne raskrsnice i naletela na kolonu zaprežnih vozila. Neko je primetio šlemove na glavama vojnika i upozorio:

— Nemci!

Planuli su puškomitraljezi i umalo nisu poletele ručne bombe. Nemci su ostavili zaprežna vozila i zaždili niz ulicu. Neki su oboreni rafalima. Poplašeni konji počeli su galopirati, jedan se srušio, ostalima preprečio put i stvorio se pravi krkljanac. Životinje su nekako smirene, a u kolima je nađeno 8 minobacača, 10 puškomitraljeza, više granata i municije. Pužić je naredio da se tri minobacača postave u blizini i pripreme za dejstvo. Proleterer su brzo radili i minobacačke granate su zaštitale u pravcu neprijatelja. A kad je spoljna odbrana sasvim razbijena, ulične borbe su povele i ostale čete proletera. Pred ponoć neprijatelj je isteran iz grada i užurbano je uzmicao u pravcu Tovarnika.

U bici za Šid je ubijeno 80, zarobljeno 35 neprijateljskih vojnika i više ih je ranjeno. Pored pomenutih minobacača, zaplenjeno je deset topova, jedan tenk, deset automatskih oruđa, osam radio-stanica, više puškomitraljeza, pušaka, znatne količine municije i razne ratne opreme.

U oslobođenom Šidu borci Pete krajiške brigade, pod rukovodstvom oficira OZNE Kazimira Frankovića, Miloša Storebre, Ljubomira Borojevića, Jove Vilendečića i Bore Arsića, u saradnji sa organima vlasti, tražili su prikrivene neprijatelje, koljače i ubice nedužnog civilnog stanovništva i izvodili ih pred narodni sud.

Prerano veselje zbog kapitulacije Hitlerove Nemačke

Posle predaha, čišćenja oružja i opreme, snabdevanja municijom, Peti bataljon Prve proleterske se uputio u pravcu Tovarnika da zajedno sa ostalim jedinicama napada i tuče protivnika. Kad su proleterer bili negde na sredini puta između Šida i Tovarnika, iza njihovih leđa su zapraštale puške, puškomitraljezi i odjeknule detonacije. Komandant bataljona Drago Stupar, politički komesar Andra Milanović i njihovi zamenici začuđeno su zastali da razmisle šta to može biti. Čutke su se zgledali i naredili da se čete zaustave. Oni su, naime, posumnjali da se neprijatelj poslužio lukavstvom i odnekud upao u Šid. Odmah je upućena konjička patrola da izvidi šta se to dešava u tek oslobođenom gradu. Konji su poterani galopom, a onda su se kasom približili zapadnoj strani Šida. Proleterer su sjahali, s oružjem na gotovs zašli u periferijsku ulicu, tu sreli jednog borca Pete krajiške brigade, nasmejanog s puškom o ramenu i upitali:

— Je li, druškane, zašto se puca? ...

— Zar ne znate? Veselje! Kažu da je Hitler kapitulirao i da više neće biti rata i krvavljenja. Samo...

Kozarčanin je zamahnuo glavom, nekako se suzdržao da ne prsne u grohotan smeh i dovršio:

— Sad će veselje prestati. Dok se sazna ono pravo — da fašistička Nemačka nije kapitulirala, da se to pročulo ni sam ne znam kako. Eto, ljudi su se obradovali i veselili onome što žele. Ne treba im zameriti — odmahnuo je Kozarčanin i nastavio svojim putem.

Proleter i su pojahali konje i galopom odjurili komandantu i političkom komesaru da ih obaveste o pravom stanju. I bataljon je požurio prema južnoj strani Tovarnika.

Protivnapad preko kote 126.

Borci Trinaeste proleterske brigade, prilično premoreni u višestrukim okršajima, istovremeno su obezbeđivali pravac od Sotina i napali neprijatelja u Tovarniku, posle ponoći 6. decembra, domogli se nekoliko kuća na ulazu u grad i nameravali dalje. Vodnik Anton Butorac nalazio se ispred grupe bombaša, pokušao ući u dugu i pravu ulicu da priredi iznenađenje. Zaštekali su protivnički puškomitraljezi i rafalima onemogućili nastupanje širokom ulicom. U tim časovima očekivao se, prema dogovorenom planu, napad jedinica Treće krajiške proleterske brigade s druge strane na Tovarnik, ali je to izostalo. Nemci i ustaše procenili su da ih ugrožavaju manje snage, samo s jedne strane, pa su se brzo pregrupisali, sačekali da se razdani i preduzeli protivnapad, preko kote 126, u bok streljačkom stroju proletera. Po tome se moglo zaključiti da protivnik neće olako napustiti nijedno uporište podesno makar i za kratkotrajni otpor. Dva bataljona proletera zadržavala su neprijatelja i odstupala na polazne položaje. Puškomitraljezi, puške i ručne bombe uzastopno su dumbarali i razdaljina između streljačkih strojeva se smanjivala. Protivnik je imao dosta gubitaka, ali se nije, zaustavljao. U štabu brigade odlučeno je da se, posle predaha na polaznom položaju, pređe u protivnapad i neprijatelj protera sa dostignute linije. U tome se uspelo, izuzimajući kotu 126, na kojoj se nešto duže održala jača grupa neprijateljskih vojnika i oficira. U napadima i protivnapadima kod Tovarnika živote su dali proleter i Radmila Pavlović, Miodrag Milašević, Radisav Vasić, Franjo Vaštok, desetar Matija Vorkapić, Radovan Spasojević, Ivan Suktiginov, Radovan Radojčić, Slavoljub Ranković, Slobodan Petrović, Velisav Kuzmanović, Radin Grbić, Milorad Đurić, desetar Franjo Bonifačić, vodnik Anton Butorac, Pera Bošnjaki, Dušan Đorđević, Antun Čažnik, delegat Josip Cavinski, Dimitrije Drobac, a više boraca je ranjeno. Gubici su upozoravali da protivnik, bez obzira što se nalazi u povolženju, nije bezopasan i za potcenjivanje.

Vatreni obruč oko Tovarnika

Uveče je usledio smišljeniji i odlučniji napad na Tovarnik. Prva proleterska, Treća krajiška proleterska i Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar« uskladile su dejstva i napale neprijateljske položaje. Na mnogobrojna utvrđenja se silovito nasrtalo, uz upotrebu svih raspoloživih oružja, a neprijatelj nije popuštao. Odvažnošću su prednjačili Vlada Pavlović, Jor-

dan Petrović, Ljubiša Stojčić, Dragiša Vukić, Rodoljub Zivojinović, Radi-sav Nedeljković, Pera Mirković, Mihajlo Mandić, Milovan Marković, Nino Matić i drugi iz Trinaeste proleterske brigade, a iz Treće proleterske Luka Kerkez, Radivoj Antonijević, Stevo Ivković, Živorad Jovanović, Ljubica Jo-vanović, Vasilije Nikolić, desetar Sreten Rađenović, vodnik Dužan Zorić, Velimir Zivković i mnogi drugi borci i rukovodioci.

Juriš zbog budilnika

Na pravcu napada Prve proleterske brigade izvedeno je nekoliko juriša i nije se moglo u Tovarnik. Nekoliko proletera je palo u minskim poljima, pred puškarnicama bunkera. Komandir čete Mirko Perić vodio je bombaše da, koristeći mrak i ledenu kišu koja je neprestano lila, pronađu prolaze u žičanim i minskim preprekama i bombama uzdrmaju rovove. Pred samim ciljem, kad je bio na domaku neprijateljskog rova, Perić je osetio bol, zaustavio dah i pokušao oceniti šta mu se dogodilo. Jagodicama prstiju je opipao bolno mesto i otkrio šikljaje krvi. Drugovi su mu pomogli da se izvuče ispod roja svetlećih metaka i stigne u previjalište. Komandu nad Trećom četom preuzeo je Mato Šolić i napad nije popuštao. Baš u ponoćnim časovima stigli su inženjerci da očiste mine i smrtonosne zamke. I proleter i su opet pošli, potrbuške klizili kroz glib i vodu, vrebali i čuvali glave. Mile Palančanin imao je vojničku torbicu na leđima, u njoj sat-budilnik — koji je redovno navijao i koristio da se probudi kad ide na stražu ili u patrolu. Baš uoči napada na Tovarnik, Mile je navio budilnik i zaboravio ga zakočiti da ne zazvoni. A kad je puzao kroz prolaz u bodljikavoj žici, budilnik je toliko zazvrjao da se njegova zvonjava mogla čuti do obližnjih bunkera i rovova. Neprijateljskim vojnicima nije bilo jasno šta se to dešava, a zbunjeni Mile težinom tela je pritisnuo torbicu da učutka budilnik. Videći da su otkriveni, komandir je naredio da se juriša i četa proletera je raskinula protivničku odbranu.

Borba u samom gradu nije bila nimalo laka. Nemci, ustaše, domobrani, policijski agenti, vrebali su iz masivnih zgrada, iz kapija i drugih zaklona i postupno se povlačili. Na zapadnoj stran grada postavljena je Čordaševa četa, ojačana vodom protivtenkovskih pušaka, da spreči prodor neprijateljskih tenkova ako nalete od Ilače, u pomoć garnizonu u kome pucnjava nije prestajala. Ubrzo se pokazalo da takvo predviđanje nije bilo bez razloga. Drumom su naišli tenkovi, istina oprezno, tukući iz topova i mitraljeza, da upadnu u grad i krstare ulicama. Nišandžija na protivtenkovskoj pušci, omladinac Miodrag Branković, hladnokrvan i obazriv, zalegao je u rov prepun ledene vode, snažno pritegao oružje, nišanio i merkao razdaljinu do čelične siluete koja se bolje videla kad iz nje zažiškaju vatreni plamčići mitraljeza i plamen iz topovske cevi. Brankovićev pomoćnik se pribijavao da se tenk suviše ne približi i uznemireno opomenuo:

— Sta čekaš, udri!

— Neću, rano je.

— Otkud rano, samleće nas. ...

— Glavu u zaklon i čuti. Pustiću ga toliko blizu da ne mogu pro-mašiti — izgovori Miodrag, duboko udahnu da se sasvim primiri i nanišani.

Tenk je prišao na pedesetak metara. Miodrag je napregao vid i birao najosetljivije mesto u oklopu. Protivtenkovska puška je grmnula, poskočila, njeno zrno je pogodilo čeličnu gusenicu i prosto je odbacilo od točkova. Tenk se zaneo, krenuo u jarak, stao, a iz njegove kupole zaplamteli su mitraljezi. Jedno zrno je teže ranilo hrabrog Brankovića i više nije mogao nišani. A drumom je grmeo sledeći tenk, birajući prolaz pored oštećenog da se ustremi na proletere. Protivtenkovsku pušku je dograbio Milan Živanović Gluvi i otvorio vatru. Zrna su okrnula oklop tenka i primorala ga da uzmiče. Posadi oštećenog tenka nije preostalo drugo nego da iskače na polje i pokuša umaći. To je najpre primetio nišandžija teškog mitraljeza Milorad Stojković i tenkistima nije dozvolio da umaknu. Kad nisu prihvatili njegov poziv da stanu, da se predaju, odstupnica im je prekraćena rafalima.

Na pravcu napada Treće krajiške proleterske brigade, da bi se bolje uskladilo dejstvo, komandant Vlado Bajić stalno je održavao kurirsku vezu sa komandantima bataljona, davao im uputstva i primao njihove izveštaje. U prenošenju pošte isticao se snalažljivošću i hrabrošću jedan od najmlađih proletera, golobradi Gojko Vukadinović. On je često išao od komandanta do komandanta, prenosio njihove poruke, spretno se provlačio i izbegavao najviše tučena mesta. U jeku borbe, kad je neprijatelju pripreman odlučan udarac, kurir Gojko je požurio u prvu borbenu liniju, birajući prečice i manje tučena mesta, da komandantovu zamisao saopšti i učestvuje u napadu. Nemci su primetili dečaka kad je trčao preko čistine i ukrstili rafale puškomitraljeza. Teško ranjen Gojko je posrnuo, isprekidano disao, krvario i smogao toliko snage da nastavi put... Izdišući je stigao na vatrenu liniju, isprekidano, u pravo vreme saopštio komandantovu poruku i zanavek začutao.

U svanuće neprijatelj je uvideo da neće opstati u Tovarniku, ukleštenom udarima i vatrom proletera, pa je potražio manje ugrožene prolaze i povukao se u Ilaču i Šidske Banovce. Na bojištu je ostalo 148 mrtvih neprijateljskih vojnika i dosta ratnog materijala, a 50 ih je zarobljeno u centru grada, u crkvenoj porti i crkvi.

Prva i Treća proleterska gonile su neprijatelja koji je odstupao, a Trinaesta proleterska brigada je zadržana na drumu između Sotina i Tovarnika da odbije neprijatelja ako naiđe od Lovaša. Osma crnogorska i brigada »Italija« upućene su u pi-avcu Čakovca, Tompojevaca i Mikluševaca da ovladaju pomenutim selima.

Pred cevima brzometnih topova

Prva proleterska i Treća krajiška proleterska nastupale su u dubinu neprijateljske odbrane, po kiši i susnežici, gazeći blato i vodu, nemajući vremena da se odmore i čestito nahrane. Za tri dana borbe, zajedno sa ostalim brigadama Prvog proleterskog korpusa, prešle su gotovo 40 kilometara, tukle protivnika i postigle zavidne borbene rezultate. Predeni put, bez obzira na predostrožnost, stajao je dosta žrtava. U jurišima živote su gubili stariji i iskusni borci, a mladi dobrovoljci, tek stasali da prihvate oružje i rešeni da zadivljuju hrabrošću i požrtvovanjem. Žestina borbe i otpor neprijatelja tako reći na svakom koraku, iziskivali su nove napore i žrtve proletera.

NAJMLADI ODLIKOVANI BORAC U ZAGRLJAJU KOMANDANTA DVANAESTOG UDARNOG KORPUSA GENERAL-MAJORA DANILA LEKICA, U IRTGU, 29. NOVEMBRA 1944.

DEJSTVO MINOBACAČA U BORBI ZA SOTIN, DECEMBRA 1944.

U ŠTABU OSME CRNOGORSKE UDARNE BRIGADE, PRIPREMA NAPADA NA MINSKA POLJA U MATOROJ ŠUMI KOD ERĐEVIKA

PRVA PROLETERSKA BRIGADA U ADASEVCIMA,
PRILIKOM PROSLAVE TREĆE GODIŠNJICE, 22.
DECEMBRA 1944.

ARTILJERCI DRUGE BATERIJE PRVOG DIVIZIONA ARTILJE-
RIJSKE BRIGADE PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE

PUŠKOMITRALJEZAC OSME CRNOGORSKE UDARNE BRIGADE I NJEGOV POMOĆNIK
JURIŠAJU NA NEPRIJATELJA U BLIZINI ČAKOVCA

Sumoran jutarnji dan. Kiša sipi i natapa odeću proletera koji šljapka-ju raskvašenim drumom i naprežu vid da bolje razaznaju ušorene kuće u Ilači. A repovi sumaglice umanjuju vidljivost i teško je primetiti gde se neprijatelj ukopao i primirio da iznenada ošine. Komandant Trećeg bataljona Prve proleterske, potpuno mokre odeće, vrata uvučenog u zadignut okovratnik, prati pokret kolone proletera, ponekad upozori da se ubrza i dovikne:

— Samo napred! Brže!

Obuća proletera ubrzanije zašljapka i razdaljina do Ilače postade manja. Odjednom zagrmeše neprijateljski brzometni topovi. Granate šiš-teći preleteše iznad glava proletera i upozoriše da se mora u zaklone. A jaruge su pune vode i gliba, obrubljene su svetlucavim derdanima leda. Proleterima postaje hladno i gotovo zadržte kad pomisle da tu moraju zaleći i sačekati da brzometni topovi istutnje svoje pretnje.

Prethodnica Trećeg bataljona nije dočekanama samo granatama nego vatrom puškomitraljeza iz jednog bunkera i naterana u kanal prepun vode. Desetar Aca Brdar, do grla u vodi, podigao je oružje i nanišanio u puškarnicu. To je učinio i Branislav Vuković. Zrna su otfijukala cilju. A otuda je brzometni top uzvratio snop granata, šiš-teći su skresale nešto pozadi, pale u njivu neobranih kukuruza, eksplodirajući podigli mlazeve zemlje, počupale prezrele i skvašene biljke.

— Ne mogu nas pogoditi — proceni desetar Aca ne odvajajući oko od nišana. — Ti, Brane, raspali u bunker desno od nas... Ja ću pravo... Neka ostali drugovi tuku desno da neutrališu bočnu vatru... Dok ne stigne glavnina bataljona...

Brzometni top opet progovori i granate proleteše sasvim nisko. Proleter se više priljubiše uz ivicu kanala, pazeći da ne okvase oružje. U tom tutnju Vuković prižmuri preko nišana i potegnu obaraču. Zrno svetleći ispisa putanju do bunkera i protivnika izazva da ne šteti municiju. Začuše se tenkovski motori i škrguti čeličnih gusenica. Proleter izdigoše glave i bolje osmotriše. Na drumu — ništa. Brujanje se razleže negde iza bunkera. Nelagodnost i studen obuzimaju proletere koji se ćutke zgledaju. Desetar Brdar ne misli na uzmicanje, neoprezno izrasta iz vodenog zaklona, oružje priteže i podešava da zrna završe u puškarnici bunkera, odmereno kažiprstom poteže obarač i nešto mrmolji. Njegov zanos prekraćuje dug rafal sa suprotne strane. Brdar se presamićuje, šakama pritiska ranjene grudi i onesvešćen pada u vodu. Vuković mu priskače, donosi ga rubu kanala i namerava previti. Nailazi neprijateljski tenk i traži mete. Vuković mora u zaklon. I ostali. Tenk odjednom stade i ugasi motor. A njegovi mitraljezi ne obustavljaju paljbu. Proleter proviruju iz zaklona i opaljuju u pravcu čelične grdosije. Neko dovikuje da se donesu protivtenkovske puške. A zamenik komesara čete Šuco priskače ranjenom Brdaru, brzo ga previja i sprečava gubitak krvi. Četvoronoške prilazi i Branislav Vuković, podastire ćebe da ranjenika lakše nose preko brisanog prostora i upute u previjalište. Njihovu nameru prekraćuje tutanj tenka. Prilazio je punom brzinom, ispod njegovih gusenica je prštalo blato, a mitraljezi su naizmenično kosili. Protivtenkovske puške se oglesiše i zapretiše oklopu. On stade i rafalima prevrši pokisle stabljike kukuruza. Nišandžija protivtenkovske puške ćirić pomaže Vukoviću da ranjenog desetara prenesu u kukuruze. Primetiše ih odnekud iz bunkera, iz tenka, neprijateljski vojnici i žestoko osuše. Zrna

zacvrljukaše unaokolo, neka bućnuše u vodu i mlazeve izbaciše na put. Nišandžija ćirić se bolno trže, skupi, stegnu zube i proštenja:

— Pogodiše me.

— Možeš li nazad? ... Sam? ...

— Pokušaću...

ćirić je nekako doauljao do kukuruza. Za njim je stigao Vuković da se časak skloni od pljuska zrna. Komandir voda Muharem shvatio je ozbiljnost situacije i brinuo da protivtenkovske puške dejstvuju i tenku ne dopuste da napreduje. I puškomitraljezac Drago Valjevac postavio je puškomitraljez da neutrališe dejstvo neprijatelja iz bunkera, od pomoćnika Dragiše Milinkovića Čavke zatražio da mu dodaje okvire municije i raspalio... To je pomoglo da se ranjeni Brdar prenese na manje tučeno mesto, da mu bolničarka pokuša pomoći. Dok je štitio ostale, puškomitraljezac Drago je smrtno ranjen. Pomoćnik Milinković je promenio okvir i neprijatelja uzeo na nišan. I ubrzo je posečen rafalom iz tenka. Sve to nije zadržalo proletere da zajedničkim udarom ne osvoje Ilaču.

Teške rane dvojice komandanata i heroja

Neprijatelj je nastojao da zaustavi bataljone Treće krajiške proleterске da ne uđu u Ilaču i šidske Banovce. Komandant brigade Vlado Bajić i zamenik komandanta Nikola Pećanac tražili su da se bataljoni uklone u neprijateljsku odbranu, da izbegavaju brisane prostore i koriste dejstvo sopstvene artiljerije. Komandanti bataljona Đuran Kovačević i Mile Latinović išli su, i pored čestog upozorenja da to ne čine, ispred proletera da im pomognu u savlađivanju najotpornijih vatrenih tačaka.

U jeku borbe Đuran je osetio tup bol u ruci i predelu kičme. Nije se mogao držati na nogama i s naporom je dopuzao u plitki zaklon da ne bude i dalje meta. Iz ranjene ruke je kapala krv, a bolovi u leđima postali su nesnošljivi. Drugovi su poneli komandanta u previjalište. Referent saniteta Bosa Pilipović primila je ranjenika, pogledala njegovo lice obliveno hladnim znojem, po tome ocenila da rane nisu lake i utešno progovorila:

— Sad ću videti šta je to, duže komandante.

Đuran je ćutao ceneći, po težini bolova, da ga ništa utešno i dobro ne očekuje. Bosa je pripremila zavoje i prionula, uz pomoć drugarica, na posao. Đuran je prigušeno jauknuo. Prišao je lekar da oceni težinu rane. Sumnjičavo je zavrteo glavom i progovorio:

— Ovo na ruci nije opasno. Kičma je ozleđena. Moramo pažljivo previjati — upozori lekar.

Đuran je stavljen na zaprežna kola i upućen u bolnicu. A proslavljeni Drugi bataljon nastavio je borbu da se neprijatelju sveti za teške rane komandanta Đurana.

Pred Ilačom je teško ranjen i Mile Latinović, komandant Petog bataljona i odmah upućen u previjalište. Rane su bile teške i krvarenje je teško zaustavljeno. Dok su Mila pripremali za bolnicu, u previjalištu se čulo da je jurišajući na bunkere smrtno ranjen i njegov brat Ilija. A obojica su bila prvoborci i prešla težak ratni put od Bravskog u Bosanskoj Krajini do rovova u Sremu. I Mile je izdahnuo u bolnici, ne dolazeći svesti. Za brojne podvige na bojištima širom naše zemlje, Mile Latinović je proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

Topovi prelaze iz ruku u ruke

Dvanaesta krajiška udarna brigada, umešno vođena, zaobilazila je neprijatelja, ponegde ga tukla, isprečila se na putu i preko Ilinaca i Nijemaca izbila u Đeletovce, 7. decembra, iznenadila neprijatelja i u njegovoj pozadini izazvala izvesnu pometnju. Komandant Mile Vučenović, politički komesar Luka Cvjetičanin, zamenik političkog komesara Nikola Gašić koristili su preimućstvo. Prvi i Drugi bataljon usmerili na železničku stanicu. Treći na Orolik, a četvrti da sačekuje neprijatelja koji se povlačio iz Šidskih Banovaca.

Komandanti Prvog i Drugog bataljona pripremili su komandire četa i borce da se stuše na bateriju neprijateljskih topova u blizini železničke stanice. Sumrak je pomogao streljačkim strojevima da se neopaženi, preko blatnjave poljane, približe neprijatelju i otvore ubitačnu vatru. Neprijateljski artiljerci bili su zbunjeni i počeli su bežati na sve strane. Krajišnici su ih sustizali, grabili za vratove i primoravali da se predaju. U tom naletu zaplenjena su četiri artiljerijska oruđa, dva kamiona, pet zaprežnih kola i više sanduka granata. Komandanti bataljona nameravali su da topove i kamione upute u pozadinu, dalje od komunikacije kojom su odstupale neprijateljske jedinice, proterane od Šidskih Banovaca, ali to nije bilo lako izvodljivo. U toku kratkotrajne ali žestoke borbe, naime, stradali su ili pogođeni konji koji su vukli artiljerijska oruđa, a kamionima niko od boraca nije umeo upravljati. Neprijatelj se nije mirio s gubitkom značajne komunikacije, brzo je dovukao pojačanja i krenuo u protivnapad. Dočekan je vatrenom zavesom dva bataljona i morao je ustuknuti. Ni to ga nije odvratilo da ponovo ne pođe. Sada umešnije i lukavo. Udario je u čelo i bok streljačkog stroja Krajišnika. Oni su odoleli vatrenom naletu i uzvratili punom merom. Neprijatelj je imao gubitaka i počeo se povlačiti. Komandanti bataljona računali su da će uslediti predah, da će borci odahnuti i mirno zakonačiti u okolini železničke stanice. Neprijatelj je, međutim, prikupio nova pojačanja, uz pomoć tenkova i brzometnih topova izveo novi napad i bataljone primorao da odstupe i ostave nešto ranije zaplenjena artiljerijska oruđa i kamione. Čim su se domogli topova i kamiona, neprijateljski vojnici su se pobrinuli da ih izvuku i odmah su odstupili u Orolik. Za njima je preduzeto gonjenje. Drugi i četvrti bataljon napali su selo i naišli na brojne prepreke. Najveću opasnost predstavljala je bodljikava žica, pod visokim naponom struje i skrivene nagazne mine. Pri dodiru naelektrisane žice, borci su padali pogođeni udarima struje i jedva izvlačili žive glave. I pored takvih prepreka, vod bombaša i puškomitraljeza povukao se do prvih kuća u Oroliku, ali se uskoro morao povući ispred snažnijeg protivnika. U napadu na ovo uporište život su dala dva borca, a četvorica su ranjena. Ranjen je komandant bataljona Stevo Radulac.

Trenutni zastoji nisu značili i obustavljanje napada. Naprotiv, komandant Mile Vučenović i politički komesar Luka Cvjetičanin uputili su Prvi i Treći bataljon da produže nasipom železničke pruge i neprijatelja pokušaju savladati u Slakovcima i zapleniti njegovu artiljeriju. Baš u to vreme znatnije snage protivnika bile su u pokretu od Orolika za Slakovce. Komandant Prvog bataljona rasporedio je čete u zasedu i komandirima dopustio da se vatra otvori kad nemački vojnici i ustaše pridu sasvim blizu. Borci su ležali na smrznutoj zemlji iza nasipa i čekali. Neprijateljske ko-

Ione su šljapkale kroz mrak i ponekad je žmigalo svetio džepnih lampi. Iza prethodnice brektali su motori kamiona.

— Na prethodnicu nećemo pucati — upozorio je komandant bataljona. — Raspalićemo u kamione i njihovu pratnju.

Najpre su rafali puškomitraljeza progoreli noć i zrna zapljuštala po karoserijama i motorima vozila. Mnogi neprijateljski vojnici su pokošeni, a neozleđeni su poskakali s karoserija da potraže zaklone i pruže otpor. Kao pomoć zatražili su i tenkove. Kad su čelične grdosije dogrmele na bojište, bataljon se povukao noseći dvojicu ranjenih boraca. A neprijatelj je imao 20 mrtvih, više ranjenih, uništen jedan kamion i nekoliko oštećenih vozila.

Kad je Prva proleterska stigla pred Orolik, Dvanaesta krajiška udarna brigada otišla je na kraći odmor u Đeletovce.

Grmljavina u Otoku

Borci Pete srpske brigade, posle usputnih okršaja, napali su 7. decembra, u jutarnjim časovima, neprijateljski garnizon Otok, osvajali kuću po kuću, bunkere i rovove da se domognu železničke stanice i parališu saobraćaj između Brčkog i Vinkovaca. Već u prvom naletu palo je nekoliko boraca i moglo se oceniti da neprijatelj neće olako prepustiti saobraćajnicu od ogromnog značaja za transportovanje njegovih jedinica iz Bosne i doline Drine, četvrti bataljon, na čelu sa komandantom Vidakom Roganovićem i političkim komesarom Maksimom Ristićem, samoinicijativom i upornošću, domogao se nekoliko kuća na kraju sela i pošao dalje. Saznavši to, ostali bataljoni su uložili maksimum borbene snage i umešnosti, ne obazirući se koliki su gubici, da savladaju čist i ravan teren i upadnu u prve kuće. U tome su delimično uspeli i borba je postajala sve žešća. Komandiri četa išli su u streljačkom stroju, borce podsticali da iskoriste početne uspehe i napreduju dublje u selo. A neprijatelj se nije dao iznenaditi i savladati. Uporno se borio za svaku kuću, dvorište, sokak, drvo, upotrebljavajući sva raspoloživa oružja, spreman da juriša i prelazi u protivnapade. Sa bliske udaljenosti, obostrano, grominjale su puške, puškomitraljezi, ručne bombe i pojedine zgrade pretvarane u prah i pepeo. U pucnjavu se ulivala i vriska zaplašanih stanovnika, skrivenih u dupljama podruma i drugim zaklonima. Nisu pomogle ni umirujuće reči boraca, čak ni njihova briga da se nedužne žene i deca zaštite koliko je to bilo moguće. Nemci i ustaše doveli su pojačanja i pripremali odlučni protivnapad. Njihovi pokreti su ometani vatrom puškomitraljeza, čak i manjim jurišima, ali to ih nije sprečavalo da sprovedu ono što su naumili. S prozora jedne kuće Đorđe Petrović je isturio puškomitraljez i rafalom posekao kamion ustaša, pristiglih od Županje, da pojačaju odbranu sela za koje je nemački general Kibler rekao da se može izgubiti kad tamo ne bude nijednog njegovog vojnika živog. Takvo naređenje, u stvari, samo je potvrdilo generalovo opredeljenje da se metod »draufgenera«, kad su u pitanju ključna čvorišta odbrane, mora dosledno primeniti. Puškomitraljezac Petrović i njegovi pomoćnici, počevši od jutarnjih časova, iskusili su tvrdokornost protivnika, njegovu suludu rešenost da se opire i do samouništenja. Ponovljeni rafali proredili su ustaše primorane da iskaču s karoserije kamiona, ali ih nisu omeli da

se pregrupišu i pokušaju jurišati. Prethodno su granate lakih minobacača zasule zgradu da učutkaju puškomitraljez. Raznele su krov, kroz tavanicu načinile provaliju, geleri, građa, komadi crepa i cigle zasuli su puškomitraljezca i njegova dva pomoćnika. Petrović se ošamutio, obnevideo od oblaka prašine, zakašljao se, obrisao očne kapke i provirio napolje. Neprijateljski vojnici su trčali, držeći se zidova kuća i računali da će iskoristiti učinak svojih minobacača. Đorđe je s naporom pogledao preko nišana, rafalom oborio nekoliko vojnika i ostale primorao da zalegnu u udrubljenja ispred seoskih kuća. Tada je pozvao pomoćnike da mu doture redenike municije. Jedan je prostenjao da je ranjen, a drugi se nije odazivao. Petrović je za trenutak ispustio oružje, prignuo se pomoćniku, počeo ga drmsati i ponavljati:

— Šta je! Jesi li ranjen?

Ukočeni pogled i beživotni izraz pomoćnikovog lica potvrdili su da je trenutak ranije, bez krika i reči, izdahnuo. Petrović je jedva zadržao suze, kapom pokrio pomoćnikovo lice, drugom pomogao da se previje, uzeo redenike municije i nastavio da tuče protivnika. U široku seosku ulicu slivali su se rafali. Iza ugla zgrade, u kojoj se nalazio puškomitraljezac Petrović, pušku je povremeno isturao Boško Vrebić, staloženo motrio i nije voleo promašaje. Kad ne bi oborio nekog vojnika u šlemu, vrelu pušku je uvlačio u zaklon, ljutito gundao i opet je repetirao. A napadači su pokazivali retko viđenu upornost, podsticani stalnim pojačanjima i pristizanjem odmornih jedinica.

Napad sa tri strane

Već u 12 časova usledio je energičan protivnapad. Neprijatelj je nastupao sa tri strane i uz podršku tenkova. Otok je uzavreo od nesnosne pucnjave, povika i ljudskih jauka. Borci Pete brigade bili su u nezavidnoj situaciji, ubrzano su napuštali selo i daleko brojnijem napadaču pružali ogorčen otpor. Tenkovi su sumanuto jurili, gusenicama orali seoske ulice, njihove se kupole okretale, a mitraljezi i topovi neštedimice trošili municiju. Ručne bombe nisu bile dovoljne da zadrže čelične grdosije. Komandiri četa i vodova, izlažući se opasnosti, činili su što je bilo u njihovoj moći da borci izmaknu iz vatrenog pakla, da se priberu i zauzmu položaje dalje od seoskih kuća prepravljenih u prave tvrđave.

U kritičnom trenutku, kad su grupe boraca izmicale iz Otoka, naišle su kolone Druge proleterske brigade i odjednom zastale. Komandant Drugog bataljona zaustavio je nekoliko boraca Pete brigade i doznao šta se događa. U blizini su se našli komandant brigade Ljubiša Veselinović, politički komesar Branislav Joksović i zamenik političkog komesara Vojin Đurašinović Kostja. Odmah je odlučeno da se iz marševskog pređe u borbeni poredak i preduzme protivnapad. A Nemci i ustaše jurišali su gotovo izmešani sa četama boraca Pete brigade. Usledila je komanda da proleter i zalegnu na mokru, blatnjavu zemlju i zadrže neprijatelja. U streljački stroj su dovučeni protivtenkovski top i minobacači. Drugi bataljon odjednom se našao čelo u čelo sa šest stotina razjarenih Nemaca i ustaša, Prvi dosta levo, u močvarnom predelu Gradine, a Peti desno, u blizini pošumljene Ripače. Proleterima je naredeno da protivnika pripuste sasvim blizu i tada raspale. U

kanalu ispred sela, u vodi do kolena, iz drugih zaklona, preko nišana su vrebali Luka Đokić, Miloško Damjanović, Damjan Ekmešćić, Slaviša Gaćanović, Borisav Damjanović, Miloš Ekmešćić, Todor Jovanović, Milovan Jovanović, komandiri vodova, četa, komandanti i politički komesari. Neprijateljski vojnici, zaneti protivnapadom, nameravali su prema Komletincima i dalje. Na njih je najpre otvorena vatra iz minobacača i protivtenkovskog topa. Eksplozije su izazvale komešanja, kratak zastoj, a potom je usledilo ono što se najmanje moglo očekivati. Umesto da se prilepe uz raskvašenu zemlju, da obazrivo osmotre i vrebaju, neprijateljski vojnici su sunuli preko zaravni da se uhvate ukoštac sa proleterima. Komandir protivtenkovskog oruđa Kasim kleknuo je iza štita koji su čvokala puščana i mitraljeska zrna, nišandžiju hrabrio da ostane priseban i upućivao kako da zadržava tenkove. Zauzet time, on nije razmišljao da neprijateljski vojnici mogu dotrčati i gađati iz neposredne blizine. A levo i desno, kad su Nemci i ustaše pripustili blizu, proleter i otvorili vatru, mnoge smrtno pogodili, a zdrave i ranjene primorali da legnu u glib. Vlada Krivanović, Mirko Novović i Vukadin Petrović brzo su repetirali oružje i nastojali da nepogrešivo nišane. Milan Kovačević, Vučić Radošević, Milenko Krsmanović, Aleksandar Malerović i Zdravko Velisijević nisu skidali oko sa nišana i pri ruci su imali ručne bombe da ih aktiviraju u pravom času. Nemci i ustaše, utočuli u pravu kaljugu, čekali su da njihovi minobacači i topovi ispale stotine granata na položaje proletera i puzeći krenuli. Više nisu išli neoprezno i često su zastajkiivali da rafalima ošinu granatama preorane položaje. Proleter i Prve čete Drugog bataljona, pritajeni u strmini kanala, slušali su svog komandira, koji je išao duž zaleglog stroja, da će bombe, ako ustreba, eksplozijama zaustaviti puzanje ublačenih vojnika. Iz sela se pojavilo nekoliko tenkova. Kretali su se oprezno, tvrdom podlogom puta, tukli iz topova i mitraljeza u pravcu protivtenkovskog topa i mitraljeza u njegovoj blizini. Dvoboj je zamenjen jurišem vojnika pristiglih iz pozadine i upućenih da kidišu na protivtenkovsko oruđe. Komandir Kasim uvideo je da bi povlačenje bilo ravno samoubistvu, da je kasno za privođenje i uprezanje konja. Drugove je pozvao da odgovore na unakrsnu ubitačnu vatru i izmiču do obližnje kuće. A to nije bilo lako. Nemci i ustaše toliko su se približili, sablasno blatnjavi, da su svakog časa mogli potegnuti bajonete i skočiti. A nisu rizikovali znajući da je pametnije, posle početnog napredovanja, manevrisati i malo-pomalo prilaziti oruđu. Kasim je neprestano nišanio i opaljivao da drugovima omogućiti da se izvuku iz bezizlaznog položaja. Tako se našao u kiši mitraljeskih zrna i nije izbegao smrtonosne pogotke. Još nekoliko tobdžija nije izmaklo u zaklon i otpor su davali do poslednjeg daha. Protivtenkovsko oruđe, čija je ukoso uzdignuta cev bila okrenuta u pravcu Otoka, odjednom se našlo između streljačkog stroja proletera i neprijateljskih vojnika.

I na drugoj strani, naročito na kanalu, Prva četa je odolevala napadima i nije se pomerala iz zauzetih busija. Leševi napadača, zgrčeni na poljani, pored ogolelog rastinja, očigledno su potvrđivali da proleter i dobro nišane i koriste preimućstvo dobrih zaklona. Nemci su uvideli da su uzaludni napadi preko brisanog prostora, da se skupo plaćaju, pa su promenili taktiku. Pošli su zaobilazno, na levo krilo Prve čete, uz podršku nekoliko tenkova i znatno napredovali. Slično su preduzeli da ugroze i desno krilo čete, da je pokrenu iz zaklona. Istovremeno je preduzet napad na celom

frontu ispred Otoka. Nesnosna grmljavina i štektanje lakog oružja dugo su trajali. Prva četa se morala povući iz kanala da ne pretrpi veće gubitke, da se pregrupiše i ponovo krene... A Nemci su, koristeći trenutni uspeh, požurili da zaplene protivtenkovsko oruđe, na više mesta okrnuto zrnima, ostavljeno na nevelikoj razdaljini između dva streljačka stroja rešena da jurišaju. Proleter i nisu želeli da ostanu bez topa koji je neprocenjivo vredno u napadima na tvrde zgrade, oklopne vozove i tenkove. U kritičnom trenutku, u vrevi pucnjave, neko je povikao iz sveg glasa da se protivkolac ne prepusti neprijatelju, podsetio na njegovu istoriju i pozvao da se juriša. Usledila je borba prsa u prsa i proleter i su žestoko kidisali. Nemci i ustaše okrenuli su leđa i počeli uzmicati. Iz pozadine su brektali njihovi kamioni odvozeći mrtve i ranjene. Neki su, onespособljeni rafalima, skrenuli s puta i ostali zaglibljeni do poluosovina. Neprijatelj se povukao na periferiju Otoka, u tvrde zgrade i bunkere da zaklonjen sačekuje i odbija nove napade.

Dok je vođena borba za Otok, Trideset prva srpska brigada je savladivala močvarno zemljište bosutskih šuma, uporno napredovala, izbila u Soljane, razbila i proterala neprijatelja u Drenovce i nameravala na železničku prugu bliže Savi. Iz Brčkog je upućeno pojačanje da zadrži Trideset prvu brigadu da ne zauzme i ne poruši značajnu komunikaciju.

Desant na Vukovar

Da bi se delimično sadejstvovalo jedinicama Prvog proleterskog korpusa, koje nisu mogle savladati neprijateljsku odbranu kod Otoka, Privlake, Orolika, Čakovca, Beraka, Negoslavaca, Grabova, Sotina i drugih mesta i produžiti za Vukovar i Vinkovce, komandant Trideset šeste vojvodanske divizije, raspoređene na levoj obali Dunava, između Bačkog Novog Sela i Dalja, Dušan Vukasović Diogen i politički komesar Bogdan Vujošević, uputili su Petu vojvodansku brigadu da forsira Dunav, u sadejstvu sa Osmim pešadijskim bataljonom crvenoarmejaca, da oslobodi Vukovar i ugrozi bok neprijateljskog borbenog rasporeda u Sremu.

U bataljonima i četama užurbano su vršene pripreme. Održani su partijski i skojevski sastanci, komunistima ukazano na značaj složenog borbenog poduhvata i kako da to objasne ostalim borcima. Od njih je zatraženo, kao i više puta ranije, da u toku desanta pokažu srčanost i drugima služe za primer.

U večernjim časovima, kad se to nije moglo videti s druge obale, Vojvodani su se ukrcali na brodove rečne ratne flotile Crvene armije. Dok se čekalo na polazak, komandant Četvrtog bataljona Svetislav Ninković okupio je komandire četa da još jednom utvrde predstojeće zadatke, način sadejstva s crvenoarmejcima, uspostavljanje i širenje mostobrana dok ne pristignu ostali bataljoni i potpomognu napade. Komandir četvrtete čete Stojan Knežević Jovica imao je najodgovorniju dužnost: da se prvi s četom iskrca na obalu, da zajedno s crvenoarmejcima napadne neprijatelja i napreduje od pristaništa u grad.

Brod se odjednom zaljulja, odlepi od obale, a cevi njegovih oruđa pokrenuše se da traže ciljeve...

O dolasku na drugu obalu i iskrcavanju, u operacijskom dnevniku Trideset šeste vojvođanske divizije, pored ostalog, zapisano je ovo:

»Pri samom iskrcavanju neprijatelj je primetio naše snage i otvorio na njih vrlo žestoku vatru. Naši su se brzo snašli, te u snažnom naletu proturali neprijatelja sa obale Dunava, kao i sa ceste Trpinja — Vukovar, od železničke pruge do mosta na reci Vuki, te stvorili mostobran za prebacivanje ostalih bataljona. U toku noći prebacila su se sva četiri bataljona Pete brigade i bataljon Crvene armije i ovladali, posle teških uličnih borbi, delom Vukovara od fabrike 'Bata' do železničke stanice, do reke Vuke i mosta na cesti Sotin — Vukovar...«

Neprijatelj je uvideo da dublji prodor Vojvođana i crvenoarmejaca u njegov bok mogu poljuljati celu odbranu u Sremu, užurbano je dovodio pojačanja i prelazio u protivnapade. Tenkovi su grmeli ulicama, birali prečice, Vojvođane i crvenoarmejce pokušali isterati iz rovova i zaklona. U pomenutom operacijskom dnevniku kaže se o napadima neprijatelja:

»U toku dana, 8. decembra, neprijatelj je dobio pojačanje od pravca Borova i Vinkovaca, u pešadiji, artiljeriji i tenkovima. Kad je dobio dovoljno pojačanje počeo je sa protivnapadima na naše položaje. Istoga dana izvršio je dvadeset i devet žestokih napada, koje je prethodno pripremao jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom i potpomogao sa 30 tenkova, od kojih je veći deo bio sistema 'tigar'. Svi napadi odbijeni su našim protivnapadima. Do povlačenja naših jedinica nije dolazilo, a i ukoliko su se neki delovi povlačili, to je bilo 10—15, a najviše 20 metara i u protivnapadima zauzimali su isti položaj. Ceo teren na kome se nalaze naše jedinice pretvoren je u sistem rovova. U toku noći neprijateljski pritisak prilično popušta, ali preko cele noći neprijateljska artiljerija i automatska oruđa, kao i minobacači, tuku prilaze reci Vuki kao i prilaze mostovima na istoj. Istoga dana uništeno je 8 neprijateljskih tenkova« ...

Cveja je zaustavio tenk

Noš je donekle olakšala nezavidan položaj Vojvođana i crvenoarmejaca. Ranjenici su prikupljeni, ukazana im je najnužnija pomoć. Njih su zbrinjavali referenti saniteta Jovanka Lisulov Žanka, Tina Stojković, Darinka Marković, Vida Kovačević i druge. Pod okriljem mraka pristizali su brodovi, dovozili municiju, drugi ratni materijal, a odvozili ranjenike i pale drugove.

Nemci, ustaše i domobrani nisu se usuđivali da noću krenu u ozbiljniji napad i naizmenično su pripucavali. Dejstvovala je njihova artiljerija i minobacači. Komandant brigade Pavle Kapičić, politički komesar Esad Cerić, zamenik komandanta Dušan Rapajić i zamenik političkog komesara Nikola Đukić Šuca. procenjujući situaciju, predviđali su ozbiljnije napade udruženog neprijatelja, čim se razdani, obišli jedinice na položaju i predočili šta se očekuje.

Već u šest časova, kroz sumrak i sumaglicu, neprijatelj je preduzeo napade i dovlačio znatnija pojačanja. Nemci su pretpostavljali da su Vojvođani i crvenoarmejci u toku noći ojačali svoje redove i da će silovitije krenuti da prošire mostobran. A pojačanje i ljudstvo nije stiglo. Nadmoć

neprijatelja osetila se u prvim sudarima. Napadi su preduzimani jedan za drugim, uz podršku pedeset tenkova...

Prva četa Trećeg bataljona nalazila se u rovovima pored druma i železničke pruge i očekivala nalet neprijatelja. Puškomitraljesci i nišandžije protivtenkovskih pušaka gledali su preko nišana. Iz osvita je izrastao dan i dobro se videlo. Komandir čete Branko Marinković i politički komesar, šesnaestogodišnja Milica Tanasić Donka, opomenuli su borce da ne dižu glave iz rovova i ne postanu meta neprijateljskim snajperistima. Mnogima je smetala podzemna voda, kvasila obuću i donosila hladnoću. Zimogrožljivi su cupkali u udubljenju u zemlji, verujući da se tako mogu zagrejati. U tome su prekidani iznenadnim pucnjima i eksplozijama. Na hladnoću se zaboravilo kad su zatutnjali nemački tenkovi »tigar«. Išli su punom brzinom da tuku i gaze rovove pored druma. Komandir čete upozorio je komandire vodova da odstupanja nema, da napuštanje rovova znači neminovnu smrt. Pozadi je duboki i gotovo zaleđeni Dunav negostoljubivo hućao. A priobalni pojas su preoravale granate. Cveja Todorović Trta, pritežući protivtenkovsku pušku, obazrivo je virkao iz rova i blagovremeno zaškiljio preko nišana. Nadao se najboljem i druge hrabrio da ostanu spokojni. Puškomitraljezac Laza Vojvodić je kratkim rafalom zaustavio vojnike koji su trčali uporedo sa tenkovima. Iz rovova su plamtela ostala oružja. Uzastopno i sračunato, jer se municija morala štedeti, puškomitraljezi su tukli ravnomernom paljbom i streljački stroj naterali da zaostane iza tenkova.

Nišandžija na protivtenkovskoj pušci, Cveja Todorović Trta, uporno je vrebao, birao osetljivije mesto u oklopu, uznemiren zbog pomanjkanja municije, zaricao se u sebi da ne sme promašiti i vatreni kolos propustiti da gnječi drugove u rovovima. Protivtenkovka je poskočila, hitac munjevito sinuo, sveknuo i tenk zaustavio. Cveja je othuknuo i ponovo prillegao. A drugi tenkovi su nailazili, iz njih su plamteli rafali i gruvali topovi. Cvejin pomoćnik je smrtno ranjen i izdišući je dodao poslednje metke. Tenkovi su navaljivali da se uklone u borbeni raspored Treće čete, da je razdvoje na više delova i uništavaju. Branko Marinković i Milica Tanasić zatražili su da se ručnim bombama, pored protivtenkovskih pušaka, onemogućava i prekraćuje hod čeličnim grdosijama. Svako odbijanje napada koštalo je i žrtava. Ranjeni borci se nisu mogli izneti u pozadinu i delili su sudbinu drugova koji su odbijali protivnika. Mnogi ranjenci, čim su previjeni, nisu se odvajali od oružja i neprijatelja su gledali preko nišana. Tenkovima su najviše smetale protivtenkovske puške, pa su ih tražili i pokušavali neutralisati. Okolinu Cvejinog rova zasuli su granatama i nikako im nije uspevalo da direktnim pogotkom otvore prolaz. Cveja je povukao protivtenkovku u udubljenje da je geleri ne oštete. A kad tenkovi zaškrguću, cev je isturao na grudobran i gađao. Neko mu je dovikivao da se izvuče iz rova, da dopuže u zaklon iza obližnje zgrade, znajući da ispaljuje poslednji metak. Nišandžija nije odgovarao na pozive, prst je držao na obaraču i pucnjem tenku preprečio put. Sada je nameravao da se povuče. Granate su zazviždale. Jedna mu je proletela iznad glave, snažno blesnula, presekla visoko stablo koje se strovalilo u rov. Cveja se našao poklopljen u udubljenju i osetio neizreciv strah da neprijatelju može živ pasti u ruke. A nije imao ručnu bombu ili pištolj da sebi prekrati život i izbegne mučenje. Prestravljen je čutao i osluškivao. U polutami rova osećao se drhtaj zemlje od pokreta tenkova u blizini. Poluotvorenih usta, zabezeknut, Cveja pogleda na-

više, primeti krajičak natmurenog neba i podrhtavanje grančice na oborenom stablu. Bubne opne mu zagluši prasak pušaka i vezovi mitraljeza. Cveja je naslutio da nije ostavljen na milost i nemilost neprijatelju, da četa drugova tenkistima ne dopušta da iskoče iz oklopa i pritrče rovu.

Smenjivali su se obostrani napadi i prativnapadi. Tenkovi su ubrzano manevrisali, delimično se uklinili u borbeni raspored Prve čete, ali je nisu primorali da se povuče.

Cveja je noktima kopao smrzlu zemlju, proširio ivicu rova i provirio napolje. Tenkovi su bili na drumu, nešto dalje, a njihove cevi okrenute na drugu stranu. U pogodnom trenutku Cveja se iskobeljao i dopuzao do drugova u najbližem zaklonu.

Preko nas mrtvih jedino mogu preći...

Na položajima ostalih četa borba je, takođe, dostizala kulminaciju. Paljba se razlegala na širokom prostoru, u nju se ulivala buka tenkovskih motora i razni povici. Protivtenkovske bombe stvarale su neprolaze čeličnim gusenicama tenkova. Puškomitraljesci su se nadmetali u tome kako da malim utroškom municije obore što više neprijateljskih vojnika. Najveštijim se pokazao Mile Gršić, s kapom spuštenom na levu obrvu, čije vatreno gnezdo nisu uspele neutralisati brojne granate i rafali. Zemlja je gorela od svih oružja. Čak su bacači plamena zašišitali da sagore nekoliko rovova. Odbijeni su bočnom vatrom i čekali su povoljniju priliku. U odbijanju neprijatelja hrabrošću su se isticali svi borci Pete vojvođanske i crvenoarmejci. Neki su, ipak, činili nemoguće, priređivali protivniku iznenađenja i proređivali njegove redove. Neizbrisivi su podvizi Štefana Domanija, Cveja Kovačevića, vodnika, Andrije Juričića, Silvestra Katića, političkog komesara čete, Nikole Tonića, Gorčila Doslota, Mirka Slavujkovića, vodnika, Franje Šarića, Laze Vojvodića, Miroslava Vujića, vodnika, Dragana Crnogorca, vodnika, Milivoja Pavlovića, kurira, Sava Pualića, delegata voda, Ratka Dozeta, Krste Hristova, Janka Sikore, Radivoja Lekića, Zlate Lukić, Miodraga Aškovića, Miroslava Savića, Kuzmana Sremčevića, komandira čete, Stojana Kneževića Jovice, Zore Mijatović, referenta saniteta, Ivana Hribara, Rajka Nikolića, zamenika komandira čete, Koste Ljubinkovića, delegata voda, Radoslava Božića, delegata voda, Tine Stojković i drugih. Mnogi od njih dali su živote odbijajući tenkove i tukući neprijateljsku pešadiju.

U času kada su se neprijateljski tenkovi i pešadija ustremili na četvrtu četu, njen komandir Stojan Knežević, videći da je napadač nadmoćniji, zalegao je u rov, otvorio vatru, naredio da se svima prenese da odstupanja nema. Na pitanje komandanta bataljona dokle će premoreni borci izdržati da odbijaju učestane napade, komandir je odgovorio da Nemci i ustaše mogu proći kada cela četa izgine. Zatim je dodao da se najgore neće dogoditi, bez obzira na žrtve koje su neminovne u ovako stravičnim sudarima. Stojan je imao vojničkog sluha i dara da nasluti gde je najteže i gde je odbrana najugroženija. Odmah je hitao tamo da se nađe pored boraca da ih ohrabri, a često da otvori vatru i sprečava napredovanje protivnika. Kad se levokrilni vod našao u nezavidnom položaju, kad se morala sačuvati prisebnost i povratiti samopouzdanje, komandir se u pravi čas obreo među borcima i pokrenuo ih u protivnapad. U jednom od tih brojnih sudara

komandir Knežević je ranjen i morao je u previjalište. čim je zbrinuo ranu, opet se našao na čelu čete hrabrih, vodio ih iz okršaja u okršaj dok nije pao u jurišu kod Darde u Baranji.

Tenk iza nasipa

U popodnevним časovima postalo je još nesnosnije. Neprijatelju su pristizala pojačanja u živoj sili i ratnoj tehnici i bilo je očigledno da se sprema da uništi Vojvođane i crvenoarmejce.

Na zajedničkom komandnom mestu, u podrumu jednospratne kuće, iščvakane kuršumima i razlupanog krova, komandant Kapičić i komandant bataljona crvenoarmejaca Maričev, sa potpukovničkim oznakama na bluzi, pratili su razvoj borbe i uviđali da nastupaju kritični trenuci. To su potvrđivale poruke komandanata bataljona i komandira četa, koji su izveštavali o pritisku neprijatelja i nedostatku municije. A moralo se odolevati do mraka i pristizanju brodova sa druge obale. Komandant Maričev nije skrivao zabrinutost i zamišljeno je progovorio:

— Dosta je vojnika ranjeno i izgubilo život. U rezervi imam samo kulturnu ekipu. Kako će ona?... Kad daleko iskusniji teško odolevaju...

Spolja je ušao kurir i obavestio da je neprijateljski tenk stigao do železničke stanice, zastao uz nasip, besomučno tuče, ugrožava dubinu borbenog rasporeda i bilo kakve pokrete na tome pravcu.

— Tamo nemamo protivtenkovskih oruđa — progovori politički komesar Esad Cerić. — A nije zgodno da nas otuda zasipa.

Kapičić i Maričev upitno su se gledali i razmišljali šta da se preduzme. Dovođenje protivtenkovskih oruđa, kad im je manjkalo municije, ne bi mnogo značilo, pogotovu ako se pojavi više tenkova da podržavaju juriše pešadije. Izlaz je tražen u drugom i neočekivanom. Maričev se okrenuo svome adutantu, čvrsto građenom, na izgled pribranom i hladnokrvnom, stegao usne i upitao:

— Hoćeš li da postaneš heroj Sovjetskog Saveza?

Crvenoarmejac se nije začudio takvom pitanju, čak je njegova mirnoća delovala neskromno, i odgovorio:

— Hoću, duže komandante. A kako to da zaslužim?

— Sad je prilika! Uništićeš onaj tenk pored nasipa pruge. Mnogo nam smeta.

— Razumem, duže potpukovniče! — izusti crvenoarmejac.

Maričev mu je dao nekoliko protivtenkovskih bombi, srdačno ga potapšao i poželio mu uspeh. Isto su učinili Kapičić i Cerić. Crvenoarmejac je otišao ispraćen zabrinutim pogledom pretpostavljenog starešine i zama-kao za polusrušenu zgradu. Ubrzo je eksplodiralo nekoliko bombi. Tenk je prestao dejstvovati, ali se crvenoarmejac, pogođen rafalom posred grudi, nije vratio da raportira kako je izvršio zadatak.

Poslednja rezerva nastupa

Neprijatelj je uporno navaljivao niz železničku prugu da se spoji sa snagama koje su nastupale iz suprotnog pravca. Napadi su odjednom pojačani na svim pravcima i njihov ishod teško se mogao predvideti. Koman-

dantu Pavlu Kapičiću, zameniku komandanta Dušanju Rapajiću, političkom komesaru Esadu Ceriću i zameniku političkog komesara Nikoli Đukiću Šucu nije bilo teško da uoče da neprijatelj želi raspolutiti mostobran, zatim ga ispresecati na manje delove i postupno likvidirati. Napad niz prugu se morao, bez obzira na žrtve, zadržati i odbiti. A čime? U rezervi se nalazio deo Petog bataljona i njegovo uvođenje u borbu, kad se pojačanje nije moglo dobiti s druge strane Dunava, značilo je, vojnički ocenjeno, priličan rizik. A drugog izbora nije bilo. Komandant Kapičić izašao je u kišu tanadi, birajući manje tučena mesta stigao na obalu Vuke, borcima u rezervi objasnio šta moraju učiniti i dodao:

— Ja ću vas voditi. Između onih kuća! Za mnom!

Zatvarači oružja su metalno lepetnuli. Komandiri vodova i desetina odlučno su komandovali da se nastupa za komandantom brigade u vatreni pakao i neprijatelj zaustavi. Borci su pogureni trčali i otvarali vatru. Neprijatelj je uzvraćao punom merom. Zrna su pišteeći zapljuštala na puteljku kuda se kretao komandant Kapičić i umalo mu nisu prekratila korake. Videći to, komandant bataljona Zdravko Mirčetić Ciga isprečio se ispred Kapičića i odlučno rekao:

— Druže komandante, nije tvoje da bataljon vodiš u juriš. To je moja obaveza i posao! Dozvoli da zauzmem svoje mesto i komandujem.

Kapičić je razumeo Ciginu brigu i uzvratio:

— Slobodno komanduj i neprijatelju ne dopusti da prođe kud je naumio.

— Neće proći! — zarekao se Ciga i požurio na čelo streljačkog stroja.

Uskoro je došlo do borbe prsa u prsa. Komandant Ciga hvatao se ukoštac s neprijateljskim vojnicima, više ih likvidirao i drugove podsticao da ne sustaju u obračunu s brojno nadmoćnijim i bolje naoružanim protivnikom. Borci su sledili svoga komandanta, lavovski se odupirali i kad je neprijatelju pristiglo pojačanje. U jednom trenutku po deset neprijateljskih vojnika navaljivalo je na Vojvođane i nisu ih potisli s dostignute linije. Gubitaka je bilo mnogo na jednoj i drugoj strani. Hrabro je pao i komandant bataljona Zdravko Mirčetić Ciga.

Organizovano povlačenje

Noć je dobro došla da se brodovi rečne ratne flotile Crvene armije, uz potrebnu opreznost, približe vukovarskom pristaništu da istovare municiju, ukrcaju ranjene i pale, pohitaju na drugu obalu da bi se kasnije opet vratili.

Za razliku od ranijih noći, neprijatelj sada nije obustavljao napade. U Vukovar su pristizale nemačke tenkovske kolone i odmah se upuštale u borbu. Protivtenkovska oruđa crvenoarmejaca bila su onespособljena u nešto ranijim teškim sudarima i lavina oklopa teško se mogla zaustaviti. Grad je bio u potpunom mraku i oštećene zgrade su sablasno izgledale. Vojvođani i crvenoarmejci morali su brinuti da ne izgube orijentaciju i zalutaju u neprijateljski raspored. Komandant brigade Kapičić, politički komesar Cerić i njihovi zamenici smatrali su da se stalno moraju nalaziti na vatrenoj liniji i usklađivati odbijanje napada. Oni su predvideli da se ponekad prelazi u napad, neprijatelj ugrožava i prisiljava da prelazi u odbranu.

U večernjim časovima stiglo je naređenje pretpostavljene komande da se Vojvodani i crvenoarmejci postupno izvlače iz borbe i prebacuju na levu obalu Dunava. Komandant bataljona crvenoarmejac želeo je da se njegova jedinica prva prebaci na drugu obalu. S tim su se složili Kapičić i Cerić i preduzeli mere da se vode zaštitne borbe. Četa Branka Marinkovića, iznurena u dugotrajnoj borbi, preuzela je glavni teret zaštite u toku evakuacije mostobrana. Znajući koliko su borci iscrpljeni, bez obzira na njihovu visoku svest i moral, komandant brigade došao je u rovove čete da razgovara s komandirima i oceni kakvo je raspoloženje za borbu. Marinković je raportirao da problema nema, da je pristigla željno iščekivana municija i da neprijatelj neće proći na sektoru Prve čete dok bude živih boraca. Iz svake komandirove rečenice izviralo je samopouzdanje i odlučnost. Komandant Kapičić nije mogao da ne izrazi sopstveno oduševljenje i zahvalno je izustio:

— Da imam dva ordena za hrabrost, dao bih ti oba... Biće to kad se izvučemo iz ovog pakla. A sada ti dajem svoj sat za uspomenu na ove trenutke.

Komandir se zahvalio za odato priznanje i počeo pripremati protivtenkovske bombe da zapreči put tenku čiji je motor brektao nedaleko u pomrčini.

Prebacivanje na drugu obalu nije išlo brzo. Nedostajalo je više borbenih čamaca. A ranjenici su imali prednost. Stoga se posumnjalo da se sve jedinice mogu povući u toku noći i moralo se razmišljati o onima koji će ostati pred razjarenim neprijateljem. Izlaz se video u jurišu kroz neprijateljski streljački stroj i odlazak u Slavoniju, ili u odbrani u okolini pilane i davanja poslednjeg otpora. Do toga, na sreću, nije došlo i jedinice su blagovremeno izmakle preko reke i u Bačku.

I pored preduzetih mera i upozorenja da se održava veza, neki borci se nisu najbolje snalazili u mraku i kasno su stizali obali. Kod pilane, kad su odbijeni napadi tenkova i očekivano da se opet pojave, Treća četa Trećeg bataljona, čiji je komandir ranjen u koleno prilikom uspostavljanja mostobrana, dobila je naređenje da se nečujno povuče da to protivnik ne primeti i otvori vatru. Dvojica boraca, Ljubisav Dimitrić i Nikola Mirković, nisu čuli tihi poziv desetara da napuste položaj i požure brodiću pristalom u plićaku. Njima dvojici, negde pred zoru zasmetala je tišina i brzo su se uverili da u blizini nikog nema. Zbunjeni su pošli u mrak, u pravcu Dunava, gde se povremeno čulo brektanje motora, shvativši da je evakuacija u toku. Brod se lagano počeo odvajati od obale. Zadihani Dimitrić i Mirković videli su da će ostati, u trku skočili s bedema, u poslednjem trenutku se snažno uhvatili za brodsku ogradu i počeli dozivati u pomoć. Niko ih nije čuo od silovite huke motora i pljeskanja talasa. A snaga ih je napuštala, telo im odrvenilo od studeni i plivanja kroz zaleđenu reku. Krajnjim naporom održali su se prilepljeni uz spoljnu stranu broda koji je usporio i pristao uz drugu obalu. Mirković je tada prozeblo zavapio:

— U pomoć! Utopićemo se!

Borci su već izlazili iz utrobe broda, njih četvorica su se nagnuli preko ograde, napregli vid i spazili promrzle drugove. Prihvatili su ih, izneli na obalu, utopili i zagrijali da se povrate i krenu za kolonama koje su šljap kale ravnicom.

O povlačenju i gubicima u Vukovaru, u Operacijskom dnevniku kaže se i ovo:

»U 20 časova Peta brigada i ruski bataljon su se počeli povlačiti, prebacivanjem na levu obalu reke Dunava. Istovremeno je vršen i protivnapad na neprijatelja, tako da neprijatelj nije primetio povlačenje koje je izvršeno organizovano. Sve jedinice su se prebacile u toku iste noći.

U toku ovih borbi gubici Pete brigade iznosili su: 161 mrtav, 20 nestalih i 308 ranjenih drugova i drugarica. Neprijateljski gubici su bili: 470 mrtvih, 22 zarobljena i 650 ranjenih« ...

Uzastopni napadi i zastoji

U vreme desanta na Vukovar, na liniji Sotin, Grabovo, Berak, Orolik, Otok, Soljani, Vrbanja, sve do Save, napadi nisu prestajali. Brigade Prve proleterske, Jedanaeste krajiške i Dvadeset prve srpske divizije danonoćno su vršile napade i nastojale da razbiju protivničku liniju odbrane. U borbu je postupno uvedena i Peta krajiška udarna divizija, pod komandom Milutina Morače i Ilije Materića, koja se nalazila u rezervi Prvog proleterskog korpusa.

Komandant Osme crnogorske udarne brigade Rade Raičević i politički komesar Jokaš Brajović usmerili su bataljone na liniju rovova i bunkera kod Grabova, zapravo na severnu, zapadnu i južnu stranu teško prohodnog močvarnog zemljišta.

Povremeno puškaranje i mitraljeski rafali nagoveštavali su da se očekuje silovitiji sudar i borba iz neposredne blizine. Iz neprijateljskih bunkera i rovova vrebale su stotine očiju i pretraživale, u času kad zatrepere svetleće rakete, brisani prostor i prilazi močvari. Dugi rafali i grominjanje pušaka primoravali su Crnogorce da se pripiju uz skvašenu zemlju dok opasnost ne mine i pogureni potrče da se približe vatrenim grotlima. Jovan Grubić, mokre odeće, skorušene od studeni, nije mario za promrzline na telu i spretno se prikradao neprijateljskom mitraljeskom gnezdu da zamahne aktiviranom ručnom bombom. On se više pribojavao nagazne mine nego rafala koji su odjekivali više ulevo i putanju ispaljenih hitaca obeležavalo poneko svetleće zrno. Manje tučene međuprostore odabirali su Borivoje Aćimović, Branko Biga, Gojko Dragić, Božidar Basta i prednjačili u podilaženju. A Mića Dimitrijević, sasvim bos, stopala toliko podnadulih od studeni da nisu mogli priviriti ni u kakvu obuću, privlačio se uporedo s komandirom čete Krivokapićem i netremice odmeravao razdaljinu do protivničke jazbine. Kad su zastali iščekujući znak da se ceo streljački stroj sruči u neprijateljski raspored, Mića se prisetio komandirovog predloga da bos ne ide po mrazu, da izostane iz akcije.

— A, to neću — zamahao je Mića odrečno glavom i dokrajčio: — Kuda ostali drugovi, tuda i ja. Stopala ću nekako utopeliti, obaviti krpama i sirovom goveđom kožom. Već sam je nabavio u selu...

Kad se četa zaglibila u kaljuzi, baš u večernjim časovima, Mića je ostao bez primitivne obuće i nikome nije proslovio šta ga je snašlo. Studen više nije osećao. Samo su stopala nelagodno bridela, širila nekakav

potmuli bol kroz cevanice, do samog srca i potiljka. Mića je to zaboravio dipivši s lepljive zemlje i pojurivši na obližnje robove. Povik za juriš razlegao se levo i desno, a uši boraca brujale su od nesnosne paljbe. Ručne bombe su eksplozijama prosto ošamućivale, borcima prekidale dah i trebalo im je vremena da se priberu i orijentišu. Negovan Damjanović, Borivoje Birčanin i Nikola Buida preskočili su neprijateljske robove i domogli se prvih kuća. Pozivima su pomogli drugovima da se lakše snađu, dospeju u zaklone i ocene kako će dublje u neprijateljski raspored.

Nešto dalje, kod železničke stanice Grabovo neprijatelja su napadali crvenoarmejci i tutanj eksplozija se slivao u neprekidni eho. Damjanović je to osluškivao poluotvorenih usta, odjednom se okrenuo drugu do sebe i proslivio:

— Hajmo! Napred! Da ne zaostanemo za crvenoarmejcima.

Nemci su odlučili da ne popuste, liniju odbrane pojačali su odmornim jedinicama dovedenim iz Sotina, uvideli su da su brojno nadmoćniji i preduzeli protivnapade. Bliska borba vođena je za svaki pedalj zemlje, stabiljiku neobranog kukuruza, rov i zaklon. Borci Osme crnogorske brigade morali su odstupiti u trenutku kada su crvenoarmejci, zbog snažnog protivnapada Nemaca, odlazili na polazne položaje da predahnu i pripreme materijal za izgradnju mosta preko močvare da se narednih dana pokuša lakše ući u neprijateljski borbeni raspored.

Zabeleške u đачkoj svesci

Premoreni i neispavani borci Osme crnogorske brigade okrepili su se hranom i počinak našli u Mikluševcima. U selu je vladala tišina i ponekad se čulo dumbaranje topova kod Sotina i bliže Dunavu. Iako prozebao, nogu otežalih od bolova i oteklina, mladoliki Dimitrijević je kratko spavao i ustao s više vedrine u očima i na licu. Da šuškanjem ne bi smetao drugovima utonulim u dubok san, on je izašao u susednu zagrejanu prostoriju i seo pored prozora. Neko vreme je gledao u krovove kuća i natmureno nebo. Onda je dohvatio svoju torbu, uzeo đачku svesku u koju je zapisivao utiske i doživljaje iz poslednjih borbi. Naumio je zabeležiti šta je video prošle noći i pripremio olovku. Naišao je četni kuvar, Mići ponudio šolju toplog mleka, nekako sažaljivo pogledao njegove noge i nije našao reči litehe. Mića je oborio oči na podnadula, crvenkasta, ranjava stopala i pogled vratio na listove sveske. Na prvoj stranici bilo je zapisano nekoliko izreka, naučenih u gimnazijskoj klupi, a na drugoj je počinjalo nešto što bi se moglo nazvati ratnom školom života. Pisalo je, naime, o ispraćaju Osme crnogorske udarne brigade, ispred Narodnog pozorišta u Beogradu, u robove Srema, o dirljivim rastancima majki sa sinovima, očeva sa suzama stvrdnutim u očnim kapeima, sa stegnutim grlima u kojima se davila mnoga reč... O muzici i pesmi... Marševima dečaka pod oružjem, njihovoj želji da ne zaostanu za starijima, spremnosti da život daju za slobodu...

Mića je zastao na listu u čijem je desnom gornjem uglu bio datum — 29. novembar, lagano je čitao da se podseti kako je doživeo prvi ulazak u bunkere i robove:

»Pre svega kakav svečan trenutak, sedim u bunkeru sa Cvejićem i Lukovićem, u običnoj rupi u zemlji, pod kupasto postavljenom kukuruzovinom, na jednom mestu razređenoj da se može osmatrati. Cvejić je isturio puško-mitraljez. A napolju tmurno i sipi dosadna jesenja kiša. Mi smo u prvoj borbenoj liniji. Levo i desno su isti ovakvi bunker i zemunice, povezani plitkom tranšejom. Nešto napred, na udaljenosti, kako gde, 50 do 200 metara, rub guste šume i neprijatelj. Naprežem oči da otkrijem nekog vojnika. Niko se ne pojavljuje... Hteo bi da se uspravim i viknem: „Švabe, gde ste?“ ali se suzdržavam i oružje uvlačim u rov« ...

Mića nabra obrve, okrenu narednu stranu, prosto se žacnu, noge privuče bliže stolici i pogledom prelete preko redova:

»Cipele mi se raspadaju od vlage, a noge zebu. Kanapom vezujem obuću da ne spadne s nogu. Nemamo cigareta da povučemo neki dim. To nam je najteže. Ipak se nekako snalazimo, u papir zavijamo kukuruznu 'svilu' i pripaljujemo. Kuvare iz pozadine, izgleda, da su zaboravili našu adresu. Gladni smo, ali je važno da dimimo. Zadirkujemo jedan drugoga na račun našeg izgleda. Kaljavi smo do guše. Ne smeta nam što su Švabe blizu. Opet se čuje poneki pucanj, lijuk zrna, šuštanje kukuruzovine i nastane tišina. Komandir voda i komandir čete pognuti naidu tranšejom, s vremena na vreme, drugarski porazgovaraju, savetuju da se čuvamo i produže dalje« ...

Kuvar opet nailazi, Mići kaže da se sprema dobar ručak i časak ga odvoja od čitanja. Opet mu gleda podnadula stopala i nemo širi ruke. Mići to smeta, glavu naginje nad svesku i čutke razmišlja o napisanom:

»... Ko smo mi? Ja sam gimnazijalac, intelektualac, kako me zovu i zadirkuju. Luković je zemljoradnik. Cvejić je radnik — metalac — odmeren i odvažan. Tako smo se zbližili da među nama nema nikakve razlike i nesporazuma. Ipak, neki put, kad sam sam, osećam nešto neprijatno što sam ih u početku gledao nekako s visine i potcenjivao. Sada bih, znam, život dao za njih« ...

Mići se ote uzdah kad pročita:

»Danas sam konačno, i pored svih pokušaja da ih sačuvam, ostao bez cipela. Noge kao da ne osećam. Mnogo mi je teško. Pokušavam da to sakrijem, ali osećam brižne poglede Cvejića i Lukovića. Ne daju mi da idem na osmatračnicu. Njih dvojica se stalno smenjuju i mene odmenjuju. Zaista su pravi drugovi« ...

Zanet čitanjem Mića je zaboravio na bolove u nogama, na odbijanje da ode iz čete u ambulantu, da zaceli promrzla stopala i nekako navuče obuću.

»Vodnik mi naređuje da se javim intendantu. On me dočeka pored nekih kola, ruku ispruži na nekoliko pari novih dubokih, okovanih cipela i ponudi da uzmem one koje mi se dopadaju. Mnogo sam se obradovao, ali avaj! Stopala ni da provire u tako dobru obuću. Intendantu nekako žao, odvede me u kuhinju i od kuvara zatraži sirovu kožu. Njom su obavili moja ranjava stopala, uvezali je kanapom i postalo mi je lakše. Samo, koža je ubrzo spala u glibu« ...

Na čistom listu Mića je počeo da beleži nove utiske. Činio je to i narednih dana... Dok nije teško ranjen i upućen u bolnicu. A u dnevniku, ispod poslednjih redova, našla se velika mrkocrvena tačka. Od njegove sušene krvi.

ČLANOVI ŠTABA DVADESETPRVE SRPSKE UDARNE DIVIZIJE SA KOMANDANTOM PRVE
ARMIJE PEKOM DAPCEVICEM OBILAZE JEDINICE NA FRONTU, FEBRUARA 1945

NAPAD NA OROLIK

BORCI I RUKOVODIOCI ČETVRTE SRPSKE BRIGADE POSLE PREDAJE PRELAZNE ZASTAVE
TREĆEM OMLADINSKOM BATALJONU. ILOK, MARTA 1945.

BORCI ČITAJU ZIDNE NOVINE

Ko će bolje?

Osvojivši Ilaču i šidske Banovce, bataljoni Prve proleterske i Treće krajiške proleterske brigade stigli su pred Orolik i Berak. Izviđači su odmah stupili u akciju i otkrili da se neprijatelj dobro pripremio za odbranu. Usledilo je naređenje komandanta Prve proleterske divizije Vase Jovanovića i političkog komesara Vlade Šečića da se pokuša osvojiti Orolik i Berak.

Komandanti bataljona Voja Avramović, špiro Špadijer, Drago Stupar i Miša Brezak Lala održali su sastanke sa komandirima i političkim komesarima četa, detaljno razgovarali o predstojećem napadu i tražili načina kako da se uspešno izvede. Bilo je predloga da se juriša s parolom: ko će bolje? Na to je Aleksa Nenadić, komandir Druge čete, primetio da je umešnost najznačajnija i da se nikad ne srne zanemariti.

Napadu je prethodilo artiljerijsko bombardovanje neprijateljske linije odbrane i mnogobrojnih prepreka. I proleter i su krenuli da savlađuju protivnika. Ručnim bombama i jurišima zauzete su tri neprijateljske linije na domaku sela. A onda su proleter i zaustavila minska polja i naelektrisanane žičane prepreke. I najmanja neopreznost mogla je skupo koštati. To je najbolje shvatio komandir Nenadić i proleterima svoje čete nije dopustio da nepromišljeno nasrnu. Puzeći je išao od jednog do drugog i upozoravao:

— Pipajući, stopu po stopu. Kad se namirišu mine, naelektrisanane bodljikava žica, stati, pažljivo ispitati, to učiniti bezopasnim i dalje...

Vodnici su se trudili da se komandirovo upozorenje ni trenutka ne zaboravi, i obično su prednjačili, u mrkloj noći, u traženju najsigurnijih prolaza. Sa Milanom Galonjom uporedo je išao komandir Nenadić i odjednom zastao, kad je čuo upozorenje da je žica ispred kolona. Na znak opasnosti obojica su se više prignula zemlji, trenutak iščekivala i Nenadić šapatom zatražio:

— Povuci se dva koraka nazad i lezi! Neka se cela četa povuče korak-dva i primiri!

Šapatom se preneo komandirov zahtev. Proleter i su napetih čula osluškiivali i čekali. Levo od njih, kod susedne čete, zagrmelo je lanac eksplozija koje nisu značile ništa dobro. Nenadić je ljutito pesnicom bubnuo o vlažnu zemlju i prosiktao:

— Tamo su iznenađeni... Naši drugovi... Uleteli su u minsko polje. Moramo im olakšati i raspaliti po neprijatelju!

Za tren oka borba se rasplamsala na rubu ravničarskog sela koje je podrhtavalo od učestanih eksplozija. Puškomitraljezac Mate Rogić rafalima je sekao bodljikavu žicu i tako stvarao prolaze do neprijateljskih vatrenih gnezda. Na bodljikavu žicu, desno i levo od Rogića, kidisali su ostali proleter i služeći se kleštima-makazama da prođu u dubinu neprijateljske odbrane. Među njima su se našle i Nada Vukojevac, Zora Lacmanović, mlada Rabija, Tonka Rupiće i druge devojke koje hrabrošću nisu zaostajale za svojim drugovima.

Svetleće rakete, raznih boja, naizmenično su ispaljivane i neprijatelj je kontrolisao da se proleter i ne približe na domašaj ručnih bomb i uzdrmaj u njegove rovove i bunkere. Uz to je pojačavao vatru i time potvrdiavao da neće ustuknuti od ivice sela ni po cenu najvećih žrtava. Komandantima bataljona i komandirima četa postalo je jasno da su naišli na pravi vatreni bedem. A nisu želeli da se odstupi dok se ne pokuša i nemoguće.

Zato su traženi dobrovoljci da krenu tragom drugova koji se nisu vratili ispred bunkera. Iz polumraka su se naizmenično čuli odzivi:

— Ja ću! Evo i ja!

Smrt nije bila prepreka u rešenosti da se istraje i iskaže rodoljublje. Premorenih tela, ali s verom u sebe, mladići su tražili prolaze u minskim poljima. Kraj mrtvih su brojani koraci napred, u nadi da se bolje naoružani i utvrđeni protivnik može isterati na čistinu i primorati da položi oružje. Očekivanja su se pokazala nerealnim. Borba je, ipak, nastavljena. Bez prekida. Danima tako. Redovi proletera su proređivani. Ranjenici su brižljivo previjani, upućivani u sanitetske centre i bolnice. Uz dužne počasti i nemi bol drugova, pali su sahranjivani u smrzlu zemlju.

Nenaviknuta da podnosi zastoje, Prva proleTERSka brigada morala se ukopati ispred gotovo razrušenog Orolika i čekati.

Juriši kod Beraka

Slična sudbina zadesila je i Treću krajišku proleTERSku pred Berakom. Njeni borci, posle uspeha u četvorodnevnim borbama kad su ubili 400, ranili 350 i zarobili 250 neprijateljskih vojnika, stigli do Beraka i slo-mili otpor protivnika. U uličnim borbama umešnost su ispoljili Nikola šušić, stariji vodnik, Milan Pasraić, desetar, Milić Stevanović, Predrag Sindelić, Radovan Petrović, Živorad Dubljević i većina mladih boraca koji su dragoceno iskustvo sticali idući iz borbe u borbu. Na njihovim neispavanim licima, prozeblim od hladnoće, opažao se umor, ali rešenost da se ne popušta i protivniku ne dopusti da se nekažnjen povlači. Berak i Orolik predstavljali su značajna uporišta, poslednju branu proleterima da produže napredovanje duž železničke pruge i ugroze Vinkovce. Stoga se Nemci i njihovi pomagači nisu mogli pomiriti da ispuste tako važna čvorišta odbrane i da odstupaju. Preduzeli su žestok protivnapad upotrebljavajući sva raspoloživa oružja i dovodeći pojačanja iz pozadine. Proleter i su odbijali protivnika, branili svaki pedalj zemlje i umešno se prebacivali na nove položaje. Đuro Babić, vršilac dužnosti komandanta bataljona, našao se u streljačkom stroju, mladim borcima pomagao da se snađu u vrevi raznolike pucnjave i hladnokrvno nišane. Za njega nisu vredela upozorenja da se suviše ističe, izlaže cevima protivničkih puškomitraljeza i snajperskih pušaka. I minobacačke granate su umele zaredati da razvaljuju krovove kuća, prekopavaju ulice i kidaju tela proletera. Smireno pognut, Đuro je išao iz zaklona u zaklon i brinuo o drugovima. Čak se umeo našaliti da to nije mnogo ako pet fašista kidiše na jednog proletera. Borci su verovali u njegovu procenu i ulagali krajnje napore da izdrže vatreni pritisak i kišu tanadi.

U Beraku su juriši i protivjuriši trajali više od 48 časova. U jednom naletu smrtno je pogođen Đuro Babić i bataljon je ostao bez neustrašivog starešine. A samo nekoliko dana ranije, kod Tovarnika, život je izgubio narodni heroj Mile Latinović koga je Đuro dostojno zamenio. Proleter i su najzad morali napustiti Berak i prionuti da istočno od sela izgrade rovove punog profila i zemunice podesne za mitraljeska gnezda i odbijanje napada. Na tom sektoru, 11. decembra, brigada »Italija« je smenila Treću proleTERSku koja je upućena u Ilaču na kraći odmor.

Na pravcu napada brigada Prve proleterske divizije, samo u toku 8. i 9. decembra, neprijatelj je imao sledeće gubitke: 380 mrtvih, više desetina ranjenih i 12 zarobljenih vojnika. Zaplenjeno je 35 mitraljeza, 12 minobacača, 14 topova raznog kalibra, 6 kamiona, 150.000 pušanih metaka, više sanduka granata i razne ratne opreme.

Obaveštajci su otkrili brojno stanje neprijatelja

Posle kraćeg odmora u Sidu, Peta krajiška kozarska brigada ubrzanim maršom stigla je na položaj između Otoka i Privlake. Ravničarsko zemljište, delimično pošumljeno, podvodno, zimi ogoljeno, nije bilo pogodno za kopanje rovova i odbranu. Stoga je štab brigade odlučio da dozna raspored i snage protivnika i odmah krenuo u napad. Obaveštajni oficiri Vaso Vučićević i Branko Mikač pošli su u neprijateljski raspored, prvi prema Otoku, a drugi u Privlaku. Obojica su se dobro snašla, a Mikač se vratio s podacima da 16. ustaška pukovnija i tri bojne ustaškog Gorskog združenja obezbeđuju prilaze Privlači. Neprijatelj je očigledno bio daleko nadmoćniji, a u pomoć je mogao dobiti i oklopni voz, pravu vatrenu tvrđavu, koji je stizao u najkritičnijim trenucima da ospe paljbu iz više topova i mitraljeza. Bez obzira na nepovoljan odnos snaga, Mirko Šiljak i Drago Stevanović, sa najbližim saradnicima, nisu imali drugog izbora nego da tri bataljona upute u napad, a četvrti zadrže u rezervi da interveniše u slučaju potrebe i iznenađenja.

Na šumu kod Privlake, na minirani i rovovima ispresecani teren, uputio se streljački stroj Drugog bataljona, s komandantom Bracom Saničaninom, i dočekan je snažnom vatrom. Ustaše su koristile preimućstvo, iskakale iz rovova i ostalih zaklona, bombama i noževima vršeći protivnapade. U pomoć su im stigli Nemci sa tenkovima. Oni, na sreću, nisu mogli skrenuti s tvrde podloge druma da se ne zaglave u močvarnom zemljištu, čime je njihovo dejstvo dobrim delom umanjeno, ali je podsticalo ustaše da besomučno jurišaju. Drugi bataljon odbijao je protivnapade, uz gubitke se izvlačio iz ugroženog sektora, pregrupisao i opet nastavio borbu.

U jurišima i odbijanju neprijatelja neustrašivost su pokazali Adem Alilić, Ljubo Arsenović, Ramo Baltić, Ostoja Cvetić i Hamzo Brkić. Žestoka borba trajala je do svanuća. Na levom krilu streljačkog stroja bataljona Sima Jakovljević Paja Kulić, Lazar Mihajlović i njihova desetina imali su pogodne zaklone i napadačima naneli osetne gubitke.

Ujutru su napadi smanjeni i nastupilo je zatišje koje je izgledalo varljivo i nestvarno. Da bi se održali na zauzetom terenu, bataljoni su užurbano kopali rovove, imajući muke s podzemnim vodama koje su plavile i ometale utvrđivanje posednutih položaja.

I narednih dana kod Privlake su nastavljene borbe. Neprijatelj je pokušao, 11. decembra, da razbije odbranu Pete krajiške i suludo navaljivao. Dočekan je odlučnošću boraca da se ne povuku i snažnom vatrom odbaćen na polazne položaje. Pri tome je pretrpeo znatne gubitke. I brigada je izgubila odvažne borce Petra Čorića, Gvozdena Đuričića i Vitomira Nikolića.

Nešto slično rovovskom ratu nastavljeno je i narednih dana. Na položajima kod Privlake smenjivali su se, napadali i odbijali napade bataljoni Pete i dvanaeste krajiške i Trideset druge srpske brigade.

U bosutskoj močvari

Trideset prva srpska udarna brigada, s komandantom Miodragom Nešićem Kešom, političkim komesarom Momčilom Vučekovićem i načelnikom štaba Milom Markovićem, tukla je neprijatelja u bosutskim šumama i selima, na teško prohodnom i močvarnom području, nailazeći na žestok otpor i protivnapade. Najžešće je borbe vodila kod Vrbanje, Drenovaca, Račinovaca i Đurića. O brojnom stanju neprijateljskih jedinica u tim mestima, u izveštaju štaba brigade zapisano je, između ostalog, i ovo:

»Neprijatelj drži sela Vrbanju, Drenovce, Račinovce. Stalne trupe u ovim mestima su od 3—400 mešovitih jedinica (ustaša, Nemaca, gestapovaca). U svim garnizonima ima bunkera, po nekoliko bacača, nekoliko topova, 20—30 teških mitraljeza. Vezani su za Brčko i po potrebi hitno im se šalje pomoć kamionima i tenkovi, željeznička stanica Vrbanja opasana je žicom, miniran je predteren i ima nekoliko bunkera i stalnu posadu, željeznička pruga za Otok bila je pod njihovom stalnom kontrolom« ...

U Strašincima, u štabu brigade, isplaniran je napad na pomenute garnizone. Drugi bataljon upućen je na Vrbanju, Treći na Drenovce, Četvrti na Račinovce, a Prvi je zadržan u rezervi u Strašincima i Soljanima.

Komandant Trećeg bataljona tražio je od komandira četa da se pokret ubrza i za videla podide Drenovcima u kojima je bilo, prema najnovijem obaveštenju, oko 150 neprijateljskih vojnika. Kod Soljana je, međutim, došlo do neočekivane borbe i zastoja. Nemci i ustaše, naime, stigli su iz pravca Vrbanje, iznenada otvorili vatru na bataljonsku prethodnicu i želeli izazvati pometnju. Zamenik komandanta bataljona Drago Musić blagovremeno je shvatio šta protivnik namerava, komandirima izdao uputstvo kako da rasporede borce i pređu u protivnapad. Posle sasređenih rafala i plotuna neprijateljski redovi su prorušeni i počeli uzmicati. Za njima je preduzeta potera, ali se nije smelo zanemariti ono glavno — da Treći bataljon krene na Drenovce.

Već u prvim sudarima ispostavilo se da je neprijatelj daleko brojniji nego što se očekivalo. Komandant bataljona pitao se zašto obaveštajni podaci ne odgovaraju stvarnom stanju i odmah preduzeo mere da se to ispita. Ubrzo je doznao da je 300 nemačkih vojnika, neposredno uoči napada, stiglo s druge strane u selo i poselo najdominantnije tačke za pružanje otpora. I pored nepovoljnih okolnosti, bataljon nije obustavio napade. Naprotiv, borci su žestoko kidisali i želeli se ukliniti u centar naselja. A sa tornja crkve, s prozora opštinske zgrade, plamtele su puške i puškomitraljezi. Ulicama su brektali kamioni i jurišne grupe Nemaca prevozili na više ugrožena mesta. Komandir čete Rajko Marjanović uputio je nekoliko najboljih nišandžija da gađaju toranj crkve, da ometaju i neutrališu dejstvo neprijateljskog mitraljeza. A desetina Radojka Stefanovića približavala se ulazu u opštinsku zgradu, uspešno savlađivala usputne prepreke dok se nije našla u unakrsnoj vatri neprijateljskih puškomitraljeza. A onda je ustuknula za uglove obližnjih zgrada i pažljivo vrebala. S druge strane je napredovala četa Milana Panića, komandira koji nije znao za strah i uvek je stizao na najugroženija mesta. I sada je uspeo da bombama raznese jedan bunker i onesposobi kamion koji je naleteo iz sporedne ulice.

Nemci i ustaše su se sređivali i pripremali protivnapad. Čak su nameravali da izvrše obuhvat i četama Trećeg bataljona uskrate odstupnicu.

U mraku, na bliskoj razdaljini, plamtela su brzometna oružja, tu i tamo gruvale ručne bombe, a neprijateljski minobacači dejstvovali i preoravali raskvašenu zemlju. Nadmoć protivnika dolazila je do izražaja. Komandant bataljona je odlučio da se čete postupno izvlače iz vatrenog osinjaka i odmiču Soljanima. A to se moglo organizovano izvesti jedino zadržavanjem neprijateljskih jurišnih grupa. Stoga je delegat voda Savo Šoć došao na čelo grupe koja je sačekivala i odbijala vojnike spretne u borbi izbliza i upotrebi ručnih bombi. Desetar Čeda Petronijević preskočio je jednu ogradu i primetio pogurenu priliku. Na pitanje ko se to pritajio, odgovorio je plamen puške i odmah se razjasnilo da neprijateljski vojnici traže otkrivene međuprostore da se nađu iza leđa desetini i ošinu iznenadnom vatrom. Počela je tuča kundacima, hvatanje za guše i davljenje. Pištolji su bili praktičniji od ostalog oružja i često su korišćeni. Borci su uzimali bez većih gubitaka i koristili svaku pogodnu priliku da udarce uzvrate punom merom. U tome su prednjačili Dobrivoje Vujić, Milorad Tošić, Vojislav Šumanac, Stevan Stevanović, Živanko Ajdarić, Vukašin Babić i ostali, dajući sve od sebe da izvrše borbene zadatke.

Tenkovi podržavaju protivnapade

U Vrbanji je postignuto iznenađenje. U brzom naletu Drugi bataljon je iznenadio neprijatelja, domogao se seoskih kuća, ulica, bašta, ograda i postupno napredovao. Početni uspeh je prošao bez žrtava. Samo je nekoliko boraca ranjeno i pomoć im je ukazana na samom bojištu. Komandant brigade Miodrag Nešić Kesa i politički komesar Momčilo Vučeković znali su da opasnost ne vreba u samom selu nego s druge strane, od železničke stanice i pruge, pa su komandantu i političkom komesaru bataljona predložili da o tome vode dovoljno računa. I kad je Vrbanja gotovo osvojena, kad su ostaci neprijateljskih jedinica doživljavali krizu i nameravali da se predaju, iz pravca Gunje, makadamskim drumom, zagrmeli su tenkovi i kamioni puni vojnika. Brzo su stigli do ulaza u Vrbanju, otvorili vatru i obazrivo nastupali. Zaustavljeni su puškomitralješkom vatrom i hicima protivtenkovskih pušaka. Borcima je to pomoglo da se povuku bez naročitih teškoća i stignu u Soljane.

Na Račinovce je izvršen juriš. U selu je nastala panika i neprijateljski vojnici su bezglavo bežali bacajući ratnu opremu i oružje. Iza jedne staje, kad to nisu očekivali, na Dragoljuba Sigalića i Dragoslava Staljića naleteo je zajapuren ustaša, nije ih odmah primetio i isukao je bajonet. Borci su ga držali na nišanu, primireni u zaklonu, da vide šta namerava. Ustaša se sagnuo, bajonetom rasporio cipele, hitro ih zbacio s nogu da bosonog brže grabi u pravcu Đurića. Sigalić je podviknuo ustaši da se preda i očekivao je da podigne ruke. Zgranuti ustaša je dipio preko omanje kaljuge i verovao da će umaći. Oboren je posle nekoliko hitaca i licem je zaronio u glib omanjeg prokopa za vodu. Opoljene grupe neprijateljskih vojnika pružale su poslednji otpor i pucnjava je postajala reda. Komandant i politički komesar bataljona bili su zadovoljni i očekivali vest da je otpor ugušen. Baš u tim trenucima javljeno je da pet neprijateljskih tenkova stižu zapadnoj strani sela i neštedimice tuku. Njima se moralo suprotstaviti da bi se čete organizovano povukle na polazne položaje. Upotrebljene su protiv-

tenkovske puške, ali one nisu bile dovoljne. Sa protivtenkovskim bombama u rukama, rešeni da učine i više nego što mogu, neprijatelja su sačekivali Bogoljub Teofilović, Milosav Šumanac, Ćedomir Švalić i Vitomir Šumanac. Njima su se pridružili i ostali. I nastupanje neprijatelja je usporeno. A to je bilo dovoljno da čete umaknu ispod ubitačne vatre.

Uporna odbrana i protivnapadi neprijatelja

U štabu brigade odlučeno je da se napad ponovi. Istina nešto drukčije, s težištem na Vrbanju, nije to činjeno bez brižljive analize, procene sopstvenih i neprijateljevih mogućnosti. Zaključeno je, naime, da se ne izlazi na komunikaciju Brčko—Županja, da se ne napada železnička stanica Vrbanja, da se ruši železnička pruga između Gunje i Otoka.

Prvi i Drugi bataljon napali su neprijatelja u Vrbanji, a Treći je vršio obezbeđenje od Drenovaca i jednu četu uputio da ruši železničku prugu. Napad se odvijao prema planu dok nije usledila iznenadna neprijateljska bočna vatra iz novosagrađenog bunkera za koji se nije znalo. Nekoliko boraca je pokršeno i nisu osvojene kuće, bunker i rovovi u severnom delu sela. Iz pozadine, od železničke stanice i pruge, pristizala su pojačanja i neprijatelj je prelazio u protivnapad. Bataljoni su postupno izvučeni iz borbe i upućeni u Soljane.

Sutradan nije bilo mira. Neprijateljski topovi, postavljeni u blizini Drenovca, granatama su zasuli Soljane i prilaze selu. A od Vrbanje su doletale minobacačke granate i preciznije pogadale. Komandant brigade je procenio da je artiljerijsko-minobacačko kombinovanje uvod u napad širih razmera i komandantima bataljona predočio da umešno sačekuju i odbijaju neprijateljske jedinice. Borci Prvog bataljona zauzeli su busije ispred seoskih kuća i netremice osmatrali prostor prema Vrbanji i Drenovcima. Primetili su neprijateljske vojnike da se približavaju i povremeno otvaraju vatru.

— Treba ih pripustiti sasvim blizu i raspaliti — preneti je poruka komandanta bataljona.

Borci su privilegiji za nišane oružja i pratili kako neprijateljski streljački stoj oprezno nastupa. Puškaranje se čulo i od Drenovaca i upozoravalo da Nemci i ustaše pripremaju dvostruki udar. U takvoj situaciji Drugi, Treći i Četvrti bataljon hitali su da izvedu bočni udar.

Kad im se neprijatelj približio, borci Prvog bataljona, precizno nišaneći, otvorili su žestoku vatru i pokosili 70 vojnika. Istovremeno je usledila bočna vatra. Napadači su naslutili šta ih može snaći i odmah su okrenuli leđa da se užurbano izvuku iz vatrenog poluobruča.

Nemci i ustaše planiraju potop

Borbe na blatnjavom i podvodnom terenu iziskivale su ogromne napore i nepovoljno se odražavale na zdravstveno stanje boraca. Mnogi su oboleli zbog prehlade, loših higijenskih prilika i neredovne ishrane. Mnogi su ostali bez obuće, promrzlih i ranjavih nogu teško se kretali, čime se umanjivala udarna moć cele brigade. Ma jednu nevolju nadovezivala se i

druga. Nemci i ustaše, naime, kad im nije uspelo da brigadu potisnu čestim protivnapadima, isplanirali su potop, miniranjem porušili nasip Save, na više mesta, kod Jamene i nekoliko kilometara istočnije, da se voda razlije i poplavi prilično prostranstvo. U izveštaju Trideset prve srpske udarne brigade upućenom štabu Dvadeset prve divizije, o toj neugodnosti je zapisano:

»Voda raste na 1 čas oko 1—2 cm i svi su izgledi da će prodreti najskorije do sela Strašinaca, a možda i dalje na sever. Na ovaj način mi smo ostali bez jedine kopnene veze... Naše komore usled ovoga morale su da se još sa nasipa vrate nazad u Grk, osim jednog malog dela koji je blagovremeno stigao.

Mi se sada nalazimo u takvom položaju da po svaku cenu moramo zadržati ovo malo suvog terena. Međutim, obaveštajna služba saznaje da neprijatelj ima nameru da nas odavde baci nazad u šume koje su pod vodom. Iako ovo ne mora biti tačno, mi moramo o tome voditi računa, jer nemamo kopnenu odstupnicu. Stoga bi trebalo da se sa vaše strane naredi narodnooslobodilačkim odborima u selima Lipovac—Batrovci i Morović da se stave nama na raspolaganje svi čamci« ...

Dok je komandant brigade Nešić pisao izveštaj voda je osetno nadolazila, plavila kopno i nije se moglo predvideti kakve će posledice nastupiti. Uz jednu nevolju, obično, dolazi druga i udružene pričinjavaju znatne teškoće. Bataljoni su, naime, ostali bez municije, a time bez mogućnosti da sačekaju i tuku neprijatelja koji je nameravao u odlučne napade. O tome je u izveštaju naglašeno:

»Naposletku, situacija je naročito nepovoljna kod nas što brigada raspolaze sa vrlo malo municije, tako da ni u kom slučaju ne može primiti upornu borbu« ...

Da bi se olakšao nezavidan položaj Trideset prve brigade, komandant je smatrao da bi dobrodošlo da se od Otoka u Vrbanju, nasipom železničke pruge, uputi ojačani bataljon, dobro naoružan, sa dovoljno municije, da omogućiti kopnenu odstupnicu jedinicama ugroženim potopom. Takav poduhvat, međutim, bio je suviše rizičan, jer je neprijatelj uporno čuvao i branio svaki metar železničke pruge.

Izlaz je nađen u povlačenju preko močvarnog i poplavljenog terena, uz manje borbe i zadržavanje neprijateljskih napada. Hladnoća je, ipak, učinila svoje i mnogi borci su oboleli. Trebalo je vremena da se oni oporave, smešteni u Komletincima, da bi posle došli na položaje ispred Otoka i stupili u borbu protiv žilavog neprijatelja.

Peta krajiška divizija ulazi u bitku

U Šidskim Banovcima, komandant Pete krajiške udarne divizije Milutin Morača, politički komesar Ilija Materić i njihovi najbliži saradnici, razradili su plan napada na neprijatelja i brigadama su izdata naređenja da stupe u borbu.

Već 9. decembra Prva krajiška proleterska brigada, s komandantom Stevom Raušom i političkim komesarom Petrom Simurdićem, u jutarnjim časovima je napala neprijatelja kod Slakovaca i Orolika. Uz artiljerijsku podršku streljački stroj se stuštio u rovove i bunkere, protivnika primorao da se predaje ili odstupa prema železničkoj pruzi. Za kratko vreme je za-

uzeta linija rovova i nastavljeno gonjenje. Vojnici u šlemovima iskoristili su nasip pruge, zalegli i otvorili žestoku vatru. Istovremeno su dobili pojačanje iz dubine svoje odbrane i pripremali protivnapad. To su izveli uz podršku tenkova, artiljerije i minobacača. Komandant Rauš uvideo je da bi vođenje borbe u neprijateljskom rasporedu stajalo suviše žrtava i bataljonima je naredio da se vrate na polazne položaje, na prostor Dubrava, Berak i šamšin.

Napad je sutradan obnovljen i neprijatelj proteran do železničke pruge. I borba se rasplamsala uz obostrane gubitke. Neprijatelj je odolevao brojnim jurišima Krajišnika, postupno dovlačio pojačanja, preduzeo snažan protivnapad od Sremskih Laza, Slakovaca i Orolika. Bataljoni Prve krajiške su morali odstupiti. Tada se uvidelo da neprijatelj neće olako napustiti značajna čvorišta odbrane i prolaz za Vinkovce.

Četvrta krajiška udarna brigada pod komandom Vida Bodirože Vucuke i Draga Đukića, sudarila se sa neprijateljem na prostoru između Đeletovaca i Nijemaca, kod šume Bradarice i Almaša, na ravničarskom zemljištu, raskaljanom, teško prohodnom, nedovoljno preglednom zbog stabljika neobranog kukuruza i pošumljenih predela. Nepovoljno zemljište i nepotpuni podaci o neprijatelju, naveli su komandanta brigade Bodirožu da taktizira i bataljone obazrivo uvodi u borbu. Stoga su dva bataljona vršila napade, a dva zadržana u rezervi i da vrše obezbeđenja. Već u prvom sudaru pokazalo se da neprijatelj neće položiti oružje i da će preduzimati protivnapade. Tome je prethodilo i artiljerijsko bombardovanje. I pored kombinovanog i snažnog pritiska, bataljoni Četvrte krajiške nisu uzmakli. Naprotiv, svestrano su pripremani da odolevaju novim nasrtajima i kreću napred. Za takve poduhvate mnogo su značili podaci o namerama i snazi neprijatelja. Zato su preduzeta izviđanja i manje grupe su odlazile u neprijateljski raspored da doznaju šta se tamo događa. Izviđači Mijo Malković i Srba Jeftić vešto su se prokrali u neprijateljsku pozadinu i pratili pokrete jedinica koje su žurile da pojačaju liniju odbrane. Pored Bosuta izviđači su se našli licem u lice s neprijateljskom trojkom, smelo je iznenadili i savladali. Potom su požurili da izmaknu poteri. Vešto su prošli pored bunkera u prvoj liniji i naišli na tenk u pokretu.

— Za mnom! čuvaj se! — povukao je Mijo Srbu da krenu u vodom ispunjenu dolinu.

Istovremeno su potrčali da se uklone ispred cevi čelične nemani. Tenkisti su primetili izviđače, kupola sa topovskim i mitraljeskim cevima se počela okretati i nišandžija vrebati. Grunule su dve granate i parnuli rafali. Izviđači su pogureni izmicali osećajući kako zrna pljušte i zaglušne eksplozije potmulo odjekuju. Kad su pomislili da će pretrčati neveliku čistinu i domoći se hrastove šume, Mijo je čudno zaskakutao i počeo posrtati.

— što si usporio? Šta je? — u trku je Srba iskrenuo glavu sluteći da nešto nije u redu.

— Ne čekaj. Trči... Nosi podatke! — isprekidano je Mijo doviknuo i klonuo na mokru zemlju.

Srba je odmah prillegao da ne postane meta tenku koji nije mogao sići s puta i zaškripati kroz raskvašen predeo, pripuzao do Mije, preneražen izgubio dah videći nekoliko smrtonosnih rana u telu svoga druga. Kad se pribrao, odmah je shvatio da mora požuriti u četu, izvestiti šta se dogodilo i saopštiti šta je otkriveno u neprijateljskoj pozadini.

Deseta krajiška udarna brigada, kojom je komandovao Marko Srdić, sadejstvovao je u napadu s crvenoarmejcima, potukla neprijateljske grupe na predstražarskim položajima kod kote 110 i ostala na zauzetom terenu. Posle je smenila jedinicu crvenoarmejaca u pustari Grabovo.

Peta krajiška divizija, u stvari, dobila je naređenje da promeni položaj, da stigne na sektor Balešnjaka i Papuginog salaša i izvrši pripreme za napad na neprijatelja kod Grabova i Sotina. Ovo je učinjeno na osnovu zamisli komandanta Prvog proleterskog korpusa Peka Dapčevića da se glavne snage korpusa pregrupišu na desnom krilu, istočno od Grabova, da Peta divizija dođe u prvi, a Prva proleterska divizija u drugi ešelon za predstojeći napad. Njima je pridodata divizijska artiljerija i jedan artiljerijski puk Crvene armije.

Neprijatnosti sa oklopnim vozom

Na pravcu napada Dvadeset prve srpske divizije borbe su vođene iz dana u dan. Naročitih uspeha nije bilo, ali je neprijatelj uznemiravan i iznuri-
van.

Druga proleterska brigada, uz sadejstvo Četvrte i Pete srpske brigade, stalno je napadala delove nemačke korpusne grupe »Kibler« u rejonu dobro utvrđenog sela Otoka. Cilj je bio da se osvoje uporišta, poruši pruga Vinkovci — Brčko i neprijatelju uskrati odstupnica iz istočne Bosne. Nemačke jedinice, zatim 6. ustaška bojna i policijske snage nisu se mogle savladati. Proleter i su zaobišli Otok, savladali poplavljeni teren i izbili na prugu da je miniraju i pokidaju. Komandant bataljona Ljubinko Kalušević izdao je naređenje da grupa minera požuri nasipom pruge, da napadne bunkere i minira železnički most na Spačvi. Proleter i su ubrzano koračali, povijeni pod teretom oružja i eksploziva, obućom razgrtali kamenčiće koji su skakutali niz nasip i bućkali u vodu razlivenu pored pruge. Ukazao se most, splet čeličnih stubova, a na njegovom prilazu bunker i grotlo puškarnica. Načelnik štaba Lazo Tešić zastao je da se dogovori s komandantom bataljona kako proletere da upute u napad. U polumraku, u daljini prema Brčkom, žmirnulo je svetlo i začuo se tutanj voza. Kalušević je znao da sekundi odlučuju, komandirima četa naredio da se proleter i uklone s pruge, da zagaze u vodu i pripijeni uz hrastova stabla sačekaju da voz protutnji. Neki borci nisu umeli plivati i nisu se usuđivali da uđu u pravo jezero.

— Šta da ragimo? Podavićemo se! — zavapio je neko u mraku.

— Ležite pored pruge! — usledila je komanda.

— Primetiće nas iz voza!

— Neće, ako ostanete mirni i pribrani! — uveravao je proletere komandir voda znajući da se oklevanje može kobno završiti.

Neplivači su potrbuške plegali po puteljcima blizu železničkih pragova, pritegli napunjeno oružje i čekali. A sa strane, iza pepeljastih stabala, žmirkale su oči proletera do pojasa u vodi, koji su počinjali cvokotati od studeni. Voz je ličio na zahuktalu neman, šištao i tutnjao. U šinama se čulo brujanje i pokleckivanje drvenih pragova. Proletere je obuzimala strepnja i nelagodnost. A komandir voda je upozoravao da se niko ne pomera. Točkovi lokomotive i vagona protutnjali su na metar-dva razdaljine od nji-

hovich glava. U kloparanje se ulivao žagor vojnika u vagonima. Čim je voz odmakao, proleter i su izašli iz ledene vode, prozebli brbotali, tapkali na nasipu da se zagreju i očekivali novo naređenje. Komandan Kalušević odlučio je da se ne ide na most na Spačvi i bunkere, nego da se pruga pokida na više mesta i proleter i udalje. Počelo je cimanje šina i rukanje. A to nije išlo bez velikog napora. Nedostajao je odgovarajući alat. Ipak je nešto učinjeno i jedna šina je prekinuta. Opet se začuo voz iz Brčkog. Proleter i su zastali da čuju komandanta i komandire četa.

— Voz ćemo napasti! Sigurno će iskočiti na mestu gde je šina razdvojena — verovao je komandant.

Proleter i su pronašli pogodne busije i čekali. Voz se približavao ne smanjujući brzinu. U njega su bile okrenute protivtenkovsku pušku, puškomitraljezi i puške.

— Blindirani voz. Razaznajem vagone! — javio se vodnik Strizović.

Grmnule su protivtenkovske puške i zrna zasula oklopne vagone. Oni su naleteli na prekinutu šinu. Očekivao se lom. Na veliko iznenađenje proletera točkovi su prosto preleteli preko rastavljene šine, ali je lokomotiva iskliznula, zacijukala, pokidala nekoliko pragova i stala. Nemački vojnici su shvatili šta ih očekuje, zauzeli busije i pružili otpor. Obostrana paljba trajala je više časova dok nisu doleteli avioni sa crvenim petokrakama, izlučili tovare bombi i uništili neprijateljski voz.

Promene u neprijateljskom rasporedu i česti napadi

Uz velike gubitke u živoj sili i ratnoj tehnici, Nemci su učvrstili svoju odbranu i zaustavili ofanzivu Prvog proleterskog korpusa NOV i POJ u Sremu. To su postigli u Slavoniji i Podravini. U prvom redu zbog upotrebe lako pokretljivih oklopnih jedinica i suzbijanja bočnih udara preko Dunava.

U toku Decembra 1944. godine neprijatelj je ojačao odbranu Sremskog fronta dovodenjem znatnih snaga iz doline Drine, Sarajeva i Slavenskog Broda, zapravo iz sastava armijske grupe »E«. Promene su izvršene i u komandovanju. Celokupnu komandu nad nemačkim jedinicama preuzeo je, 12. decembra, štab 34. nemačkog armijskog korpusa koji je, vodeći teške borbe, stigao u Srem. Štab pomenutog korpusa smestio se blizu linije odbrane, u Nuštaru kod Vukovara, i odatle planirao operacije potčinjenih divizija i pukova. Na sektoru odbrane od Sotina na Dunavu do Strašinaca i Jamene na Savi, posle upućivanja 1. nemačke brdske divizije u Mađarsku, bile su 118. i 117. delovi 264. i 7. SS nemačke divizije. Odsek fronta od Vukovara do Osijeka branili su 11. nemačka vazduhoplovna divizija i tri bataljona ustaša. U njihovoj pozadini bile su znatne snage uvek spremne da intervenišu na ugroženim sektorima odbrane.

Ponovo energični napadi

Uprkos pojačanoj odbrani protivnika, divizije i brigade Prvog proleterskog korpusa NOV i POJ i delovi Šezdeset osmog korpusa Crvene armije, bez obzira na privremeni zastoje, bili su rešeni da pojačaju napade, lome

odbranu protivnika i, shodno direktivi Vrhovnog štaba NOV i POJ, izbiju na liniju Vukovar, Vinkovci i Slavonski Samac. Njihova upornost, s obzirom na preimućstvo protivnika u fortifikacijskim objektima i oklopu, na pristigla pojačanja, može se objasniti visokim moralom boraca i rukovodilaca, njihovom spremnošću da ulažu izuzetne napore ne štedeći ni sopstvene živote na putu do konačne pobeđe.

Štab Prvog proleterskog korpusa naredio je, 13. decembra 1944. godine, da se ponovo preduzmu energični napadi na dobro utvrđenu i branjenu protivničku liniju Sotin, Grabovo, Berak, Orolik i Otok, u sadejstvu sa Dve stotine dvadeset trećom i delovima Pedest druge divizije Crvene armije. Za pravac glavnog udara određena je razdaljina od Sotina do Grabova. Zapo-vešću je predviđeno da se, 14. decembra ujutru, izvrši četrdesetminutna artiljerijska priprema i potom preduzme opšti juriš. Neprijatelj to nije mirno sačekao, već je izveo više protivnapada, ometao proletere i crvenoarmejce u organizovanju napada i povremeno ih prisiljavao da se brane. I pored toga, mnogobrojna artiljerijska oruđa, u predviđeno vreme, bombardovala su dobro utvrđene protivničke položaje, olakšala brigadama da se pripreme i jurišaju.

Tenkovi odbijaju proletere

Trinaesta proleterska brigada »Rade Končar«, pod komandom Marka Rape, izvršila je pokret iz Ilače, 13. decembra, stigla u Mikluševce, na položaj od kote 109. do Pustare i železničke stanice Grabovo, zamenila dva bataljona Osme crnogorske udarne brigade i očekivala naređjenje za napad.

Sutradan je usledila artiljerijska priprema i sudar s neprijateljem. Komandant Rapo usmerio je Prvi i Četvrti bataljon u rovove i bunkere u pustari Grabovo. Proleter i su se domogli predstražarskih položaja, tu savladali protivnika i nameravali dalje. Baš tada je Četvrti bataljon doživeo neugodnost od sopstvene artiljerije i zastao. Neprijatelj je to iskoristio, otvorio ubitačnu vatru i krenuo u protivjuriš. Komandant bataljona shvatio je da čete mora izvući iz vatrenog pakla i preporučio da se to izvodi tako da jedni drže odstupnicu vatrom, a drugi da se povlače. Tako naizmenično. I bataljon se organizovano vratio na polazne položaje.

Prvi bataljon napredovao je na levom krilu, snalažljivošću se uklinio i osvojio put između železničke stanice i Grabova i nameravao na rovove, bunkere i zgrade preuređene u vatrena gnezda na ulazu u selo. Zatražena je pomoć artiljerije da razbija i neutrališe tvrde otporne tačke u neprijateljskoj odbrani. Njeno dejstvo, međutim, nije znatnije doprinelo da proleter i bez gubitaka savladaju vatrene prepreke i produže napred. Usledio je zastoj, kopanje rovova i zaklona da se proleter i zaštite od nesmanjene mitraljeske i pušćane vatre.

Tek u 16 časova stiglo je naređjenje da se napad ponovi. Proleter i Četvrtog bataljona upali su u neprijateljske rovove, vojnike u šlemovima primorali da se predaju ili bezglavo beže. I na drugim pravcima zauzeto je nekoliko otpornih taćaka, proleter i su se uklinili u dobro branjene rovove i tranšeje. Dovitljivošću i smelim nastupanjem prednjaćili su Živko Živanović, Mehmed Sijećić, Mirko Vasić, Miloje Stošić, Sreten Paunović, Kossan Pantelić, Svetozar Marinković, Boško Nedić i drugi.

Neprijatelj je uvideo da proleter i pojačavaju udare, shvatio da to može ozbiljno poljuljati njegovu odbranu i odlučio da se suprotstavi svim raspoloživim sredstvima. Na ugroženi sektor stigla su tri tenka da pomognu u izvođenju protivnapada. Ohrabreni vatrenom podrškom i zaklonjeni iza oklopa, neprijateljski vojnici su smelo išli, pojačavali pucnjavu, pokazivali da su brojno nadmoćniji i bolje naoružani. Proleter i su opet morali napustiti osvojeno i vratiti se polaznom položaju. Neprijateljski tenkovi, verovatno strepeći od granata protivtenkovskih topova, nisu se udaljavali od svoje linije odbrane.

Uveče je usledio novi napad proletera. U borbu su stupila dva bataljona koja su bila u rezervi. Grupe bombaša su išle na vatrena gnezda, bombama zasipale rovove i bunkere, a neprijateljska odbrana nije popuštala. Uz obostrane gubitke, borbe su nastavljene i nekoliko narednih dana, dok proleterima nije stigla smena da odu u Šid na kraći odmor.

Borba u močvari

Osma crnogorska udarna brigada, pod komandom Rada Raičevića i Jokaša Brajovića, nastupala je levo od Trinaeste proletherske brigade, sa težištem da razbije neprijateljsku odbranu, napreduje duž železničke pruge i osvoji Negoslavce. Bilo je predviđeno da u tome napadu sadejstvuju Prva i Treća proletherska brigada.

Ozbiljnu prepreku za nastupanje i vođenje borbe predstavljalo je močvarno zemljište, praktično neprohodno, ukoliko se priručnim sredstvima ne načine kakvi-takvi prelazi. A neprijateljska artiljerija je besomučno bombardovala i ometala pokrete bataljona u nastupanju. Negoslavci nisu zauzeti kako se očekivalo i neprijatelj je preduzimao protivnapade. Drugi bataljon Osme crnogorske nije bio u zavidnoj situaciji i moralo mu se uputiti pojačanje. Preko močvare su pohitali Drugi i Treći bataljon Osme i Prvi bataljon Prve proletherske brigade da prošire zonu dejstva i napreduju prema planu. Prelaz nije bio lak i jednostavan, naročito zbog započete artiljerijske vatre, kad nije bilo mogućnosti da se borci zaklone. Čak se dogodilo nešto neverovatno političkom komesaru čete Radoju Vulcanoviću. Kraj njega je pala minobacačka granata koja nije eksplodirala, ali mu je snagom udara odsekla ruku iznad samog lakta.

Napadi su pojačani izlaskom bataljona iz močvare i neprijatelj je primoran da ustukne s prve i druge linije rovova. Na trećoj se, međutim, tako ušančio da ne odstupi ni po cenu najvećih žrtava. Zamenik političkog komesara čete Milan Boraš išao je ispred jurišnih grupa bombaša i nastojao, rizikujući život, da načini brešu u poslednjoj liniji neprijateljske odbrane. U jednom trenutku ostao je bez daha i osetio tup bol. Prignuo se zemlji i shvatio da je teže ranjen. Uz pomoć drugova izvukao se s vatrene linije i otišao u previjalište.

Bilo je mračno, od močvare su dolazili pramenovi magle, brzo se zgušnjavali i stvarali takav neprovid da ni svetleće rakete nisu mogle obasjati teren. To je otežavalo održavanje veze i sadejstvo. Od napada se, ipak, nije odustajalo. Na pravcu nastupanja Druge čete Trećeg bataljona Osme crnogorske, razvila se borba prsa u prsa, grmele ručne bombe, tupo udarali kundaci oružja i sevali bajoneti. U povremene jauke slivali su se

poklici da se juriš nesmanjeno nastavi i borci prolaze u dubinu neprijateljske odbrane. U takvom sudaru pojedini neprijateljski rovovi su prelazili iz ruku u ruke. Komandir čete je tražio da borci odbijaju brojne protivnapade i ne ispuste rovove u koje su uskočili.

Bez noge izvršio zadatak

Na komandira Druge čete Jova Kasalicu naišla je izviđačka patrola koju je uputio komandant Trećeg bataljona Rade Vujačić da uspostavi vezu s jedinicama Prve proleterske brigade. Patrolu su sačinjavali Dušan Šarović, Andreja Novaković i vodič, jedan železničar, dobar poznavalac terena, ali mrak, gusta magla, a nešto kasnije susnežica, nisu mu dali da se najbolje snalazi. Kasalica je rekao izviđačima da pođu u međuprostor između močvare i desnog krila njegove čete, da ispituju da li Nemci drže nasip i most preko rukavca kaljuge, severno od željezničke stanice Grabovo. Izviđači su se udaljili, nekako stigli do željezničke pruge i zakoračili uz nasip. Vodič je išao prvi, za njim Novaković, na propisnoj razdaljini, zatim šarović s oružjem na gotovs. Kad je vodič izašao do šina na nasipu, odjeknula je strahovita eksplozija, Šarovića za trenutak ošamutila i bleskom mu zamračila vid. On je pao i skotrljao se u podnožje strmine. Brzo se pribrao, rukom opipao grudi, glavu, lice, levu nogu. Bila je bez stopala. Shvativši šta to znači, Šarović je počeo dozivati Novakovića i vodiča da mu pomognu. Niko se nije odazivao. Opet je opipao patrljak noge u nameri da sam sebi pomogne i zaustavi liptanje krvi. Začuden, video je da presečena noga ne krvari i nije mogao objasniti zašto. Prstima desne ruke prešao je na desnu nogu, tu pronašao manju ranu koja je slabašno krvarila. Imao je lakšu ranu i na levoj ruci. Gotovo u beznadežnom položaju, Šarović je shvatio da mora sam sebi pomoći i nekako bauljati dalje od pruge. A kako se i orijentisati i snalaziti na močvarnom zemljištu, u mraku, kad se prst pred okom ne vidi, kad bi se i najzdraviji čovek, čak da nema nikakve druge opasnosti osim nevremena, teško usudio da pode neispitanim stazama, između zamki živog blata, kroz oluju i susnežicu. Na više strana, na priličnoj udaljenosti, čulo se puškanje i eksplozije. Šarović se zabrinuo da Nemci i ustaše mogu banuti, živa ga ščepati i mučiti. U strahu se pokrene da otpuže u trsku koja je šušketala u blizini. Činio je to s naporom, na laktovima i zdravom kolenu, dišući ubrzano i osećajući ledeni znoj. Kad se malo smirio, čuo je nekakve glasove s onu stranu nasipa i pomislio da ga drugovi, možda, traže. Zadržao je dah, oči raširio i očekivao da će nekog primetiti, u pozadini neba, kad se pojavi na vrhu nasipa. Razaznao je šlemove na glavama vojnika i shvatio da neće umaći. Nemci su silazili niz nasip, glasno razgovarali, ali Šarović nije razumeo ni reči. Skamenjen je čekao, pomišljao da otvori vatru i ubije makar jednog. A posle sebe da im živ ne padne u ruke. Ipak se uzdržavao, intuitivno osećao da mu nisu na tragu i da će otići na drugu stranu. Oni su se zaista udaljili i njihov razgovor je zamro. Šarović je opet dotakao ranjenu nogu. Nije krvarila ni mnogo bolela. Počeo je razmišljati šta se moglo dogoditi Novakoviću i vodiču. Da li su ostali živi? Jesu li zarobljeni? Na to je odrečno odmahnuo glavom i verovao da su umakli da jedinicu obaveste da su Nemci na spoju između Osme crnogorske i Prve proleterske brigade. Izmučen, posumnjao je u po-

slednju pretpostavku i shvatio da mora izvestiti o opasnosti i iznenađenju koje neprijatelj priprema. A kako bez noge prevaliti priličnu razdaljinu do Druge čete Trećeg bataljona? Počeo je bauljati. Na rukama i nozi. Od napa se znojio i osećao sve veći bol u predelu odsečene noge. Ponekad je dopirao do samog srca i prekidao disanje. Šarović je tada zastajao, punim ustima grabio vazduh da se osveži i produži ka padini koja se nazirala iznad bele podloge. Šake su mu bridele od hladnoće, gotovo odrvenele i dodire nije osećao. Pokretao je prste ruku da krv prokola i da sasvim ne odumru. Padina mu je pomogla da se bolje orjentiše i proceni da je blizu položaja Druge čete. Uporno je bauljao da se približi njenoj strmini. I počeo je malaksavati. A bolovi su moždili njegovo telo, podsećajući na ubode noževima. Šarović je stegao vilice i krenuo uz padinu. Jedva je došao blizu položaja čete, a tada se, sasvim iznemogao, zabrinuo da će drugovi pomisliti da im se prikrada neprijateljski vojnik i otvoriti vatru. Dok je razmišljao kako da se javi, da pozove u pomoć, primetio je ljudsku priliku u neposrednoj blizini i upitao:

— Ko je tamo?

— Partizan!

— Kako se zoveš?

— Spasuje Petrović. Ko to pita?

— Ja sam Šarović, iz Izviđačkog voda! Teško sam ranjen. Pomo-
71 mi...

Priskočilo je nekoliko boraca i ranjenika su odneli u štab bataljona. Bolničarka Marija je previla Šarovićeve rane, a on je pitao da li su se, možda, tu vratili Andreja Novaković i vodič. Borci su ćutke odmahnuili glavama. Došao je komandant bataljona Vujačić, začuđeno gledao borca bez noge, u zavojima, koji je kratko raportirao:

— Druže komandante, na južnom kraju močvare i železničkoj pruzi, svuda su Nemci.

— Nemci! — ponovio je komandant očigledno iznenađen takvim podacima.

— Video sam ih! Mene su osakatili. Verovatno ručnom bombom. Za Novakovića i vodiča ne znam jesu li izvukli žive glave.

Obaveštenje o Nemcima bilo je dragoceno. Tada se, zapravo, doznalo da su oni zašli u pozadinu, preteći opkoljavanjem. Nazad se moglo jedino kroz glib i vodu, uz mnogo rizika. Zato su preduzete mere da se ranjenici evakuišu i sklone na sigurnije mesto. A to nije išlo bez velikih napora i istovremenog odbijanja brojnih neprijateljskih napada.

Prva proleterska nastupa

Prvi bataljon Prve proleterske brigade dobio je zadatak da, pod komandom Voje Avramovića, pređe močvarno zemljište kod Burgerovog salaša, razbije neprijateljsku odbranu, stvori uslove da ostale jedinice lakše savladaju prirodnu prepreku i podilaze neprijateljskim položajima. Za komandantom su išli telefonisti, obezbeđujući da se štab brigade odmah obaveštava o napredovanju i razvoju borbe. Politički komesar brigade Mirko Jovanović, analizirajući primljena obaveštenja, bio je zadovoljan visokim moralom proletera, njihovom nesebičnošću, borbenim poletom u izuzetno

teškim vremenskim uslovima, kad su mokre i sledene odeće išli na vatrena gnezda bolje opremljenog i brojno nadmoćnijeg protivnika. Komesar Mirko Jovanović, sa strašću mladog komunista, vaspitavao je borce i rukovodioce na brojnim iskustvima stečenim na dugom borbenom putu Prve proleterske, u čijim se redovima nalazio od prvog dana, kad je imao osamnaest godina, vršeći odgovorne dužnosti, počevši od vodnika, sekretara partijske ćelije, političkog komesara Trećeg (kragujevačkog) bataljona do zamenika, a zatim i političkog komesara brigade. U brojnim akcijama Jovanović je uvek pokazivao neustrašivost i drugima služio za primer. U napadu na nemačke položaje na Borovnu, u petoj neprijateljskoj ofanzivi, Mirko je prednjačio u jurišu i teže je ranjen. Ne sačekavši da mu rana sasvim zaceli, on se vratio među proletere da ih priprema za nove okršaje i podvige.

Za Prvim bataljonom pošli su Četvrti, pod komandom Marka Draška i Peti, čijeg je obolelog komandanta Dragu Stupara zamenjivao Sava Pužić, da upadnu u rovove i tranšeje i tuku protivnika. Proleter i su koristili okrilje mraka, žurili močvari, noseći delove taraba, razne letve i snopove kukuruzovine da to polože u vodu i blato i sagrađe neku vrstu prelaza. Na položene tarabe i letve bućkala je kukuruzovina i prelaz je brzo rastao. To, međutim, nije mnogo vredelo na mestima gde je voda bila duboka do grla i proleter i su mokri stizali na drugu obalu, a neki i bos i, jer im je obuća spala u mulju iz koga su teško izvlačili noge. Na udaljenju od sto i nešto više metara, na izdignutom zemljištu, bili su neprijateljski položaji i povremeno odjekivali pucnji. A kad je bolničarka Lenka skliznula s kukuruzovine u vir močvare i počela dozivati u pomoć, Nemci su to čuli, ispalili više svetlećih raketa i počeli tući. Njihovi mitraljezi, istureni bliže močvari, na sreću, nisu mogli dejstvovati usled velike hladnoće. Iako to nisu znali, politički komesar Petog bataljona Andra Milanović, njegov zamenik Dragutin Tasić Gaćo i zamenik komandanta Savo Pužić požurivali su preostale borce da što pre izađu iz močvare i jurišaju. A s druge strane, na samoj obali, za dejstvo su pripremljeni minobacači čete, kojom je komandovao Jožef Štumpf, da potpomognu napad proletera. Spremni su čekali i borci Mitraljeske čete i protivtenkovskog voda, koji teška oruđa nisu mogli preneti na drugu stranu. Kad im je dat zadatak da savladaju malu razdaljinu do protivnika, proleter i su potrčali preko čistine, ne osvrćući se mnogo na paljbu i zviždanje zrna koja su ponekog i zaustavljala, za tili čas uskočili u najbližu tranšeju i gušanjem savladali nemačke mitraljesce. Neke su pronašli u dubokim i toplim zemunicama, utonule u san, odmah ih razbudili i otpratili u zarobljeništvo. Narednim bunkerima i rovovima, pošto se neprijatelj sasvim sredio i organizovao zaprečnu vatru, teže se moglo prići. Za to je zatraženo od Jožefa Štumpfa da minobacačima neutrališe pojedina vatrena gnezda. Gusti mrak omeo je minobacačije da postignu preciznost u gađanju i proleterima olakšaju u zauzimanju najotpornijih vatreneh tačaka. Preko močvare je morala Mitraljeska četa da se uključi u streljački stroj bataljona i tuče s bliske razdaljine. Zbog namere da se što pre nađu u narednoj tranšeji, proleter i nisu stigli da čestito pretraže svaki kutak osvojene neprijateljske linije odbrane i događalo se da nemački vojnici nalete odnekud iz mraka, iza leđa proletera i pokušaju umaći. Dvojica su sumanuto protrčala, stigla do druge tranšeje, na kraju su proleter i kidisali, oni su nešto povikali na svom jeziku, ali su pokošeni, verovatno iz nesporazuma, vatrom mitraljeza iz bunkera u koji su nameravali

ući. Pojava zaostalih i skrivenih neprijateljskih vojnika upozorila je da se zauzeti prostor detaljno pretraži. Komandirima četa skrenuta je pažnja da se budnost pooštri i otkriju prikriveni neprijateljski vojnici. Njihovo upozorenje prenelo se od usta do usta, proleter i se počeli osvrutati u mraku i proveravati ima li neko nepoželjan u njihovoj blizini. Pomoćnik puškomitraljesca Milan Živanović, pripremajući okvire municije, dobro je napregao oči da u mraku razazna izduženu priliku, pripijenu uz grudobran, koja je opaljivala iz puške dok su zrna odlazila dosta visoko iznad neprijateljskih rovova. Živanović je to primetio otkrivši da svetleći kuršurn nestaje prema nebu i upitao:

— Ej, u šta gađaš? Zašto džabe dumagijaš?

Dugajlija nije ništa odgovorio i češće je repetirao pušku. Živanoviću se nije dopalo susedovo ćutanje, više mu se približio, nameravajući da ga drmne i opomene da preciznije nišani. Prepoznao je nemačkog vojnika, malo ustuknuo da puškomitraljescu kaže kakvog komšiju imaju, našao se oči u oči s drugim čovekom s puškom u ruci i otkrio da je i to Nemač. Usplahireni Živanović nije stigao da traži pomoć, iz sve snage se bacio na vojnika s kojim se nije mogao mimoći i nastalo je gušanje. Drugi Nemač, kad je video da su otkriveni, naglo je skočio i zdimio u noć. Pretraživanje tranšeje nije prošlo bez gubitaka. Skojevac Dragomir Marković naišao je na nemačkog vojnika s isukanim bajonetom i dobio je nekoliko smrtonosnih uboda. Bilo je nesporazuma prilikom pretraživanja, zbog toga što se slabo videlo. Nekoliko proletera je pomislilo da je njihov desetar, od glave do pete odeven u nemačku uniformu, neprijateljski vojnik i odmah ga šcepali za gušu. On se počeo žestoko braniti ne znajući ko su napadači i jednog je zubima ugrizao za ruku. Ugrizeni je bolno kriknuo i to začinio psovkom. I zahvaljujući tome desetar je otkrio s kim se uhvatio ukoštac.

Nemci se nisu mirili da proleter i ostanu u njihovoj blizini i preduzimali su protivnapade. Tri puta su odbijeni uz osetne gubitke. U svanuće ie usledio i četvrti protivnapad. Nemačke jurišne grupe su najviše proređene puškomitraljeskom vatrom i morale su nazad. Za njima su se stuštili proleter i osvanuli u drugoj tranšeji, trista metara udaljenoj od močvare. Treća tranšeja, skrivena u ogolelom rastinju, bila je bolje utvrđena i posednuta. Stoga je ocenjeno u štabu bataljona da je danju ne treba napadati, da se treba utvrditi na dostignutoj liniji, proleterima omogućiti da predahnu i odmorniji dočekaju noć. Prvi i Četvrti bataljon, međutim, ostali su u prvoj tranšeji i Peti je sada predstavljao istureni vatreni luk u pravcu neprijatelja. Prekid borbe je iskorišćen da se ranjenici pošalju u pozadinu, dobavi dovoljno municije i nešto hrane. Čim su prezalogajili, proleter i su jedva dočekali da se zavuku u slamenu prostirku i pridremaju. Njima se činilo da protivnik, posle iscrpljujućih noćnih borbi, nije sposoban da preduzme neki ozbiljniji napad. A zaboravila se njegova taktika: da odmorna pojačanja dovodi na ugrožena područja i upućuje da jurišaju. Budnost, ipak, nije toliko popustila da se doživi neprijatno iznenađenje. Zamenik komandanta bataljona, odolevajući umoru, bio je na osmatračnici, a zamenik političkog komesara obilazio rovove i komandire četa upozoravao da se stalno motri na neprijatelja.

U prepodnevnom časovima razlegla se prava kanonada eksplozija. Nemačka artiljerija i minobacači tukli su položaje Prvog bataljona, nešto udesno i ukoso od borbenog rasporeda Petog bataljona. Nemci su, nastojeći

da iskoriste učinak svoje artiljerije, krenuli da jurišaju. Ručnim bombama su prokrčili prolaz u rove proletera i upotrebili bajonete. Započeo je obračun kakav se retko viđa i nadmoć napadača je dolazila do izražaja. Borci Prvog bataljona pokušali su da se izvuku preko močvare. Za njima su pristali i proleter i Petog bataljona. U močvari je nastao metež, a to je koristilo neprijatelju koji je pojačavao napade i paljbu oružja sasredio da zrna cijuču desetak santimetara iznad ogoljene ravnice. Politički komesar bataljona Andra Milanović uvideo je da mogu nastati teške posledice ako se neprijatelj ne zadrži, priskočio je mitraljezu »maksim« i prilegao uz nišan. Odjeknuli su uzastopni rafali, neki neprijateljski vojnici su se počeli čudno praćakati i posrtati da više nikad ne ustanu. A zamenik komandanta Pužić pobrinuo se da zadrži dva odeljenja da raspale po neprijatelju. Kad je neprijatelj donekle proređen, sa razdaljine od stotinak metara, Andra je nišandžiji prepustio mitraljez i stojeći, iz automata, obarao Nemce koji su nameravali napred. Savo je činio isto, nišandžijama mitraljeza dovikivao da ne štete municiju i pažljivo nišane.

— Cev se zažarila! Da je promenim? — tražio je jedan nišandžija ne prekidajući paljbu.

— Sada nikako! Udri jedinačnom paljbom! — čuo je opomenu.

— I voda je proključala u hladnjaku mitraljeza! — upozori nišandžija na novu nevolju.

— Neka vri. Samo udri!

Mitraljezi su prosto vezli, retko promašivali, a njima se pridruživale puške i automatsko oružje. Proleter i su pripremili i ručne bombe da njihovim tutnjem odbijaju protivnika, ako ohrabren dejstvom svoje artiljerije, ne obzirući se na gubitke, pokuša napredovati. Granate su nisko prele-tale, bućkale u močvaru, strahovitim eksplozijama dizale stubove blata i vode obarale i ranjavale proletere koji su pokušavali da isplivaju na suvo tlo. Baš u tom času nastupio je preokret. Streljački stroj napadača, zahvaćen unakrsnom vatrom mitraljeza u rukama proletera, počeo je okretati leđa i uzmicati. To je primetio Andra Milanović i uzviknuo:

— Beže! Udri! Ne dajte im, drugovi, da izmaknu!

Andra se okrenuo prema močvari da obavesti šta se dogodilo i povi-kao iz sveg glasa da nadjača pucnjavu:

— Ovamo proleter i! Požurite! Neprijatelj odstup a! Napred!

A neprijateljska artiljerija nije prestajala da tuče močvaru. Od gela- ra su pala rođena braća Branslav i Radisav Miličević. Istu sudbinu do- živeo je i nišandžija mitraljeza Đorđe Matić, proleter i Živko Radaković, Vlastimir Đorđević, Žarko Marković, Dragutin Marković i nekoliko drugih. Potreseni smrću drugova, proleter i su iskakali iz močvare da progone protivnika i osvete pale drugove. Zaravan su prekrili leševi vojnika u zelenim uniformama, a preživeli su pokušavali da se organizovano povuku i zaklone u tranšeje.

Kad je borba privedena kraju, najviše posla su imali bolničari i re- ferenti saniteta. Oni su se trudili da ranjenicima ukažu najnužniju pomoć i da ih transportuju dalje od vatrenog poiožaja. A to nije bilo lako i jedno- stavno na močvarnom zemljištu i na dometu neprijateljskog oružja.

Štabovi bataljona i komande četa izvukle su neophodna iskustva iz minolog sudara i strogo brinuli da se neugodnosti ne ponove. Stoga su pre- duzete mere da se utvrde posednuti položaji i vatreni sistem tako organi-

zuje da se spreči svaki prodor neprijateljskih snaga. Dok se to činilo, na pojedinim mestima je dolazilo do obostrane paljbe i uznemiravanja. Tako je potrajalo više dana, negde do 20. decembra, kada su bugarske jedinice preuzele položaje od proletera koji su krenuli u Adaševce da tamo proslave godišnjicu formiranja svoje brigade i pristupe intenzivnijoj vojnoj i političkoj obuci.

Do prvih kuća u Sotinu...

Uporedo s napadom brigada Prve proleterske divizije napad, na pravcu Sotina, naizmenično su izvodile brigade Pete krajiške udarne divizije i dočekivane snažnom vatrom iz bunkera, rovova i seoskih kuća. Komandant divizije Milutin Morača, znajući da ima posla s žilavim protivnikom, posvetio je naročitu pažnju pripremi napada. S komandantom artiljerijske jedinice Crvene armije razrađen je plan sadejstva i početak artiljerijskog bombardovanja. U to su uključena i oruđa Artiljerijske brigade Pete divizije.

Taman se razdanilo, 14. decembra, kad su artiljerijska oruđa osula pravu kanonadu na prednji kraj i dubinu neprijateljske odbrane. Komandant divizije Morača i politički komesar Materić s osmatračnice su pratili dejstvo oruđa raznog kalibra, ali nedovoljna vidljivost nije dala da se potpuno sagleda njihov učinak. Komandant četvrte krajiške Vid Bodiroža Vicuka i komandant Desete krajiške brigade Marko Srdić, sa komandnih mesta neposredno iza vatrenih linija, mogli su oceniti da se granate srućuju na neprijateljske predstražarske položaje, da glavnu liniju podbacuju i prebacuju. A bilo je kasno da se izvrši ozbiljnija korektura, jer su borci čekali da artiljerija istutnji svoje pa da krenu u juriš. Neprijateljski vojnici iskakali su iz predstražarskih rovova i grabili preko čistine da umaknu u solidno pripremljenu liniju odbrane.

Treći bataljon Četvrte krajiške, s komandantom Dušanom Čubićem Čubom i političkim komesarom Jovom Jakšićem, dao se u poturu za neprijateljskim vojnicima, vodeći računa da ne naleti na mine iznenađenja i brisan prostor. Komandiri četa Pero Tomić, Rade Rodić i Mirko šobot upućivali su puškomitraljesce da neutrališu najotpornije tačke u neprijateljskoj odbrani. I divizion minobacača, pod komandom Milana Salića, minama je raznosio pojedine odbrambene objekte i borcima olakšavao podilaženje. Komandir Tomić je vodio četu preko zaklonitih i manje tučenih mesta, kroz neposečenu kukuruzovinu, vododerine i jaružice. Zrna su u rojevima šišala iznad glava boraca i nekoliko ih oborila. Ranjenici su odmah upućivani u pozadinu. Napredovalo se teško i uporno. Nemci i ustaše su uzimali iz mnogih bunkera i otpor pripremali na ivici sela. Treća četa je hitala da ih onemogući, ali je dočekana rafalima s prozora zgrada preuđenih u vatrene osinjake. Zamenik komandira Ilija Šobot primetio je da puškomitraljezac Nedić ne gađa, hitro mu pritrčao, primetio da je pogođen i dograbio njegovo oružje. Rafalima je ukrstio prozor kuće odakle je najžešće pucalo i vešto se približavao kući na početku sela. Gotovo uporedo sa Šobotom nastupali su desetari Dragan Aćić i Ilija Rađenović da se domognu najbliže kuće i zaklonjeni lakše napreduju. Iza njih su išle desetine odvažnih, naizmenično opaljivali i neprijatelja ometali da ostvari zaprečnu vatru. Komandir Tomić je usklađivao nastupanje vodova i upozo-

ravao da neprijatelj ume iznenaditi. Puškomitraljezi su češće štekali i puške se utrkivale dumbaranjem. Paljba se slivala u neprekidni eho duž neprijateljske linije odbrane i na pravcima gde su napadali borci Desete brigade. Ponekad su grominjale artiljerijske i minobacačke granate. U sve to su se slivali povici da se uporno nastupa, postiže više nego što se trenutno moglo učiniti. Komandant Čubić, žestok kad borce vodi u napad, uporan, nenaviknut da ustukne dok ne postane kritično, tražio je slabije branjena mesta i komandirima četa pomagao u vođenju napada. Zato je češće izlazio iz zaklona, dvogled prinosio očima, pretraživao prilaze selu, dobro video krivudavi streljački stroj kako se pomera, savija, zastajkuje i nišani u kuće iz kojih se protivnik uporno branio. U trenutku dok se to dešavalo, Čubiću je nešto zujnulo pored same glave. On se vešto prignuo zemlji i shvatio da se našao na nišanu dobrog strelca. Usledio je drugi hitac, pijućući se zario u smrznutu oranicu, busenak nabacio u komandantovo napregnuto i umorno lice. Njemu sada nije bilo teško da otkrije da se snajperista sakrio u crkvenom zvoniku da otuda vrebava rukovodiocima čije je čino ve dvogledom mogao razaznati. Od puškomitraljezaca je zatražio da gađaju snajperistu i snopove zrna sasrede u otvor zvonika. Više rafala nije osujetilo neprijateljskog nišandžiju. Na njega su okrenute i topovske cevi, ali granate nikako nišu pogađale cilj. Tek kada je jedna haubica privučena na 800 metara toranj-osmatračnice direktno je pogođen.

Čete su zastale na dostignutoj liniji, odgovarale na pojačanu paljbu neprijateljskog oružja i kopale plitke roveve. Zamenik komandira Ilija Šobot nikako nije mogao doleteti da potrči preko brisanog prostora, da uskoči u seosko dvorište i puškomitraljeskim rafalom pokuša otvoriti prolaz dublje u selo. Oboren je hicem snajperiste i našao se gotovo u bezizlaznoj situaciji. Bolničarka Mila Rodić odlučila je da ranjenog druga iznese, ispod pljuska zrna. Išla je smelo, glavu priklanjajući zemlji kad zrna zapljušte i preteći zazvižde. Najviše tučeni prostor prešla je bez ozleda zahvaljujući zaštiti Prvog voda njene čete, čija su oružja vrebala neprijatelja i ometala da slobodno nišani. Mila je ponela ranjenika i zadihana stigla u zaklon. Tada mu je previla ranu i pomogla da ode dalje od vatrene linije.

Suton je prekrrio Sotin, Grabovo i obližnju pustaru gde je proliveno dosta krvi. Prividni mir remetila su kraća puškaranja i tutanj granata za uznemiravanje. A komandanti brigada Vid Bodiroža i Marko Srdić, sa članovima svojih štabova, planirali su napade pod okriljem mraka i uz podršku artiljerije. Posle ponoći je zagrmelo na širokom prostoru. Neprijatelj se opet žilavo branio. Kratkotrajni juriši Krajišnika završavani su zastojem pred neprobojnim vatrenim bedemom. Četrdeset dvojica su dala život, a 237 je ranjeno u pokušaju da prođu u dubinu neprijateljske odbrane. Zastoj je bio nepodnošljiviji od žrtava. Borci nisu želeli da čekaju pod zviždukom zrna. Komandant divizije Morača odobrio je da obe brigade krenu u juriš posle solidne artiljerijske pripreme. Topovi i minobacači oglasili su se s više strana i nisu promašivali. Streljački strojevi su koristili njihov učinak i stigli na jurišnu razdaljinu. Kad je blesak eksplozija prestao, komandiri četa i vodova odobrili su da se juriša. Neprijateljske jazbine, delom načete artiljerijskim bombardovanjem, opet su oživele vatrom, ubitačnijom i preciznijom nego u prethodnim napadima. Neprijatelj se nije zadovoljio odbijanjem juriša i sumanuto je iskočio iz više rovova. Dočekan je udarcima

kundaka i noževima. Praštali su i pištolji. Vojnici u šlemovima su se pokolebali i odstupili. Na bojištu su ostavili više mrtvih i ranjenih.

Višednevne borbe osetrio su zamorile borce Desete brigade. Zato su povučeni na odmor u Tovarnik, a njihove položaje preuzeli su proleter i Prve krajiške i nastavili da napreduju. U operacijskom dnevniku štaba Pete divizije o tome je, 17. decembra, između ostalog, zapisano:

»Prva i Četvrta brigada, pod artiljerijskom vatrom i uz potporu svog automatskog oružja, izvršila je snažan juriš na neprijateljski utvrđeni položaj, pri čemu se uspelo, i to: jedan bataljon Četvrte brigade i jedna Četa Prve brigade prodrli su u neprijateljski utvrđeni položaj i probili neprijateljsku liniju na širini od 400 metara, dok su druge jedinice ostale u neposrednoj blizini, zadržane od snažne neprijateljske vatre. Upornost neprijatelja bila je sve jača i veća s obzirom da su jedinice desno ruske, kao i levo Prve proletherske, zadržane od strane neprijatelja još na polaznom položaju. Naše jedinice, uprkos svemu, vršile su snažan pritisak na neprijatelja koji se žilavo branio, tako da nisu uspele da svoj prodor prošire. Svi neprijateljski protivnapadi su odbijeni. Neprijateljski gubici 43 mrtva«...

Osamnaestog decembra Peta krajiška divizija dobila je naređenje da maršuje prema selu Nijemcima, Komletincima i Otoku, na nove položaje. U njen sastav je ušla Prva jugoslovenska brigada, a Dvadeset prva srpska brigada je otišla u sastav Dvadeset prve srpske divizije iz čijeg je sastava povučena Druga proletherska brigada i upućena u Drugu prolethersku diviziju kojoj je ranije pripadala.

O borbama na sektoru od Sotina do Orolika, u depeši štaba Prvog proletherskog korpusa, upućenoj Vrhovnom štabu NOVJ i POJ, piše i ovo:

»I pored upornih i organizovanih napada od 14. ovog meseca do danas, uz podršku sve artiljerije, zajedno sa ruskim korpusom, nijesmo uspjeli probiti neprijateljski sistem odbrane — iako smo na nekim mjestima prodirali do 3 kilometra a na čitavom frontu uzeli smo sve prednje robove. Neprijateljski sistem odbrane organizovan je po dubini do Vinkovaca i potrebno je mnogo veće masiranje artiljerije i tehnike za probijanje toga fronta, opet uz velike sopstvene gubitke« ...

Pregrupacija snaga i novi napadi

Na sektoru fronta kod Sotina, Grabova i Orolika, između 18. i 20. decembra, stigla je Prva bugarska armija, zapravo njene Treća, Osma i Jedanaesta divizija. Kako su ove jedinice i pod kojim uslovima stigle u Srem, o tome je zapisano, između ostalog, u knjizi »Otečestvenata vojna na Blagarija 1944—1945«. Bugarska vlada, naime, na osnovu sporazuma o primirju, od 28. oktobra 1944. godine, bila je obavezna da svoju vojsku stavi na raspolaganje Komandi Crvene armije, da se angažuje u borbi protiv fašističke Nemačke. Stoga je maršal Tolbuhin, komandant Trećeg ukrajinskog fronta, zatražio da se jedna bugarska armija, po mogućstvu jačine šest divizija, stavi pod njegovu komandu. Bugarski general Marinov odgovorio je maršalu Tolbuhinu, 19. novembra, da se formira Prva bugarska armija i priprema za odlazak na front. Formiranje i upućivanje pomenute armije nije prošlo bez poteškoća i potresa. Reakcionarni krugovi u Bugarskoj, uz podršku oficira bivše carske vojske, oštro su se suprotstavili odlasku bugarskih jedinica i politici Otečestvenog fronta. Politburo Centralnog komiteta bugarske

radničke partije komunista odlučio je da se neprijateljski elementi onemoguće i smene s dužnosti reakcionarne visoke vojne rukovodioce. Uporedo s tim, na kongresu Otečestvenog fronta, decembra 1944. godine, data je puna podrška otečestvenofrontovskoj vladi da celu armiju očisti od reakcionarno raspoloženih oficira, podoficira i vojnika, da istakne ulogu i značaj zamenika komandanata za politički rad, u stvari, političkih komesara. Unutrašnje prilike i previranja nisu ostali bez odraza i na Prvu armiju, čije su tri divizije, sredinom decembra, stigle u Srem. Maršal Tolbuhin je našao za potrebno da proveri njihovu borbenu spremnost i moralno-političko stanje. Zato je posetio štab Prve bugarske armije i naredio da se pristigle divizije angažuju u borbama u Sremu. Ovo je učinjeno u duhu ranije postignutog sporazuma u Moskvi, između Vrhovnog komandanta NOVJ i POJ maršala Josipa Broza Tita i sovjetskih predstavnika, o privremenom ulasku jedinica Crvene armije na jugoslovensku teritoriju. Po povratku iz Moskve, maršal Tito, na molbu otečestvenofrontovske vlade Bugarske, u Krajevi se sastao s njenom delegacijom i odobrio, u ime Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, da jedinice Bugarske narodne armije učestvuju u borbi protiv Nemaca i kvislinga na delu teritorije naše zemlje.

Dolaskom bugarske Treće, Osmе i Jedanaeste divizije na front istočno od Sotina, jedinice Šezdesetmog streljačkog korpusa Crvene armije povučene su s položaja i upućene na teritoriju Mađarske da tamo izvršavaju borbene zadatke.

Skromna svečanost u blizini linije fronta

Borci Prve proleterske brigade, posle višednevnih borbi sa nepopustljivim protivnikom, dobili su nekoliko dana za predah i odmor i upućeni u Adaševce. Dogodilo se to uoči trogodišnjice formiranja Prve proleterske i taj datum, bez obzira na napore i privremeni zastoј ispred neprijateljske odbrane, trebalo je obeležiti, oživeti uspomene na velike bitke proslavljene jedinice, na putu od Rudog, decembra 1941. godine, kroz brojne bitke, do rovova, minskih polja i bodljikave žice u sremskoj ravnici. Pored svečanosti u bataljonima i četama, kad su mladi, nedavno pristigli borci, upoznavani sa borbenim putem i podvizima starijih drugova, priređeno je drugarsko veče u štabu brigade. Na svečanost su došli komandant Prvog proleterskog korpusa, generallajtnant Peko Dapčević i politički komesar Mijalko Todorović, komandant Prve proleterske divizije pukovnik Vasa Jovanović i politički komesar Vlado Šćekić, komandanti, politički komesari i mnogi članovi štabova brigada: Treće krajiške proleterske, Trinaeste proleterske i Osmе crnogorske udarne brigade. Bila je to prilika da se razmene mišljenja o tek minulim borbama, saberu pouke i iskustva. Posebno su zabrinjavali osetni gubici u sudaru sa dobro uvežbanim protivnikom u vođenju borbe na ravničarskom, slabo pokrivenom zemljištu, uz to pod nepovoljnim vremenskim uslovima i niskoj temperaturi. Iako sa bogatom borbenom tradicijom, naviknuta da se prilagođava novonastalim borbenim situacijama, Prva proleterska je imala osetne gubitke. Za samo 17 dana borbi, u decembru 1944, iz njenih redova živote su dala 142 borca, a 577 boraca je teže i lakše ranjeno. I neprijatelju su, istina, naneti teški gubici u ljudstvu i ratnoj tehnici. Samo u vremenu od 3. do 20. decembra brigade Prve pro-

leterske divizije ubile su 2195 i zarobile 219 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplenjeno je 26 topova raznih kalibara, 147 mitraljeza, 20 minobacača, 5 tenkova, stotine pušaka i velika količina municije i drugog ratnog materijala.

Zapovest za napade

Zapovešću štaba Prvog proleterskog korpusa naređeno je da se izvrši, 22. decembra, napad na neprijateljsku liniju odbrane od Bosuta do Otoka.

Na sektoru fronta od železničke pruge Beograd — Zagreb do Sotina za napad su predviđene bugarske Treća i Osma divizija.

Prva krajiška brigada upućena je iz Komletinaca da napadne put i železničku stanicu kod Otoka.

Četvrta krajiška smenila je jedinice Dvadeset prve srpske divizije na sektoru Skele i kote 83, sa zadatkom da ovlada drumom i prugom između Privlake i Otoka i zauzme Privlaku.

Prva jugoslovenska i Deseta krajiška brigada bile su u rezervi u selu Nijemcima.

Artiljerijska brigada Pete krajiške divizije zauzela je položaj u blizini Komletinaca da neposredno potpomažu Prvu i Četvrtu krajišku brigadu u napadu na bunkere, rovove i ostala utvrđenja.

Dvanaesta krajiška brigada dobila je zadatak da napadne neprijatelja kod šume Bradarica, a Peta krajiška i Trideset druga srpska brigada određene su u rezervu.

Na Otok su usmerene sa istočne i jugoistočne strane Četvrta, Peta, Dvadeset prva i Trideset prva srpska brigada da zauzmu jurišne položaje i napadaju posle artiljerijske pripreme.

Prelaz preko mostića

Višednevne žestoke borbe počele su artiljerijskom paljbom. Borci Prve krajiške brigade morali su savladivati vodene prepreke, podilaziti neprijateljskim rovovima i bunkerima. Četa Dušana Banovića upućena je da onemogući saobraćaj drumom između Slakovaca i Otoka. Borci su žureći naišli na kanal preliven nadošlim vodama i trenutak zastali. S druge strane su tukli protivnički puškomitraljezi i zrna fijučući šljapkala po skvašenoj zemlji.

— Sta da radimo? — upitao je politički komesar zabrinutog komandira čete.

— Da napravimo neki mostić. A kako? ... Čime? ...

Komandir se pokrenuo iz zaklona i potražio dobrovoljce. Za tili čas pronađeno je nekoliko dasaka i stubova pogodnih za savlađivanje vodene prepreke. Neko je morao krenuti da okuša sreću i umeće pod kišom zrna iz neprijateljskog oružja.

— Ja ću poći! — prvi se javi Živko Jokić, golobradi mladić, na izgled hladnokrvan i pribran.

Komandir se našao u situaciji da nekog iskusnijeg uputi, ali je čuo prigovor:

— Prvi sam se javio. Nije pravo da mi se ne dozvoli.

— Dobro Živko, idi obazrivo.

Zanet željom da drugovima omogući da se što pre nađu s druge strane kanala, Jokić se odlepio od zemlje i potrčao, vukući nešto građe, a puškomitraljesci su sručivali duge rafale u pravcu neprijateljskih rovova i bunkera da mu pruže zaštitu. Komandir je pratio šta se dešava i puškomitraljesca Andru poslao na obalu kanala da direktno tuče u puškarnicu bunkera iz koga su siktali plameni jezičci. Sklopljeno je nešto slično mostiću i borci su mogli, oprezno puzeći, na suprotnu obalu da ugroze značajnu saobraćajnicu. Živko se okrenuo i drugovima dao znak da se nastupa. U tom času puškomitraljez je začutao i Andrina se ruka opustila. Živko je video kako krv šiklja iz opuštenog tela kome nije vredelo ukazivati pomoć. Zgrabio je puškomitraljez i nanišanio. Odjeknulo je nekoliko rafala i boricima pomoglo da bezbedno prelaze na drugu stranu kanala. Nemci su upotreбили minobacače da zadrže četu u nastupanju. Jedna granata se usadila u ivicu kanala, pored prelaza od dasaka, eksplozijom uzdrmla zemlju i podigla mlazeve vode. Silina njenog udara odvojila je Jokića od puškomitraljeza, a nekoliko gelera poseklo grudi i dečaćko lice. Drugovi su priskočili da mu pomognu, a on je teško dišući izgovorio:

— Ostavite me. Ne treba mi zavoj. Idite napred. Drum je blizu.

Izdahnulo je pored oštećenog puškomitraljeza, na rukama dvojice drugova.

Na celom odseku fronta razvila se ogorčena borba. Streljački strojevi, primorani da se priljubljuju uz zemlju, sporo su napredovali, osvajali stotinak i više metara, nekad se povijali pod žestokim udarima, zauzeto napuštali i opet polazili...

Ranjen je jurišao

Desetar Mate Bauk bombama je zasuo jednu zemunicu, usmrtio nekoliko fašista, ali se našao u unakrsnoj vatri i nije mogao napred. Borci njegove desetine, sravnjujući mušicu sa nišanima oružja, tražili su vatrena gnezda i povlačili obarače. Svaki pređeni metar plaćen je životima i teškim ranama. Nosila su obazrivo izmicala u pozadinu da se ranjenicima ukaže pomoć i ublaže bolovi.

A Marko Simić, kad mu je rana previjena i krvarenje zaustavljeno, podigao se, uzeo oružje i krenuo ka izlazu iz ambulate.

— Kuda ćeš, momče? — upitao je lekar.

— U borbu, druže doktore.

— Šta ti pada na pamet. Moraš ležati dok ti rana ne zaraste.

— Ne mogu, doktore. Baš ne mogu. Rana nije teška. Slabo bih se osećao da izostanem iz borbe. Hvala na svemu. Idem, doktore!

Lekara je zbunila upornost mladića i nemoćno je slegao ramenima. Šimić se javio komandiru voda i krenuo da juriša. Ohlađena rana je više bolela kad trzaji kundaka, prilikom opaljivanja, potresu rame i ruke. Na razdaljini od pedesetak metara, koliko je pretrčao, mladi borac je oborio pet neprijateljskih vojnika. I ponovo je ranjen. Priskočila je bolničarka sa zavojem u ruci i upitala:

— Gde si ranjen? Da vidim?

— Rana je preteška, drugarice! Zavoj neće pomoći. Čuvaj se! Otud gadno tuku — podigla se gotovo beživotna Šimićeva ruka.

On je trenutak počutao, prikupio poslednju snagu i izustio:

— Naši će pobediti. Živeo drug Tito!

Na salašu ispred Otoka, kad su bombe i puškomitraljezi načeli neprijateljsku odbranu, odjednom je nastala tišina praćena neizvesnošću. A levo i desno grominjala su mnogobrojna oružja i potvrđivala da se bitka i dalje rasplamsava na celoj širini fronta. Nevid noći nije dopustio da se bolje osmotri zašto neprijatelj čuti na salašu i poljima neposečenih kukuruznih stabljika. Komandir čete Brujić, podozriv prema sumnjivom zatišju, prišao je političkom komesaru Glušici i progovorio:

— Znam im čud! Spremaju iznenađenje. Imam nameru da ih preduhitrim, da ih naučim lukavstvu. Uzeću jednog puškomitraljesca i zaći u njihovu pozadinu. Kad Nemcima raspalimo u leđa, neka ostali ošinu s čela i u bokove.

Glušica je prihvatio predlog, pošao od borca do borca da ih upozori na opreznost i šta se priprema. A Brujić i puškomitraljezac Petrović, gotovo četveronoške su zaobišli pritajene Nemce, spremne da nasrnu iz neposredne blizine, zbunili ih dugim rafalima i primorali da neprecizno nišane. Istovremeno je cela četa otvorila vatru i neprijateljske vojnike naterala da beže ostavljajući desetak mrtvih i ranjenih.

Tri brata u streljačkom stroju

U Prvoj krajiškoj proleterskoj brigadi, kojom je sada komandovao Cvijko J. azalica, u Drugom bataljonu bili su braća Jovo, Vojin i Branko Novaković. Oni su se isticali u bitkama i predvodili jedinice u napadima. Branko se nalazio na dužnosti komandira voda Treće čete, a Vojin je bio komandir Prve čete. Jovo, zvani Parastuša, u svojstvu zamenika političkog komesara čete, stalno je brinuo o partijskoj aktivnosti i moralnom liku boraca. Njih trojica su bila u streljačkom stroju kad su vršeni brojni i uzastopni napadi na neprijatelja u Otoku i okolini. Išli su uporedo s borcima, primerom pokazivali kako se nepopustljivo napreduje, upada u tranšeje i likvidiraju najotpornije vatrene tačke.

Branko je imao težak i složen zadatak — da vod boraca, posle dejstva artiljerije po prednjem delu neprijateljske odbrane, povede preko neispitanog i nepoznatog zemljišta da izbiju na drum iza neprijateljske linije odbrane. On je brižljivo proučio primljeni zadatak, desetarima saopštio šta ih očekuje i tražio da se uporno napreduje.

Artiljerijska oruđa oglasila su se od Komletinaca, Dugih livada i kote 87. Granate su fijučući doletale da uzdrmaju neprijateljsku odbranu, neke podbacivale i prebacivale, a većina ih se sručila na neprijateljsku vatrenu liniju. Njihovi odblesci pomogli su borcima da se bolje orijentišu u mraku i dođu na jurišno odstojanje. Kad su granate zaredale u dubinu odbrane, Branko je dao znak da se juriša i prvi je potrčao. Za njim je krenuo vod boraca i nije ih sprečila vatra puškomitraljeza i pušaka da stignu do rovova i tranšeja. Onda su aktivirane ručne bombe da grominjanjem učutkaju žarišta najjačeg otpora. Neprijateljski vojnici su izmicali u naredne rovove i organizovali zaprečnu vatru. A komandir voda Branko Novaković žurio je u međuprostor dva bunkera da izbegne pljuske vrelog olova i produži

do označene komunikacije. Zaustavljen je blizu cilja i drugovima uspeo doviknuti da napreduju. Oni su odmah shvatili šta se dogodilo i trojica su potrčali da mu pruže pomoć.

Bez predaha

Napade su podržavali divizion Artiljerijske brigade i granatama zapisali mnoge ciljeve. Neprijateljski vojnici bili su zenađeni dejstvom Teškog artiljerijskog divizion čije su se granate usadivale u rovove i zaklone duž železničke pruge. Ni divizion protivtenkovskih topova nije zaostajao u preciznosti. Razbio je nekoliko bunkera i otvorio breše u najutvrđenijem delu odbrane. Njegovo dejstvo bilo je dovoljna opomena tenkovima da ne zaigrme od Privlake i produže drumom. A prečicama nisu mogli zbog podvodnog i nedovoljno ispitanog terena. Među artiljercima istakli su se i zaslužili pohvalu Ljubo Milić, Milan Slankamenac i Slavko Dabić. Kad je to izgledalo gotovo nemoguće, Slankamenac je uspešno održavao telefonsku vezu, više puta puzeći išao preko tučenog prostora da osposobi telefonske žice koje su neprijateljske granate kidale i bacale daleko od mesta gde su bile položene. Izviđač Dabić pomagao je nišandžijama da očuvaju i ne promašuju ciljeve.

Bataljoni su zajedno i naizmenično išli u napade, krvareći nastojali da slome odbranu neprijatelja, napreduju u dubinu njegovog rasporeda, ugroze Vinkovce i Županju. Komandant brigade Cvijo Mazalica i politički komesar Petar Simundrić usklađivali su dejstva bataljona, pratili tok borbe i potčinjenim komandantima predlagali da se uporno kidiše i ne popušta ni u slučajevima najžešćih protivnapada.

Komandant Prvog bataljona Božo Mutić uputio je komandire četa da borbom prokrče prolaz do drumu Otok — Privlaka gde se ranije stizalo i moralo uzmicati. Krenulo se u manjim kolonama da se borci lakše razviju u strelce i pripreme za napad. Ponoć je odavno minula, a gusti mrak i sumaglica smetali su prilikom pokreta i orijentacije, češće je dolazilo do zastajkivanja i osluškivanja. Najbolji orijentiri bili su povremeni pucnji od neprijateljskih položaja i treperenje svetlećih raketa. Novo Gligorić predosećao je da će doći do žestokog sudara i nije izdržao da to ne šapne Nikoli Nikoliću. Čutke su koračali, brinuli da ne zaostanu za drugovima koji su preskakali jaružicu punu vode i žurili prema siluetama drveća. Neprijatelj je, izgleda, budan očekivao i odjednom su planula mnoga oružja. Zaredale su i minobacačke granate. Neke su doletele i eksplodirale u blizini Drugog bataljona, kojim je komandovao Vaso Sadžak i Trećeg bataljona, na čelu s Miloradom Novoselom, usmerenog na Ozdančev stan i šumu prilepljenu uz drum.

Borci nisu sačekali da neprijatelj postigne preimućstvo i trkom su krenuli, izbegavajući, koliko je to bilo moguće, najviše tučene prilaze, da se približe vatrenim gnezdima i zamahnu aktiviranim ručnim bombama. Puškomitraljezac Ljubica Subotić zaleгла je pored hrastovog panja, kundak priteгла uz rame, kratkim rafalima sprečavala neprijateljske vojnike da izviruju iz rovova i da ometaju Petra Dobraša, Jerka Lorencina, vodnika Marinka Smoljanca, Milana Rakića, Miloša Dodića, Ljubicu Ivanošević i druge da im se približe i uskoče u tranšeje.

Užarena kota

Borba je poprimila u oštini, naročito na prostoru između prvih kuća u Otoku i kote 84. Nekoliko napada na kotu, odakle nisu prestajali teški mitraljezi, nisu dali rezultata i moralo se smisliti nešto efikasnije. Komandant Mutić zatražio je da artiljerijska oruđa granatama preoru najbranjeniji prostor i potpomognu nove juriše. Nije se dugo čekalo na blesak i odsjaje eksplozija. Uzastopno su zaglušivale uši Slobodana Vojinovića, zamenika političkog komesara čete, Danice Belić, bolničarke, na čijim je rukama izdisao teško ranjeni borac, Đure Orelja, Muje Obričaša, zamenika političkog komesara čete, Milana Soldata, vodnika, Vere Cmek, bolničarke, Franca Sumaka i drugih, raspoloženih da skoče iz zaklona i krenu u napad. Jordan Nikolić je provirio iz zaklona, očaran plamenom eksplozija netremice gledao i doviknuo drugu u susednom rovu:

— Pazi, svašta mu njegovo, užarila se ona kota. Pregazićemo je, nema druge, čim naletimo.

Komandant Mutić je odabrao pravi trenutak da se iskoristi učinak artiljerije i dao znak da se juriša. Čete su gotovo istovremeno krenule da izbiju na značajnu komunikaciju i nisu se osvrtaile na žestoku paljbu neprijateljskog oružja. Jurišne grupe su ukleštile odlično branjenu kotu, bez obzira što je preorana granatama, da unište podzemna skloništa i vatrena gnězda, najveću prepreku do drumu za Otok. Bombaši Miloš Dodić, Velja Zveljan, Isidor Marinković i Jordan Nikolić, neustrašivo su napredovali, izbegavali smrtonosne zamke i očistili više rovova. Na jurišnim stazama nije se prolazilo bez žrtava i bolničari su imali pune ruke posla. Ponegde, međutim, eksplozije mina ostavljale su stravične prizore i opominjale da svaki korak u nastupanju mora biti krajnje obazriv. Vodnika Marinka Smoljanca iznenadila je mina i gotovo ga celog raznela. Sve to, ipak, nije moglo zaustaviti proletere da preseku značajnu komunikaciju i očiste mnoge tranšeje. A sa kote 84, u osvit zore, štektao je puškomitraljez u rukama proletera Jankovića i zrna su kosila u dubini neprijateljske odbrane.

U zoru je naredeno komandantu Drugog bataljona da čete izvuče iz borbe i uputi nešto dalje od linije fronta da predahnu. A Četvrti bataljon, koji nije imao osetnije gubitke, pomeranjem je poseo dostignutu liniju i suzbijao slabije protivnapade protivnika. Treći bataljon, s komandantom Miloradom Novoselom, jurišom je osvojio Ozdančev stan, produžio kroz pošumljeni predeo i izašao na drum. Borcima je odmah naredeno da načine zaklone i očekuju protivnapade. Zamenik komandanta brigade Savan Kesić upozorio je komandante bataljona da neprijatelj neće mirovati, da će udarati u čelo, bokove i birati međuprostore da brigadu potisnu od značajne komunikacije.

Predviđanje se obistinilo u popodnevrim časovima. Komandant brigade Cvijko Mazalica, zamenik komandanta Savan Kesić, politički komesar Petar Simurdić i zamenik političkog komesara Đuro Vukobrat procenili su da neprijatelj ima preimućstvo u tenkovima, ali su zatražili da Prvi i Treći bataljon pruža ogorčeni otpor, da protivtenkovskim puškama i bombama zaustavljaju i razbijaju čelične grdosije. Tenkovi su osetili šta ih može snaći, pažljivo su išli drumom i nisu štedeli granate da raznose zaklone proletera. Uz njih su napredovale pešadijske jedinice, sveže i odmorne, da se stušte među danonoćnom borbom premorene borce. Komandant ba-

taljona Mutić i Novosel su brinuli da se prođe sa što manje žrtava i komandirima četa naredili da se zauzmu novi položaji, pogodniji za odbranu, na kanalu, prirodnoj prepreci za tenkove, udaljenom 200 do 300 metara od drumma Otok — Privlaka.

Naredne noći i dana vođene su žestoke borbe. Neprijatelj je želeo da se domogne kanala, da tu utvrdi položaje i potpuno osigura komunikaciju za koju se grčevito borio. Odbijan je protivnapadima i znatnijih pramena na bojištu nije bilo.

Kad se uvidelo da nema izgleda da se ovlada drumom i prekine saobraćaj između Otoka i Privlake, komandant brigade Cvijo Mazalica, imajući u vidu naređenje komandanta divizije Milutina Morače i političkog komesara Ilije Materića, doneo je odluku da bataljone izvuče na još podesnije položaje za odbranu, u visini kote 87 i šume Ripača. Ovakvim rasporedom stvoreni su uslovi da dva bataljona budu na položaju, a tri u obližnjim selima, na odmoru, vojnoj i političkoj obuci, zdravstvenom i kulturnom prosvjećivanju. Smene na položaju vršene su svaka dva dana. Tako je potrajalo do 28. decembra kad će doći do žestokog sudara i borbi prsa u prsa.

Zamke u šumi Ripača

Bataljoni Četvrte krajiške udarne brigade, s komandantom Vidom Bodirom Vicukom i političkim komesarom Dragom Đukićem, napadali su na sektoru Skele i Ripače. Neprijatelj je imao preimućstvo u dobro izgrađenoj liniji odbrane ojačanoj prirodnom preprekom, kanalom prepunim vode, minskim poljima i isturenim mitraljeskim gnezdima.

Komandant bataljona Trivo Adamović, Dušan Čubić i Ilija Barišić Ilibaša, uskladili su sadejstvo jedinica i predvideli da borci u jednom naletu pregaze kanal i da se trčeći stuše na prvu liniju rovova.

Komandant bataljona Dušan Čubić Čubo, politički komesar Jovo Jakšić i njihovi zamenici, bili su na vatrenoj liniji, neposredno rukovodili jedinicama i znatno doprineli, bez obzira na dobro proračunatu vatru neprijatelja, da se ne odbije nalet srčanih boraca, rešenih da učine i više nego što se očekuje. U rovovima su zatutnjale ručne bombe, počela je borba prsa u prsa, upotrebljavani su kundaci, bajoneti i pištolji.

U streljačkom rasporedu Prvog bataljona išli su komandant Ilija Barišić, njegov zamenik Dragan Rodić, politički komesar Stanko Marjanović i zamenik političkog komesara Miljkan Pucar da se osvedoče kakva iznenađenja i zamke očekuju borce. Iskosa su štekali puškomitraljezi i borce primoravali da se priklone zemlji. Ilibaša je prišao Draganu i progovorio:

— Moramo slomiti odbranu u ovoj šumi. Idi nekako napred i pokušaj učutkati puškomitraljeze.

Rodić je obično predvodio jedinice u napadu na odlično branjene vatrene tačke i u tome je imao dosta iskustva. U mraku je pronašao komandira Druge čete Lazu Ožegovića, zamenika komandira Đudu Raduna, političkog komesara Đuru Rokvića, zamenika političkog komesara Dragu Vekića, zatražio da se oprezno nastupa prema šumi i mitraljeskim gnezdima, da se ona neutrališu i otvori put u dubinu neprijateljske odbrane. Za Rodićem je pošla cela četa. Posle desetine pređenih metara, kad su bombaši

merkali kako da učutkaju puškomitraljez usijane cevi, razlegla se silovita eksplozija i toplim valom oborila više boraca. U iščekivanju i neizvesnosti, Duda Radun je dokučio šta se zbilo i doviknuo:

— Sreto Mandić naišao na minu. Odbila mu nogu!

Mladoliki borac nije zvao u pomoć i ćutke je podnosio bolove. Prišlo mu je nekoliko drugova, pažljivo ga uzelo na ruke i odnelo u previja-lište. Gubici nisu omeli borce da osvoje mitraljeska gnezda i otvore pro-laz u šumu.

Stopu u stopu

Tek u dubini šume je nastao pravi pakao. Mine su počele eksplodirati i nanositi osetne gubitke. Bilo ih je svuda: na drveću, u zemlji. Nemci su tu pružali manji otpor i Krajišnike puštali da zađu što dublje u vrzino kolo minskog polja iz koga se nije moglo lako izvući. Barišić i Rodić su procenili da, ipak, postoje neke bezbedne staze kroz šumu, koje su Nemcima poslu-žile da se mogu povlačiti i prelaziti u protivnapade. A kako ih napipati u mraku? Rodić je pokušao da pipajući ide napred i drugovima je predložio:

— Idite za mnom. Stopu po stopu. Ako mene raznese, znaćete da se dalje ne može!

— Pusti mene da se provlačim! — tražio je Radun.

— Večeras nećeš! — odbio je Rodić i krenuo.

Ubrzo je osetio, na vrhovima prstiju, oštrinu nevidljive žice, prive-zane za minu iznenađenja, čiji je nešto jači trzaj mogao izazvati eksploziju, pa je drugove opomenuo da zastanu. Naokolo su praštala mnoga oružja i čuli su se povici. Pristigao je komandant Ilibaša i upitao:

— Zašto se zastalo?

— Ne možemo dalje. Napipao sam minu. A imamo i žrtava — upo-zori Rodić.

— Svi napred! I ja ću. Moramo preći preko minskog polja — naglasi Ilibaša i pođe.

Nešto dalje, s automatom u ruci, nastupao je načelnik štaba brigade Marko Vukobrat, ne mareći za brojne opasnosti i zvižduke zrna. I koman-dir čete Ilija Savić nije znao za strah i vešto je mimoilazio mine iznena-đenja. Vodnici Rade Jandrić, Milan Erceg i Nikola Kopanja odmenjivali su mlade borce u trenucima kad je izgledalo da se više neće moći korak-nuti i skraćivati razdaljina do protivnika. Povremeno je tukla i artiljerija razarajući dubinu neprijateljske odbrane. Njeno dumbaranje delovalo je ohrabrujuće i borce podsticalo da ne posustaju u približavanju najotporni-jim vatrenim tačkama. Politički komesar čete Dušan Gvozdenović, zamenik političkog komesara Đuro čubrilo, delegat voda D Mitar Bjekić, desetari Mi-lan Radulović, Meho Vrban, Mirko Jojić, Arif Omerbegović, gotovo cela brigada boraca, želeli su napred po svaku cenu i ponegde prošli smrtonosne zamke. Usledili su napadi i protivnapadi. Tri puta je bataljon odbijen od šume smrti u kanal podesan za zaklone i ponovo je polazio u juriše. Ilibaša je brinuo da borci ne izgube samopouzdanje u zaustavljanju neprijateljskog protivnapada, bodrio ih da u pogodnom trenutku nanovo skoče iz zaklona i jurišaju. Nemci su uporno vršili pritisak da se domognu kanala i Prvi bataljon odbace dalje od svojih položaja. Komandant Ilibaša stojeći je pucao

i proređivao napadače. Njegov primer su sledili ostali rukovodioci i borci i Nemci su odbijeni. U tom okršaju Ilibaša je smrtno ranjen posrnuo i pao u hladnu vodu. Priskočili su politički komesar Stanko Marjanović, zamenik političkog komesara Milan Aćić, politički komesar čete Đuro Rokvić i drugi da mu ukažu pomoć, ali je sve bilo kasno.

Dvadesetak minuta kasnije, kad je borce poveo da jurišaju, teško je ranjen Ilibašin rođeni brat Jovo Barišić. Bolničar Aleksandar Popović previo je Jovine teške rane i poneo ga, istom stazom kuda su borci odneli telo omiljenog i hrabrog komandanta Ilibaše, u bataljonsko previjalište.

Nemci su odbijeni i napadani na širem prostoru. Komandanti bataljona Dušan Čubić Čubo, Trivo Adamović, Ilija Vašalić i drugi, stalno su imali na umu osnovni borbeni zadatak — da se mora osvojiti, na pravcu udara njihovih jedinica, značajna komunikacija Brčko, Otok, Vinkovci i sprečiti povlačenje neprijateljskih jedinica iz istočne Bosne.

U napadu je sadejstvovao i divizion protivtenkovskih topova dovučenih u streljački stroj da neposredno gađaju i zaustavljaju tenkove ukoliko se usude naleteti od Otoka i Privlake. Divizionom su komandovali Nikola Rokvić, komandant, i Stevica Vladušić, politički komesar. Oni su posebno pripremili komandire baterija i pojedinih oruđa da artiljercima objasne šta ih očekuje kad se nađu u streljačkom stroju, s jurišnim grupama i bombama, na nišanima neprijateljskih mitraljeza i minobacača. U šumi smrti topovi su birali mete, najčešće tukli mitraljeska gnezda i nekoliko ih uništili. Artiljercima je bilo najteže kad su morali uzmicati i bez zaprege vući nimalo laka oruđa. A zrna su pljuštala po topovima, zvoneći se odbijala i cvrljukala po vlažnoj zemlji. Kad se posle povlačenja, sređivanja, predaha i procene namere protivnika, ponovo išlo u napad, topovi nisu zaostajali, naizmenično su grmeli i pogađali. Na artiljerce su naišli tenkovi. Išli su prilično sporo drumom od Privlake. Njihove kupole su se često okretale i oružja žiškala goreći municiju. Pored nišandžije topa, postavljenog tako da se kroz nišansku spravu može dobro videti belina puta i usamljeno drveće, našao se politički komesar Stevica Vladušić i upitao:

— Primećuješ li nešto?

— Tenk nailazi. Sporo se kreće. Eno zastajkuje.

— Baš dobro! Nanišani i udri!

Punilac je ubacio granatu u cev i zatvarač je metalno lepetnuo. Nišandžija Milan je spretno okretao točkić da cev tako podesi da granata ne promaši. Odjeknuo je pucanj. Oruđe je malo poskočilo, a barutni dim se rasplinuo ispred otvora cevi.

— Pogodi li, Milane? — upita punilac izvirujući iza štita da razazna kupolu tenka.

— Granata je pogodila i ništa — huknu nišandžija.

— Kako ništa? — upita Vladušić.

— Rikošetirala! Skliznula preko oklopa.

— Pusti mene da oprobam! — zatraži komesar Vladušić, hitro se pognu i pogleda kroz nišansku spravu.

On nije dugo podešavao nišansku cev. I prstom je dodirnuo okidač. Na vrhu topovske cevi ugasila se munja ispraćajući granatu. Vladušić je netremice gledao, primetio manji odsjaj u oklopu tenka i zaključio:

— Granate zaista rikošetiraju. Ne smeta to. Raspalićemo ponovo. Valjda ćemo napipati osetljivo mesto na oklopu.

Tenk nije čekao sledeće udare granata. Manevrisanjem je tražio zaklon u nagibu drumu, tukao iz svih oružja, ali dosta neprecizno, jer nije otkrio položaj protivtenkovskog topa. A bliže Privlači, raspoređeni na tvrdoj podlozi, brektali su motori pet tenkova koji se nisu usuđivali da krenu napred. Njihovo zadržavanje i odbijanje olakšalo je izvođenje novih napada na neprijateljsku liniju odbrane.

Ranjeni vodnik Bajić na ničijoj zemlji

Jedne noći Druga četa Četvrtog bataljona orijentisala se na neprijatelja ukopanog na ivici šume pored Otoka. Na čelu svog voda prikradao se Sretko Bajić, sa ožiljcima od nekoliko rana zadobijenih u ranijim okršajima, omiljen među borcima, spreman na šalu i smeh, pažljiv prema mladima, spreman da ih odmeni u najtežim trenucima. I sada je učinio slično, govoreći drugovima da dobro upamte da će ići prvi i vratiti se poslednji. On nije slutio koliko će njegov povratak biti dramatičan i kako će se završiti.

Napad je trajao nešto duže i neprijatelj se nije dao savladati. Ravnicom su zviždala mnogobrojna puščana i mitraljeska zrna, obostrano deštovala artiljerijska i minobacačka oruđa i granate bleskom prosecale noć.

Vodnik Bajić se našao ispred puškarnica i rovova u koje je ubacivao bombe. Zoru je dočekao rešen da se stuši na puškomitraljesko gnezdo i zadržan je dugim rafalom. Ni protivtenkovski topovi, dogurani u streljački stroj, nisu razbili protivnička utvrđenja. U kritičnom trenutku nestalo im je granata i morali su začutati. Teško ranjeni Bajić je povikao drugovima da se povlače i predalmu u zaklonima. Neki su to odbili i požurili da mu pomognu. Pošto se sasvim razdanilo, neprijateljski vojnici su imali dobar pregled i precizno nišani. A Bajić je, dok su ga obuzimali nesnosni bolovi, prilepljen uz blatnjavu zemlju, drugovima naredio da se udalje i čekaju u zaklonima. Obostrana paljba nije jenjavala. Iznad glava boraca sudarile su se dve granate i eksplodirale. Geleri su poleteli na sve strane i jednom borcu naneli lakše povrede. Vodnik Bajić, zgrčen na ničijoj zemlji, između dve vatrene linije, s naporom je previo sopstvenu ranu, zaustavio krvoliptanje, dohvatio automat i puzeći krenuo. Levo i desno primećivao je nepomična tela, osluškivao kako zrna šljapkaju i osećao da mu ponestaje snage. Zadihan je zastao, glavu priljubio uz zemlju i ubrzano disao. Bolničarka Ankica, u rovu udaljenom pedesetak metara, nije mogla gledati da se vodnik muči i krenula je da mu pomogne ne misleći na sopstveni život. Zaštekalo je nekoliko puškomitraljeza i hrabroj devojci onemogućilo da nastupa. Skočio je borac Mile i potrčao prema malaksalom vodniku. Nisu pomogle ni opomene da privilegije i puzeći nastupa. Pokošen je nedaleko od druga kome je želeo pomoći.

Vodnik Bajić je smogao snage da drugove ponovo upozori da mu se ne približavaju i lagano je krenuo.

— Još malo, hajde, izdrži — šaputali su borci ogorčeni što fašistička oružja neprestano štekću da usmrte teškog ranjenika.

Na vatru su odgovorili pravim uraganom, zaslepljivali lica iza puškarnica i ometali da pažljivo nišane. Izmičući stopu po stopu, blatnjavog odela, okrvavljen na više mesta, Bajić je jedva dopuzao do ivice zaklona i

gotovo onesvešćen se strovalio na ruke drugova. Odmah je položen na nosila i upućen u brigadno previjalište. Svesti se vratio dok su bolničarke gacale udubljenjem prepunim vode, stežući drške nosila, i kratko izustio:

— Čuvajte se, drugarice. Pozdravite moje! ...

Posle trodnevnih borbi kod Otoka i okolnih uporišta, Četvrtu brigadu su zamenili bataljoni Desete krajiške i delovi Pete jugoslovenske brigade i nastavili napade na neprijatelja.

Tri dana bez odmora

Deseta krajiška udarna brigada, pod komandom Marka Srdića, njegovog zamenika Pere Pilipovića, političkog komesara Vlade Malbašića i zamenika političkog komesara Duška Adamovića, bila je kratko vreme u divizijskoj rezervi i čekala naređenje da izađe na vatreni položaj. Za to vreme izvođena je intenzivna obuka da se borci naviknu na podilaženje, prebacivanje, upotrebu ručnih bombi, oružja, da se manje iznenađeni suoče sa ljutim protivnikom i umešno mu doskoče.

Već 23. decembra komandant Srdić uputio je dva bataljona na desno krilo Četvrtke krajiške udarne brigade da joj sadejstvuju i napreduju prema Privlaku. Borci Desete krajiške, zapravo, dobili su precizan zadatak: da pređu drum koji spaja Otok i Privlaku, da zađu u takozvanu šumicu, prošire front i omoguće izlazak na železničku prugu.

Padao je sneg, a presvlaka leda okovala je močvarno zemljište. Pod nogama boraca pucala je ledena kora i morali su gaziti glib. Predveče je Drugi bataljon, s komandantom Bogdanom Vukšom, zamenikom komandanta Stevanom Vekićem, političkim komesarom Mihajlom Kovačevićem i njegovim zamenikom Jovom Tadićem, stigao na vatrenu liniju baš u trenutku kad su nemački vojnici i ustaše silovito navaljivali da borce četvrtke krajiške odbace s dostignute linije. Ovakav razvoj događaja uslovio je da se iz pokreta pređe u napad. A nije se imao potpun pregled situacije. Komandant Vukša, inače hladnokrvan i u najkritičnijim prilikama, kada glave lete s ramena, nije oklevao u donošenju odluke i dve čete je odmah uveo u borbu. Komandiru Vidu Miljeviću rekao je da četu okrene na neprijatelja koji je pristizao od Privlake, a komandiru Bogdanu Obradoviću da nastupa vodeći borbu i ovlada Šumicom.

Šest noćnih sudara

Zamenik komandanta bataljona Stevan Vekić, dok su komandant Vukša i politički komesar Kovačević usklađivali napade i trenutno bili sa četom u rezervi, išao je ispred streljačkog stroja i prvi ušao u Šumicu. Iza stabala je primetio neke pokrete i bez opomene otvorio vatru iz automata. Time je, u stvari, preduhitrio i proredio jurišnu grupu neprijateljskih vojnika koji su nameravali da ga opkole i živa odvuku u svoju jazbinu.

Kada nisu postigli željeno iznenađenje, Nemci i ustaše pošli su u napad da se oslobode pritiska i ugrožavanja dubine svoje odbrane. Išli su dosta smelo, trpeći gubitke, da postignu makar i delimični uspeh. Na

njihovu pojačanu vatru uzvraćeno je istom merom i trenutak su zadržani. Za to vreme njihovi minobacači, postavljeni pored nasipa železničke pruge, slali su granatu za granatom da grme u borbenom rasporedu četa. Nekoliko boraca je teže i lakše ranjeno. Napadači su koristili stečeno preimućstvo i izveli juriš. Čete su odolele, održale se na dostignutoj liniji i odbijale mestimično ponovljene nalete. Spretnost u odbijanju neprijateljskih juriša pokazivali su Stanislav Adamović, Vidoje Bošković, desetar, Gojko Grubor, vodnik, Vlastimir Dinčić, Georgije Devetak, Miroslava Babović, Stevo Karanović, vodnik, Branko Rakić, Miša Fric i mnogi drugi. Neki su se čak hvatali ukoštac s Nemcima i ustašama i nisu im dopustili da prođu kroz borbeni raspored četa.

Vreme je odmicalo, a pritisak neprijatelja nikako nije popuštao. Komandant bataljona Vukša naredio je komandirima da se čete, štiteći jedna drugu, povuku nešto unazad, s pravca glavnog neprijateljskog napada, na prikladnije položaje i pružaju otpor. Mrak je dobro poslužio da se to učini s manje gubitaka i više obazrivosti. Nova linija je nudila plitke rovove za zaštitu i usamljena hrastova stabla, već oglodana kuršumima, a neka raspolučena eksplozijama granata da opominjuće belasaju. Rovovi su nešto značili dok neprijateljski vojnici, posle upotrebe ručnih bombi, ne potrče na njihove grudobrane i hajkači zahalakuju da psihološki straše i prete. U takvim prilikama događalo se da neki mlađi borac, nenaviknut da spokojno gleda smrti u oči, pokuša uzmaći i obično je postajao meta protivničkih kuršuma. Komandiri četa i vodova podnosili su i najteže da primerom utiču na potčinjene da očuvaju prisebnost i samopouzdanje.

Aktivirana ručna bomba doletela je i šišteći tresnula pored same glave komandira Špire Radulovića. On je shvatio, instinktom iskusnog ratnika, šta to znači, vrelu bombu je zgrabio i vratio da prepreči put četvorici napadača. A onda je nišanio, opaljivao iz automata, istovremeno komandovao i poučavao mlađe drugove kako da odolevaju i sačuvaju prisebnost. Na pravce najžešćeg pritiska je premeštao, prema potrebi, desetine bombaša da sprečavaju otvaranje breše i uklinjavanje protivničkih jurišnih odeljenja u streljački stroj čete premorene u višecasovnim sudarima.

Pred ponoć je usledio najžešći napad neprijatelja, podržan artiljerijom i minobacačima. Od eksplozija i treperenja svetlećih raketa videlo se gotovo kao po danu. Granate su sekle drveće, zasipale pregrštima gelera, obarale i ranjavale borce na liniji položaja, ali uzmicanja nije bilo. Naprotiv, nije se pasivno čekalo da vojnici pod šlemovima, pogureni, slični sablastima koje pristižu iz mraka, dođu nadohvat noža i ponegde im se išlo u susret. U tim prepadima prednjačili su Momir Zaić, Živko Milićević, Laza Čedanović, desetar, DMITAR Krivokapić, vodnik, Jovan Kenter i Lazar Torbica. A vodniku Stevi Karanoviću dogodilo se da se nađe oči u oči sa nemačkim podoficijom koji nije stigao da se brani oružjem. Nastalo je rvanje, prevrtanje u kaljuzi, udari pesnicama i klanje zubima. Obojici je u gušanju ispalo oružje i goloruki su kidisali. Stevo je dobio udarac pesnicom u predeo glave, ali se nije onesvestio i ošamućen popustio. Čak je s izuzetnim naporom savladao protivnika, onesvešćenog ga počeo vući iz prve linije da komandira čete obraduje »živim jezikom«, ali nije imao sreće. Nemci su, naime, otvorili vatru iskosa, od slabo uočljivih žbunova, više nasumice i pogodili svog podoficira. Karanović je odmah ostavio omlitavelo telo i vratio se drugovima na vatrenoj liniji.

Napade neprijateljskih jedinica potpomagali su tenkovi, ali se nisu usuđivali da napuste drum i krenu prečicama. Pribojavali su se protivtenkovskih mina i oruđa i podvodnog terena. Zato su paljbom iz topova i mitraljeza podržavali jurišna odeljenja i preteranom hukom motora pokušavali da zaplaše borce kojima se nisu smeli približiti.

Ujutru je došlo do preokreta na pojedinim pravcima napada. Komandant Vukša i politički komesar Kovačević došli su u streljački stroj, od komandira, političkih komesara i boraca zatražili da se osvoji deo terena koji se nešto ranije morao napustiti zbog snažnog pritiska neprijatelja. Kratko su vršene pripreme, odabirani najpogodniji prilazi neprijatelju i usledio je juriš. Nemački vojnici nisu mogli odbiti neočekivani napad i nestali su prema nasipu železničke pruge. Komandant Vukša nije skrivao zadovoljstvo zbog uspeha i odmah je preduzeo mere da se bore solidno pripreme za odbijanje protivnapada.

Bataljoni uporno napreduju i uzmiču

Prvi bataljon, s komandantom Milošem Bajićem, i Treći, na čelu s Milanom Rađenovićem, dobili su zadatak od komandanta brigade Marka Srdića da pojačaju dejstva, da neprijatelja zbace s drumu, uporno napreduju i osvajaju metar po metar zemljišta na kome se glava nije mogla čestito podići iz zaklona, bez opasnosti da bude pogođena. Komandir Prve čete Dušan Rađenović ocenio je da se jednom jarugom, istina punom vode ispod ledene pokorice, može proći, ukliniti u neprijateljsku odbijanu i da se razlazom levo-desno mogu ugroziti njeni bokovi. O rizičnom poduhvatu posavetovao se sa svojim zamenikom Svetkom Češićem, uvek spremnim da izvrši i najteže borbene poduhvate, da zajedno odluče kako će ići napred. Ojačanoj bombaškoj grupi pridodato je više puškomitraljeza i protivtenkovska puška. Rađenović je prvi išao niz jarugu, a češić je pokrenuo vodove, levo i desno od prirodne približnice, da paljbom privuku pažnju protivnika. Borba se razgorela duž komunikacije i neprijatelj nije popuštao, čak se vešto pregrupisavao i upornije branio ugrožena mesta.

Komandant Prvog bataljona Bajić rukovodio je napadom iz neposredne blizine i uvideo da je trenutno najpametnije utvrditi se u blizini neosvojivog drumu i onemogućiti bilo kakav saobraćaj između Otoka, koji su branile hiljade nemačkih vojnika, zatim ustaške i domobranske jedinice, i Privlake, u koju su, takođe, pristizala brojna pojačanja iz garnizona u pozadini. Neprijateljska uporna odbrana imala je strateško taktički značaj: da se sačuva komunikacija za prolaz nemačkih jedinica i njihovih kvislinga iz predela severoistočne Bosne i odbrane Vinkovci, značajna saobraćajna raskrsnica, od prodora divizije Prvog proletarskog korpusa, pod komandom generallajtnanta Peka Dapčevića, iz pravca Privlake.

U blizini tako značajne komunikacije nije se moglo ostati duže u stanju iščekivanja. Stoga su napadi ponovljeni već u večernjim časovima. Treći bataljon, koji je predvodio Milan Rađenović, žestoko se okomio na drum, nameravao ga preći i produžiti da pokida železničku prugu. Istovremeno su napadale i čete Prvog bataljona, a jedna četa je obczbeđivala prilaz od Privlake da neprijatelj ne postigne iznenađenje. Pod nepovoljnim uslovima, trpeći gubitke, delovi Trećeg bataljona prešli su drum i prilazili

nasipu železničke pruge. Neprijateljski tenkovi su krenuli iz Privlake, a za njima vozila puna vojnika, da spašavaju ugroženu odbranu. Četa boraca ih nije mogla zadržati i odbiti i počela se užurbano povlačiti. Nemci su to iskoristili i požurili da prekrate odstupnicu četama Trećeg bataljona, da ih opkole i tuku na dosta suženom prostoru. Politički komesar Treće čete Marko Jarić uputio je dva voda da zadržavaju neprijateljsku motorizaciju i ostalima pomognu da se izvuku iz vatrenih klešta. U tome se uspelo, ali neprijatelj nije mirovao i ceo dan je dovodio pojačanja u rejon šumice. Kad se to otkrilo, artiljerijska oruđa su granatama zasula njegove položaje i kolone u pokretu.

Lov na tenkiste

Napadi neprijatelja nisu obustavljeni ni u toku noći. Streljački stroj bataljona Desete krajiške morao se povući nešto unazad da ne trpi vatru iz tenkova koji su podržavali napade sopstvene pešadije istočno od drumca između Otoka i Privlake. Tenkovi su sada išli smelije, birali manje podvodne prilaze, nastojali da raskinu vatreni lanac Krajišnika i produže u Komletince. Zamenik komandanta brigade Pero Pilipović našao se u prvoj liniji da neposredno rukovodi odbijanjem napada i usklađuje dejstvo bataljona. Tenkovi su i dalje nasrtali, jedan se gotovo približio grudobranima plitkih rovova, u kojima je izvirala voda, rafalima mitraljeza kosio, borcima nije dao da podignu glave i nišane. Zamenik komandanta se zatekao na pravcu kretanja tenka, prizvao nišandžiju protivtenkovske puške i naredio:

— Pažljivo nišani. I smireno povuci okidač. Možeš li to?

— Kako ne bih mogao — uzvratila nišandžija ohrabren Pilipovićevim prisustvom i snažno prihvati oružje.

Silueta tenka jasno se odslikavala i nišandžiji nije bilo teško da bira osetljivije mesto na oklopu. Pucanj protivtenkovke nadjačao je čekićanje ostalog oružja. Začulo se škripanje metala i ugasio se motor tenka. Desetar Đuro Begović je razdragano uzviknuo:

— Tenk je pogođen! Posada, čini mi se, pomera vratanica da iskoči napolje.

— Ne dozvoliti da tenkisti umaknu! — naredi Pilipović borcima da ne odvajaju oči od nišana.

Nemci su pokušavali da tenkistima pomognu da se izvuku iz nepokretnog oklopa i pojačavali paljbu, naročito iz busija s leve strane. A nisu se usuđivali da izlete na brisani prostor i jurišaju. I neoštećeni tenkovi su izmicali dalje od dometa protivtenkovskih pušaka, uviđajući da i noću mogu postati pogodna meta.

Iznad oštećenog tenka sevala su svetleća zrna i potvrđivala da paljba ne jenjava. A nišandžije i vozač, nervozni u teskobi oklopa, otvarali su vratanica i vrebali priliku da iskoče. Učinili su to kad se najmanje očekivalo i prosto se sunovratili niz oblinu čelika. Zrna su zapljuštala, izazivajući stotine varnica pri udaru u kupolu i gusenice. Jedan tenkista se zateturio, počeo zapomagati, dozivati u pomoć i ostao da leži. Drugi je lakše ranjen umakao nekuda u mrak. Svetleće rakete su naizmenično letele u visinu i obasjavale ravničarski predeo. Dobro se video oštećeni tenk i ranjenik pored njegovih točkova, koji nije prestajao jaukati. Zamenik komandanta Pi-

lipović upozorio je borce da oružje ne okreću u ranjenog neprijatelja, da pažljivo motre na zaklone iz kojih su mogle poleteti jurišne grupe. Kad se to nije dogodilo, on je pogledao Duška Radojka, Iliju Jurića i jednog borca opruženog iza grudobrana i zapitao:

— Kako bi bilo, momci, da ranjenog tenkistu dovučete ovamo?

— Ranjena zver je najopasnija — primeti neko iz polutame.

— Znam to. Ali živ tenkista bi mnogo vredeo — naglasi Pilipović.

— Idemo odmah — pozva Jurić Radojka da krenu.

— Štitićemo vas! — progovori Pilipović, duž streljačkog stroja se odmah prenese da se paljba pojača.

Ilija, Duško i mladoliki borac, sa automatom na gotovs, puzeći su išli ranjenom tenkisti i brinuli da ih ne iznenadi. Prišli su tenku, izvirili iza desne gusenice, ranjenika primetili s druge strane, vešto ga zgrabili i poneli. On je počeo psovati, otimati se, ali je umiren i donet u tranšeju. Zamenik komandanta Pilipović prizvao je referenta saniteta da tenkistu previje i počeo ga ispitivati kojoj jedinici pripada, koliko tenkova dejstvuje na sektoru Privlake. Nemač je uporno ćutao.

— Šta si zanemio? Zar ne vidiš da Hitler gubi rat? — opomenu Pilipović.

— Hitler će pobediti! — odreši se ranjeniku jezik i oči zasjaše.

— Na kukovo leto će pobediti — rugnu se Pilipović i zatraži odgovore na postavljena pitanja.

Tenkista je uporno ćutao i pokazao da ga rana dosta boli.

— Kad je tako, odvešćemo te u pozadinu. Da se lečiš i razmišljaš.

Doneta su nosila i četvorica boraca su odnela ranjenog Nemca u brigadnu ambulantu. I posle ozdravljenja zadržan je u zarobljeništvu.

Nemci nečujno prolaze za leđa

Neko vreme, istina kratko, oružja su ćutala i mogao se čuti šapat podzemnih voda. Samo su granate za uznemiravanje ocrtavale crvenkasti luk i grominjale u blizini linije fronta. Varljivo zatišje omogućavalo je borcima da pridremaju, sklupčani na ledenoj zemlji, bez pokrivača i prostirača. Komandant bataljona Vukša upozorio je komandire četa da se pojača budnost i neprestano motri na neprijateljsku liniju. Čak je zahtevao, zajedno s političkim komesarom Kovačevićem, da borci odole snu i oružje drže na gotovs.

Napad nije, kako se očekivalo, usledio s čela. Bataljon Nemaca, naime, u samo svanuće napao je jednu četu Prve jugoslovenske brigade, koja je odstupila bez borbe i borcima Desete brigade zašao za leđa. Istovremeno je usledio napad od komunikacije Otok — Privlaka da se zatvori vatreni обруč i potuku jedinice Desete brigade. U sumagličastom jutru počela je borba prsa u prsa. Nastao je kratkotrajan metež, pljuštali su udarci kundacima, plamteli pištolji i sevali bajoneti. Kod protivtenkovskih topova odvijala se prava drama. Komandir baterije povikao je da odstupanja nema, da se oruđa ne smeju ispustiti iz ruku, nemački vojnici su potrčali da zadave nišandžije i punioce. Štitovi lakih topova nisu bili dovoljan zaklon da se izbegnu pogoci iz neposredne blizine. Rafalom je presečen najmlađi artiljerac Mitić kad je pokušao da protivtenkovskom puškom zaustavi raz-

jarene nemačke vojnike. Nišandžija Momčilo Jovanović Moša, čiji se rođeni brat Dragomir nalazio u Prvoj četi i obarao Nemce koji su napadali, već se udaljio od topa i nišanio u bok grupi napadača. Nemački vojnici su padali, ali su uporno napredovali i tukli. Zaplenili su topove i postojala je opasnost da ih okrenu u leđa borcima koji su odbijali napad s čela. Komandant brigade Marko Srdić, politički komesar Vlado Malbašić, zamenik komandanta Pero Pilipović, obaveštajni oficir Košta Kovačević i drugi rukovodioci tukli su napadače iz neposredne blizine, mnoge oborili i borce podsticali da izađu kao pobednici iz bitke kakva se nije očekivala. Komandir baterije nikako nije mogao prežaliti topove i pozvao je drugove, zaklonjene iza nasipa poljskog puta, da skaču Nemcima za vratove i otmu protivtenkovska oruđa. Njegov poziv su prihvatili svi i obazrivo pošli da se obračunaju s napadačima. Napred su grabili Stevo Jerinić, Momčilo Jovanović Moša, komandir Bašić nišandžija i punioci. Grupa Nemaca je savladana i topovi su oteți.

Najteže je, ipak, bilo u rovovima u prvoj liniji. Nemački vojnici su uskočili u tranšeje i tukli iz automata. Komandanti bataljona Dmitar Tica i Bogdan Vukša, komandiri, i politički komesari četa i njihovi zamenici. Vid Miljević, Stevan Milošević, Milan Pećanac Maći, Obrad Tadić Čale, Uroš Trivan, Ilija Bokan, Dušan Rodić, Bogdan Obradović, Mile Damjanović, Marko Jarić, Jovo Rodić, Svetko Češić i drugi rizikovali su živote, odbijali protivnika i jedinice upućivali da nepopustljivo tuku. Borci su sledili njihove komande i hrabrošću su se isticali Aleksandar Bričić, Milutin Vasiljević, Ljubisav Veljić, Ratko Marković, Slavko Popović, Rusimir Usimović i ostali čije oružje nije prestajalo da plamti. Politički komesar bataljona Mihajlo Kovačević, kad je paljbom iz pištolja oborio dvojicu nemačkih vojnika, našao se trećem na nišanu, spretno izbegao rafal i nanišanio. U tom trenutku su odjeknuli pucnji iz sumaglice, od obližnjeg drveta, kuršum je pogodio pištolj u komesarovoj ruci i potpuno ga uništio.

O završetku ove borbe komandant divizije Milutin Morača, u izveštaju je zapisao i ovo:

»Oko 7 časova, 25. ovog meseca, bataljon — neprijateljski, koji se provukao i spojio sa malom grupicom Nemaca u severnom redu kuća Ozdančevih stanova — zašao je kroz šumu neopaženo i napao delove u šumi zapadno od ovog reda kuća — Ozdančevog stana. Posle prvog naleta neprijatelja, iako malo zbunjeni, naši su se pribrali, pomešali sa neprijateljem i uspeli su da ga uz teške gubitke povrate nazad na sever ka šumi Ripači. Iako desetkovan, ovaj neprijateljski bataljon je u toku dana više puta pokušavao da napada, ali bezuspešno« ...

Zbrinjavanje ranjenika

O ranjenicima se posebno brinulo. Pažljivo su nošeni u previjalište, ispod ubitačne vatre, da im se ukaže prva pomoć. O njima su naročito brinule Duka Jović, Mila Jakšić, Miroslava Babović koja je dala i život spašavajući drugove. A Doja Grahovac, partijski rukovodilac u prištapskoj jedinici, videći da se brojni ranjenici moraju što pre zbrinuti, pozvala je kurire, kuvare, članove kulturne ekipe, konjovoce i ostale da pomognu. Teži ranjenici su smešteni u tople postelje u Komletincima, a lakši, sa zavojima

preko svežih rana, uporno su tražili da odu u jedinice i nastave borbu. Nekolicini najupornijih, kad nisu prihvatili ubeđivanje sanitetskog osoblja da ostanu u ambulanti, dopušteno je da odu u svoje bataljone i čete.

Teški ranjenici nisu se smeli dugo zadržavati u blizini linije fronta i postupno su transportovani u bolnice u dubljoj pozadini. Prevoz ranjenika podlokanim putem, punim džombi i gliba, nije prolazio bezbolno i bez posledica. Događalo se, naime, da teškim ranjenicima pozli od dugog truckanja u zaprežnim vozilima, da im rane prokrvare i nepodnošljivo bole. Patnje su stoički savlađivane i ponekad, na iznenađenje sanitetskog osoblja, prolazile uz pesmu. Mladi Perić sa gipsom na ranjenoj nozi i ruci, dok je nepokretan ležao u kolima, setio se minulih borbi i počeo pevušiti. I postupno je pojačavao glas. Njemu su se pridružili ranjenici u susednim kolima i neujednačena pesma razlegla se ravnicom.

Napadi su završavali protivnapadima

Borci Prve jugoslovenske brigade su noću došli na položaj bliže Bosutu, smenili jedinice Četvrte krajiške i krenuli u napad na neprijatelja. Streljački stroj Prvog bataljona nastupao je uzvodno desnom obalom Bosuta i težio Privlaku. Već u prvom naletu, u kome su umešnost pokazali Mustafa Dragutinović, zastavnik, Josip Voljevac, Milutin Jovanović, Milan Jurišin, Ivan Krišto, Dara Raičević, potporučnik, Teodor Ružić i drugi, zauzeta je prednja linija neprijateljske odbrane i postupno se napredovalo. Napad su podržavala artiljerijska oruđa i granate sejala u protivničkom borbenom rasporedu. Neke su padale u minska polja, aktivirale mine iznenađenja i grmljavina se pojačavala. Naredne linije odbrane neprijatelj nije želeo ispustiti i za kratko vreme usledilo je više napada i protivnapada. Prvi bataljon je zadržan i borci su morali u roveve i zaklone.

Drugi bataljon, orijentisan da sprečava pristizanje neprijateljskih pojačanja od pravca Slakovaca, vodio je borbu kod mosta na Bosutu, neprijateljske jedinice koje su davale otpor u povlačenju, primorao da se drže leve obale reke i otuda pripucavaju.

U jutarnjim časovima, 24. decembra, dva bataljona su pripremljena da jurišaju i raskinu neprijateljski vatreni lanac. Borci su uleteli u roveve i protivnika primorali da se povlači. U žestokom sudaru Frane Potočnik, Jaša Varga, Ivan Pupić, vodnik, Mato Vlaho prvi su nastupali i želeli pregaziti minska polja. Neprijatelj je izveo artiljerijsko bombardovanje, tako snažno da su granate padale jedna do druge u neposrednoj blizini i bataljoni su morali ustuknuti na polazne položaje.

Narednog dana Prvi i Drugi bataljon, podržani dejstvom artiljerije i minobacača, smelo su krenuli da tuku neprijatelja. U streljački stroj su dovučena protivtenkovska oruđa da neposredno tuku bunkere, najtvrdje vatrene tačke, a takođe i tenkove koji su mogli iznenada naleteti. Borci su stigli gotovo nadohvat tranšeja, ali su dočekani paljbom automatskog oružja i nagaznim minama. Dalje se nije moglo. A gubici nisu bili mali. Stoga je naređeno da streljački stroj odstupi na polazni položaj.

Neprijatelj se nije zadovoljio zadržavanjem i odbijanjem napada i preduzeo je protivnapade. Prava bujica vojnika izletela je iz rovova i tran-

šēja i hitala preko zaravni koju su preoravale eksplozije granata i potpomagale napade. I pored brojne nadmoći, neprijatelj je odbijan na polazne položaje. U tome je protekao gotovo ceo dan.

Napad u najkraćem danu godine

Brigade Dvadeset prve srpske divizije, u sklopu napada na celoj liniji fronta, izvršile su solidnu pripremu za udar na 4.000 neprijateljskih vojnika, 22 decembra i kasnije, uglavnom iz 118. nemačke lovačke divizije, bataljon gestapovaca, ustaških i domobranskih jedinica, dobro naoružanih, obezbeđenih bunkerima, rovovima i minskim poljima u Otoku i okolini. Komunisti i skojevci održali su sastanke i zaključili da će služiti za primer u jurišima. U štabovima brigada razrađeni su planovi napada, a to je posle učinjeno u bataljonima i četama.

Četvrta srpska brigada, pod komandom Steve Adamovića i Nede Bogićevića, noću je podišla neprijateljskim položajima. Borci su iskopali plitke rovove i zaklone na stotinak metara od neprijatelja i čekali. Povremeno su treperile svetleće rakete, štekali mitraljezi, ometali podilaženje prednjem kraju odbrane raznim preprekama, sprečavajući uklanjanje mina i sečenje bodljikave žice.

Odabiranje ciljeva

Minobacačko odeljenje našlo se pedesetak metara iza zaleglog stroja, oruđa postavilo na ivicu kanala i spremno iščekivalo da minama tuče krovove obližnjih zgrada pretvorenih u osmatračnice i mitraljeska gnezda. Komandir Miloš Stevović Milentijevac, jedva punoletan, stajao je pored oruđa pripremljenog za dejstvo i proračunavao razdaljinu do cilja. Iznad njegove glave zapijukala su zrna i morao je šmugnuti u zaklon. Noć se odvajala od dana i jazbine protivnika bolje su se videle. Milentijevac je zatražio da Miroslav Matić i Žika Sretenović pripreme minobacačke granate i spremni čekaju. Odnekuda se pojavio komandant Prvog bataljona Gojko Injac, sa tri ordena za hrabrost na grudima, podbuo od nespavanja, dodirnuo ukočenu cev oruđa i progovorio:

— Otok moramo zauzeti. Ili svi izginuti! Druge nema!

Kratko je počutao, pogledao naokolo i primetio da su neki borci zašli za hrpe stajskog đubriva, ranije doveženog u polje i cevi oružja okrenuli u neprijatelja.

— Dobro se snalaze, nema šta — zadovoljno izusti Injac, okrenu se Milentijevcu i upita: — Mišo, vidiš li onu kuću na ivici sela? Iz njenog dimnjaka kulja dim.

— Vidim, druže komandante. Sasvim dobro.

— S njenog tavana češće tuče teški mitraljez. Smetaće nam kad bataljon krene! ... Možeš li ga učutkati? Odmah posle artiljerijske pripreme. Biću zadovoljan ako treća granata pogodi.

— Pokušaćemo prvom, a druga neće promašiti — obeća komandir.

Komandant Injac krenu dalje držeći u ruci dvoglasnu pištaljku kojom je davao znak da se borci podignu iz zaklona i jurišaju.

Juriš preko čistine

Ujutru, u određeno vreme, počela je rika topova, granate su zasule neprijateljske položaje i kuće pretvorene u otporne tačke. Podzemna skloništa i solidno izgrađene zemunice zaštitile su neprijatelja da ne pretrpi gubitke od artiljerijskog bombardovanja. Usled nedovoljno proračunatih elemenata, neke su granate podbacile i eksplodirale u blizini boraca spremnih da potrče u pravcu protivnika. Čule su se psovke i razočaranje se primećivalo na licima nekoliko bombaša. Sve to, međutim, nije zasmetalo u tolikoj meri da se juriš ne izvede smelo i brzo. Najpre su potrčali borci Drugog i Trećeg bataljona, a potom Prvog i Četvrtog. Neprijatelj je koristio dobru vidljivost, povoljniji položaj i raspoloživa oružja da suzbije napad iz neposredne blizine.

Puškomitraljezac Milisav i njegov pomoćnik Stanko, rođena braća, prosto se utrkuju ko će pre uskočiti u rov da se uhvati ukoštac sa gestapovcima i ustašama. Milisav u trku povremeno pritiska obarač, kratki rali odjekuju i zrna obasipaju prozor kuće iz koje pucnjava ne prestaje. Iz blizine se javlja zamenik političkog komesara čete Šnajca da podseti na obazrivost, zaboravljajući da to važi i za njega. Puškomitraljezac Milisav, u vrevi pucnjave juri poput vihora, gotovo na domaku cilja se izvija u visinu, ispušta puškomitraljez, rukama se hvata za grudi i posrće. Priskače mu Stanko, sa okvirom municije u ruci, priginje se pobledeleom licu i pita:

— Braco, šta ti je? Jesi li ranjen?

Ukočene oči, neprirodno raširene, beživotno zure u olovnosivo nebo iz koga rominja sneg, a usta su nepomična.

— Braco, braco? — drmusa ga Stanko, zalud pomera, otkriva osam rana u mladim grudima, briše odjednom navrele suze, ražalošćen se pribra i zavetuje: — Osvetiću te, braco! Neka ti je laka crna zemlja.

Stanko pogleda u pravcu sela, zgrabi puškomitraljez, promeni okvir i krenu za drugovima koji su pregazili prvu liniju rovova, domogli se nekoliko kuća i uporno kidisali da ih osvoje, da stvore uslove za napredovanje u dubinu uporišta. Zamenik komesara čete Aleksandar Radovanović Šnajca, videći šta se dogodilo, pohita za Stankom da prozbori neku reč utehe, ali pada teško ranjen. Bolničarka Jela Damjanović, ne misleći na smrt neprekidno vreba, prilazi ranjenim drugovima, na rane im stavlja zavoje i zaustavlja krvarenje. Za nju nisu važila upozorenja da ne ide uporedo sa streljačkim strojem, da se čuva i uvek se nalazila tamo gde su najsmeliji nastupali. I sada nije znala za umor i svuda je stizala da ukazuje pomoć.

Sa vlažnih krovova vrebaju neprijateljski snajperisti i puškomitralješci. Neke raznose minobacačke granate, ali to nije dovoljno da otpor oslabi. Nemci i ustaše brane Otok, ne obzirući se na gubitke, da očuvaju željezničku prugu, dovode pojačanja iz pozadine, iz garnizona koji nisu trenutno ugroženi. Njihove kolone ulaze u selo i prelaze u borbeni poredak. Kratkotrajno zatišje znači pripremu za iznenađenje. Protivnapad protivnika je silovit. Dolazi do bliskih sudara i prinošenja bajoneta pod grlo. Spasoju Stojanoviću kuršum izbi oko. On je svestan šta mu se dogodilo, izbezumljen se obraća drugovima u blizini i zaboravlja da razjareni protivnici ne štete ni ranjenike.

Mitraljezi su kosili

Delegat voda Treće čete Prvog bataljona Gavriilo Antić, dečakčkog izgleda, čim se dejstvo artiljerije prenelo na utvrđeno selo, poveo je grupu bombaša da ulete u prve kuće i likvidiraju mitraljeska gnezda. Zrna su preteći pijukala oko boraca u trku, nekim prekračivala put, ali to još uvek nije zadržalo četu koju je vodio komandir Steva Puškarević Lala. Neprijatelj se umešno branio i svaki korak bliže kućama, preuređenim u tvrđave za otpor, predstavljao je rizik i smrtnu opasnost. Ispod snežnog pokrivača gruvale su nagazne mine i borce primoravale da prilegnu. A ravnica nije nudila nikakav zaklon i mitraljezi su prosto kosili. Neke grupe su išle napred, a druge uzmicale. Streljački stroj se ugiba, proređuje, ali uporno navaljuje na pojedinim mestima, gazi prednju liniju rovova, nekoliko jurišnih grupa uleće u prve kuće, pokušavaju se održati i drugima omogućiti da prodru u objekte na bokovima. Nemci i ustaše uviđaju da ih uklinjavanje boraca Četvrte srpske brigade može skupo koštati i suludo navaljuju na ih isteraju na čistinu. Pojedine zgrade se ruše uz potmule eksplozije i tresak raznetih zidova. Preživeli borci jurišnih grupa nemaju drugog izbora nego da se vrate na polazne položaje.

Delegat voda Gavriilo Antić, dok je išao napred, odjednom je osetio tup bol u predelu kuka, malo se zateturao i prignuo zemlji. Iz otvorene rane šikljala je krv, a zrna su doletala u rojevima, zabadala se pored ranjenika i lako ga mogla usmrtiti. Dvojica boraca su videla šta se dešava, priskočila su da pomognu i Gavru unela u obližnji rov. U susednim rovovima je, takođe, bilo dosta ranjenika, uglavnom teških, koji su nepomično ječali i čekali da ih bolničari odnesu dalje od vatrene linije. A to se nije moglo izvesti zbog ravnog terena i stalne paljbe neprijateljskog oružja. Žeđ je mučila najteže ranjenike, a čuturice s vodom nisu se mogle dopremiti iz pozadine. Bolničarke su činile sve što su mogle da ranjenicima pomognu da lakše podnose bolove i ostale nevolje. Referent saniteta Četvrtog bataljona Ljubinka Mitrović, kad su vršeni napadi, stalno se nalazila u prvoj liniji, priticala u pomoć ranjenim drugovima, izvlačila ih u obližnje zaklone i previjala. Lakše ranjenike je poučavala i hrabrila da sami izmiču, da zaustave krvarenje iz svežih rana i produže u brigadno previjalište. Ona se našla na nišanu neprijateljskih mitraljeza, ali je ostala nepovređena skočivši u jarak razorane zemlje.

Uveče je počela evakuacija ranjenika iz rovova pred nizom kuća Otoka iz kojih neprijatelj nije obustavljao paljbu. Na nosilima se našao Milorad Andesilić Gare, gotovo odbijene leve noge, ali je ćutke podnosio bolove. Na pitanje lekara Jove Čankovića, u brigadnom sanitetu u Komletincima, kako se oseća, Gare je smireno odgovorio da mu bolovi nisu teški, da se plaši da će možda ostati bez noge... A tada se ne bi mogao vratiti u jedinicu... Lekar je pažljivo pregledao ranjenika, sumnjičavo zavrteo glavom i odmah ga uputio u bolnicu. Tamo se ispostavilo da se noga mora amputirati. Gare to nije dozvolio i gangrena je učinila svoje.

Noćni napadi su bili silovitiji. Politički komesar bataljona Kuzman Nikolić obišao je borce, komandire i političke komesare četa, upozorio ih da umešno napadaju i naglasio da se neprijateljsko osinje gnezdo mora raznositi ručnim bombama, minobacačkim granatama, rafalima. A komandanti bataljona ocenjuju kad će dati znak za napad. Njima je krivo što ne

raspolazu podacima o minama iznenađenja koje neprijatelj nemilice podmeće. Stoga su minobacači postavljeni u blizini da paljbom preoru razdaljinu do kuća kuda su borci nameravali potrčati, da aktiviraju i mine iznenađenja da se prođe sa što manje gubitaka. Iza minobacačkog uragana usledio je juriš. Borci su zauzeli nekoliko bunkera, oštećenih kuća i nameravali dublje u selo. Naišli su tenkovi, tukući iz topova i mitraljeza, a iza njih stotine vojnika. Opet se moralo nazad, u plitke tranšeje, da se odbijaju povremeni protivnapadi neprijatelja.

Pred vatrenim bedemom

Komandant Dvadeset prve srpske brigade Ljubomir Jajčanin Bijeli, politički komesar Jovo Rogan, zamenik komandanta Milivoje Maksimović, zamenik političkog komesara Dragoslav Radisavljević Soća, načelnik štaba Milivoje Jakovljević, znajući da mladi borci, koji su tek postali punoletni, nemaju dovoljno iskustva u borbama za naseljeno mesto, preduzeli su mere da ih pripreme i osposobe za najteže poduhvate. Sa komandantima bataljona dogovoreno je da se čete nečujno, u toku noći, približe neprijatelju, ukopaju u zemlju i kasnije iznenađe neprijatelja. Komandant Jajčanin odredio je Prvi i Četvrti bataljon, potpomognut četom pratećih oruđa, da izvrše napad, a Drugi i Treći su zadržani u rezervi, spremni da svakog trenutka priskoče u pomoć. Podilaženje, kopanje i maskiranje rovova izvedeno je u najvećoj tišini. Na desnom krilu je uspostavljena veza s jedinicama Četvrtе srpske brigade da se istovremeno, kad artiljerija učini svoje, uz gromoglasno »urak« potrči i razbija vatreni bedem. Levokrilne čete imale su zadatak da obuhvate kotu 79, zatim Ivanetićeve stan, kotu 87, izbiju na železničku prugu i stanicu i nastupaju u centar Otoka.

Svetleće rakete su žižile, osvetljavajući prostor između Otoka i Komletinaca. Borci su nastojali da ostanu neotkriveni, čvrsto se priljublivali uz osneženo tlo, a kad svetio zgasne grabili ašovčice i dubili zaklone. Na grudobrane je nagrtan sneg da ostanu neprimećeni od neprijateljskih izviđača.

Komandant brigade Jajčanin nalazio se na maskiranoj osmatračnici i proverio kako je ostvarena saradnja sa susedima. Sve je bilo u najboljem redu. Jajčanin je pogledao u sat proračunavajući koliko je vremena preostalo do početka napada. A zoru su ranjavali puškomitraljeski rafali, povremeno i nasumice ispaljivani iz tranšeja uz rub naselja utonulog u sumagilcu i snežnu belinu. Vodnici Krsta Aleksić i Dobrivoje Mratinković merkali su razdaljinu do protivnika i proračunavali kako će vatrenim klinom neutralisati tranšeje iz kojih su virile cevi oružja. Rukovodilac Skoja Borisav Magulac, primiren na grudobranu iz koga je izbijala hladnoća i donosila drhtavicu, razmišljao je o obećanju skojevaca da će prvi uskočiti u neprijateljski raspored i satirati žilavog protivnika. S prstom na obarači oružja dočekao je da prestane eksplozija granata, skočio iz zaklona i po-

Trkom na usijane cevi

Borci su trkom napredovali i padali. Jauci se nisu mogli čuti od zaglušne paljbe i detonacija ručnih bombi. A povici su se slivali u složni povik

da se uskače u tranšeje i rovove. Delegat voda Čedomir Agačević, zadobivši ranu na desnoj ruci, oružje je obgrlio levicom i kratkim rafalima obarao vojnike koji su pokušavali da se zaklone za uglove kuća načetih granatama i puškomitraljeskim zrnima. Za njim je, videći mu opuštenu i krvavu desnu ruku, žurila bolničarka Ljubica Belić da ukaže pomoć, ali je Čedomir uzviknuo da zastoja nema dok se ne zađe dublje u neprijateljski garnizon.

Otok je goreo stegnut vatrenim kleštima brigada Dvadeset prve srpske divizije, čiji su komandant, politički komesar, njihovi zamenici i članovi štaba, sa osmatračnice procenjivali kako se borba razvija i pomagali u usklađivanju sadejstva. Već u početku napada moglo se videti da neprijatelj neće olako ispustiti nijedan objekat ni metar zemlje.

I pored ogorčenog otpora protivnika, u njegov raspored su najdublje zašli borci Prvog i Četvrtog bataljona Dvadeset prve srpske brigade i nastojali da se održe pred silinom naizmeničnih protivnapada. Neprijateljski vojnici su poraženi u ciglani koja je dobro poslužila da zaštiti od vatre jurišnih grupa. Zauzeto je nekoliko kuća u južnom delu Otoka i pretvoreno u otporne tačke. Granate su neprekidno fjučkale, preletale preko glava boraca, zasipale rezervne položaje i nanosile gubitke četama koje su očekivale da krenu i pojačaju napade. Dogodilo se i to da su se dve granate, leteći prilično nisko, sudarile i eksplodirale iznad grupe boraca na ulazu u ciglanu i nekoliko ih je dobilo ogrebotine.

Nemci i ustaše su pojačali vatru, brzo se sredili i prešli u protivnapad. Zaredale su eksplozije minobacačkih granata, najviše oko ciglane, raznosile krov, zidove, razbijale ciglu poredanu ispred ulaza, stvarale oblake crvenkaste prašine koja se dizala u visinu, smanjivala vidik i borcima smetala prilikom nišanja. Neprijateljski vojnici su koristili preimućstvo i prilazili na jurišno udaljenje. Mladi borci, nevični vođenju borbe prsa u prsa, nelagodno su se osećali i neki nisu mogli sakriti strah. Zbunjeni su predlagali da se ustukne na polazne položaje. Komandiri četa i vodova nisu prihvatili nerazumne predloge i oštro su komandovali da se neprijatelj odbija ručnim bombama i sasređenom paljbom. Pucnjava se toliko zgusnula da se slila u neravnomerni i zaglušujući eho. Gotovo ogluveli, pretrnuh od ležanja na smrznutoj zemlji, borci su suzbili prvi nalet protivnika znajući da će uslediti nešto žešće i neočekivano. U predviđanjima se nisu prevarili. Komandir voda Lazar Jovanić, borci Adam Erčević, Ivan Lekić, Miroslav Petrović primetili su tenkove u dubini seoske ulice i nisu oklevali da to jave komandirima četa. Pripremljene su protivtenkovske puške i bombe...

Povlačenje bi značilo smrt

Pošto se nije raspolagalo pouzdanim podacima o brojnom stanju i vatrenoj moći neprijateljskih jedinica, a odmah se videlo da imaju nadmoć u oklopu, uznemirenost nije napuštala borce, komandire i političke komesare, pogotovo kad su doznali da bataljoni Četvrte srpske brigade, na svom pravcu nastupanja, nisu uspeali da uđu dublje u vatreni osinjak. Od komandanta brigade Jajčanina zatraženo je da bataljonima dopusti da se povuku ispred nadmoćnijeg napadača.

— To nikako. Povlačenje bi značilo sigurnu smrt! — upozorio je Jajčanin komandante bataljona, objasnivši da gotovo niko ne bi živ umakao preko čistine od stotinak i više metara i stigao u rove na polaznom položaju.

Kad mu je rečeno da se strahuje da neiskusni borci mogu popustiti, komandant brigade je rizikovao život i došao na vatrenu liniju. Njegova odlučnost i lična hrabrost značile su mnogo u odbijanju protivnapada. Borci su se osmelili, postali samopouzdaniji, slušali naređenja iskusnog i u mnogim borbama prekaljenog komandanta. Za kratko vreme su odbijena dva neprijateljska juriša. Osnežena zemlja crnela se od leševa i nije se znalo koliko će napadi trajati. Iz pozadine, birajući manje tučena mesta, komandantu je prišao kurir i zadihan progovorio:

— Druže komandante, zovu te komandant divizije i komandant korpusa!

— Gde su?

— Blizu sela... Čekaju.

Jajčanin je predočio komandantima bataljona da se nipošto ne pome-laju sa dostignute linije i pošao. Čim je izašao na čistinu, usledio je novi napad neprijatelja. Snajperisti su vrebali baš komandanta brigade dok je poguren žurio. Njegovu ruku je posekao tup bol i potpuno je klonula. Drugo zrno je udarilo u komandantov pištolj o opasaču na desnom boku, sevnulo i odbilo se. Iz ranjene ruke je šikljala krv i natapala odeću. Jajčanin se opružio na zemlju, pažljivo osmotrio i primetio da se našao na nišanu neprijateljskog strelca sakrivenog na krovu zgrade koja je nadvišavala kuće na periferiji. Očekivao je nove hite. Oni, međutim, nisu doleteli. Snajperista je, očigledno, promenio mesto i to se moralo iskoristiti. Ranjeni komandant se pridigao i umakao preko čistine.

Peko Dapčević na vatrenoj liniji

Komandant Prvog proleterskog korpusa, generallajtnant Peko Dapčević i komandant Pete krajiške udarne divizije, pukovnik Milutin Morača, sa tornja crkve u Komletincima, sa privremene osmatračnice, pratili su tok borbe i nisu bili zadovoljni njenim razvojem. Smetalo je to što se neprijatelj ne može odbaciti od komunikacije Brčko — Vinkovci i ugroziti dubina njegovog borbenog rasporeda. Stoga je komandant korpusa odlučio da izađe na vatrenu liniju i neposredno se uveri, u razgovoru s komandantima brigada, zašto se ne može napred i šta se može učiniti da ponovljeni napadi u rejonu Otoka i Privlake urode plodom.

Dapčević i Morača išli su preko zamrzlih oranica. Za njima su žurila dvojica kurira. U Otoku je vrilo od pucnjave. Ponekad su zastajkiivali da oslušnu žestinu i pomeranje paljbe. I mogli su zaključiti da se ništa bitnije nije izmenilo. Kad su izašli iz ogoljenog šumarka, bili su sasvim blizu vatrene linije. A pred njima čistina, ravna kao dlan, bez zaklona. Kurir Krsto Bašić se mrštio i nije mu bilo pravo što dvojica komandanata idu smelo i uspravno u pravcu stotina cevi neprijateljskog oružja. A nije se usuđivao da nešto progovori. Ispred njih su prolazila nosila s ranjenicima. Referent saniteta Milica nabrala je obrve videvši dvojicu komandanata i ostala nema. Onda je progovorila više za sebe:

— Tamo je mnogo opasno. Svakog trenu glave lete...

Njeno upozorenje i strepnju Dapčević i Morača nisu čuli i videli. Još više su požurili da uđu u tranšeju. Zaštekali su neprijateljski mitraljezi. Zrna su pljuštala oko komandanata i kurira. Na desetak metara viđeo se rov. A kako mu prići? Moralo se rizikovati i produžiti ispod kiše tanadi. Komandanti su neozleđeni dospeli u rov. Za njima jedan kurir, koji je zadihan progovorio:

— Bašića pokosilo!

— Je li živ? — iznenadi se Morača.

— Doziva upomoć!

Komandant Dapčević i Morača pogledali su iz rova. Bašić se previjao od bolova i zgrčen tražio pomoć. A paljba neprijateljskih mitraljeza nije prestajala i postojala je opasnost da kurira saseku. Stoga je Morača upozorio:

— Priljubi se, Bašiću, uz zemlju! Neko će te izvuci...

— Strpiću se — obeća kurir bolno i izgubljeno.

Paljba mitraljeza prenela se na drugu stranu. Bolničarka je iskoristila kratko zatišje i Bašića donela u rov. Tada se ispostavilo da je teže ranjen u donji deo tela i hitno je otpremljen u bolnicu. U očima komandanta Morače videla se neizmerna tuga kad se rastajao od Bašića koji mu je tri godine bio kurir i pratilac.

Stigao je ranjeni komandant brigade Jajčanin, sa zavojem oko ruke i raportirao komandantu korpusa o teškim borbama u Otoku. Počeli su pristizati, istina oprezno da ostanu neprimećeni od neprijatelja, ostali komandanti brigada da kažu svoja zapažanja. Jajčaninu je predloženo da odmah ode u bolnicu. Odbio je to, objašnjavajući da ne želi da se udalji iz brigade. Ipak je morao u ambulantu u Komletincima i nije se odvojio od jedinice.

Napadi su ponovljeni

Kroz tranšeje, rovove i zaklone, munjevito se pronelo da su komandant korpusa Dapčević i komandant divizije Morača došli na vatrenu liniju, da će verovatno banuti u streljački stroj, tamo gde je najtvrdje... Borcima je postalo još jasnije kakav se značaj pridaje celoj operaciji i brižljivo su se pripremali za nove okršaje.

U borbu su pristizali bataljoni iz rezerve, gotovo na celoj liniji fronta dveju divizija i napadi nisu popuštali. A neprijatelj se žilavo branio i ponekad umeo iznenaditi. Da bi odbranio Otok, Privlaku i druge ugroženije delove odbrane, nemački generali su dovodili nove, dobro izvežbane jedinice i postupno ih ubacivali u bitku.

Na Otok se kidisalo, tako reći danonoćno, sa nekoliko strana, da se slomi ljuto branjeni garnizon i time dobrim delom uzdrma cela neprijateljska odbrana. Delimičan uspeh nije izostao. U izveštaju štaba Dvadeset prve srpske udarne brigade zabeleženo je, između ostalog, i ovo:

»U toku noći, 22. ovog meseca, od strane naših jedinica vršen je napad, kojom se prilikom uspeo upasti u selo i zauzeti 21 zgradu. Ovaj uspeh nije iskorišten usled neprodiranja ostalih jedinica naše divizije u selo, te je ponovnim snažnim kontranapadom neprijatelj naše jedinice odbacio na polazni položaj« ...

U okovima leda

Iz pomenutog izveštaja ne vide se stotine ljudskih drama. Sve se one ne mogu opisati, ali će neke ukazati kako se napredovalo i uzimalo. Svaka četa je imala složen i težak zadatak: da savlada minirani predteren, osvoji rovove i tranšeje i uporno nastupa, bez obzira na gubitke. U tom sklopu Treća četa Trećeg bataljona Dvadeset prve srpske brigade našla se na prostoru kod ciglane i težila dublje u Otok. Dva neprijateljska puškomitraljeza kosila su iz neposredne blizine, uporedo sa pojačanom vatrom iz rovova, da onemoguće prolaz i borce zadrže na nepogodnom zemljištu. Komandir čete Slavko Marić i politički komesar Dragoljub Rodić, zvani Roda, zatražili su pomoć minobacačija da bombarduju mitraljeska gnezda i rovove odakle se pojačavala vatra svih oružja. Minobacačke granate su pronašle ciljeve, neke potpuno raznele i pretvorile u pepeo. To je pripomoglo da se borci lakše nađu u drugoj liniji neprijateljskih rovova i zaklonjeni odahnu od izuzetnih borbenih napora.

Zamenik političkog komesara bataljona Radenko Jovanović Radenac, iskusni proleter, borac od 1941. godine, išao je duž streljačkog stroja, pronalazio članove Partije i Skoja, s njima održavao kratke Sastanke, ne osvrćući se na pljusak kuršuma, sa jednom tačkom dnevnog reda: odbiti protivnapade i ići napred! Svi su to primili bez prigovora potvrdnim klimanjem glava, shvativši da takvo raspoloženje, ličnim primerom, moraju preneti i na ostale.

U rovovima je bilo hladno. Voda je pokrivala njihovo dno, ulivala se u obuće boraca i ledila im stopala. Noge su šljapkale u bljuzgavici, ali to nije moglo ugrijati. I šake su zebile, prsti obamirali od studeni i dobijali beskrvnoplavkastu boju. Zagrevani su prinošenjem ustima i izdisanjem tople pare. Ali zakratko. Nemci su naleteli i studen je časkom zaboravljena. Teško pokretljivi prsti prionuli su za obarače oružja. Borac Stojan Bogdanović osetio je da mu se desni kažiprst, usled studeni, toliko prilepio uz obarač da se bezbolno nije mogao odvojiti. A kad je nanišanio i pritisnuo okidač, pucanj nije odjeknuo. Nešto slično se dogodilo Ranku Glišoviću, Miroslavu Petroviću, Živomiru Mihajloviću, Dobrosavu Stanojeviću, Milanu Stojkoviću kad su sačekivali i nameravali da obaraju vojnike pod šlemovima. Borci su naizmenično zajadali da im oružje otkazuje zbog niske temperature, upitno gledali starešine i čekali njihove predloge.

— Bombe u ruke! I protivniku pod noge! ... — usledila je komanda.

Kad je napad odbijen, zaleđeno oružje držano je pod pazuhom da se telesnom temperaturom ugrije i osposobi za upotrebu. Nemci i ustaše uvideli su da ne mogu mnogo postići direktnim napadom i pribegli su drugom. Podigli su ustave za držanje vode u tranšejama u kojima su ranije boravili. Borci su primetili da voda naglo nadolazi i nisu znali otkuda to. Iz rovova se nije moglo izaći bez opasnosti po život. Snalažljiviji su uglavljivali ašovčiće, letve, daske u sredinu uzanih prokopa da skupljenih nogu, kolenima pod bradom, provedu neko vreme na suvom i manje cvokoću. Voda je brzo narasla gotovo do grudi, u njoj se primećivao led i borci su nestrpljivo očekivali komandu da pođu u napad, da se time izbave iz neprilike i žestoko kidišu. Nemci su, međutim, procenili da je poplava dostigla najviši mogući nivo i silovito se okomili. Neke desetine nisu izdržale pritisak i izašle su na čistinu. Sumrak je pomogao da ostanu neprimećene

i prođu s manje gubitaka. Komandir i politički komesar čete činili su i nemoguće da se protivnik odbije, borcima dovikivali da ne izlaze iz tranšeja i ne okreću nazad. Mnogi su zastali ili pošli napred, u susret plamtećem oružju i bajonetima.

Tri rane komesara Rode

Sudar je poprimio u žestini. Neustrašivost su pokazale Roksanda Serdar i Spasenija Ilić uzimajući neprijateljske vojnike na nišan. Roksanda je gađala iz pištolja i nije promašivala. A stajala je iza naslage cigle i zrna je nisu mogla pronaći. Spasenija je morala ispuštati oružje i ranjenim drugovima ukazivati pomoć. Činila je to spretno, uz reči utehe, ne sluteći da je izložena oružju snajperista. Kad se okrenula, osetila je bol u predelu glave, obnevidela, kratko ostala bez svesti, a kad se povratila pokušala je sama sebi pomoći i nije uspela. Prstima je opipala ranjeno mesto, otkrila ulaznu ranu u predelu slepoočnice, a izlaznu u visini očiju. Krv je šiktala. Spasenija nije mogla oceniti da li je sasvim izgubila vid. U blizini je začula čekićanje strojnice i nečiji hod. S naporom je upitala:

— Ko je to?

— Roda, komesar čete!

— E, komesare, pomози. Oslepela sam! — zavapi devojka.

Iznenadeni Roda pohitao je da pomogne, izvadio zavoj za prvu pomoć i bojažljivo ga počeo polagati devojci preko očiju. Ona je osetila Rodinu nesigurnost, po tome zaključila da je teško ozleđena, ali se hrabro držala i pomagala prilikom previjanja. Komesar Roda se taman spremao da Spaseniju odnese dalje od vatrene linije ali je odjednom pokleknuo. Iz desne noge, u predelu potkolenice, šiknula je krv i presečena vena je izletela iz otvorene rane. Roda je pokušao da kaišem podveže ranjeno mesto, dobio pogodak u drugu nogu i gnevno izustio:

— Osakatiše me, nitkovi!

Zrna su i dalje preteći pljuštala. Roda se odupro o šake, doteturao do tranšeje i uskočio u hladnu vodu da se zakloni. Odmah se snašao, zadržao krvarenje i nameravao zatražiti nosila. Prvo za ranjenu Spaseniju, u polusvesnom stanju, a zatim i za sebe. Nemci i ustaše su baš tada pošli na sve ili ništa. Teško su pristajali da ne otmu izgubljeno. Delom proređeni i promrzli, borci su kratko odolevali i morali odstupiti na polazni položaj.

Četvorica su podmetnula leđa i ponela komesara Rodu. Odmakli su dalje od vatrene linije, ali nisu od dometa kuršuma. Zrno je zakačilo jednog borca i nosila su se iskrenula. Sada su trojica zdravih morala spasavati dvojicu ranjenika. A kuršumi su neprestano zviždali i rovkali mokru zemlju. Desna ruka komesara Rode odjednom se neprirodno trgla i zabolela. On je pogledao rukav bluze i progovorio:

— Opet me raniše. Izmičimo odavde, drugovi, kako znamo i umemo.

Na blatnjavim puteljcima, svuda naokolo, u rovove na polaznom položaju, pristizali su teški i lakši ranjenici, a odatle su hitno otpremani u bolnicu. Među njima se našla i hrabra bolničarka Spasenija Ilić, sa glavom u zavojima, za koju u ratnom izveštaju piše da je pala u borbi, a ona je prebolela teške rane.

Granate su pogodile most

Peta srpska udarna brigada, prilikom napada na Otok, posebno se okomila na železničku prugu južno od naselja i na most na Spačvi. Pomenuti most, inače, bio je više puta meta artiljerijskih oruđa. Đura Đember, komandir Prve baterije pridodate Dvadeset prvoj srpskoj diviziji da podržava brojne i česte napade njenih brigada, jednom prilikom je dobio zadatak da paljbom iz topova razori most preko ravničarske reke i time onemogućiti saobraćaj vozova između Brčkog i Vinkovaca. Četiri oruđa postavljena su u blizini Komletinaca pripremljena za dejstvo. Komandir baterije Đember nije bio zadovoljan uočavanjem cilja i odmah se popeo na toranj komletinačke crkve da osmatra, da pomogne u topografskoj pripremi i korekturi vatre. Visoko drveće smetalo je prilikom osmatranja i zaklanjalo most. Komandir baterije se trudio da što tačnije odredi daljinu i položaj mosta.

Na osmatračnici, u crkvenom tornju našao se i načelnik artiljerije Prvog proleterskog korpusa Aleksandar Gavrilčenko i pomogao u određivanju elemenata za gađanje.

Prve granate eksplodirale su pored nasipa nedaleko od cilja i ostavile uočljive crne kratere. Sledeće su zaredale bliže mostu, pokidale njegove nosače i strovalile ga u reku. Iz Brčkog je naišao neprijateljski voz i morao se vratiti.

Za postignuti uspeh komandir baterije i nekoliko artiljeraca su pohvaljeni. Nemci i ustaše su preduzeli mere da se popravi most i uspostavi železnički saobraćaj. To se opet moralo onemogućiti i borci Pete srpske udarne brigade su pošli u napade.

Bataljoni se uldinjavaju

Borci su nestrpljivo iščekivali da otvore paljbu i krenu. Desetar Propkije Bošković koristio je zatišje da drugovima još jednom objasni kako da ostvare uklinjavanje veštím prebacivanjem od zaklona do zaklona, uz vatrenu podršku, zbunjivanjem protivnika i priređivanjem iznenađenja. Komandanti Prvog i Drugog bataljona sporazumeli su se da naizmeničnim udarima kidaju liniju odbrane južno od sela i napreduju u dubinu. Već u prvom naletu borci Prvog bataljona proterali su Nemce i ustaše s njihovih položaja, Drugom bataljonu omogućili da napreduje, uspostavi vezu sa susednom jedinicom na desnom krilu i sigurnije sačekuje protivnapade. Nemci su zalegli u drugoj liniji rovova, bliže otočkim kućama, umešnije pružali otpor i nisu dali napred.

Kod mosta na Spačvi došlo je do bombaškog dvoboja. Nemci su primorani da napuste busije i umaknu železničkom prugom za Brčko. Potera nije preduzeta i četa boraca je ostavljena da obezbeđuje pravac od Brčkog. Pojačani su napadi bataljona da se skrši uporna odbrana protivnika i nije se mnogo uspeo. Stoga je došlo do izvesne pregrupacije i promene pravca napada. Bataljoni su jurišali na neprijatelja zapadno i severno od železničke stanice, ali nisu postigli znatnije uspehe. Borbe su nastavljene na dostignutim položajima i narednih dana nije bilo hitnijih promena.

U popodnevnim časovima, 23. decembra, formiran je kombinovani bataljon od boraca i rukovodilaca svih jedinica Trideset prve srpske udarne brigade da se uputi iz sela Nijemaca u Otok i upusti u borbu. Ovakav bataljon nastao je usled nedostatka odeće, obuće i automatskog oružja za sve jedinice brigade. Kombinovani bataljon stigao je na prugu Otok — Vrbanja, zauzeo položaj i napao neprijateljski voz. Razvila se žestoka borba i neprijateljski vojnici su pobjegli. A cilj im je bio da oprave most na Spačvi i prugu osposobe za saobraćaj.

Pojačanje neprijatelju, od 200 vojnika i 10 tenkova, pristiglo je iznenada iz Županje. Kod šume Kusare sukobilo se sa jednim eskadronom Prve konjičke brigade. Konjanici su veštirim napadom i manevrom odbili neprijateljsku pešadijsku jedinicu, a tenkovi su prošli napred.

Konjička brigada u neprijateljskoj pozadini

Dobro uvežbana za gonjenje i prodore u neprijateljsku pozadinu, lako pokretljiva u nepovoljnim vremenskim uslovima, Prva konjička brigada, pod komandom Srećka Stojadinovića i Karla Šumana, izvela je više napada, od uvođenja u borbu početkom decembra, postigla niz iznenađenja i pobjeda u teško prohodnim Bosutskim šumama.

Divizion konjanika je doživeo, 6. decembra, vatreno krštenje u Maloj Vašici, u sudaru sa nemačkim vojnicima i ustašama. Neprijatelj je imao dobre zaklone i žestokom vatrom pokušao osujetiti napad konjanika. Komandant diviziona procenio je da je iznenađenje pola uspeha, to predočio komandirima eskadrona i preporučio da obuhvatom zbune i priklješte protivnika. Grupe konjanika su protutnjale da zaobiđu selo i vatrenim kleštima protivniku prekrate odstupnicu. Istovremeno je pojačan napad u čelo neprijateljske odbrane. Konjanici su umešno manevrisali, izbegavali kišu zrna i zašli u dubinu sela. Neprijatelj se grčevito branio i nije prihvatio poziv da položi oružje. Konjanici su postupno neutralisali otporne tačke i obazrivo napredovali. Za vrat su šćepali osmoricu Nemaca i od njih doznali da u selu ima oko 120 vojnika. Sada je bilo lakše usmeriti napad i poći u konačni obračun. Pritisnuti neprijateljski vojnici pokušali su izmigoljiti ispod vatrene udare i umaći u pravcu Ilanaca i Šida. Bezglavo su nasrnuli na delove konjičkog divizionu, neki pokošeni rafalima pali, a više lakše ranjenih iskoristilo je prečice i pobjeglo. Eskadroni nisu nastavili poturu zbog ranije primljenog zadatka — da požure prema Batrovcima i Lipovcu.

Konjičke patrole su izmakle napred, ispitivale teren i tražile neprijatelja. Za njima su galopirali eskadroni, spremni za borbu i savlađivanje neprijateljskih jedinica. Konjanike su predvodili najodvažniji i prekaljeni borci u brojnim bitkama na pređenom ratnom putu. Među njima se našao i Boško Karalić, poznat po junaštvu i brojnim podvizima, umešan i smeo u savlađivanje protivnika i kada su izgledi na pobjedu bili mali.

Eskadroni su zaustavljeni ispred Batrovaca da se bolje obaveste o snazi i namerama neprijatelja. Najsvežiji podaci, dobijeni obaveštajnim kanalima izazvali su malo iznenađenje. Četiri satnije ustaša i manja odeljenja Nemaca, držali su položaje u rejonu Batrovaca i Lipovca. Koristili su prirodnu prepreku, reku Bosut, da zadrže i odbiju konjičke eskadrone. I pored borbene upornosti, ustaše nisu odolele napadu, pogotovu na pravcu gde je

ŠTAB PRVE PROLETERSKE BRIGADE U SREMU DECEMBRA 1944.

OMLADINKE SREMA S PESMOM SU ODLAZILE NA FRONT DA POMOGNU U
UTVRĐIVANJU POLOŽAJA.

KURIRI NA SREMSKOM FRONTU, S RANJENIM KOMANDANTOM BRIGADE, MARTA 1945. GODINE.

U BOLNICI U RUMI

konjanike vodio Boško Karalić i smelo krstario u neprijateljskom borbenom rasporedu. Ustaše je spopala panika. U neredu su počeli odstupati iz sela. Više ih je bacilo oružje i odeveni su skočili u hladni i nadošli Bosut da isplivaju na drugu obalu i odmagle u Komletince i Otok. Neki su pokošeni na obali, a malo ih je preplivalo reku da u obližnje garnizone odnesu zastrašujući glas o tutnju i galopu Konjičke brigade, čije su brojno stanje, iz straha, trostruko uvećali. U okršaju kod Batrovaca i Lipovca zarobljeno je nekoliko ustaša, zaplenjene manje količine oružja i municije.

Poplave u Bosutskim šumama bile su ozbiljna prepreka za naslupanje Konjičke brigade do železničke pruge između Vinkovaca i Brčkog. Jedinice su skelom prelazile u Bosut, ali je to išlo dosta sporo i teško. Zastoj je koristio razbijenim neprijateljskim jedinicama da se brže povuku na sledeću liniju odbrane, reorganizuju i utvrđuju nove položaje. Komandant brigade Srećko Stojadinović i politički komesar Karlo Šuman nisu bili zadovoljni usporenim pokretom, pogotovo kada su procenili da se neće, zbog poplavljenog terena, izbiti u Vrbanju, Gunju i Drenovce, pa su odlučili da se promeni pravac nastupanja. Brigada je krenula preko Ilinaca i Nijemaca i stigla u Komletince. Vremenske prilike nisu dopuštale da se eskadroni upute južno kroz Bosutske šume, da uznemiravaju i tuku protivnika u Soljanima, Strašincima, Jameni, Račinovcima, Drenovcima i Gunji. Pokret je, ipak, usledio, ali u drugom pravcu, da se izbegne učestala i žestoka neprijateljska artiljerijska vatra. Brigada je, naime, prešla u Donje Novo Selo, i tu čekala, do 17. decembra, naređenje za nove zadatke.

Iznenadenje na drumu kod Županje

Žestoke borbe nisu prestajale, naročito u rejonu Otoka i Privlake. Eskadroni Prve konjičke brigade prošli su kroz borbeni raspored Pete srpske udarne brigade i žurili prema Gradištu i Županji.

Na kratkom zastanku, na šumskom putu, komandanti eskadrona upoznali su borce da ih očekuje napad na Gradište i Županju, zatražili da se to izvodi munjevito i unese zabuna u redove neprijatelja.

U Gradištu se našlo 120 ustaša i domobrana i dvadesetak Nemaca koji nisu ni pretpostavljali da ih neko može iznenada napasti. Koristeći prvi sumrak, konjanici su ututnjali u selo, otvorili vatru i upotrebljavali hladno oružje. Preneražene ustaše i Nemci jedva su se pribrali da pruže ozbiljniji otpor. Ulični obračuni trajali su oko jedan sat. Za to vreme neprijatelj je imao 12 mrtvih, 30 ranjenih i 3 zarobljena vojnika.

Doznajući nešto više podataka o brojnoj snazi i rasporedu protivnika, ohrabreni postignutim uspehom, borci jednog eskadrona produžili su prema Županji i obazrivo se kretali kroz neprijateljsku pozadinu.

Na drumu kod Županje našlo se više neprijateljskih jedinica. Neočekivano su zastale da tu prenoće i nisu postavile jača obezbeđenja. Vojnici su glasno razgovarali, pipkajući pretraživali njive, grmlje, prikupljali suvarke i kukuruzne stabljike da potpale vatru i da se ogreju. Oni, očigledno, nisu ni pomišljali da ih neko može iznenaditi na teritoriji koju su potpuno kontrolisali.

Kraj raspaljenih vatara začula se pesma i pominjano Badnje veče. A u blizini, primireni vi mraku, bili su borci Konjičke brigade, ceo eska-

dron, spremni da se stušte na neprijatelja. Neki su nestrpljivo izvukli sablje iz nožnica, njima spretno baratali, uvežbavajući zamahe koji nemilosno seku i obaraju protivnika. Komandant eskadrona zaključio je da su neprijateljski vojnici svečarski raspoloženi, i u priličnoj meri nebudni, da se može postići potpuno iznenađenje i izazvati pravi darmar. Zamisao je izložio komandirima vodova. Brzo su se dogovorili o pravcu i načinu udara. Ili tom trenutku konji su počeli, mimo običaja, rzuckati i strigati ušima. Konjanici su ih tapšali da se smire. Malo je to vredelo. Jedan vranac je toliko zarzao da se to razleglo naokolo, čak do grupe neprijateljskih vojnika koji su, na sreću, pevali iz sveg glasa neku pobožnu pesmu i nisu pridali značaja konjskom rzanju. Verovatno su pomislili da su se uznemirili konji u njihovoj komori. Komandant eskadrona, držeći na uzdi konja koji se propinjao, odsečno je naredio da se krene u napad.

Usledilo je mamuzanje. Ispod konjskih kopita zakrcali su busenci zemlje, a na drumu i kratkotrajne varnice, potkovicama ukresane u mozaiku kamenčića.

Iz kaskanja konji su prešli u galop. Na čelu su bili Jakub Mušić, Đorđe Sudar, Radojica Dobričić i Andrija Jukić. Pažljivo su vrebali i odmeravali razdaljinu do prvih vatara. Tutanj stotina kopita prerastao je u pravu grmljavinu. Neprijateljski vojnici nisu shvatili šta se to munjevito približava. Začudeni su prestali pevati i izbečili oči da pokušaju razaznati čudne siluete u trku. A kad su ošinuti brzom paljbom iz automatskog oružja i dohvaćeni oštricama sabalja, bilo je kasno da se srede i pruže ozbiljniji otpor. Mnogi su pali ili bezglavo zaždili preko njiva da pobegnu u Županju. Konjanici su mnoge sustigli, neke oborili sabljama i žive pohvatali. Zbunjnjen onim što je doživeo, cepteći od straha, jedan neprijateljski oficir je stao na sredinu drumu i ruke držao iznad glave.

— Predajem se, predajem! ... — ponavljao je drhtavim glasom, ne očekujući ništa dobro.

Naleteo je borac Dobričić, zauzdao konja, oficiru prineo sablju pod grlo i podviknuo:

— Okreni leđa! Preda mnom, napred!

Oficir je poslušno, držeći šake na temenu, zakoračio i teško savladivao klecanje u kolenima. Priveden je komandantu eskadrona da se predstavi, da ispriča kojoj jedinici pripada i kakve se snage nalaze u pokretu iz Županje za Vinkovce. Pored toga, on je iskreno, kad se uverio da se s njim korektno postupa, priznao da se nikad u životu nije nagutao više straha. I ostali zarobljenici, njih deseterica, poderane i blatnjave odeće, nemo su gledali i poslušno pošli dalje od bojišta, od zgažene opreme, ugašlih vatrišta i leševa s obe strane drumu na izlazu iz Županje.

U neprijateljskom štabu najpre je nastala nervoza, praćena međusobnim optuživanjem pojedinih oficira, a zatim se preokrenula u želju da se preduzme gonjenje i konjanici sustignu negde u Bosutskim šumama. Potera je organizovana ujutru, pri mestimično gustoj magli i smanjenoj vidljivosti. Neprijateljske kolone su oprezno išle, orijentišući se prema svežim konjskim tragovima.

Eskadron je iznenađen prilikom zastoja na ivici ogolele Bosutske šume. Razvila se borba iz neposredne blizine. Dobro uvežbani konji poslušno su plegli između hrastovih stabala, borcima poslužili za zaklone i omogućili im da potpuno iskoriste vatreno oružje. Tako se odolelo iznenadnom nepri-

jateljskom napadu i postiglo više nego što se očekivalo. Ubijeno je, naime, šest neprijateljskih vojnika, petorica ih je ranjeno, a jedan je zarobljen. Ostali su okrenuli leđa i izmakli u neprovid magle. Samo su njihovi minobacači počeli dejstvovati, minama preoravali prilaze šumi i obarali stabla na njenom rubu. Konjanici su, međutim, izmakli pre najžešćeg bombardovanja. Zašli su duboko u Bosutske šume, stigli u Mikince da se tu odmore, analiziraju protekle napade i da se, poučeni još jednim iskustvom, pripreme za nove okršaje.

Neuspesi bugarskih jedinica

U sklopu zamisli da se savlada neprijateljska linija odbrane od Sotina na Dunavu do Bosutskih šuma i obale Save, da se nastupa dalje, osvoje Vinkovci, Vukovar, Županja, druga veća i manja naselja, čime bi se ugrozile baze i pozadina nemačke grupe armija »E«, čije su jedinice pristizale iz Bosne u Slavoniju, bugarskim pešadijskim divizijama: Trećoj, Osmoj i Jedanaestoj naređeno je da, 22. decembra, preduzmu energičniji napad na neprijatelja u rejonu Sotina, Grabova i Orolika, da time olakšaju jedinicama Prvog proleterskog korpusa koje su, tako reći, danonoćno krvarile ispred železničke pruge Brčko — Vinkovci.

Komandant prve Bugarske armije, u dogovoru sa najbližim saradnicima, doneo je odluku da u napad uputi Treću i Osmu diviziju, potpomognute artiljerijskom i raketnim gardijskim minobacačima »kaćušama« Crvene armije, a da Jedanaestu diviziju zadrži u rezervi, u Šidu i okolini.

Napad je usledio u dogovoreno vreme, uz prethodnu artiljerijsku pripremu i podršku.

Jedinice Treće bugarske divizije, snabdevene dovoljnim količinama municije i dobro naoružane, napale su dobro utvrđenog neprijatelja u Sotinu i na prostoru do železničke stanice Grabovo. Potom su nameravale izbiti u Bršedin.

Jedinice Osme bugarske divizije krenule su u napad na neprijatelja u Oroliku i na prostoru do Grabova, s ciljem da postignu uspeh i produže u Vinkovce.

Na Grabovo je direktno napadao Dvadeset četvrti bugarski puk.

Na celom sektoru napada razvila se žestoka borba. Neprijatelj nije nameravao ustuknuti. Naprotiv, smišljeno je sačekivao streljačke strojeve Bugara i znatno ih proređivao. I pored svega, postignuti su početni uspesi kod Grabova, ali uz osjetne gubitke i bez izgleda da se nešto značajnije može učiniti. U jedinicama se proneo glas da je bolje otići s fronta i Jugoslaviji plaćati ratnu odštetu nego gubiti živote i prolivati krv daleko od Bugarske. Takvom raspoloženju znatno su doprineli i neki oficiri, profašistički raspoloženi, čak i pritajeni agenti neprijatelja, čiji je cilj i bio da demoralizuju deluju i pronose glasove da je fašistička Nemačka nepobediva.

Neuspeli napadi bili su neposredan povod da komandant Prve bugarske armije zatraži od maršala Tolbuhina, komandanta Trećeg ukrajinskog fronta, kome je bio potčinjen, da privremeno obustavi dejstva i preduzme mere za pripremu i izvođenje novih napada. Traženju je udovoljeno, ali novi napadi nisu usledili. Maršal Tolbuhin, naime, u dogovoru s komandantom prvog proleterskog korpusa i najvišim jugoslovenskim i

vojnim rukovodstvom, doneo je odluku da se bugarske jedinice prebace u Mađarsku. Sektor fronta od Sotina do Orolika ponovo su morale preuzeti jedinice Prvog proleterskog korpusa.

Sektor fronta koji je posedala, uglavnom, Osma bugarska divizija, preuzela je Prva proleterska divizija. Peta krajiška udarna divizija zamenila je Treću bugarsku diviziju. Dvadeset prva srpska divizija ostala je u rejonu Nijemaca, Donjeg Novog Sela i Komletinaca i ujedno preuzela položaje Pete krajiške udarne divizije. Jedanaesta krajiška udarna divizija bivakovala je u Ilincima, Maloj Vašici i Tovarniku, osim manjih delova na liniji fronta. Ovom pregrupacijom snaga Prvi proleterski korpus prešao je iz ofanzivnih dejstava u odbranu.

Preuzimanje i posedanje novih položaja iziskivalo je prilično napora da se odbrambene linije i međupoložaji pripreme za odbijanje neprijateljskih napada i koliko-toliko snošljivo bivakovanje boraca. Užurbano su građene mnogobrojne zemunice, protivtenkovski rovovi i ostale prepreke, barikade u naseljima, osmatračnice i postavljene mine ispred prednjeg kraja odbrane. Niske temperature su smetale, usporavale radove, ali su borci i starešine svojski zapeli i početkom januara, uglavnom, dovršili poslove.

Obaveštajci prodaju seno

U vreme ofanzivnih dejstava, manjih čarki ili kratkotrajnih zatišja, duž cele linije fronta vršena su izviđanja i prikupljani obaveštajni podaci o snazi i namerama neprijatelja. Ovakve poduhvate izvodili su najodvažniji i najsnažljiviji.

Obaveštajci su upućivani i dublje u neprijateljsku pozadinu, čak u Vinkovce, prurušeni u seljačka odela i goneći stočnu zapregu. Koliko je hladnokrvnosti i smelosti trebalo da neprijatelj ništa ne posumnja! Kako je to pripremano i izvođeno, doznaćemo iz zapisa o obaveštajcima Branku Mikaću, Marku Bičaniću i Dragoljubu Đogiću.

Bilo je hladno, u Deletovcima se smrзло blato na ulicama. Promicale su pahuljice snega. A nebo se kitilo gromadama sivih oblaka. Pred zgradom u kojoj se nalazio Štab Dvanaeste krajiške brigade našlo se više boraca i rukovodilaca. Vrcale su pošalice. Cupkalo se da se zgreju prozebla stopala. Na vratima se pojavio politički komesar brigade Luka Cvjetičanin, gotovo golobrad mladić, vedra lika, a levu ruku, po navici, zadenuo za opasač. Stao je pored kućnog praga i upitao:

— Dobrovoljci?

— Svi! — istovremeno uzvratilo nekoliko boraca.

— E, mnogo vas, drugovi... Ko zna čitati topografsku kartu, koristiti busolu?

Borci su se zgledali. Neki su slegli ramenima. Nedoumica je kratko potrajala i jedan glas je grmnulo:

— Znam ja, druže komesare!

— A, to si ti, Mikać. Ovamo! ...

Mladi obaveštajac je prišao političkom komesaru. Po navici je oštro pozdravio prinoseći ruku slepoočnici i ostao u stavu mirno.

— Poznaješ li ove drugove? Nisu svi iz Dvanaeste brigade. Neki su, vidim, iz Pete krajiške...

— Poznajem ih, zapravo neke, ko sebe — potvrdi Mikać očekujući šta će dalje biti.

— E, onda odaberi dvojicu... U koje imaš najviše poverenja, u čiju borbenu umešnost, da se nadu u ne znam kako nezavidnoj situaciji, ne sumnjaš.

Mikaću nije bilo lako. Najradije bi poveo celu grupu, ali... Uzdah nije značio i olakšanje. Ipak, morao je odlučiti. Odabrao bi Dragana Dženopoljca, momčinu kao od brega odvaljenog i visokog. A visina je baš zasmetala. Otkrilo se i nešto drugo: Dragan je mnogo kašljao, zbog prehlade. I svašta bi se dogodilo, možda i najgore, kad bi kašalj savladao u času kad se obaveštajci prikrajavaju kroz neprijateljske položaje i zamke. O svemu se, eto, moralo brinuti.

Mikać je odabrao Marka Bičanića i Dragoljuba Đogića. Ostali su bili nezadovoljni i gundali. Politički komesar Cvjetičanin nastojao je da ih smiri obećanjem da će biti prilike da se uskoro istaknu u nekom obaveštajnom poduhvatu.

— Ne crkni magare do zelene trave — prozeblo je izgovorio Duško Matić, najmlađi među dobrovoljcima i odmahnuo rukom.

Obaveštajce je čekalo iznenađenje kad su ušli u veliku i zagrejanu prostoriju. Tu su ih, naime, čekali komandant Jedanaeste krajiške udarne divizije Miloš Šiljegović, komandant Dvanaeste krajiške brigade Mile Vučenović, Mirko Vranić, Mile Davidović i Drago Stevanović.

— Sednite, drugovi — ponudio je Šiljegović.

Mladići su odložili oružje i privukli stolice. Čutke su čekali. Na stolu se nalazila raskriljena topografska karta, išarana crvenim i plavim kružićima i linijama. Komandant divizije, stojeći pored karte, nešto je proračunavao i zamišljen pocupkiavao. U prostranoj sobi je vladala tišina koju je ponekad narušavalo pucketanje vatre u založenoj peći. Šiljegović je ispitivački odmerio dobrovoljce, ostavio topografsku kartu i obratio se najbližim saradnicima:

— Da im kažem šta ih očekuje?

Vučenović, Cvjetičanin, Davidović, Vranić i Stevanović prihvatili su da se odmah počne. A Šiljegović, inače škrt na rečima, pristalica što konciznijeg iskazivanja misli, privuče stolicu, sede uz borce koje je očekivao težak zadatak i neposredno progovori:

— Moraćete u neprijateljsku pozadinu. Da prikupljate podatke. Morate i u Vinkovce. Vrebaće vas mnoge opasnosti. Ukoliko niste spremni, nije kasno da odustanete.

Komandant je ostrim pogledom merio sagovornike. Oni nisu ni trepnuli. Onda je Mikać našao za potrebno da potvrdi kako su odlučni i zinuo:

— Da smo mislili odustati, druže komandante, ne bi se dobrovoljno javili.

— Dobro, drugovi — nasmejao se Šiljegović — razumite da moram upozoriti. Inače, ne sumnjam u vašu odvažnost. I još nešto: u slučaju nekog iznenađenja, kad se nađete u neprijateljskom borbenom rasporedu, vatreno oružje možete upotrebiti u krajnjoj nuždi. Zna li šta to znači?...

— Da se služimo hladnim oružjem — uzvрати Bičanić.

— Samo njime. Da pucnjavom ne biste izazvali uzbunu — objasni komandant divizije.

— A kad ćemo krenuti? ... — uskoči Mikać otkrivši nešto nestrpljivosti.

— Najbolje bi bilo odmah, ali... — komandant Šiljegović pogleda drugove iz štaba divizije i brigade, znajući koliko su obazrivi i za solidnu pripremu pre riskantnih poduhvata.

Njihovi ozbiljni pogledi i ćutanje svedočili su da se ne sme zanemariti ni najmanja sitnica.

— ... Moraćete vežbati, dosta vežbati. Naročito upotrebu hladnog i vatrenog oružja, upotrebu radio-stanice, šifre... čak i nošenje seljačkog ode-la ima značaja. I način govora.

— Pa, to je cela škola. Kad ćemo je završiti? — zabrinu se Đogić.

— Neće obuka ići sporo — preduhitri Mikać. — Dosta znamo, ranije smo naučili i proverili.

— Svakako — prihvati komandant Šiljegović i dodade: — Ako malo više zapnete, brzo ćete završiti. A sada slušajte šta je vaš zadatak. Priku-pićete podatke o neprijatelju u Bošnjacima, Županji, Babinoj Gredi, Andri-jaševcima, Ratkovcima, Mikanovcima, Ivankovu, Markušici, Gobašu, Nuš-taru i Vinkovcima.

— Nije malo — ote se Mikaću. — Kako ćemo to?

— Bilo bi nerazumno da samo idete od uporišta do uporišta. Nepri-jatelj vas može, bez obzira što ste prurušeni u seljake, otkriti i glave ne biste izvukli. U slučaju da vas Nemci i ustaše opkole, podsećam ako drugog izlaza nema, poslednjim metkom i bombom sebe... Jasno?

— Sasvim, druže komandante! — potvrdi Mikać.

— Dobićete vezu, ugovorene znake i ostalo, da se lakše snadete, uo-stalom o tome ćete posle, kad izvršite prethodne pripreme...

Uvežbavanje u oponašanju seljaka, pozdrava, naglasaka u izgovoru, na-ročito lokalnih izraza, išlo je nešto teže, ali spretnosti u rukovanju oružjem i bombama nije nedostajalo. Obaveštajci su naprezali umne i fizičke spo-sobnosti da se što pre osposobe i krenu na zadatak. Marko Bičanić se po-sebno isticao u oponašanju narodnih običaja u selima oko Vinkovaca, u pe-vušenju slavonskih poskočica, a Đogić i Mikać u nanošenju udaraca iz ne-posredne blizine, hladnim oružjem i zavaravanju tragova.

Odlazak preko vatrene linije

Nad ravnicom se rasplasila magla i studen. A trojica obaveštajaca polažu zakletvu da će istrajati u poduhvatu. Oni uglas završavaju da živi neće pasti neprijatelju u ruke. Komandant brigade Vučenović, posle sveča-nog čina, pozva ih u drugu prostoriju, za trpezu neuobičajeno bogatu u ratnim prilikama. Za istim stolom bili su Drago Stevanović, Luka Cvjeti-čanin, Mile Davidović, Mirko Vranić, Ljuban Šević i drugi rukovodioci. Na-šlo se i čašica pića. Komandant brigade je nazdravio, obaveštajcima pože-leo uspeh i upozorio da opreznost nikad ne smetnu s uma. Svi su se, po-tom, prihvatili kašika. Razgovaralo se preko zalogaja, smišljale pošalice na račun obaveštajaca. One su izazivale smeh, ali i strepnju. Mikać je is-pustio kašiku, zamišljen oborio pogled na seljačko odelo koje mu nije bilo potaman, pa su ga drugovi i zbog toga zadirkivali. Nameravao ih je zamo-

liti da razgovor skrenu na nešto drugo, a komandant Vučenović ga preduhitri:

- Večeraš, Branko. Kod Švaba nećeš naći doručak.
- Nešto mi se ne jede.
- Od straha? — pecnu Cvjetičanin.
- Od svega pomalo. A najviše mi smetaju šale na naš račun — priznade Mikać iskreno, skrećući pogled na Bičanića i Đogića.
- A što te to ljuti? — začudi se Đogić.
- Ne znam.
- Nervi ti nisu baš najbolje. Nije kasno da odustaneš.
- Šta si rekao? ... Ne bih taman da će glava odleteti, čim koraknem na neprijateljsku liniju — zasikta Mikać.
- Sve će proći kako želite, kako se dovijete i snadete — počeo ga Cvjetičanin smirivati i preporučiti da se nervoza potpuno zaboravi.
- Lozinka je »Soko 40«. To ćemo, znači, reći čoveku bez ruke, Franji, ako ga sretnemo na Kurjakovića salašu, pet kilometara od Vinkovaca.
- Tamo vas čekaju borci, otprilike jedno ojačano odeljenje, iz sastava jedinica Šestog slavonskog korpusa. Oni će vam mnogo pomoći — ohrabri ih Mile Davidović, iskusni obaveštajac. — Daće vam radio-stanicu. Evo šifre za uspostavljanje veze s našom radio-stanicom. Ona se ne može lako upamtiti, druže Branko — nasmeja se Mile. — I lakše je poneti šifru nego celu radio-stanicu. Upisano je i vreme kad se morate javljati. Nosite li aspirina? — priseti se Davidović.
- Poneli smo — uzvratila Mikać. — A juče si, čini mi se, rekao da će nas drug bez ruke slati u Vinkovce, kod neke apotekarice.
- Tako je dogovoreno.
- Apotekarica ima aspirina i drugih lekova.
- Do nje treba stići! — našali se Mile. — Aj, srećno, drugovi! — uzviknu on, a ostali prihvatiliše i pridodali da obaveštajcima požele da uspeju.

Dvesta metara na stomaku

Odavno se smračilo. Tišinu ledene večeri naruši poneki mitraljeski rafal, tutanj granate za uznemiravanje ili potmuli puščani pucanj. Obaveštajci su oprezno prilazili neprijateljskim rovovima i bunkerima i potpuno se sasredili da ih neopaženi prođu. Negde levo i desno, u nebu se rascveta svetleća raketa. Mikać se tada priljubi uz zemlju, osluškujući i procenjujući. Slično učiniše Đogić i Bičanić. Iz močvarnog zemljišta donekle isušenog hladnoćom, isparava se sumaglica. Pramenčići smetaju Mikaću, čije prodorne ženice pretražuju svaki pedalj zemlje kuda namerava koraknuti. U ruci je držao baterijsku lampu, sa crvenim, zelenim i žutim staklima, koja su se mogla tako podesiti da se dobije slabo uočljivo svetlo.

Na rubu zaleđene jaružice Mikać se spotakao i opružio koliko je dug i širok. Iza njega se našao Bičanić i šapatom upitao:

- Jesi li se udario?
- Ništa mi nije.
- Da produžimo?

— Moraćemo. Ali odavde na stomaku. Jedno dvesta metara — šapuće Mikać drugovima. — Do propusta ispod železničke pruge Brčko — Vinkovci. ..

— Jesi li siguran da je propust baš tamo? — diže Đogić glavu pokušavajući se orijentisati.

— Dobro idemo. Zaleđena jaruga, znam, ulazi pravo u propust ispod pruge. Tamo voda otiče, kad nema leda. Iznad propusta, u strmini pružnog nasipa, nalaze se neprijateljski bunker. Kad zađemo za leda, lakše ćemo...

— Hm, ko zna? — piskutnu Bičanić.

Mikać se prvi otisnuo po ledenoj kori. Laktovima se spretno odupirao i lako klizio. Odjednom se našao ispred crnog grotla betonskog oluka, pritisnutog nasipom pruge. Opipao je ledeni rub. S nasipa je reznuo pucanj. Obaveštajci su pretrnuli od iznenađenja i iščekivali. Iz obližnjeg bunkera su doprli potmul glasovi. Mikaću, Bičaniću i Đogiću činilo se da izviru odnekud iz dubine zemlje. Neprijateljski vojnici, očigledno, nisu spavali i ponekad, po navici, pucanjima su ublažavali sopstveni strah.

— Da se provlačimo — pozva Mikać drugove. — Ja ću prvi.

— Da se ne zaglavimo. Je li to dovoljno široko? — proverava Bičanić.

— Možemo se provući — šapuće Mikać verujući da je dobro procenio.

— Da nas Nemci ne sačekaju s onu stranu, na izlazu? — pribojava se Đogić.

— Nisu ljudi da se mrznu — uzvratu Mikać i utonu u crno grotlo betona.

Nije se osećao najprijatnije. Smetala mu je teskoba i hladnoća. Glavu nije mogao okrenuti da vidi gde su Bičanić i Đogić. Samo je čuo strugutanje njihove odeće na ledenoj podlozi. Na izlazu iz oluka Mikać je pažljivo osmotrio da ne dobije iznenadni udarac i napunjeno oružje pružio napred. U tom trenutku nasip je počeo podrhtavati. Mikać je unezveren ustuknuo, Đogića gurnuo u propust i tiho objasnio.

— Nailazi voz!

— Dobro nam se, bome, ne piše — dočeka Bičanić, prilepljen uz Đogića.

— Ne misliš da će voz zastati, baš ovde...

— Svašta se može dogoditi. Više ne znam šta je iznenađenje, a šta je normalno u ovom našem poslu.

Nasip se više uzdrma. U betonskom oluku nešto zapucketa.

— Da se ovo ne strovali? — pipnu Bičanić okruglinu betona. — Žive nas može zatrpiti.

— Ni govora. Drugog se pribojavam — otkri Đogić.

— Čega? — dočeka Bičanić.

— Da će Švabe zaviriti...

— Ne mislimo na najgore — predoči Mikać ocenjujući da je voz sasvim blizu.

Nasip je prosto brujao od podrhtavanja. Mikać nije izdržao da oprezno ne izviru i oceni šta to nailazi, kratko ostao miran i procedio:

— Oklopnjak! Na čeličnim vagonima top do topa!

— Zato zemlja drhti. Od tereta — dočeka Đogić.

Voz je otutnjao, ali je ostalo nešto opasno: neprijateljski vojnici u bunkerima rasanili su se i češće otvarali vatru iz pušaka i puškomitraljeza.

Obaveštajci su morali sačekati da pucnjava umukne. U propustu, na ledu i promaji, bilo je teško izdržati, u seljačkom odelu, bez opasnosti od smrzanja. Mikać je drugovima predložio da strpljivo trljaju prozeble prste ruku, da neprestano pokreću prste nogu i tako se brane od nesnosne hladnoće. Mikaća muči i drugo: da li će na vreme stići do cilja? Zabrinutost ne kazuje drugovima da ih ne bi više oneraspoložio. Samo se potrbuške izvlači iz propusta, gleda, levo i desno. Iz obližnjih bunkera više ne žiškaju plamici oružja. Napred se vidi, u obrisu neba, ogolclo drveće. Mikać oce- ni da je ono pogodno za zaklon i drugovima daje znak da krenu, od pruge i bunkera udaljavali su se puzeći. Zemlja svuda nije bila potpuno stvrdla i blato se lepilo na vezeno narodno odelo obaveštajaca. Bičaniću je to smetalo i primeti:

— Baš je šteta što ćemo odela upropastiti.

— O čemu ti... Preče su naše glave i izvršenje zadatka — uzvрати Mikać.

— Žao mi je odela, eto — odmahnu Bičanić kad udoše u šumicu ogolelih stabala.

Časak su zastali da odahnu, da se bolje orijentišu. Mikać je izvukao topografsku kartu, busolu, baterijsku lampu. Mlazom skrivenog svetla oda- brao je zaravan leda, na njemu razvio kartu, busolom je podesio kako treba i odredio stojnu tačku. Pri tome je promrsio:

— Malo smo skrenuli u levo. Ispravićemo to.

— A koliko nam je ostalo do salaša? ... upita Đogić.

— Pa, dobra dva sata hoda. Ako ne doživimo nešto nepredviđeno.

— Požurimo, onda...

Oprezno su nastavili. Ponekad su zastajkiivali i osluškivali. Ništa su- mnjivo nisu otkrili. Bili su i raspoloženiiji, zagrejaniji od dužeg i napornog pešačenja. Bičaniću je došlo da se našali i Mikaću je šapnuo:

— Kad bih sad legao u perinu i topli krevet, odmah bih zaspao.

— Ja bih zaspao i na golom podu — dočeka Mikać.

Đogić je koračao metar-dva iza njih i glasnije dobacio:

— Šta šaparite? Dok gledam ovog Marka Bičanića, ovako ulepljenog blatom, nešto mi na pamet pade da bih s njim mogao proći sve neprija- teljske garnizone... Još da mu lepkom zalepim oči, neprijateljski vojnici i građani mislili bi da brinem o slepcu i milostinja ne bi izostala.

Mikać prasnu u smeh. Ni Bičanić se nije uzdržao od smeha, ali je smišljao da na peckanje odgovori istom merom. U takvom raspoloženju su prilazili cilju.

Sa čovekom bez ruke

Obaveštajci su u svanuće stigli do Kurjakovića salaša. U proređenoj magli videli su siluetu izdužene zgrade i merkali kako da joj priđu. Mikać je smatrao da moraju biti obazrivi s oružjem skrivenim pod ogrtačima dok se ne uspostavi veza. Đogić i Bičanić pripremili su i ručne **bombe** da ih, u slučaju nekog iznenađenja, brzo aktiviraju.

— Ko će prvi... da pokuca na prozor? — upita Mikać.

— Ja ću — pristade Đogić.

— Samo oprezno. Mi ćemo te štititi — obeća Mikać.

Đogić je brzo prišao prozoru. Kad je nameravao pokucati, odnekud nasrnuše psi i zamalo mu ne pokidaše pantalone. On ih pokuša odbiti, ali mu ne pođe za rukom. Utom se otvoriše vrata i zagrmе:

— Ko je to?

— Ja sam — neodređeno Đogić izusti, odmah se priseti i upita: — Je li brat Franjo kod kuće?

— Baš je ustao — usledio je odgovor.

— Mogu li do njega?

— Čeknite da upitam.

Vrata su bila otvorena. Psi su se primirili nedaleko od praga i suzdržanim režanjem pretili da opet nasrnu. Pogotovo ako ih domaćin naputi. On ih, vrativši se vratima, opomenu da ostanu mirni, a Đogiću pokaza da uđe unutra. Bičanić i Makać ostali su napolju, zaklonjeni iza drveta i naprezali sluh da razaznaju razgovor iza otvorenih vrata.

Đogić je primetio da Franjo nema ruku, odmah mu je laknulo i izgovori lozinku: »Soko 40«. Mikać i Bičanin su čuli da je veza uspostavljena i očekivali da budu pozvani unutra. Izašao je Đogić i progovorio:

— Sve je u redu, drugovi. Izvolite unutra!

Mikać je prvi ušao. Predstavio se Franji i njegovoj ženi koja je ćutke stajala.

— Ne izgledate zavidno — primeti Franjo. — Koliko dugo putujete?

— Celu noć. Dosta smo umorni.

— Vidi se to — dočeka Franjo i upita: — Imate li još nešto osim lozinke?

Branko Mikać izvadi pismo iz nedara i pruži Franji. Jednom rukom on spremno obujmi koverat, prstom ga raspori i razvi ispisani papir. Brzo je pročitao da se umoljava da obaveštajcima izađe u susret, da im pomogne u prikupljanju podataka o rasporedu i snazi neprijatelja u pozadini Sremskog fronta, o pokretu i namerama. Onda je papir presavio, ugurao ga u džep i progovorio:

— Videćemo šta se može učiniti. Verovatno dosta, drugovi, ako sami zapnete, ako ste hrabri.

Franjo je očigledno proveravao raspoloženje sagovornika, koliko su rešeni da rizikuju i glave stave u torbu. Stoga je objasnio:

— Mi smo ovde privremeno. A neprijatelj uvek može naleteti. Prikupljamo podatke i šaljemo Štabu Šestog slavonskog korpusa. Nešto smo pomogli i upućivanjem podataka drugovima na Sremskom frontu. Vi ćete sada više učiniti.

Domaćica je donela topli čaj. Obaveštajci su srkotali, Franjo je otišao u sporednu prostoriju, otud izneo tri vojničke uniforme i predložio:

— Presvucite se, drugovi. Sklonite blatnjavu narodnu nošnju da se opere i dotera. Trebaće vam mnogo u narednim poduhvatima.

— Kako ćemo mi to? — zapita Đogić.

— Kako, pitaš? Snalažljivo. Samo tako — klimnu Franjo glavom.

— Opet mi nije jasno — priznade Đogić.

— Obaveštajni posao, moj druže, postane sasvim jasan, znaš li kada?...

— Tek kad se završi — uskoči Mikać.

Đogić više ne pozele da raspituje i uzdišući dohvati šolju sa čajem.

Nešto kasnije u kuću je ušlo dvadesetak boraca, naoružanih automatskim oružjem, koji su bili pod Franjinom komandom. Oni su se upoznali s obaveštajcima i dobili zadatak da ih obezbeđuju dok se dobro ne odmore. Uspostavljena je i radio-veza s jedinicom koja je uputila obaveštajce i javljeno da su oni srećno stigli.

Franjo, Mikać, Đogić i Bičanić uveče su razradili detaljan plan prikupljanja podataka o neprijatelju.

Na tri strane

Pokazalo se najprihvatljivijim da obaveštajci istovremeno krenu na tri strane da prikupljaju podatke i izviđaju.

Dragan Đogić, s deset naoružanih boraca, dobio je zadatak da pređe prugu Beograd — Zagreb, da prokrstari u rejonu Gaboša i Markušice i dozna koliko je tamo neprijateljskih tenkovskih i artiljerijskih jedinica. Odlazak u pomenuta mesta, zbog otkrivenosti zemljišta i pojačanih neprijateljskih parola, nije bio nimalo jednostavan. Đogić je to znao, ali ništa drugo nije progovorio osim da je spreman da krene.

Pre polaska, Mikać je naglasio Đogiću da je osnovno da se dobro označe ciljevi, naročito mesta gde je grupisana artiljerija i tenkovi da ih avioni, leteći iz pravca Sremskog fronta mogu lako pronaći, zasuti bombama i mitraljeskim rafalima. Tek tada Đogiću je postalo sasvim jasno zašto je prošao liniju fronta i zašto mora nastaviti dalje.

Marko Bičanić i Branko Mikać imali su rizičniji posao. Oni su, naime odeveni u seljačku odeću, s opancima na nogama, uz pomoć meštana, morali ići u Vinkovce, iz dva pravca, drumom od Privlake i pored groblja, da prikupljaju dragocene podatke i uspostave vezu s apotekarkom Stojkom i njenim bratom Vladom.

Franji se učinilo da dvojica obaveštajaca, iz razumljivih razloga, strepe od narednog poduhvata. Stoga je smatrao da neće biti zgorega da ponovi ono što su znali: da nastupa Badnji dan i Božić, a ubrzo i Nova godina, da pretpraznična atmosfera otupljuje budnost neprijatelja.

— Njima je potrebno — redao je Franjo — drva za loženje. Prosto se grabe za probranije namirnice. A kad nanjuše rakiju, kajmak i slaninu, sve drugo zaborave.

— Ne verujem da su svi takvi — zamaha Mikać glavom — Ali, uzdam se u se i u svoje kljuse. Nadmudriću ih, valjda. Sta ti, Marko, misliš? — drmnu on zamišljenog druga.

— Mislim kako ću se vratiti iz toga vražijeg osinjaka.

Franjo se priseti da još nešto nije rekao i preporučiti:

— Iz grada morate izaći za videla. Čim se snoća neprijateljski vojnici stavljaju ježeve od bodljikave žice na drum i nikome ne dozvoljavaju da uđe ili izađe iz grada.

— Eto, moraćemo žuriti, navrat-nanos završavati poslove. Zimski dan je dosta kratak.

— Zato se rano mora poći. Da osvanete na ulazu u Vinkovce.

Obaveštajci u zaprežnim kolima

Franjo se potrudio da se obaveštajci tako preruše da niko ne posumnja da nisu seljaci iz okoline Vinkovaca. Nabavio je dvojica zaprežna kola, odabrao simpatizere i pomagače narodnooslobodilačkog pokreta da se pridruže obaveštajcima. Donekle je izmenjen i plan nastupanja. U kola namenjena obaveštajcu Bičaniću, legla je starija i bolešljiva žena, da otputuje na lekarski pregled u Vinkovce. Našao se i prerušeni borac, iz jedinice na tom terenu, da tera upregnute konje. On se jednostavno predstavio kao Đuro Šumar i o sebi ništa više nije želeo reći. A Bičanić i nije bio ljubopitljiv.

U Mikačeva kola sela je oštroumna meštanka Katica, da tera volove. U kolima se našlo nešto drva za ogrev, rakije i životnih namirnica.

Franjo se prisetio na samom polasku, da bi dobro bilo da se u oboja kola ubaci i nekoliko naramaka sena.

— Što će nam to? — začudi se Bičanić.

— Da izdalje izgleda tako da idete da pazarite. Seno se dosta traži.

— Dobro, da natovarimo — pomirio se Mikać.

U njegova kola uneto je više naramaka, a u Bičanićeva toliko da se stavi oko bolesnice da joj bude toplije.

Na vreme se krenulo. Svaka zaprega je išla svojim pravcem. Mikać je nešto ranije stigao na ulaz u grad. Šljapkao je pored kola, opanci su mu spadali, a seljačko odelo, mestimično poderano, nije mu najbolje stajalo. To mu je davalo izgled namučena i bezazlena domaćina koji, sa ženom, tera drva i namirnice da ih proda i za dobijeni novac nabavi neku kućnu potrepštinu. Stražari, nemački vojnik i ustaša, preprečili su put zaprezi. Držeći oružje na gotovs, Mikać je osetio nelagodnu jezu i mahinalno rukom pošao prema skrivenom pištolju. Onda se setio da to ne bi mnogo vredelo, osim časne smrti, da je mudrost i zavaravanje osnovno, pa je, dižući ruku u znak pozdrava, grmnuo:

— Spremni! ...

Ustaša je sastavio pete i otpozdravio:

— Za dom! ...

Nemački vojnik je leđeno pratio ceremonijal, a šlem mu je skrivao čelo. Ustaša je po navici pitao:

— šta to vozite?

— Nešto drva za ogrev, krompira. Ima i prismake, kajmaka i rakije — zareda Katica dok je Mikać obujmio direk kola i više se pogružio.

— Hoćemo našem svetu da pomognemo, kolika možemo, da lepše provede blagdanske dane — nastavila je Katica, ali ustašu nije zanimalo njeino ispovedanje i pohlepno je uživio u zavežljaj s kajmakom i korpu s flašama rakije. Mikać je shvatio da mu nešto treba ponuditi, pa će prepreka na putu odmah biti sklonjena u stranu da kola prođu. Dograbio je flašu rakije i lonče kajmaka, i pružio ih ustaši:

— Uzmite, od srca dajemo. Moja domaćica i ja — ponudi Mikać.

— Dajemo. Uzmite — ponuka i Katica.

Ustaša pogleda nemačkog vojnika. Glava pod šlemom klimnu u znak odobravanja. Ustaša primi ponuđeno, i uz pomoć nemačkog stražara skloni prepreku. Katica potera volove, a Mikać nastavi da šljapka pored prednjeg točka, pazeći da ne izgubi opanke koji su omekšali na raskvašenom

putu i postali preveliki. Kad odmakoste od stražara, Mikać zadovoljnije pogleda Katicu i reče:

— Jednu srno prepreku savladali.

— Sad srno u mišolovci — opomenu Katica, znajući da je svaki novi korak veoma rizičan.

— Verujem da će biti dobro i požurimo. I daj mi flašu da malo gucnem, da se zagrejem.

Na drugoj strani

Iz pravca Privlake stigli su Marko Bičanić, Đuro Šumar i bolesna starica. Zapregu su zaustavili kod stražarske kućice i prepreke na ulazu u grad. Bičanić je dosta skrušeno stao pred stražare i prozborio:

— Hvaljen Isus, gospodo!

— I Marija — neujednačeno ustaše uzvратиše, a jedan se priseti da to nije po vojničkom propisu i odmah se obrecnu:

— Kakav Isus ovde! . . . Pozdravite kako je predviđeno!

Bičanić se uznemiren trže i zinu:

— Spremni!

Ustaše mu uzvратиše i jedan zapita:

— Ko to leži u kolima?

— Naša majka. Iznenada se razbolela. Vozimo je lekaru.

— A šta imate u tome senu? — ne skriva ustaša da se plaši podvale.

— Nešto za prodaju. Nije mnogo. Evo, i ovo. . .

Šumar je izvadio politru rakijske, nešto sira, to tutnuo ustaši i više nije bilo problema da prođu.

Bičanić je kasnije Šumaru rekao da nikad ne bi poverovao, da mu je neko pričao, da su ustaše tako podmitljive.

— Eh, svi su oni, moj druškane, od zla oca i od gore majke — oceni šumar. — Na svašta su svikli i ništa im nije da čeljade zakolju, ubiju, opljačkaju, zlikovci, evo. . .

Obaveštajci su prisebni i dobro se snalaze

Mikać je koračajući razgledao okolinu. U blizini drumu, do njegovog spoja s ulicom, nije bilo rovova i neprijateljskih vojnika. Nekoliko bunkera, sivih u vlažnom danu, džidžilo se pored Spačve, s kraja okićeno kristalima leda. U ulici je bilo drukčije. Trotoarom su prolazili vojnici, s puškama o ramenu, i nekuda žurili. Naišla je i četa nemaca, ali sredinom ulice. Mikaću i Katici nije preostalo drugo nego da uzmu povodac za volove i kola skrenu u stranu dok nemačka jedinica ne protutnji ka izlazu iz grada. Nemci su prošli marševskim korakom, blatnjave obuče i zgužvanih šinjela. Po tome se dalo zaključiti da se ne odmaraju u kasarni, da drže položaje negde u okolini grada. Mikaću se činilo da to može biti i neki poterni vod, za specijalnu upotrebu.

Kod gradskog groblja Mikać je primetio više nemačkih vojnika, prišao povocu da volovi uspire i počeo brojati. U pamet mu se urezala brojka od 60 vojnika koji su išli tamo-amo, a neki zamahivali alatima. Mikać je

pomislio da kopaju rovove, ali se brzo uverio da sahranjuju mrtve, done-sene najverovatnije s linije Sreinskog fronta. Bilo je više kovčega, naredanih jedan uz drugi. Oko grobljanske ograde motali su se civili i gledali šta se radi. Niko od vojnika nije tražio da se udalje. Mikaća je to ohrabrilo da zaustavi volove, da se približi ogradi i umeša među civile. Odećom se razlikovao od njihove, ali ona nije bila neobična i retka u ovom kraju. Mikaća nisu mnogo interesovali mrtvački sanduci. Otkrio je nešto drugo: habubički divizion, prilično maskiran. Topovske cevi bile su ukošene prema istoku. Mikać se potrudio da dobro zapamti raspored artiljerijskih oruđa da to što tačnije saopšti obaveštajcima Prvog proleterskog korpusa, Davidoviću i Vučkoviću, preko radio-stanice.

Katica je ostala u kolima, ponekad se pridizala i gledala šta se radi u groblju. Osećala je hladnoću i malo je nedostajalo da Branka pozove da produže dalje. On je, međutim, znao da se mora žuriti i bez poziva je došao. Caknuli su volove i lagano se udaljili.

— E, šta sve nećemo videti — otkri Mikać da je iznenađen prizorima.

Naišli su pored zgrade u kojoj se nalazio nemački štab. Iznad ulaza se njihala zastava sa kukastim krstom. Nešto dalje, u istoj ulici, vijorila se ustaška zastava. Mikać je lako odgonetnuo da se tu nalazi njihov štab. Primetio je po natpisima na ulazu, u kojim su zgradama razna nadležstva. Da bi bolje zapamtio njihove položaje, a takođe i mesto štabova neprijateljskih jedinica, Mikać je odbrojao zgrade od prvog ugla i kasnije mu nije bilo teško da na topografskoj karti krupnije razmere tačno označi značajne ciljeve.

Stigli su pred apoteku. Mikaća je kopkala radoznalost i želja da se što pre sretne sa Stojkom, apotekarkom, i njenim bratom Vladom, za koga mu je rečeno da je ranije otišao sa salaša u Vinkovce da posvršava značajne poslove. Prišao je ulazu u apoteku i zagalamio:

— Gospodo, dovezli smo drva!

Stojka je razumela lozinku i odgovorila:

— Istovarite drva u dvorište. Posle u moj stan... Ulazi se otud iz dvorišta... Da vam platim.

Mikać je brzo istovarilo drva, Stojka je završila izdavanje lekova na recepte i došla u stan. Tu se našao i njen brat Vlado. Mikaća su prijateljski ugstili, a potom se prešlo na sređivanje podataka o neprijatelju. Stojka i Vlado su potvrdili da je Mikać tačno odredio sedište štabova neprijateljskih jedinica i nadležstava. Oni su, međutim, imali dosta podataka o neprijateljskim jedinicama i njihovom razmeštaju u Vinkovcima i okolini. Sve je to Mikać sredio, očekujući da se Marko Bičanić i Đuro Šumar pojave. Prema ranijem dogovoru, pred apotekom da, tobože, starici uzmu lekove, na recept dobijen u bolnici. Oni su inače kasnili i Mikaću je to bilo dovoljno da pomisli da im se nešto neprijatno dogodilo. Neprijatnosti se oslobodio u trenutku kad je zaprega zastala ispred apoteke. Od kola se odvojio Bičanić i pošao ka ulazu u apoteku. Stojka mu je otišla u susret i dovela ga u stan. Mikać je odmah upitao:

— Kako je? ...

— Bilo je gnjavaže — othuknu Marko — kad je starica ušla kod lekara. No, sve se dobro završilo i video sam štošta. Bolnica je puna ranjenika. Dovlače pojačanja i upućuju u pravcu Sremskog fronta, na prostor između Sotina i Otoka. A više prema Otoku...

— Dobro, Marko, nemoj sada podnositi izveštaj. Sve ćemo srediti kad stignemo na salaš, kad sretnemo i Đogića. Tada ćemo imati potpun pregled i pomoću radio-stanice drugovima javiti.

Stojka i Vlado su ispratili obaveštajce da iz grada iziđu pre zatvaranja prepreke na drumu. Vlado je, uz to, obećao da će se pobrinuti da prikupi još podataka i da ih donese na salaš.

Podaci su poslani

Uveče su dvojica obaveštajaca i njihovi pratilci stigli na salaš. Franjo je izašao da čuje kako su prošli i koliko su uspeli. Mikać je zatražio da se pripremi radio-stanica da se podaci pošalju u ruke obaveštajcima Prvog proletarskog korpusa, čim stigne Đogić i pokaže šta je uradio. A njega nikako nema. Mikać se pribojavao da Đogić i naoružana desetina iz njegove pratnje, možda, nisu došli u neku bezizlaznu situaciju. Pretpostavke ne kazuje Franji, ali se njih dvojica i ćutke razumeju. A nešto se mora saopštiti u zakazano vreme, preko radio-stanice. Mikać odlučuje da izdiktira ono čime raspolaže, da na kraju napomene da će sledeći put poslati i dopunu podataka da se dobije celovitiji uvid u raspored neprijateljskih jedinica i objekata.

Radio-veza nije lako uspostavljena. Bilo je nekih smetnji i Mikać je mislio da su akumulatori oslabili i da radio-stanica nema dovoljan napon struje. Na pamet mu nije palo da nemački radisti mogu svojom tehnikom izazvati neke smetnje.

Đogić je stigao sutradan, pi'ed samu noć. Bio je umoran, ali se osmehivao. Po tome se dalo zaključiti da se nije vratio praznih šaka.

— Gde si se zadržao? — upita Mikać.

— U lov. . . Na podatke. Ima ih dosta.

Ispričao je pojedinosti o izbegavanju sukoba s neprijateljskim grupama i patrolama i kuda se krstarilo. Najzanimljivije je, svakako, bilo otkriće nekoliko divizionara artiljerije u Nuštaru i velikog skladišta ratnog materijala i municije u blizini Markušice, na obali Vuke. Podaci su brižljivo sređeni za nekoliko časova i pomoću radio-stanice upućeni obaveštajnom centru Prvog proletarskog korpusa. Mikać je istovremeno zatražio uputstva šta dalje da radi. Najpre je stigla čestitka od obaveštajaca Davidovića i Vučkovića i upozorenje da se Mikać i drugovi čuvaju, da ostanu na salašu i čekaju novo uputstvo.

Avioni pronalaze ciljeve

Na osnovu prikupljenih obaveštajnih podataka, planirani su naleti aviona i bombardovanje neprijatelja u Vinkovcima i okolini. U vreme božićnih praznika, kad su neprijateljski vojnici nameravali da se duže vesele, naleteli su avioni s petokrakama, u brišućem letu birali ciljeve i ispuštali bombe. Zemlja je uzastopno podrhtavala od tutnja eksplozija. Kod vinkovačkog groblja uništena je baterija teških topova. Bombama su pogođene zgrade nemačkog i ustaškog štaba. Razoreno je više koloseka na železničkoj stanici i uništena kompozicija puna vojnika. Najveći tutanj usledio je prilikom bombardovanja skladišta na obali Vuke. Avioni su potom, leteći sas-

vim nisko, bombama zasuli artiljerijske divizione kod Nuštara i mitraljeskom vatrom kosili uspaničene vojnike i oficire koji su teško mogli naći zaklone.

Mikać, Bičanić i Đogić takođe Franjo i njegovi borci, ushićeni su izletali iz tople prostorije da posmatraju nalete i kruženje aviona. Bombe su ponekad tako snažno tutnjale da se obaveštajcima činilo da nijedna zgrada, u neprijateljskom garnizonu, neće ostati čitava.

Kad su avioni odleteli, Mikać se prisetio da bi dobro bilo da se proveri kakvu su pustoš načinili.

Imamo vremena za to — predloži Franjo da se ništa ne rizikuje i ne žuri. — Ponovo će, mislim, avioni doleteti da tuku.

Njegovo se obistinilo. I sutradan su avioni doletali, izručivali smrtonosne toware na železničku slanicu, na okolne komunikacije, mitraljirali i neoštećeni odlazili nazad.

Nemci su procenili da avioni nisu slučajno pronašli najznačajnije ciljeve, da neko dostavlja podatke. Odmah se posumnjalo da se to čini uz pomoć radio-stanice. I preduzeli su naređeno da je otkriju.

IJ pipcima goniometra

Nemci su goniometrom vrebali da otkriju tačan položaj partizanske radio-stanice. Njihov štab je najpre odredio da njihove radio-stanice jedno vreme umuknu. I dogodilo se uskoro da otkriju da na salašu, ili u njegovoj neposrednoj blizini, postoji radio-stanica. Pošli su u napad. Njihov streljački stroj video se izdaleka. Franjini borci su javili da se opasnost približava i da se salaš napusti. Obaveštajcima nije bilo prijavljeno takvo saznanje. Samo su se zgledali i očekivali da Franjo izusti kuda da krenu. On je primetio šta ih muči i utešno proslavio:

— Nije nam prvi put da Nemci nalete. Po pravilu izbegavamo borbu i sklanjamo se, drugovi, na sigurna mesta.

— A što izbegavate borbu? — ote se Đogiću.

— Nismo ovamo došli da se upuštamo u okršaje. Naš je posao izviđanje i prikupljanje podataka za potrebe jedinica Šestog slavonskog korpusa.

— Ostavi se nepotrebnih objašnjenja. Kuda ćemo? Da nas Nemci ne primete? — upita Mikać.

— U baze u blizini. Tamo nas ne bi otkrili da zemlju duboko preoru.

Nemački vojnici su došli na salaš. Zavirili su u svaki kutak, sve ispreturali i ništa sumnjivo nisu našli.

Iz udaljene baze, kroz jednu pukotinu, Mikać i Bičanić dobro su videli šta se dešava. Njima se činilo da će nemački vojnici zapaliti zgradu, da će u požaru izgoriti i radio-stanica, sakrivena u dobro zamaskiranom udubljenju u zidu. Obaveštajci se tada ne bi mogli javiti i dobiti uputstva šta dalje da čine. Požar, na sreću, nije buknuo. A vojnici su uveče otišli praznih ruku.

Obaveštajci su izašli iz skloništa. Od Franje su zatražili da se svuda oko salaša postave jače straže.

— Samo mirno spavajte i ništa ne brinite. Bezrukog Franju i njegove borce neprijatelj neće iznenaditi — dočeka on.

PETI SLOVENACKI BATALJON PRVE KRAJIŠKE BRIGADE U POKRETU IZ SIDA U TOVARNIK. DECEMBRA 1944.

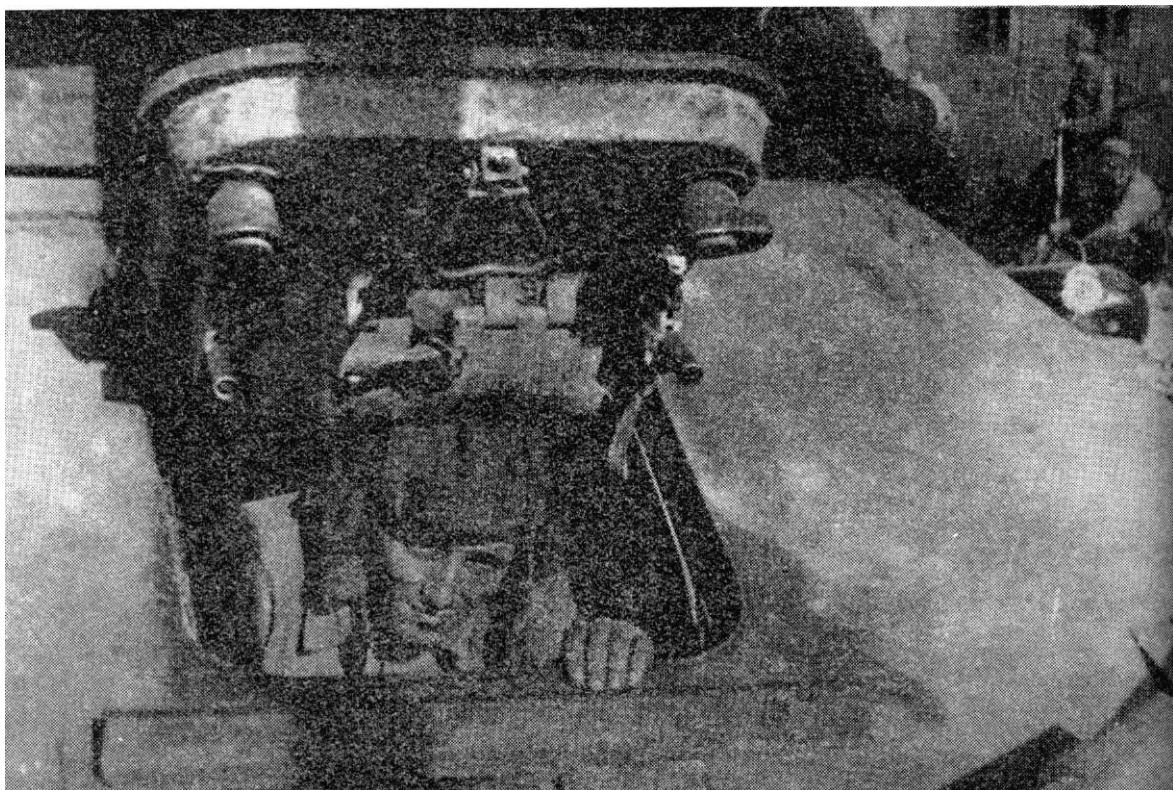
PUSKOMITRALJEZAC NA POLOŽAJU KOD MIKLUŠEVCA

PRVA KONJIČKA BRIGADA NA SREMSKOM FRONTU

TENKISTI UOČI PROBOJA SREMSKOG FRONTA, 11. APRILA 1945.

Lov u pokretu

Obaveštajcima je javljeno da napuste salaš i krenu nazad. Mikae, Bičanić i Đogić ostavili su seljačka odela, obukli nove uniforme, dobijene od boraca na tome terenu, pritegli oružje i nameravali poći. Oproštaj s Franjom i sa ostalim borcima bio je dirljiv i srdačan. Svi su želeli da obaveštajce ponovo vide u svojoj sredini, da im opet pomažu u značajnom poduhvatu. Mikać je obećao da će se ubrzo vratiti, ali sa jedinicom koja će osloboditi Vinkovce i okolinu i produžiti da goni neprijatelja, dok ga konačno ne uništi.

— E, kad je tako — umeša se Franjo — moram se pobrinuti da živi i zdravi odete u svoju jedinicu. Daću vam najboljeg vodiča. Đuru Šumara. On zna svaku stazu odavde do kraja Bosutskih šuma.

Odabran je najkraći put za povratak. Zaleđeno močvarno zemljište, usled iznenadne visoke temperature, svuda je bilo prohodno. Jedinu opasnost predstavljale su neprijateljske patrole ili jedinice u pokretu. Mikać i drugovi znali su to i obazrivo koračali. Nedaleko od Babine Grede primećivali su česnaest neprijateljskih vojnika i uzeli ih na nišan automatskog oružja. Mikać je upozorio drugove da ne otvaraju vatru.

— A što? — pobuni se Đogić.

— Pozvaćemo ih, drugar, da polože oružje. Ukoliko budu oklevali, pokosićemo ih.

— Hoćemo li uspeti? — zapita se Bičanić.

Nemački vojnici nisu ništa primećivali. Išli su zbijeni jedan uz drugoga i glasno razgovarali. Mikać je odredio dokle će ih pustiti i grmnuo:

— Halt!

Nemci su zapanjeno stali. Digli su ruke i čekali. Đogić je skočio iz zaklona, pokupio njihovo oružje i opasače.

— Mnogo ih... Šta ćemo s njima? — zabrinuo se Đuro Šumar.

— Vodićemo ih u naš štab Šumare! Samo, tebe ne možemo pustiti da se vratiš svojim.

— E, zbog ovakvog ulova вреди i ostati. Da vam pomognem — reče Šumar, zadovoljan i raspoložen.

Šesnaest zarobljenih Nemaca postrojeno je i poterano u obližnju šumu. Nije im bilo priyateno i ćutke su se zgledali. Njihov podoficir se usudio da upita:

— Kuda nas vodite?

— U ropstvo, burazeru — uzvрати Mikać i dodade: — Plašiš se nešto?...

Podoficir je počeo zamuckivati i nije sakrio da se plaši streljanja.

— A, tu smo! — graknu Mikać. — Misliš da borci Narodnooslobodilačke vojske ubijaju zarobljenike? Ne činimo to. Ako je neko od vas krivac, odgovaraće pred našim sudom...

Zarobljenicima pridika nije pomogla da budu spokojni. Stalno su se osvrćali i očigledno priželjkivali da naiđe neka njihova jedinica da ih oslobodi. Od toga, međutim, nije bilo ništa i morali su dublje u šumu.

Spustila se noć. Mraz je opako grizao. Mikać je naredio da se umorna grupa zaustavi. Upalio je džepnu lampu, razvio topografsku kartu i uzeo busolu da se orijentiše. U tome mu je pomogao Bičanić, a Šumar i Đogić su primorali zarobljenike da se zgrupe i cupkaju ispred napunjenog oružja.

Do cilja je bilo prilično daleko. Moralo se kretati po azimutu. A to je značilo — prilično sporo. Mikać je sakrio zabrinutost, ali nije zadržao uzdah. Tek sada je trezvno razmišljao koliko je realno da šesnaest zarobljenika provede kroz neprijateljsku borbenu liniju, između bunkera, rovova i preko dobro čuvane željezničke pruge. Zabrinutost nije poverio drugovima. Tražio je izlaz iz nepritike i prisetio se jedino mogućeg: da promeni pravac kretanja, da zaokoliši Vrbanju i ode više prema Savi. Zašto? Tamo nije bilo gusto načičkanih neprijateljskih rovova i bunkera. Nemci su, naime, ranije kod Gunje, minirali nasip koji je štitio od poplava. Voda se razlila i potopila ogromno prostranstvo Bosutskih šuma. Sada je zima stezala i Mikać je pretpostavio da se voda zaledila i da se nesmetano može proći kroz nedovoljno kontrolisani predeo. O tome se konsultovao s Bičanićem i Đogićem. Obojica su prihvatila da se ide prema Lipovcu.

Umor i nesanica mučili su obaveštajce. Ni zarobljenici nisu izgledali zavidno. Vukli su noge, prilično se pogurili i smanjili zbog hladnoće. Mikać nije bio raspoložen da se češće zastajkuje. Požurivao je ostale da što pre izbiju u Lipovac.

Premoreni i gladni, obaveštajci su osvanuli ispred ušorenog sela. Nije im bilo teško da odgonetnu da se nalaze na drumu za Vrbanju.

— Tamo nećemo. Glave ne bi izneli — napomenu Mikać. — Produžićemo u Morović. Verujem da ćemo srećno proći.

Đogić je škiljio u prošek šume, u nasip i odjednom zinuo:

— Nazad, u šumu! Neko dolazi!

Bičanić, Mikać i Šumar opomenuli su zarobljenike da ustuknu, da privilegnu za hrastova stabla.

— Ko to može biti? — upita se Mikać, ne mogavši razaznati nešto pogurene prilike.

— Naši su — umeša se Đogić.

— Mogli bi biti — javi se Šumar. — Ako ih zarobimo.

— Dosta nam je zarobljenika — othuknu Bičanić.

— Oružje na gotovs i nišanite — opomenu Mikać drugove da se pripreme za obračun, u trenutku kad prepoznade neprijateljsku patrolu.

— Biće bolje da vatru ne otvaramo — predoči Šumar.

— Nećemo... Ako ne budemo morali — složi se Mikać.

Neprijateljski vojnici su odjednom zastali, osmatrali okolinu, ali nisu primetili obaveštajce kojima je zastajao dah, a kažiprsti dodirivali obarače oružja. Zarobljenici su primireni iščekivali. Izgledali su unekoliko ravnodušno, bez vidnijih znakova straha. Mikaću se nije svidelo njihovo netremično gledanje u zaostalu patrolu i šapatom ih je opomenuo da gledaju na suprotnu stranu. Neprijateljskoj patroli, očigledno, nije se išlo dalje. Verovatno se plašila iznenađenja. Vojnici su okrenuli leđa i otišli nazad.

Izviđači i zarobljenici stigli su u Morović. Na ulazu u selo obaveštajce su prepoznali borci Dvadeset prve srpske divizije, srdačno ih dočekali, uveli u toplu prostoriju i ponudili ih hranom. Mikać se odmah interesovao kako će dalje, u štab Jedanaeste divizije, da predaju zarobljenike i izveste da je zadatak u potpunosti izvršen. Pronađene su konjske zaprege. Zaro-

bljenici su strpani u dvojna kola, a izviđači su seli u treća. Konji su poterali kasom, nasipom koji je služio kao put.

U štabu Jedanaeste divizije, komandant Miloš Šiljegović je čestitao izviđačima i istakao da su njihovi podaci o neprijatelju od velikog značaja. A Stevo Biljetina, obavestajni oficir, preuzeo je zarobljenike da ih ispituje i dobija nove podatke.

Nešto kasnije obavestajci Branko Mikać, Marko Bičanić i Dragan Đogić odlikovani su za uspešno izveden poduhvat u pozadini Sremskog fronta.

Novogodišnje iznenađenje

Novu, 1945. godinu, borci i rukovodioci brigada, u rovovima Srema, skromno su dočekali i proslavili. Iz pozadine, iz oslobođenih gradova i sela, stiglo je hiljade poklon-paketa i podeljeno borcima.

Novogodišnja noć nije prošla bez manjih čarki i pripucavanja. U okolini Otoka i Privlake povremeno se javlja i artiljerija. Granate za uznemiravanje, ipak, nisu izazvale veću uzbunu.

Ispred Opatovca, na prilazu Sotinu, grupa boraca, sa vodnikom Srećkom Aleksićem, neopažena se povukla kroz neprijateljski raspored i pokušala uloviti »živi jezik«. Borci su išli četvoronoške gotovo dva kilometra i zastali ispred jedne zgrade čiji su prozori bili osvetljeni. Iznutra se čuo smeh i bučan razgovor nemačkih vojnika. Stražar se nigde nije primećivao; Vodnik Aleksić je šapnuo borcima da se ne miču i pošao da proviri unutra. S oružjem na gotovs, nižući stopu po stopu, ramenom je dotakao zid pored spoljnog prozorskog rama i zaustavio dah. U tom času se ugasilo svetlo. A u blizini, iznad krovova sotinskih kuća, zatreperila je svetleća raketa. Na belo podlozi borci su se dobro videli. Uplašeni da ih neprijatelj može primetiti zaronili su u sneg. A vodnik je ostao pored zida, osluškivao i procenio da olako neće zgrabiti »živi jezik«, da bi ga još teže odveo iz neprijateljskog osinjaka. Kad su nemački vojnici završili čestitanja, uvereni da mogu pobediti, upalili su svetlo i gromoglasno zapevali. Vodnik Aleksić se dvoumio šta da uradi. Unutra nije mogao upasti, u pratnji boraca, bez velikog rizika. Bombama je mogao načiniti pravi darmar i uzmaknuti. Dok se neprijatelj sabere i oceni odakle je napad izveden, grupa bi se, računao je vodnik, nekako izvukla iz smrtonosnih klešta. Njegovo razmišljanje prekrati škripa vrata. Na pragu se pojavila široka silueta, zateturala u sneg, jedva održala ravnotežu, kladeći se ustuknula, oslonac našla u zidu i glasno zevajući, zaplićući jezikom i nogama, pošla prozoru. Vodnik Srećko pripremio se da skoči, a mnogo mu je smetalo što drugove ne može pozvati da pomognu. Pijani nemački vojnik, raskopčane bluze, željan svežine, prosto je usrkivao vazduh, ne primećujući ko vreba iz blizine. Kad se gotovo naslonio na vodnika, nemački vojnik se našao u čvrstom zagrljaju i nije shvatio šta se događa. Nešto je mrmljao na svom jeziku, bez jačeg opiranja, i mlatarao nogama. Vodniku su priskočili borci i »živi jezik« povelili da izmaknu poteri. Neprimećeni su prošli između nemačkih rovova, u prvoj liniji, zatrpanih snegom i sada nekoliko otrežnjenog nemačkog vojnika predali komandantu bataljona, kome je to, kako je rekao, bila najlepša novogodišnja čestitka.

Čestitke i paketi

Intendanti, kuvari, kuriri Pete krajiške udarne kozarske brigade imali su pune ruke posla i užurbano su delili i raznosili pakete i čestitke. Iz pozadine su, zapravo, pristizale stotine poklon-paketa i novogodišnjih čestitki, s jedinstvenom adresom: »Nepoznatom borcu Pete krajiške« ... Čestitke i paketi deljeni su po četama i vodovima. U njima je bilo raznovrsne hrane, slatkiša, čak i poneka flaša pića. Dvadesetogodišnji pomoćnik Milorad Vukmirović našao je u paketu, sa skromnim poklonom, sitnim slovima ispisanu čestitku:

»Dragi i nepoznati druže.

Dok sam ovo spremala, neprestano sam mislila koga će obradovati, da li će obradovati? Sama sam i nemam bogzna šta u kući. Moja su braća negde u Sandžaku, isto se bore protiv neprijatelja. Njihovu adresu ne znam. Možda će isto tako primiti novogodišnji dar od nečije sestre, majke...

Dragi i nepoznati druže, ako poželiš da se zahvališ devojci koja danonoćno radi u pozadini, u fabrici odeće, evo i moje adrese« ...

Devojka se čitko potpisala i primaocu čestitke poželela da se pobeđnički vrati u Beograd. Te noći Vukmirović se zamislio, pažljivo presavio pismo i stavio ga u džep bluze. Potom se prisetio novogodišnje noći 1941. godine u rodnom selu Čelebincima pod Kozarom, kad su njegovi zemljaci verovali da rata neće biti. Sećanja su živo navirala i razbila mu san. Gotovo celu noć proveo je pored založene peći, slušajući njeno pucketanje, a i dumbaranje topova negde na liniji fronta. Ujutru je neispavan, gazeći celac, poveo četu u Ilince, dalje od zvižduka zrna, u nadi da će se odmoriti. Predah, međutim, nije dugo trajao.

šapat u rovovima

Borci i rukovodioci Četvrte srpske udarne brigade dočekali su Novu 1945. godinu na položaju, u rovovima ispred Komletinaca, a neki i u seoskim kućama. Kad je nastupila ponoć, Živan Stanišić, delegat voda, obazrivo je išao iz rova u rov i drugovima Borivoju Nedeljkoviću, Milutinu Njegiću, Radoslavu Pešiću, Jozefu Jeseničkom, Milosavu Gajiću, Radenku Kojiću i drugima čestitao novogodišnji praznik i poželeo skori završetak borbi. I politički komesari bataljona Ivan Oraj i Kuzman Nikolić obišli su borce i novogodišnja čestitanja nisu izostala. Iskreno se, naime, želelo da se pobeđa što pre izvojuje i jedinice izađu iz ravničarskog predela, iz rovova i zemunika u koje, čim malo otopli, šikljaju podzemne vode i vlaga grize do kostiju. A sutradan, u narušenom miru snežne beline, u čete su raspoređivani novi borci tek pristigli iz pozadine, da završe kratku obuku i odu u prvu borbenu liniju.

U jedinicama Pete srpske udarne brigade, zadržanim u divizijskoj rezervi u Donjem Novom Selu, bilo je nešto življe i veseliije. Borci su iskoristili predah, pripremili bolju večeru, a i pošalica nije nedostajalo. Pored toplih peći započinjana je, iz početka tiha pesma, čije su reči obično podsećale na rodni kraj, devojkicu, da bi u pretponoćnim časovima postala glasnija. Ponegde se čula frulica, harmonika i borci su zaigrali kolo. Uz veselje se zaboravljalo ono neprijatno iz žestokih borbi u rejonu Otoka i Bosutskih

šuma. U takvom raspoloženju, ipak, nije se smelo zaboraviti na budnost. Na prilazima selu postavljene su ojačane straže, a parole upućivane u pravcu Bosutskih šuma da preduhitre bilo kakvo iznenađenje. I na tom delu neprijatelj je mirovao i nije se upuštao u riskantnije poduhvate. Pripremao se zapravo, za nešto ozbiljnije, u priličnoj tajnosti, što će ubrzo i uslediti na celom frontu Dvadeset prve srpske udarne divizije.

Formiranje armija

Vrhovni komandant NOV i POJ, maršal Josip broz Tito, 1. januara 1945. godine, izdao je naredbu da se formiraju Prva, Druga i Treća armija, čime se omogućava efikasnije komandovanje i bolje sadejstvo u cilju likvidacije nemačke grupacije na Sremskom frontu, zapravo u zahvatu Save, Dunava i Drave.

Za komandanta Prve armije, angažovane u borbama u Sremu, postavljen je generallajtnant Peko Dapčević, a u njen sastav su ušle: Prva proleterska divizija, pod komandom generalmajora Vase Jovanovića, Peta krajiška udarna divizija, čiji je komandant bio generalmajor Milutin Morača, Šesta lička proleterska divizija »Nikola Tesla«, pod komandom generalmajora Đoke Jovanića, Jedanaesta krajiška udarna divizija, s komandantom pukovnikom Milošem Šiljegovićem, Dvadeset prva srpska udarna divizija, pod komandom generalmajora Miloja Milojevića i Prva konjička brigada, čiji je komandant Srećko Stojadinović. Zadatak Prve armije bio je: ofanzivno dejstvo i izbijanje na liniju od Save i Drave, u visini Strizivojne, Đakova i Osijeka.

Neprijatelj je preduzimao značajne vojničke mere da se održi u Sremu i neutrališe dejstva jedinica Prve armije, a takođe i krilnih armija: Druge armije u severoistočnoj Bosni i Treće u Podravini. Nemačka Vrhovna komanda izdala je direktivu, krajem decembra 1944. godine, Komandi jugoistoka da stabilizuje front u severoistočnom delu Jugoslavije, bez obzira na žrtve u ljudstvu i materijalu. Pomenutom direktivom, u stvari, dat je zadatak Komandi jugoistoka i Grupi armija »E« da likvidiraju mostobran Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kod Virovitice i uspostave čvrstu vezu sa desnim krilom 2. nemačke tenkovske armije u Mađarskoj, da odbace Prvu armiju u Sremu od linije Sotin, Čakovci, Berak, Orolik, Otok, Spačva i izbiju u visinu Šida, gde je linija fronta između Dunava i Save kraća, povoljniji uslovi za smeštaj i vođenje borbi zimi. Predviđeni su, takođe, smeli napadi na Drugu armiju u istočnoj Bosni da nemačke snage ponovo ovladaju srednjim tokom Drine i obezbede čvrst naslon na sopstvenu odbranu u Sremu. Za realizovanje ovako zamišljene direktive bile su potrebne nove snage i oružje. Stoga je Komanda jugoistoka, krajem decembra 1944, a i početkom januara 1945. godine, upućivala nove i dobro naoružane jedinice u Srem.

Iz rejona Bijeljine upućena je 7. SS nemačka divizija, a iz Sarajeva ojačane 22, 41, i 297. nemačka divizija. Na Sremski front je stigao, početkom januara 1945. godine, Štab 91. nemačkog armijskog korpusa da komanduje snagama u pozadini, na istočnom sektoru Virovitičkog mostobrana.

Na prostoru Sremskog fronta i u njegovoj pozadini, posle odlaska 118. nemačke lovačke divizije u Mađarsku, našlo se osam dobro uvežbanih,

iskusnih nemačkih divizija, dve ustaško-domohranske divizije, nekoliko raznih borbenih grupa i samostalnih bataljona. Pored toga, iz doline Drine i dalje su postepeno pristizale nemačke jedinice i, prema potrebi, uvedene u borbu u Sremu.

Dramatično jutro za Dvadeset prvu srpsku diviziju

Privremeno zatišje poremećeno je 3. januara 1945. godine, oko 3 časa ujutru. Nemci i njihovi pomagači, naime, isplanirali su i preduzeli munjeviti obuhvatni napada i udar u čelo jedinica Dvadeset prve srpske udarne divizije da ih uklešte u rejon Otoka, Komletinaca, Donjeg Novog Sela, Nijemaca i u laktu reke Bosuta.

Najpre je zagrmela artiljerija, granate su pijućući zasipale jedinice na položaju, doletale u Komletince, gde su se nalazili štabovi brigada, raznosile krovove zgrada, sevajući preoravale ulice i bašte, na snežnoj podlozi Ostavljale crna udubljenja i neprijatan miris sagorelog baruta. Artiljerijska paljba trajala je gotovo čitav sat. Nemci su to vešto iskoristili, a i slabo obezbeđeni prostor na levom krilu Dvadeset prve srpske divizije, požurili, uz podršku tenkova, da joj dođu za leđa i prekrate odstupnicu od Otoka, Donjeg Novog Sela i Komletinaca. Oni su primenili taktiku iznenadnog napada novim snagama, na uskom odseku fronta, u stvari udar klinom, da duboko prodru i stvore pometnju. Kako su u tome uspeali? Nedovoljno kontrolisani i obezbeđeni prostor na levom krilu borbenog rasporeda Dvadeset prve divizije bilo je močvarno i neprohodno zemljište, pravo živo blato koje se, zbog naglog zahlađenja, toliko smrзло i postalo prohodno, čak i za tenkove. Takva mogućnost bila je, očigledno, zanemarena i nebudnost je skupo plaćena. Kad su Nemci iznenada i munjevito nasrnuli, bilo je kasno da se organizuje čvrsta odbrana i pređe u protivnapad. Nemački generali su želeli da se oslobode pritiska na železničku prugu između Brčkog i Vinkovaca i da je osposobe za saobraćaj, posle gotovo jednomesečnog prekida.

Pod neposrednom komandom štaba 34. nemačkog armijskog korpusa, napad su izveli borbeni grupa »Birgermajster« i 14. puk 7. SS divizije, ojačani tenkovima.

Već u prvim časovima borba je poprimila dramatičan i tragičan tok. Žestinu napada najpre su osetili borci Dvadeset prve srpske brigade, na položaju bliže Bosutskim šumama. Potpomognute tenkovima, brojno nadmoćnije i bolje naoružane, maskirane belim odelima, nemačke jedinice izvršile su silovit napad, slomile otpor boraca na levom krilu, s južne strane zaobišle Komletince i žurile da ovladaju drumom za selo Nijemce. Komandant Dvadeset prve srpske brigade Ljubomir Jajčanin Beli, ranjen nekoliko dana ranije u napadu na Otok, nije hteo u bolnicu nego se lečio u ambulanti u Komletincima, instinktom iskusnog ratnika naslutio je i procenio da napad neprijatelja poprima šire razmere i odmah je odlučio da se uputi na položaj. Istovremeno je rekao upravniku ambulante da bi dobro bilo da se ranjenici izvlače i upućuju u pozadinu. A potom je, sa zavojem preko nezaceljenih rana, uzjahao konja i blago ga poterao da izbije južnije od sela.

U vatrenoj potkovici

Iza poslednjih kuća, u osvit dana, komandant Jajčanin primetio je pogurene bele prilike, jedva prepoznatljive u dubokom snegu, da prolaze pored sela i hitaju napred.

— To su Nemci — šapnuo je sebi. — Naši borci, osim izviđača, nemaju bele ogrtače. Nemci žure da nas uhvate u vatrenu potkovicu.

A iza Komletinaca, na širem prostoru, dobovali su puškomitraljezi, puške, grominjele ručne bombe i granate. Paljba je svedočila da se borci Dvadeset prve, Četvrte i Pete srpske brigade povlače i daju žestok otpor. Svi se, međutim, nisu mogli povući. Neki su bili i na položaju ispred Otoka. Komandant Jajčanin je čuo i buku tenkovskih motora iz pravca odakle su najmanje očekivani, od Bosutskih šuma i močvarnih predela. Borba se vodila i kod Đurđevića stana, na položajima ispred Otoka. Jajčanin je uvideo da može naleteti na neprijateljske vojnike, ako se uputi na položaj prema Bosutskim šumama, pa je pošao u pravcu Bosuta i jedva umakao iz vatrene potkovice.

Napad je pojačavan s čela i granate nisu prestajale doletati i dumbarati u Komletincima. Neke su pogodile i zgradu u kojoj se našao štab Četvrte srpske brigade. Komandant i politički komesar brigade uspostavili su vezu s komandantima bataljona na položaju, Božom Perovićem i Mio-dragom Jovanovićem Rasincem, i dobili obaveštenja da Nemci preduzimaju napad za napadom, da napreduju svojim desnim krilom, kroz položaje Dvadeset prve srpske brigade. Situacija se, očigledno, pogoršavala i za bataljone koji su odoljevali na položaju ispred Otoka i neprijatelja nisu puštali u Komletince. Komandant Adamović se konsultovao s političkim komesarom Marinom kako da se organizuje sadejstvo s Petom srpskom brigadom i bataljoni iz rezerve uvedu u borbu. U tom času pred štabom su se pojavili komandir čete Matić i nekoliko usplahirenih boraca. Komandir je objasnio da su to preživeli borci njegove čete, da pripadaju Dvadeset prvoj brigadi koja je potisnuta s položaja, da Nemci primenjuju udar vatre klincima i napreduju. Saznalo se, takođe, da su protivtenkovski topovi uništeni u prvom naletu i da je to omogućilo nemačkim tenkovima da smeliye idu napred. A brigada se povlačila prema Gospodskim njivama i pružala otpor.

O nepovoljnoj situaciji obavešten je i štab Dvadeset prve srpske divizije, koji se nalazio u selu Nijemcima. Usledilo je naređenje da četvrta i Trideset prva srpska brigada brane, i to po cenu najvećih žrtava, sopstvene položaje koje su Nemci napadali nešto manjim snagama i potpomognute sa četiri tenka. Peta srpska brigada koja se, inače, nalazila u divizijskoj rezervi u Donjem Novom Selu, upućena je u protivnapad pored Bosutskih šuma, s tim da njena dva bataljona izbiju do Topolovića i Đurđevića stana.

Neuspela seča vatreneog klina

Moralo se brzo reagovati, zauzimati nove položaje i prelaziti u napade. Komandant Prvog bataljona Četvrte srpske brigade Gojko Injac i politički komesar Kuzman Nikolić, prvoborci, odmereni i stalozeni u najkritičnijim trenucima, upozorili su komandire četa da neprijatelj namerava i u Komletince, najverovatnije s južne strane, i da to treba sprečiti. Trče-

čim korakom borci su stigli u južni deo sela i zauzeli busije. Treći bataljon, s komandantom Rakom Simićem i političkim komesarom Ivanom Orozom, zaposeo je jugoistočnu stranu sela da odbije neprijateljski napad s leđa Drugom i četvrtom bataljonu na položaju ispred Otoka, i ostalim jedinicama u Komletincima i okolini. Komandant brigade Adamović i politički komesar Bogićević u pratnji kurira, među kojima se hrabrošću i snalažljivošću izdvajao Miloš Todorović, uputili su se prema jedinicama na položaju kod Otoka. U to vreme u Komletincima je zavladała prilična nervoza, pogotovo u pozadinskim jedinicama, koje su dobijale naređenje da se sprema za pokret, a nešto kasnije da ostanu na svojim mestima. I neprijateljska artiljerija je stalno bombardovala. Odjednom se proneo glas da je uhvaćen nemački obaveštajac, sa radio-stanicom, u nekoj kući u selu, odakle je slao podatke o svemu što se dešava i artiljeriji pomogao da pronalazi prave ciljeve. Borcima je unekoliko laknulo, postali su smireniji, pomislili da ih granate neće zasipati, ali se to nije dogodilo. Naprotiv, iz časa u čas, situacija će postajati sve kritičnija...

U protivnapadu prema Đurđevića stanu upućen je jedan bataljon Trideset prve srpske brigade. Komandant brigade Miodrag Nešić Keša i politički komesar Momčilo Vučenović naglasili su, izdajući naređenje za protivnapad, da je neophodno preseći vatreni klin i time zaustaviti prodor neprijateljskih jedinica. Slično naređenje izdali su komandant Pete srpske brigade Teodosije Parezanović i njegov zamenik Jovo Miljević i politički komesar Dimitrije Paligorić. Oni su, naime uputili Treći i Četvrti bataljon, ojačane jednom četom Drugog bataljona, da kidaju neprijateljski klin i slabe pritisak u leđa jedinicama Dvadeset prve srpske divizije.

Treći bataljon, na čelu s komandantom i političkim komesarom, gazeći dubok sneg i gotovo klizeći preko ledom okovanog močvarnog zemljišta, našao se licem u lice s nemačkim vojnicima kod kote 90 i otvorio žestoku vatru. Puškomitraljezac Boško Bogdanović nanišanio je u grupu maskiranih vojnika i prižmirio na levo oko. Nekoliko kratkih rafala proredilo je neprijateljsku grupu, prosto je zbunilo i primoralo da uzmiče, sasređenom puškomitraljeskom i puščanom vatrom, na celoj liniji napada bataljona, neprijateljski vojnici su proterani iz snežnih zaklona. U borbenom zanosu Mića Ivković, delegat voda, odšrafljujući ručnu bombu, drugovima je doviknuo da ne posustaju u gonjenju kad su načeli neprijateljski vatreni klin. A taj klin, znatno ojačan, duboko pozadi izbijao je na drum Komletinci — Nijemci, razdvajao se u smrtonosne rakije, jedne izduživao da postanu obruč, a druge zarivao preko osneženih polja da izađu na obalu Bosuta. Stoga su lisedili protivudari i na kotu 90. Streljački stroj Nemaca pomagali su i tenkovi. Obojeni belo, oni su teže primećivani i precizno su tukli iz mitraljeza i topova. Tenkovi su istovremeno stremili u Donje Novo Selo i na drum za selo Nijemce. U žestokom sudaru isticali su se borci Radisav Jelenić, Milutin Petrović, Vladimir Nešić, Miodrag Trajković, Boško Vidojević i Velimir Živanović. I pored ogorčenog otpora, Treći bataljon nije mogao odoljeti protivnapadu čeličnih grdosija i odbraniti krvlju osvojenu kotu. Čete su počele uzmicati. Time se Četvrti bataljon našao u nezavidnom položaju i dobio vatru u leđa. Da se ne bi našao u obruču, napustio je položaj i braneći se odstupao za Podgrađe. I delovi Drugog bataljona odstupili su od Nikolićevog stana. Neprijatelj je sada pojačavao napade i činio sve da iskoristi stečeno preimućstvo.

U tenkovskom obroču

Čim su se razdvojili na drumu između Nijemaca i Komletinaca, nemački tenkovi su pošli, ne štedeći granate i municiju, s istočne strane da upadnu u Komletince, a ostali su otišli prema Bosutu i neprestano tukli. Oko devet časova, belo obojeni tenkovi ušli su u selo Nijemce, odakle je nešto ranije izmakao štab divizije, brojna komora i ranjenici. Jedinice u Komletincima bile su odsečene, morale su se ogorčeno braniti i tražiti izlaz iz obruča. Komandant bataljona Injac i politički komesar Nikolić upozorili su komandire i političke komesare četa, vodnike vodova i borce da sačekuju i uništavaju neprijatelja dok se ne ukaže prilika za izvlačenje iz obruča. Nemački tenkovi i streljački strojevi nastupali su drumom i preko gospodskih njiva da upadnu u Komletince. Dva protivtenkovska topa postavljena su na istočnom ulazu u selo da razbijaju i odbijaju čelične pokretne vatrene tvrđave. Nišandžije su gledale kroz nišanske sprave i od punilaca zahtevale da granate ubace u cevi. Teški zatvarači su metalno klepetnuli i cevi su se lagano pomerale da pronađu ciljeve. Komandir protivtenkovskog odeljenja verovao je da promašaja neće biti ako tenkovi pridu sasvim blizu, gotovo nadohvat topovskih cevi, i od nišandžija zatražio da ih oko ne prevari i ruka ne zadrhti. Tenkovi su grabili punom brzinom, a iz njihovih kupola žiškali su plameni jezičci. Prst nišandžije protivtenkovskog topa primetno je podrhtavao na okidaču i odjednom ga pritisnuo. Oruđe je poskočilo, raspršilo sneg, granata sastavila u ojačani deo oklopa, rikošetirala u munju i eksplodirala negde u snežnoj belini. Nišandžija drugog topa bio je nervozniji, lošije sreće i promašio belu kupolu. Tenkovi su odmah otkrili položaj topova, zasuli ih ubitačnom vatrom, onesposobili za dejstvo i dotutnjali da ih zdrobe gusenicama. Potom su produžili u Komletince, gde su dočekani vatrom oružja boraca Trećeg bataljona i ručnim bombama. Politički komesar bataljona Ivan Oroz i njegov zamenik Vitomir Ljubić našli su se u prvoj vatrenoj liniji i primerom pokazivali kako se kidiše na neprijatelja. Tražene su i protivtenkovske puške da pokušaju zaustaviti oklopne grdosije. I njihova zrna nisu mogla prosvrdlati prednji i ojačani deo tenkovskog oklopa. U jeku najžešćih sudara, kad se čulo da je junački pao i politički komesar Ivan Oroz, komandantu Prvog bataljona je naređeno da njegove čete otpočinu izvlačenje prema severu, da borbom krče put do Bosuta. Isto naređenje primile su i jedinice Trideset prve srpske brigade. U kritičnim trenucima, kad je mlade i neiskusne borce počeo obuzimati strah, snalažljivost i odvažnost komandanata, političkih komesara i komandira, značili su daleko više od običnog ohrabrenja. Neki borci su unezvereno gledali, zaboravljali da odabiraju mete i pažljivo nišane. Kad su opomenuti da se priberu i ne oklevaju, ponovo su pritezali kundake uz ramena i vrebali preko nišana. I na smenu, štiteći jedni drugima odstupnicu, pristizali su severnoj ivici sela. Neki su primetili više tenkova i na poljani, međusobno se z gledali i Đura Nikolić je procedio:

— Šta ćemo sada?

— Šta i do sada. Tući neprijatelja — uskliknuo je borbeno raspoloženi Milutin Njegić, pozivajući drugove da se stušte preko osnežene poljane i ostalima krče prolaze.

Jedinicama u tenkovskom obroču i nije bilo drugog izlaza nego da jurišom otvaraju izlaze. Neki su to činili umešno, a neki zbunjeno i neor-

ganizovano. Pošto je odstupnica u selo Nijemce bila prekraćena, jedinice Četvrte, Dvadeset prve i Trideset prve srpske brigade odstupale su prema Širokim njivama i mostu na Bosutu, nedaleko od Đeletovca, dok se Peta srpska brigada povlačila prema Pogradu. Jedinicama izvan tenkovskog obruča bilo je daleko lakše i Bosut su prošle na više mesta, na levoj obali se sređivale i zauzimale položaje.

Iako su otvorili prolaze prema mostu na Bosutu, bataljoni Četvrte i Trideset prve brigade nisu lako i bez žrtava prelazili reku. Do mosta su pristigli tenkovi, počeli gaziti i tući. Odbijeni su jurišom najsrčanijih boraca i paljbom iz svih raspoloživih oružja. Napredovanje tenkova pripomoglo je i nikakvo dejstvo baterije protivtenkovskih topova, severno od Širokih njiva, čija je posluga, obuzeta panikom, umesto da sačekuje i uništava tenkove, napustila oruđa i pobjegla preko reke. Sada su borci bombama morali činiti i nemoguće.

Jedva dišući od prebrzog trčanja, Milomir Jovanović legao je iza snežne humke i odšrafio ručnu bombu. Spretnim zamahom pogodio je gusenicu i zaustavio tenk iz čije kupole mitraljezi nisu prestajali da tuku. Milomir je, ipak, roneći kroz sneg i puzeći, izmakao u obližnju jaružicu i lako ranjen produžio do Bosuta. A neravnomerna borba sa nemačkim tenkovima i streljačkim strojevima se nastavljala, iz minuta u minut poprimajući dramatične i tragične obrte. Najteže je bilo u trenutku kad stotine boraca nisu uspele stići mostu, kad su izbile nešto nizvodnije i dajući otpor zatutnjale preko zaleđenog Bosuta. Po ledu su praštale minobacačke i topovske grane, puškomitraljeska i puščana zrna. Led je zastrašujuće cijuknuo, počeo se lomiti i pucati. Otvorila su se crna grotla zaleđene reke i neke borce povukla u ledene zagrljaje. Neplivači su odmah tonuli i nestajali ispod ledenog oklopa. Plivači su ostajali na površini, neki čak otvarali vatru na protivnika u daljini i neplivače pokušavali izvući na sante leda i oteti od zagrljaja ledene smrti.

Minobacačije su bez gubitaka prešle reku, a njihov komandir Milentijevac i kurir Terzić ostali su da poteraju konje koji su nosili oruđa i municiju. Stigao ih je tenk i počeo kositi iz mitraljeza. Konji su ranjeni zanjigali pod teretom, poplašeni sumanuto jurnuli preko osneženog polja i ubrzo popadali. Komandir i kurir zalegli su u vrzinu blizu reke i ostali neprimećeni u mrtvom uglu. Kad je tenk odbijen paljbom s druge obale, oni su skočili, dotrčali mostu u selo Nijemcima i pre novog naleta tenkova, s grupom boraca iz raznih jedinica, pretutnjali na drugu obalu. U selu su zatekli priličan metež. Muzičari Dvadeset prve divizije, sa instrumentima o ramenu, grupe ranjenika, pozadinske jedinice, užurbano su hrlile da izmaknu na drum za Tovarnik i Ilince. Vešto manevrišući, nemački tenkovi su stigli u selo i naišli na most. Za njima su žurili streljački strojevi i nisu štedeli municiju. Kad je prešao most, čelni tenk se zaneo od pogotka i ostalim preprečio put. Da ne bi postali meta, oni su ustuknuli do prvih kuća i otuda tukli iz topova.

Proleter i priskaču u pomoć

Na desnom krilu Dvadeset prve srpske divizije, sa naslonom na reku Bosut, nalazila se Treća krajiška proleterska brigada kojom je komandovao

Vlado Bajić. Ona je nešto ranije preuzela položaje od delova Osme bugarske divizije i Dvanaeste krajiške udarne brigade. Njena linija odbrane prostirala se ivicom šume Brodarice i Almaša, prelazila železničku prugu Beograd — Zagreb i završavala ispred kote 111. Ova odbrambena linija bila je dobro uređena, ojačana protivtenkovskim preprekama i minskim poljima. Postojala je rezervna linija odbrane istočno od Brodarice i Almaša i produžena do Spajinskih njiva. Štab brigade se nalazio u Đeletovcima.

Komandant brigade Bajić vodio je računa da njegovi bataljoni ne dožive nikakvo neprijatno iznenađenje. A kad je čuo borbu na levom krilu borbenog rasporeda brigade, odmah je uspostavio vezu s komandantima bataljona da dozna šta se to dešava. Dobio je odgovor da Nemci napadaju na širem prostoru, da ugrožavaju jedinice Dvadeset prve srpske divizije. Iskusnom komandantu nije bilo jasno otkud neprijateljska vatra istovremeno s čela i boka. A kad je dublje razmislio, došao je do zaključka da su Nemci, verovatno brzim prodorom, zašli u pozadinu susednih jedinica. Šta da se radi u takvoj situaciji? Bajić je naredio komandantima bataljona na položaju da odbijaju neprijateljske napade i da nikako ne odstupaju. Onda je uspostavio vezu sa štabom Prve proleterske divizije i doznao šta se događa u laktu Bosuta. Istovremeno je upozoren da bataljonom iz rezerve osigura bok i pomogne jedinicama Dvadeset prve divizije koje su pristizale Bosutu. Ulaskom u selo Nijemce, neprijatelj je zapretio da će udariti u leđa Trećoj proleterskoj brigadi. Stoga je njen Peti bataljon trkom upućen da zatvori ugroženi pravac. Most na Bosutu omogućavao je neprijatelju da tenkovima i znatnijim snagama pređu na levu obalu reke. Da bi se to sprečilo, komandant Bajić je odlučio da se most sruši. A kako? Bajić je pozvao iskusnog минера Jovu Kačara i naredio:

— Kako znaš i umeš, uništi most!

Jovo je progovorio da razume, ne ocenivši odmah koliko će biti teško i rizično. Uzeo je dosta eksploziva i pošao da izvrši zadatak. Dočekan je ubitačnom vatrom i jedva izneo živu glavu. Nemci su imali mitraljeska gnezda na prilazu mostu i nisu štedeli municiju. Jovo je neraspoložen našao komandanta i izustio:

— Ništa od rušenja... Ne može se, druže komandante, ni priviriti tamo...

Časak je stajao, očekivao razumevanje, dozvolu da više ne pokušava. A komandant je znao šta bi to značilo, odlučno nabrao veđe i naredio:

— Most uništi! Kako znaš i umeš!

Uzdrhtali glas je uzvratio:

— Razumem, druže komandante!

Jovo je poveo nekoliko минера rešen da učini nemoguće ili da žrtvuje život...

Dok su mineri birali manje tučena mesta i vešto se privlačili mostu, uzvodno, u blizini mosta na putu za Đeletovce, borba nije popuštala. Proleter i su pomagali borcima Dvadeset prve divizije da izmaknu iz vatrenog pakla. U tome se posebno isticala Prva četa Prvog bataljona, s komandirima Božom Kovačevićem, zatim vod protivtenkovskih pušaka, s komandirima Mirkom Rokvićem šošom, i odeljenje protivtenkovskog topa, kojim je komandovao Nikola Latinović. Nišandžija protivtenkovskog topa odredio je razdaljinu i raspalio u belo obojene tenkove. Grmljavini topa pridružilo se naizmenično dumbaranje protivtenkovskih pušaka. Neprijateljski tenkovi su osetili opas-

nost i počeli uzmicati. Za njima su ustuknule i grupe vojnika u belim odelima. A Mirko Rokvić, kad je opasnost unekoliko otklonjena, ostavio je protivtenkovsku pušku, skočio među sante leđa da plivajući spasava i izvlači borce koji su pristizali s druge obale. Nešto kasnije, iako mu je odeća bila ledena kora, Rokvić je poveo drugove preko reke, u pravu vatrenu zavesu, da spasavaju ranjene i posrnule borce. Mnoge teške ranjenike na leđima su doneli i uputili na drugu stranu.

Na mostu u Nijemcima grunula je eksplozija. Potom je usledila paljba iz pušaka i puškomitraljeza. Komandant Bajić je čuo detonaciju i protumačio da je Jovo Kačar izvršio zadatak. Zato je nestrpljivo priželjkivao da se Jovo vrati i ispriča pojedinosti o poduhvatu. Ubrzo su četvorica proletera donela nosila. Na njima se pridigao Jovo Kačar, s naporom i ubrzano dišući, šaku prineo slepoočnici, pogledao u komandanta Bajića i raportirao:

— Izvršio sam zadatak. Most je srušen. Nemački tenkovi neće preći Bosut.

Komandant je čestitao hrabrom Jovi i odmah ga uputio u bolnicu.

Iz odbrane u protivnapad

Uz osetne gubitke, neprijatelj je ovladao Komletincima, Donjim Novim Selom i Nijemcima, čime je sopstveni front pomerio na istok i užurbano se počeo utvrđivati na dostignutoj liniji.

Peta srpska brigada, posle prelaska Bosuta, posela je nove položaje na levoj obali reke i u Podgrađu. Četvrti bataljon ušao je jugoistočno od sela da spreči eventualni neprijateljski prodor od Adaševaca i Lipovca, a Drugi i Treći su raspoređeni duž obale, u laktu reke, da odbiju protivnika. Prvi bataljon je zadržan u rezervi i preduzete su mere da se uspostavi veza sa jedinicama koje su ubrzanim maršem stigle iz pozadine.

Štab prve armije odmah je reagovao na neprijateljski munjeviti udar. Prvoj proleterskoj i Petoj krajiškoj udarnoj brigadi naređeno je da se hitno upute u rejon sela Nijemaca i suprotstave nemačkim jedinicama u nastupanju.

I šesta lička proleterska divizija, koja se nalazila u Beogradu, na popuni, reorganizaciji i odmoru, dobila je naređenje da požuri u sremsku ravnici i smeni jedinice Dvadeset prve srpske divizije, da se pregrupišu, popune i odmore.

U izveštaju štabu Dvadeset prve divizije o borbama protiv neprijatelja na pravcu Otok, Komletinci, Nijemci između ostalog, stoji i ovo:

»Snage neprijatelja u ovoj operaciji bile su: pored garnizona u Otoku — oko 4.000 vojnika iz divizije 'Princ Eugen' oko 25 tenkova, od kojih je zapaženo oko 22 i oko 4 divizionu artiljerije raznog kalibra.

U toku ove operacije uništeno je na sektoru Komletinci ručnim bombama i protivkolskim puškama 4 neprijateljska tenka, dok je jedan oštećen, a na sektoru sela Nijemci uništena su 2 tenka i jedna borna kola. Ukupno 8 oklopa.

Na sektoru Komletinci — Donje Novo Selo ubijeno je 672 neprijateljska vojnika, dok je ranjeno 942.

Sopstveni gubici: 182 mrtva, 308 ranjenih, 315 nestalih.

Tokom ove akcije držanje boraca sve do blokiranja od strane tenkova bilo je na dovoljnoj visini, a po blokadi izvesne jedinice su zbunjene i povlačile su se neorganizovano, dok je kod izvesnih jedinica moral i dalje ostao na visini. Vojnici su jurišali na tenkove na pravcu probijanja, izvesne uništili i sebi otvorili put za izvlačenje.

Držanje artiljerijskih jedinica vrlo je slabo. Svome zadatku uopšte nisu odgovorile. Osnovni zadatak artiljerije po njenom sastavu i kalibru bio je odbrana od neprijateljskih tenkova. Međutim, artiljerce je zahvatio strah od tenkova, tako da i kad su izvukli izvesne topove na reku Bosut, u tom momentu van domašaja neprijateljskih tenkova, iste su napustili i prešli reku mada su morali štititi pešadiju od tenkova« ...

Iz pokreta — juriš

Borci prve proleterske i Pete krajiške udarne brigade, trčeći u vodnim kolonama, stigli su ispred sela Nijemaca. U hladnoj izmaglici čulo se čekićanje brojnog oružja, čas jače, da se ogluvi, pa slabije. Povremena topovska kanonada, dejstvo minobacača i buka tenkovskih motora, nadjačavali su paljbu pešadijskog oružja i potresali ravnicu. Po svemu se dalo zaključiti da neprijatelj dovodi pojačanje i namerava preko Bosuta.

U najkraćem mogućem vremenu utanačen je plan sadejstva i zadaci bataljona Prve proleterske i Pete krajiške udarne. Obe brigade upućene su da protivnapadom povrate istočni deo sela Nijemaca, da utvrde obalu Bosuta, potom pređu reku i nastave ulične borbe: jedinice Prve proleterske glavnom ulicom koja vodi na drum za Komletince, a jedinice Pete krajiške na levom krilu, da obuhvate južni deo sela. Istovremeno su jedinice Pete srpske brigade napadale od Podgrađa i težile Donjem Novom Selu.

Napadu na selo Nijemce prethodila je i artiljerijska podrška oruđa dovučenih, tako reći, u streljački stroj proletera i udarnika. Neprijateljski vojnici su tražili zaklone i nestali s brisanog prostora. Proleter i su to iskoristili, domogli se prvih kuća na desnoj obali Bosuta i nadirali dalje. Neprijateljski vojnici su postavili mitraljeze na toranj crkve i krovove nekoliko zgrada i osuli dugim rafalima da proleterima prepreče put preko zaleđene reke. Komandant bataljona Drago Stupar dvogledom je tražio neprijateljska mitraljeska gnezda i smišljao kako da ih uništi. Na pamet mu je došlo da se najviše može postići mitraljeskom, minobacačkom i topovskom vatrom. Zato je prizivao svog zamenika Savu Pužića i naredio:

— Organizuj vatru tri odeljenja: mitraljeskog, minobacačkog i artiljerijskog. Kao kad smo započeli borbu protiv isturenih neprijateljskih jedinica. ...

Pužić je shvatio šta se zahteva. Odmah je pronašao komandira odeljenja i rekao:

— Tucite toranj i krovove! Da neutrališemo vatru protivnika i našima omogućimo da napreduju.

Nastao je pravi pakao od pucnjave. Neke zgrade su ostale bez krovova. Toranj crkve je više puta pogođen. Slabila je paljba protivnika, ali se odnekud, iz dubine sela, čula buka tenkovskih motora. Komandant Stupar procenio je da dolazi nova opasnost i preduzeo mere da se protivtenkovski

topovi i puške pripreme da raspale... Tenkisti su, izgleda, predosetili šta ih može snaći i nisu se usudili da krenu na proletere.

Uveče je usledio juriš proletera da pretutnje preko popravljenog mosta na Bosutu i protivnika potisnu dublje u selo. Borba se vodila za svaku kuću, za svaki metar granatama i bombama izrovane zemlje. Napred su smelo išli Gojko Komović, Milorad Jovanović, Velizar Kojić, Sreten Jovanović, Spasoje Aleksić, Slavko Adamović, Haso Barjaktarević, Vukadin Jovanović, Milovan Jakšić, Ljubinko Gavrilović, Slavko Đorđević, Miroslav Teremić i drugi. Na mostu je došlo do borbe prsa u prsa. Nemci su odoljevali i nisu olako uzimali. Pristigli su tenkovi da suzbiju nalet proletera. Pod gusenice jednog tenka poletele su ručne bombe. Zagrmelo je i protivtenkovsko oruđe. Tenk je metalno zaškrgutao i stao. Iz njega je suknuo plamen. Otvorio se i poklopac kupole. Iz čelične utrobe pojavila se živa buktinja. Zapaljeni neprijateljski tenkista skliznuo je niz vreli čelik i nestao u plamenu.

Mladi proleter i grabe napred, ponekad uzmaknu da izbegnu najžešću vatru neprijateljskih puškomitraljeza. Poneko i posrne pogođen. A krika i jauka nema. Ranjeni proleter i stočki podnose bolove. Priskaču bolničarke da im pomognu, rizikujući život pažljivo ih nose u zaklone. U tome se ističe najmlađa, Smiljka Bibi, zadihana, spretna u rukovanju zavojima i zastavljanju krvarenja. Oči ranjenika izmučene su bolom, ali iz njih iskri zahvalnost mladoj bolničarki. Petoricu je iznela ispod pljuska zrna i uputila u pozadinu. Onda je pohitala da pređe preko mosta, da se nađe u streljačkom stroju i pridruži drugovima koji su zadržani protivjurišem protivnika.

Pored mosta je pravi vatreni krkljanac. Smenjuju se juriši i protivjuriši. Milošu Bojnoviću, vodniku Omladinske čete, puškomitraljeski rafal je presekao noge. On se ošamućen zaklatio i pao. Rukom je prešao preko oduzetih nogu i shvatio da se dogodilo najgore. I nije se prepustio očajanju. Nastavio je, malo uzdrhtalim glasom, da izdaje komande i mladim proleterima dovikuje:

— Napred drugovi! Juriš!

Omladinci slušaju vodnika i vrebaju protivnika. Nemci se očigledno prestrojavaju, dovode pojačanja da odole silini udara. Vodnik Miloš prikuplja snagu da se pokrene i približi drugovima koji su izmakli. Puzeći je prešao nekoliko metara, izmožden bolovima zastao i grabio vazduh.

Iz njegovog oka je kanula suza. Naišla je bolničarka i primetila da se vodniku nešto dogodilo. Sagnula se i lako otkrila šta se zbilo. Onda je prizvala jednog proletera da joj pomogne da vodnika odnesu na drugu stranu reke, u previjalište.

Proleter i su jurišali i preko zaleđene reke. Negde je prskao led, od udara minobacačkih granata. Nemački vojnici su propadali u ledene ponore i dozivali u pomoć. Komandir voda Kamilo Bajić upozorava drugove da se pripaze da neko ne klizne pod led. Opomena je primljena ozbiljno i proleter i pipajući zaobilaze pukotine u ledu i uzlaze uz drugu obalu. Jurišem osvajaju kuću po kuću, sporedne staje, stogove sena i slame. Nemačkih vojnika ima svuda i nerado uzmiču. A posle ponoći odlučili su da jurišem uzvrate na juriše proletera. Zaplamtele su svetleće rakete. Stotine vojnika pod šlemovima, hrabreći se raznim povcima, otvorilo je vatru iz svih raspoloživih oružja. Nisu štedeli ni ručne bombe da obaspu zaklone

proletera. Uzvratio im je istom merom. Neki su pali, ali većina se nije zaustavljala. U takvoj situaciji proleter i dobili naredenje da se vrate preko reke i zauzmu nove položaje.

Mnogobrojna iznenađenja

Neprijatelja u jugoistočnom i južnom delu sela, u kućama i rovovima, napadali su bataljoni Pete krajiške (kozarske) udarne brigade. Prvi juriš donekle je iznenadio i zbunio nemačke vojnike. Oni su gotovo bezglavo, ostavljajući nekoliko mrtvih i ranjenih, ustuknuli iz kuća na rubu sela. Dragoljub Resan Čiko prvi je doleteo u jedno seosko dvorište i potisnuo protivnika.

Nešto kasnije, Treći i četvrti bataljon protutnjali su preko ledom okovane reke, ispod ušorenog sela, gde su uspostavili vezu sa Petom srpskom brigadom i dobili značajna obaveštenja o svemu što se zbilo nekoliko časova ranije. Već u prvom naletu na protivničke busije smrtno je pogođen omiljeni zamenik političkog komesara bataljona Sahib Maglajić. Nemački vojnici su se uporno branili u južnom delu sela. Napadi i protivnapadi postajali su sve žešći i žešći.

Preko Bosuta su napadale ojačane grupe mitraljezaca i bombaša. Njihov je cilj bio da se domognu kuća na suprotnoj obali, da uspostave neku vrstu mostobrana i Prvom i Drugom bataljonu Pete krajiške omoguće da lakše savladaju reku. Unakrsna vatra neprijateljskih puškomitraljeza, pri dobroj vidljivosti, stalno je opominjala da se prelazi obazrivo na drugu obalu, kad mitraljezi, minobacači i protivtenkovske puške neutrališu neprijateljeva vatrena gnezda. U cilju da spreče prodor boraca u drugi deo sela, nemački vojnici i ustaše preduzimali su protivjuriše. Oni su ginuli i ubijali. Kad su istrčali da ih zadrže u jednom protivjurišu, pokošeni su Lazar Maričić, delegat voda, borci Mirko Trninić, Lazar Šogor, Borivoje Kovačević, Mihajlo Lipić, desetar, Dušan Obradović i Milan Strančić.

I pored žestokog otpora protivnika, bombaši i puškomitraljesci načinili su prolaz u neosvojeni deo sela. A tu se razvila ogorčena borba. Bilo je to, u stvari, sadejstvo sa bataljonima proletera koji su jurišali i uzmiicali, zavisno od borbene situacije, s druge strane da ugroze protivnika. U selu se razvila ogorčena borba. Opasniji od nemačkih vojnika bili su meštani, folksdojčeri, koji su znali svaki kut i zaklon u svojim kućama, baštama i dvorištima. U podmuklom besu i svireposti, oni su sručivali vrelu mast i vodu na glave boraca Pete krajiške udarne brigade. U nekim ulicama, na ulazima u dvorišta zidanih zgrada, nemački vojnici su ostavljali nagazne mine i time priređivali iznenađenja. Na nosilima su se našli Mitar Dragičević, Živko Đurić, Nikola Dragić, Vojislav Graorčević i Miodrag Tanasković. Svaki naredni metar prostora morao se brižljivo pretraživati i čisti. Ako bi se mina na vreme videla, komandir čete Milorad Vukmirović pokazivao je borcima kako se ona aktivira sa određene udaljenosti, pogotkom iz puške.

Upornim nastupanjem i zalaganjem boraca, nemačke jedinice su odbacene na suprotnu stranu sela, na ivicu snegom obeljene šume. Tamo su Nemci izgradili odbrambenu liniju i postavili mnogobrojne i razne prepreke. U štabu Pete krajiške odlučeno je da se borci ne zaleću na forti-

fikacijska utvrđenja dok se detaljno ne ispituju i upoznaju mogući prilazi.

Nemci su, međutim, odlučili da prirede iznenađenje i noću, mimo običaja, pošli preko brisanog prostora da jurišaju. Prethodno je njihova artiljerija, iz neposredne blizine, ubitačnom vatrom obasula položaj bataljona Pete krajiške brigade, seoske ulice i kuće. Neke krovove je zahvatio plamen, a neki su se sa treskom rušili i zaprečavali ulične prolaze. Ukli-njeni bataljoni našli su se na udaru, jer je štab Trideset četvrtog nemačkog armijskog korpusa hteo, po svaku cenu, da obezbedi železničku prugu Brčko—Vinkovci da je ponovo ne ugroze proleTERSKE i udarne brigade.

Na periferiji sela vodila se borba ručnim bombama, kundacima i no-ževima. Podržani tenkovima i uraganom brzometnih četvorocevnih topova, Nemci su uporno krčili put da postignu nadmoć i izbiju do Bosuta. Neznatne uspehe su dobro plaćali, a ponegde, kad usledi kon-trajuriš, vešto su uzimali, pazeći na sopstveni borbeni poredak. Mnogi su nepomični osta-jali. Padali su i borci četa u napadu: pred kapijama, u dvorištima, jaruga-ma, iza stogova sena. Bez obzira na gubitke, u noći osvetljenoj eksplozija-ma, komandiri četa i vodova pozvali su borce da izdrže pritisak i preduzmu protivnapad. Takvi naleti užasavali su neprijatelja, ali su odneli i nove žrtve: Milorada Janića, Bogdana Kotoraša, Maksima Maksimovića, Pavla Mandića, Miroslava Jokdića, Živorada Marinkovića, Vitomira Sabljaka, Svetislava Srdanovića, Mihajla Mitića, Spasoja Miškovića, Stojana Mitića, Lju-bomira Savkovića i Miodraga Markovića.

Nemci su odnekud doveli pojačanje, izgleda drumom od Komletinaca, da bezobzirno nasrnu i ostvare što su naumili. U tom času borcima nekih četa ponestalo je municije i granata za minobacače. Nije bilo drugog iz-laza nego da se organizovano izvlače iz vatrenog pakla. Komandir minoba-cačkog voda Golub, potamneo od umora, ljutito je gledao prazne sanduke i drugovima uzviknuo:

— Moramo brzo odstupiti! Da ne ostanemo i bez oružja, kad smo ostali bez granata!

Za minobacačima su se organizovano povlačili i ostali borci. Bosut je opet razdvajao sukobljene streljačke strojeve.

Uspeh nije izostao

U svanuće borcima Pete krajiške kozarske brigade je dopremljeno nešto municije i minobacačkih granata. Svima je bilo lakše i više nisu strepeli od neprijateljskog napada. Ubrzo je usledilo naređenje da se kre-ne preko reke i neprijatelj izbacii iz sela. U isto vreme, ostvarujući neop-hodno sadejstvo, u napad su pošli i borci Prve proleTERSKE brigade. Počela je paklena paljba. Zatim su usledili juriši, klizanje preko leda, pentranje preko ograda, krtičenje kroz sneg i — bajoneti. Nemački vojnici uzimali su da predaha potraže u rovovima i tranšejama iza sela, da se pregrupišu i opet krenu...

Napadi i protivnapadi su se smenjivali. Umor i neispavanost primeći-vali su se na licima boraca. Neke jedinice su izvučene iz borbe, na obali Bosuta, da predahnu i zauzmu položaje s kojih mogu odbiti prodor nepri-jatelja. U to vreme, u rejon sela Nijemaca pristizale su brigade Šeste ličke proleTERSKE divizije da odmene Prvu proleTERSKU i Petu krajišku brigadu.

Proleter i su izvršili, pre dolaska smene, žestok protivnapad, neprijatelja primorali da napusti busije i odstupi prema Komletincima. Tamo je organizovao novu odbrambenu liniju i doveo pojačanje da proleterima onemoguć i napredovanje.

Kroz selo Nijemce stigli su lički proleter i na položaju smenili borce Prve proleterske, koji su ubrzanim maršem otišli u Šićske Banovce da se odmore i ostanu u divizijskoj rezervi.

Borci Pete krajiške brigade, čije su položaje nešto ranije preuzeli lički proleter i, otišli su u Ilince da predahnu i dobiju nove zadatke.

Neophodno pregrupisavanje i utvrđivanje položaja

Novonastala borbena situacija, prikupljanje jačih neprijateljskih snaga u rejonu Županje, Vinkovaca i Vukovara, iziskivali su izvesno pregrupisavanje jedinica Prve armije, izradu utvrđenih odbrambenih linija, postavljanje raznih prepreka, protivtenkovskih i nagaznih mina. Komandant Prve armije, generallajtnant Peko Dapčević, politički komesar Mijalko Todorović i načelnik štaba Savo Drljević, izdali su naređenje da jedinice Prve proleterske divizije ostanu na položajima koje su držale i pre 4. januara 1945. godine, da odbrambenu liniju, na levom krilu, produže niz Bosut, do Valerovog salaša. Posebno je naglašeno da proleter i pojačaju prvu odbrambenu liniju, da izgrade i nekoliko prihvatnih, zapadno od Tovarnika.

Peta krajiška udarna divizija, s komandantom Milutinom Moračom i političkim komesarom Ilijom Maternićem, utvrđivala je položaj i gradila glavnu odbrambenu liniju, počevši od Dunava, zatim istočno od Opatovca, preko Lovaša do kote 126.

Šesta lička proleterska divizija, pod komandom Đoke Jovanića i Nikice Peinovića, rasporedila se kod sela Nijemaca, Podgrađa, Adaševca, Lipovca, Ilinaca i Male Vašice. Njene jedinice užurbano su gradile odbrambenu liniju duž obale Bosuta, preduzela mere da se obezbede od neprijateljskog iznenađenja od Save i Bosutskih šuma. Jedinice u rezervi dobile su naređenje da izgrade glavnu odbrambenu liniju od željezničke pruge kod Tovarnika do Gradine na Bosutu.

Jedanaesta krajiška divizija, s komandantom Milošem šiljegovićem i političkim komesarom Časlavom Božovićem, razmestila se u Berkasovu, Sotu i Bapskoj da, u slučaju potrebe, posluži za rezervu komandantu Prve armije.

Dvadeset prva srpska divizija postupno je izvlačena iz borbe i njene jedinice upućivane u Adaševce, Bačince i Gibarac da se sređuju i odahnu. Za komandanta pomenute divizije, nešto kasnije, postavljen je Vlado Bajić, a za političkog komesara Mirko Jovanović.

Konjička brigada, čiji je komandant bio Srećko Stojadinović, a politički komesar Karlo Šuman, dobijala je zadatak da se rasporedi u Adaševcima, Moroviću i Višnjićevu, da vrši izviđanja prema Jameni i Vrbanji.

Koliko je značaja pridavano izradi odbrambenih linija najbolje se vidi iz naređenja štaba Prve armije u kome, pored ostalog, piše: »Naročito podvlačimo: da se prva odbrambena linija što temeljitije utvrdi, kao i druge prihvatne linije, a posebno glavna odbrambena linija koja će prolaziti zapadno od sela Lovaša — zapadno od sela Tovarnika — zapadno od

sela Ilinci i dalje do Bosuta. Na odbrambenim linijama odrediti tačno mjesto teških mitraljeza, bacača i ostalih teških oruđa, odrediti im zone dejstva i izraditi detaljan plan vatre u dubini. Tako ispred prvih odbrambenih linija postaviti protutenkovske nagazne mine na najvjerovatnijim pravcima pokušaja prodora neprijateljske motorizacije» ...

Uznemiravanje neprijatelja

Razmeštaj jedinica i utvrđivanje odbrambenih linija od Save do Dunava, nisu značili pasivnost i prepuštanje borbene inicijative neprijatelju. Izvođeni su, naime, manji i veći prepad i duž cele linije fronta, ugrožavanje neprijateljski borbeni raspored i hvatani »živi jezici«. Pažnja je posvećena izviđanju, prikupljanju podataka o neprijatelju, budnosti, obuci s posebnim naglaskom na vođenju borbi protiv tenkova. Iskustvo je pokazalo da neprijateljski tenkovi predstavljaju priličnu neprijatnost, pogotovo kad se iznenada pojave i otvore ubitačnu vatru. Mladi i neiskusni borci, prvi put suočeni s pokretnim čeličnim vatretnim tvrđavama, nisu se najbolje snalazili i u strahu su iskakali iz zaklona. A to se najčešće završavalo kobno. Njima se moralo detaljno objasniti da se tenkovi mogu zaustaviti i uništiti. Borcima i rukovodiocima je objašnjavano kakvih tenkova ima, kakve su njihove osobine i vatrena moć. Naročito je ukazivano na njihove slabosti: da su najosetljiviji u bočnom oklopu, gusenicama i otvorima, da se mogu uništiti topovima, ručnim bombama, protivtenkovskim puškama, benzinskim flašama, nagaznim minama.

U naređenju za pripremu boraca i starešina za borbu protiv neprijateljskih tenkova, Milutin Morača, komandant Pete krajiške udarne divizije, naglasio je, pored ostalog, i ovo: »Naročito sa borcima proraditi, u vojno-propagandnom smislu, veliku moć naše artiljerije u borbi protiv tenkova, stvoriti kod njih pouzdanje u našu artiljeriju, a u vezi s tim i veliku dužnost i odgovornost pešadijskih jedinica za čuvanje artiljerije zajedničkim napadom i dejstvom na neprijatelja. Isto tako izneti im sve štetne posledice straha od tenkova, paničnog povlačenja i uopšte nesigurnosti» ...

Priprema je imala za cilj da se stekne veština u savlađivanju tenkova, da se podstakne takmičenje koja će jedinica, u predstojećim borbama, uništiti što više neprijateljskih tenkova.

Budnost je značila više od pola uspeha. Stoga joj je posvećivana izuzetna pažnja. Možda to najbolje potvrđuje naređenje komandanta Prve proletarske divizije, Vase Jovanovića, u kome se o značaju budnosti i pripravnosti kaže: »Naređujemo da sve jedinice stalno budu u strogoj pripravnosti — uvek spremne za dejstvo.

Budnost i rad osmatrača i stražara kontrolisaće se danonoćnim obilaženjem.

Kod svakog automatskog, teškog i artiljerijskog oruđa na položaju mora biti preko cele noći budan po jedan nišandžija, odnosno stražar — a sva ostala posluga neposredno pored oruđa. Oruđe mora biti spremno za dejstvo svakog momenta...

Preko cele noći moraju biti ka neprijatelju istureni gusti redovi patrola» ...

Uporedo su vršeni prepadi na neprijatelja. Uveče, 14. januara 1945. godine, tri bataljona ličkih proletera krenula su da tuku protivnika u okolini Komletinaca. Prethodno je dejstvovala artiljerija da proleterima olakša nastupanje i prodor u neprijateljsku liniju odbrane. Okršaj je počeo na predstražarskim položajima. Nemački vojnici otvorili su žestoku vatru, ali su imali gubitaka i umakli glavnoj liniji odbrane. Za njima su nastupili proleter i osvojili gotovo kilometar neprijateljskih položaja. Iz Komletinaca, naročito s crkvenog tornja, žiškali su neprijateljski mitraljezi, da prekrate nastupanje proletera. U takvoj situaciji mladi borci su tražili da upadnu u selo i jurišaju na protivnika u crkvi. Komandiri im nisu dopustili da suviše rizikuju. Cilj, naime, nije bio da se manjim snagama upadne u selo koje se ne bi odbranilo u slučaju jačeg protivudara, od čega nemački vojnici nisu prezali, nego da se pronađu artiljerijska oruđa, izgubljena prilikom povlačenja jedinica Dvadeset prve srpske udarne divizije. Teren je pretražen i oruđa nisu nađena. Bilo je očigledno da su odvučena negde dublje iza nemačke linije odbrane.

Da proletere ne bi dan zatekao na brisanom prostoru, komandanti su izdali naređenje da se bataljoni blagovremeno povuku. Puškomitraljesci su dobrovoljno pristali da štite odstupnicu i bili su izloženi ubitačnoj vatri neprijateljskog oružja. Vodnik Milan Surla posebno se istakao u suzbijanju protivnapada i puškomitraljezom je zadržavao streljački stroj protivnika. U neravnopravnom dvoboju zadobio je i ranu. Drugovi su priskočili da pomognu.

— Ostavite me... Mogu sam — izustio je vodnik.

Ranjen se pogurio i potrčao za drugovima. Ponekad je zastajkivao, kratkim rafalima, štedeći municiju, tukao protivnika. Uzvrćano mu je desetorostruko. Kiša zrna je fijučući pljuštala i sustizala vodnika Surlu. Odjednom mu se smračilo pred očima i prst na obaraču puškomitraljeza ostao je bez snage. Surla više nije mogao da izgovori da mu ne treba pomoć drugova. Izdahnuo je, u osvit dana, na njihovim rukama.

Neprijatelja su napadali i borci Osme crnogorske udarne brigade. Oni su imali zadatak da noću, po velikoj hladnoći, pregaze močvarne predele i napadnu neprijatelja u železničkoj stanici Grabovo, zatim duž pruge prema Negoslavicima. Najveću prepreku predstavljali su brojni bunker. Bombaši su uspjeli da likvidiraju posadu u nekoliko bunkera, da otvore brešu u neprijateljskoj odbrani. Na to je usledio protivnapad neprijateljskih jedinica iz rezerve da izgubljeno preotmu. U petočasovnoj borbi neprijatelju su naneti osetni gubici, ali se osvojeno nije moglo odbraniti. Usledilo je naređenje borcima da pregaze močvaru i stignu na polazne položaje.

Drug Tito u rovovima Srema

Vrhovni komandant NOV i POJ Maršal Josip Broz Tito, s komandantom Prve armije Pekom Dapčevićem i drugim vojnim rukovodiocima, obišao je 16. januara 1945. godine isturene položaje i delove prve borbene linije na Sremskom frontu. Interesantno je napomenuti da su dvojica generala španske republikanske vojske, Kordon i Lister, koji su živeli u Sovjetskom savezu, a trenutno se nalazili u poseti Beogradu, došli zajedno s

drugom Titom da se upoznaju i razgovaraju s borcima i starešinama o načinu ratovanja u ravnici i upotrebi savremenog oružja. Kordon i Lister bili su posebno obradovani saznanjem da Prvom armijom komanduje njihov saborac iz rovova u Španiji, generallajtnant Peko Dapčević, da Drugom i Trećom armijom komanduju Koča Popović i Košta Nad, takođe španski borci.

Poseta Vrhovnog komandanta, druga Tita, predstavljala je veliku radost za borce i rukovodioce jedinica Prve armije. On se najpre našao u štabu Prve armije da se upozna sa stanjem na čelom frontu između Save i Dunava. Komandant, politički komesar i načelnik štaba detaljno su izložili trenutnu situaciju na frontu, raspored jedinica, koliko su borbeno aktivne i spremne da odole snažnijim napadima protivnika. Drug Tito je zatražio da obiđe prvu liniju rovova, da se susretne i razgovara s borcima. Bilo je to nešto neobično i nesvakidašnje, čak nepoznato da Vrhovni komandant obilazi prvu liniju rovova, da se izlaže opasnosti da bude primećen od neprijatelja u neposrednoj blizini. Nije to, međutim, bilo prvi put da se drug Tito nađe u prvoj borbenoj liniji. Činio je to ranije, krajem 1941. godine, prilikom povlačenja iz Užica, u bici na Neretvi, Sutjesci i Drvaru. Njegovo prisustvo značilo je neobično mnogo za borce, pogotovo u kritičnim trenucima, ulivalo je samopouzdanje da se i najteže može savladati.

Vrhovni komandant je došao u rovove i zemunice boraca Prve proleterske brigade. Komandant Prve proleterske divizije Vaso Jovanović i politički komesar Vlado ščekić objasnili su drugu Titu kako proleter i podnose rovovski rat i život u zemunicama, kako su izradili rovove po frontu i saobraćajnice po dubini. Referisao je, takođe, o borbenom i moralno-političkom raspoloženju proletera, o njihovoj mogućnosti da odbijaju napade i preduzimaju protivnapade.

Drug Tito je obišao i zaklone za artiljerijska oruđa, municiju, vozila, kuhinje i nije skrivao zadovoljstvo. Impresionirala ga je maskirna disciplina, belo obojena artiljerijska oruđa, neprimetna na snežnom pokrivaču. Mladog proletera Stanoja, novajliju u jedinici, drug Tito je upitao da li je teško dugo biti u rovu. Stanoje se odmah snašao i odgovorio da mu nije lako, da bi se prijatnije osećao da se krene u napad na neprijatelja... Drug Tito je razumeo želju proletera i obećao da će nastojati da se što pre krene u ofanzivu.

— A vi, borci — zatražio je Vrhovni komandant — založite se da što pre stignemo u Zagreb. Tamo ćete sigurno imati dobar smeštaj.

Proleter i nisu suzdržali smeh, a Stanoje se prisetio i upitao:

— Druže Maršale, možemo li odmah u ofanzivu? ...

— Bez dobre pripreme nema uspeha.

Vrhovni komandant je deo prve borbene linije obišao i u vozilu. Kad se našao na položaju jedinica Pete krajiške udarne divizije, na desnom krilu Sremskog fronta, druga Tita je izvestio general-major Milutin Morača, komandant divizije, da se Nemci grupišu u tom rejonu, da iz pozadine dovode pojačanja u živoj sili i tehnici. Drug Tito je pažljivo slušao objašnjenje i Moraču upitao kuda bi se usmerile glavne neprijateljske snage ako bi preduzele napad. Komandant Morača je odgovorio da bi nemački tenkovi najverovatnije koristili dobro očuvani drum od Vukovara prema Sotinu i Mohovu. Drug Tito je pogledao topografsku kartu sa ucrtanim borbenim rasporedom naših i neprijateljskih snaga i predložio da se više pažnje obra-

ti na teren uz Dunav, napominjući da je valovit i dosta pokriven rastinjem i pogodan za nastupanje neprijatelja. Narednog jutra obistiniće se Titovo predviđanje.

Munjeviti napad neprijatelja

Nemački generali nisu se zadovoljili napadima lokalnog karaktera, ni uspehom u borbi jedinica Dvadeset prve srpske divizije, pa su pripremali žestok udar da jedinice Prve armije odbace sa dostignute linije i sopstveni front stabilizuju dublje u Sremu. Oni su preduzeli, u priličnoj tajnosti, u prvoj polovini januara, opsežne mere da popune proređene jedinice, da ih reorganizuju, dobro snabdeju oružjem i municijom i pripreme za munjevite napade. Ispred jedinica Prve armije, dobro maskirani, nevidljivi u snežnoj pustoši ravnice, pritajeni su čekali belo obojeni nemački tenkovi, oklopna vozila, jurišni topovi, smučarske i ostale jedinice u belim odelima.

Posle izbijanja na Bosut, ohrabren izvesnim uspehom na svom desnom krilu, štab 34. nemačkog armijskog korpusa detaljno je razradio plan narednih borbenih dejstava, vodeći računa da postigne iznenađenje.

Na odseku fronta kod Sotina i Beraka grupisane su 7. SS, 117. nemačka lovačka, 41. tvrđavska divizija i jedna tenkovska grupa. Njihov osnovni zadatak bio je da se brzim i iznenadnim prodorom nađu u pozadini većine jedinica Prve armije i onemoguće im povlačenje. Potom su udarom s leđa, u čelo i bokove, nameravali da ih unište i otvore prolaz u oslobođeni Srem i Beograd.

Nemačka 41. tvrđavska divizija imala je zadatak da napada pravcem od Orolika i Beraka preko Šidskih Banovaca i produži u Tovarnik.

Sedma SS nemačka divizija predstavljala je udarni klin i nameravala od Sotina, preko Tovarnika, u Šid.

Jedinice 117. nemačke lovačke divizije usmerene su pravcem Lovaš, Bapska i dalje...

Nemački generali računali su da će 7. SS divizija dijagonalnim prodorom doprineti mnogo u razvijanju snaga Prve armije i njihovom potiskivanju na jedinice 117. lovačke i 41. tvrđavske nemačke divizije da ih opkole i unište.

Mimo običaja, Nemci su iskoristili mrak da se nečujno privuku položajima Prve proleterske i Pete krajiške divizije, da ponegde prođu iza njihovih leđa. Njihovom napadu, na pojedinim delovima fronta, prethodila je uraganska artiljerijska paljba, 17. januara 1945. godine, u 4 časa i 30 minuta. Granate su preorale prednju liniju odbrane Prve jugoslovenske, Prve krajiške proleterske. Četvrte krajiške udarne, Prve proleterske, Osme crnogorske, brigade »Italija« i drugih. Onda su zagrmeli tenkovi, krenuli vojnici u belim maskirnim odelima da naumljeno ostvaruju. Eksplozije granata stvarale su stotine munja na snežnoj podlozi i zemlja se tresla. Nemci i ustaše su iskoristili Dunav, čamcima se spustili nizvodno i iskricali u pozadinu Prve krajiške brigade. Njen komandant Cvijo Mazalica i politički komesar Petar Simurdić preduzeli su mere da se suzbije iznenadni prodor neprijatelja. U to vreme, iskoristivši gotovo polučasovno artiljerijsko bombardovanje, neprijateljski vojnici su uskočili u prvu borbenu liniju, nasrnuli na osmatrače i dežurna oružja, dok su ostali borci bili u skloništima. Počela je borba izbliza, rvanje, kasapljenje bajonetima. A neprijateljska

artiljerijska vatra postupno se prenosila u dubinu borbenog rasporeda Prve krajiške da spreči pristizanje pojačanja u prvu odbrambenu liniju. U nezavidnoj situaciji energično se reagovalo da se odbije nadmoćniji protivnik. U streljačkom sti-oju, pošto se borba razgarala po dubini i širini, bili su borci i rukovodioci. Luka Ovuka je komandovao četom i odbijao buljuke protivničkih vojnika. Smireno nišaneći, on je preciznom paljbom pokosio više belih prilika, a druge su pristizale i trebalo je odolevati. Iako teško ranjen od eksplozije minobacačke granate, borac Mile Majstorović nije se dao živ fašistima. Upotrebio je ručnu bombu da ih rastera, a kad su ponovo nasrnuli, branio se nožem. Komandira Mirka Đilasa skolišilo je više neprijateljskih vojnika. U sudaru je zadobio ranu, ali nije pokleknuo. Pogodio je dvojicu Nemaca koji su se stropoštali na dno tranšeje. Treći Nemač je sumanuto poleteo da dogradi Mirka koji nije imao vremena da napuni oružje i napadača je toliko raspalio kundakom da se srušio uz očajnički krik. Znatnih gubitaka bilo je na obe strane. A Nemcima su u pomoć pristizali i tenkovi. Komandant četvrtog bataljona, uvidevši da se linija odbrane kod Sotina ne može zadržati, naredio je komandirima četa, koliko se to moglo u strahovitoj tuči i metežu, da se odstupa drumom za Opatovac i ujedno pruža otpor nadmoćnijem protivniku. U isto vreme, komandant brigade naredio je da se Drugi bataljon iz rezerve uvede u borbu. Borci Trećeg bataljona, izmešani s napadačima, uzimali su drumom ka Lovašu. Oni su nastojali da uspire pokrete protivnika. Prvi i Peti bataljon dobili su naređenje da trčećim korakom posednu drugu odbrambenu liniju, na zapadnoj rubu Opatovca, ali su dočekani neviđenom eksplozijom granata. Stoga su morali ustuknuti i posesti istočni deo sela i Ležimirski dol. Drugi bataljon pružio je žestok otpor kod Natinog salaša, ali se ubrzo morao povući.

Kad se razdanilo, komandant i politički komesar Prve krajiške uvideli su da su bataljoni, i pored ogorčenog otpora, u nepovoljnoj situaciji. Nemački tenkovi i vojnici već su bili u Opatovcu i nisu nameravali zastati. Od boraca i starešina zatraženo je da ulože maksimum snage da odole esesovcima i spreče njihovo napredovanje. Nemcima je pošlo za rukom da opkole Prvu četvrt Petog bataljona, sastavljenu od Slovenaca, u tranšejama kod Opatovca. Razvila se neravnomerna borba. Borci su ginuli, ali se nisu predavali. Njih nekoliko, tukući napadače bombama, kundacima i kasapeći bajonetima, uspeli su umaći iz okruženja. U neravnomernoj bici hrabrošću su prednjačili, ne žaleći ni sopstvene živote: Rade Bezovičar, Jovo Aleksandar, Dragomir Babić, Rako Bojanić, delegat voda, Marjan Volf, Milojko Vukadinović, Branko Vašalić, politički komesar bataljona, Ljubica Subotić, omladinski rukovodilac bataljona, Milan Dragić, komandir čete, Miroslav Ganić, desetar, Albin Dolščak, Mirko Draganić, Dušan Zdoišek, Borko Lazić, Petar Mrda, Milan Andrijević, delegat voda, Viljem Radu, Joso Franić, vodnik, Branko Stupar i drugi.

U vatrenom klinu

Oklopne kolone i streljački strojevi Nemaca produžili su od Opatovca da izbiju u Mohovo. Drugi vatreni klin činile su oklopne kolone i streljački strojevi koji su težili da preko Mikluševaca izbiju u Tovarnik. Od Mohova

su znatne nemačke snage skrenule prema Lovašu. Sada je postalo očividno da dve nemačke divizije, dobro uvežbane i potpomognute artiljerijom i tenkovima, ugrožavaju Petu krajišku diviziju. Komandant divizije Milutin Morača i politički komesar Ilija Materić procenili su da je položaj jedinica prilično kritičan i odlučili da se hitno u borbu uvede Deseta krajiška udarna brigada koja je bila u divizijskoj rezervi u Lovašu i dograđivala drugu odbrambenu liniju. Komandant brigade Marko Srdić uputio je bataljone u pravcu žestoke pucnjave, da sprečavaju napredovanje neprijatelja. Od Dunava se valjala gusta magla i gotovo se ništa nije moglo videti. Kolone boraca žurile su drumom u Opatovac. Prvi bataljon, s komandantom Milošem Bajićem, nije se nadao naročitim iznenađenju. Drugi bataljon, s komandantom Bogdanom Vukšom i političkim komesarom Mihajlom Kovačevićem, žurio je preko snežne beline i levo od drumu. Treći bataljon, pod komandom Jove ševe, išao je nešto sporije, a Četvrti, s komandantom Mitrom Ticom, činio je brigadnu rezervu.

Komandanti bataljona nisu imali dovoljno podataka o namerama i snazi protivnika. Čak su mislili da su možda manje nemačke snage upale u Opatovac, da neće biti poteškoća da se one potisnu natrag ili poraze. Njih je zabrinjavalo što ne mogu uspostaviti vezu s jedinicama Prve krajiške da se detaljno obaveste šta se to događa u studenom i maglovitom jutru. A Nemci su utišali motore tenkova, obustavili paljbu i čekali u Opatovačkoj dolini. Borci Prvog bataljona naišli su na cevi njihovih mitraljeza. Kad su rafali počeli šeci, komandiri četa Rađenović i Obradović povikali su da se uzvratu istom merom. Drugi bataljon je, takođe, došao u nepritliku, u čeljust neprijateljskih tenkova i pešadijskih jedinica. Nastao je uragan od puščane i mitraljeske vatre, od tutnja ručnih bombi i granata. Komandant Vukša je pokušavao i nemoguće, uklješten između unakrsne vatre, da očuva živu silu i nekako ustukne. Ne može se to kad bije sa svih strana i jedino preostaje da borci odolevaju i tako ginu. Nemački vojnici surovo kidišu. Nastaje krvav obračun i sneg postaje crven od ljudske krvi. Komandant Vukša upućuje političkog komesara Kovačevića da Minobacačku i Mitraljesku četu usmeri da uraganom raspale i proređuju strojeve napadača. Komesar je požurio preko brisanog prostora i izbegao najgore. Komandire mitraljezaca i minobacačlija zatekao je da organizuju vatru i protivnika tuku.

— Žešće raspalite!

— Eh, komesare — dočeka komandir mitraljezaca — pomešali se Nemci i naši. Kako sada tući?

— Vrebajte šlemove. I jedinačnom paljbom...

Opatovačka dolina je uzavrela. Borci Prvog i Drugog bataljona izmešali su se sa neprijateljskim vojnicima i sevaju noževi. Grme ručne bombe, lete prema gusenicama tenkova i nikako da ih raskinu. Komandanti Bajić i Vukša zatekli su se u središtu pravog pokolja, odbijaju nasrtaje neprijateljskih grupa i organizuju izvlačenje. Komandiri četa čine isto. Neki su, međutim, pali pokošeni. Mitraljeska četa, i pored gubitaka, dosta pomaže da borci uzmiču ispod ubitačne vatre i gusenica tenkova. Odstupa se prema Lovašu da se tamo organizuju novi odbrambeni položaji i zadržava glavnina nemačkih snaga. Dosta boraca palo je u neravnopravnom dvoboju i ostalo u Opatovačkoj dolini. Nema Uroša Trivana, političkog komesara čete. Komandant i politički komesar bataljona mislili su da je poginuo. Tako je

upisano u izveštaj. A Trivan je teško ranjen, gotovo u nesvesti, ostao u snegu, među palim drugovima koje je podsticao da jurišaju. Nemački vojnici nisu verovali da u dolini ima živih i otišli su napred. Ranjenom komesaru je kasnije prišao jedan borac koji se neozleđen bio pritajio u blizini, pažljivo ga uprtio na leđa i poneo prema Fruškoj gori. Neprimećeni su zaošli nemačke položaje i stigli u bolnicu.

Ustaše i Nemci nad glavom političkog komesara

Četvrta krajiška udarna brigada, s komandantom Vidom Bodirožom Vicukom i političkim komesarom Dragom Đukićem, među prvima se našla na udaru nemačkih jedinica, potpomognutih od ustaša i folksdojčera. Brigada je držala položaj jugoistočno od Sotina, u rejonu Mikluševaca i Beraka. Za leđima joj se nalazio drum između Sotina i Tovarnika kuda su napredovale neprijateljske tenkovske i pešadijske jedinice.

Položaje Četvrte krajiške obasule su stotine granata u isto vreme kada je artiljerija bombardovala ostale brigade, a dobro uvežbani nemački vojnici, uz pomoć ustaša, nečujno su žurili da prirede iznenađenje.

Komandant Vicuka i politički komesar Đukić pokušali su da uspostave vezu s komandantima bataljona, najpre s Prvim i Trećim, čije je položaje preoravala neprijateljska artiljerija, da se obaveste šta se to dešava. Brzo su uvideli da je četvrta krajiška brigada napadnuta s više strana, da je neprijatelj potisnuo Prvu i Desetu krajišku brigadu, da se povlači i Prva jugoslovenska brigada, čime je ostalo ogoljeno desno krilo fronta. Nemci su iskoristili nadmoć da udare u desni bok Četvrte brigade, da joj se zabacuju za leđa. Ništa bolje nije bilo na levom krilu i boku gde su Nemci, takođe, nanevši velike gubitke brigadi »Italija« i potiskujući bataljone Osme crnogorske udarne brigade, munjevito žurili da postignu što veći uspeh.

šesnaestogodišnji Đorđe Lazić, delegat voda, čim je čuo tutanj granata, potrčao je duž rovova i saobraćajnica, u zemunice, da razbudi drugove Druge čete i svog voda, da se pripreme za borbu. Kad je došao dežurnom mitraljescu, jednom mladom Nišliju, čuo je njegovo zapomaganje:

— Evo Nemaca!

Izbezumljeni mitraljezac, skamenjen od straha, nije priskakao oružju. Đorđe je potrčao da nišani i opaljuje u protivnika. Razlegla se snažna eksplozija, otkinula zaštitnik plamena i savila mitraljesku cev. A Lazić je poleteo kroz vazduh, osetio oštre bolove i pao. Iz nekoliko rana šikljala je krv. U pomoć mu je priskočio kurir, crnomanjasti dečak Mita — i pomogao mu da ustane. Okrvavljeni i ošamućeni delegat video je da mu se dobro ne piše, da mu je desna ruka bespomoćna. Uz kurirovu pomoć namumio je u previjalište, udaljeno oko 300 metara. Okolo je tutnjalo, mešali se razni povici i komande. Ranjenici su šepusali otvorenih rana, ostavljajući krvave tragove. Poneko je iznemogao i ječao na nosilima. Đorđe je previjen i upućen u Mikluševce...

Nad zemunicom u kojoj su bili politički komesar čete Đuro Rokvić, bolničarka Zora i kurir Mile, čulo se potmulo tutnjanje. Neko je gazio iznad njihovih glava.

— Šta to možer biti? — upitao se komesar i kuriru dopustio da izađe i pogleda naboj zemunice.

Kurir se nije vratio. Bolničarka Zora pošla je da potraži kurira i nije se vratila. Komesaru Duri se učinilo da nešto nije u redu. Uzeo je oružje i koraknuo u saobraćajnicu. Kad je oči raširio prema obrisu neba, nad glavom je razaznao siluete Nemaca i ustaša. Podigao je automat, ali nije stigao da otvori vatru. Jedan Nemač je hitro skočio, oberučke zgrabio komesara i živa ga želeo savladati. Zapljuštali su udarci. Rokvić je shvatio da živ ne sme fašistima u ruke, nekako se oteo iz napadačevih laiku, silovito ga raspalio, odgurnuo nogom i potrčao niz cik-cak saobraćajnicu. Kad je odmakao stotinak metara, komesar je primetio da nema kožne torbice, pune partijske i marksističke literature, da mu je spala u rvanju pred zemunicom. Nemci i ustaše su pojurili kroz saobraćajnicu da sustignu Đuru. Bacili su nekoliko ručnih bombi, ali su im one upaljene vraćane i zagrmlele iznad njihovih glava.

U drugoj liniji rovova vodila se borba prsa u prsa. Rokvić je rafalom oborio dvojicu napadača. U tom času je doleteo Mehmed Alilović, desetar, udarcima kundaka dokusurio jednog esesovca i komesara Rokvića upozorio da je stanje na celoj liniji odbrane kritično, da se Prvi bataljon povlači, da je komandant Ilija Kiso ranjen. U stroju su ostali Pero Tomić, zamenik komandanta i Milan Aćić, zamenik političkog komesara, da prednjače u borbi i brinu da se izbegne opkoljavanje. Nemci su bili na desnom boku Prvog bataljona i otuda osipali paljbu. S čela gotovo i nisu napadali. Po tome se moglo zaključiti da se nameravaju što dublje ukliniti, baš na spoju jedinica Četvrte i Desete krajiške brigade i veštim obuhvatom prekratiti odstupnicu. To se obistinilo kad su oni dospeli na drugu liniju odbrane, za leđa Četvrtom bataljonu koji se branio na brisanom prostoru i uzmicao u šumu Panjik.

Obračun na položajima proletera

Jedinice Prve proleterske divizije, takode, nisu bile pošteđene iznenadnog i silovitog napada neprijatelja. One su držale položaje, počevši od levog krila Pete krajiške divizije kod Beraka do reke Bosuta, zapravo do spoja sa odbrambenom linijom Šeste ličke proleterske divizije, koja se nalazila kod Komletinaca, Podgrada, Lipovca, zalazila u močvarne predele Bosutskih šuma i stizala do Save.

Nemci su iskoristili mrak da podiđu položajima brigade »Italija«, da uskoče u njene rovove i zemunice. Italijani su dograbili oružje da se brane. Nemci su zadržavani rafalima, bombama, noževima... Brojniji napadači, vešti u upotrebi vatrenog i hladnog oružja, nisu nameravali da ustuknu. Vodnici Antonio Mancenaro i Alfonso Neglio bili su na pravcu glavnog neprijateljskog prodora i borbe hrabрили da odole naletu protivnika. U kratkotrajnom obračunu, u borbi prsa u prsa, padali su Nemci, a i borci brigade »Italija«. Na bojištu su nepomični ostali Dino Biansceh, vodnik Đuzepe Bergandini, Mario Badeli, Rafael Donatangel, Augustino Dondi, Gevaltio Gheargeli, Đovani Gidija, Viktor Piro, vodnik Dominiko Poneta, Pietro Serdino, Ignazio Skarso i Alfonso Tiberi. Više talijanskih proletera je ra-

njeno, među njima i vodnik Amatarino Amatari, neobično hrabar, ranjavan i ranije nekoliko puta.

Kad su ovladali položajima brigade »Italija«, Nemci su požurili preko Spajinskih njiva i zauzeli železničku stanicu u Đeletovcima. Ovako dubokim prodorom neprijatelja najviše je ugrožen Drugi bataljon Prve proleterske brigade, koji se praktično našao u poluokruženju. Komandant i politički komesar bataljona brzo su reagovali da proleter i očuvaju prisebnost i smišljenim napadom izađu iz nezavidnog položaja. Njima su istovremeno u pomoć priskočili proleter i Petog bataljona Treće krajiške proleterske brigade i pomogli im da se izvuku iz nemilog vatrenog zagrljaja.

Od Spajinskih njiva neprijatelj nije produžio samo u Đeletovce nego i na drugu stranu, u Čakovec, gde su borbu primili borci Osme crnogorske udarne brigade. Nemci su imali pouzdane podatke o rasporedu jedinica Osme crnogorske u čakovcima i okolini, dobijene od svojih obaveštajaca, preko radio-stanice. I ranije su koristili, uglavnom da artiljerijom tuku odabrane ciljeve, podatke svojih obaveštajaca. Otkuda oni u mestu gde su bivakovale jedinice Osme crnogorske? U Čakovcima se nalazilo dosta folksdojčera — meštana — koje su nemački radisti, pre povlačenja, obučili da rukuju radio-stanicom, da upotrebljavaju šifru u odašiljanju podataka. Bilo je više tajnih radio-stanica, uglavnom kod starijih i na izgled bezopasnih meštana, koje se nisu mogle lako i jednostavno otkriti. Najbolje je, ipak, funkcionisala radio-stanica skrivena u čakovačkoj crkvi. Njom su rukovali pravi vojnici — nemački izviđači — ostavljeni u selu posle povlačenja njihove jedinice.

Prvi bataljon Osme crnogorske, s komandantom Dušanom Banovićem i političkim komesarom Dragom Božanovićem, sačekao je Nemce žestokom paljbom i uspeo ih odbiti od drumova između Beraka i Čakovca. Oni su se sklonili u obližnju šumu da predahnu i odmorniji krenu. U isto vreme su pojačavali minobacačku i mitraljesku vatru da nanose gubitke bataljonu zatečenom na brisanom prostoru, pored retkog drveća, u plitkom prokopu pored puta. U streljačkom stroju našao se i komandir brigade Rade Raičević da sagleda trenutnu situaciju i upozori da odstupanja nema. Kad se on dogovarao s komandantom i političkim komesarom kako ćete da zauzmu najpovoljnije položaje, iz blizine je zaštektao neprijateljski puškometraljez. Komandant Banović je naglo promenio boju lica, obuzet bolnom grimasom, oborio pogled na okrvavljene pantalone i progovorio:

— Prebiše mi nogu!

Reči utehe nisu mnogo vredele. Banović je morao na nosila i dalje od vatrene linije. A svuda je grmelo i nije se, pošto su Nemci zalazili za leđa našim jedinicama, ponekad znalo gde vatrene linije počinje, a gde prestaje. Neprijatelj je opet kidisao. Prva četa, pod komandom Đure Nokovića, nije znala za odstupnicu. Njen primer sledile su Druga i Treća i neprijatelju nisu dale da proviri u čakovce.

U protivnapadima je bilo uspeha. Borci Osme crnogorske, naime, pošto su Nemci potiskivanjem brigade »Italija« zaplenili 15 topova za protivtenkovsku odbranu, uspeali su otići 2 topa i 2 teška minobacača.

Borci Trećeg bataljona, pod komandom Jova Kasalice i Draga Vujoševića, bili su u rovovima na spoju s brigadom »Italija« i izdržali su žestok pritisak neprijatelja prilikom njegovog povlačenja. Ubilačnoj vatri naročito su bile izložene Druga i Treća četa i morale su, istina kad je svanulo, us-

luknuti u drugu odbrambenu liniju. Druga četa je i dalje, pošto se nalazila na levom krilu bataljonskog borbenog rasporeda, trpela frontalne i bočne napade i morala je levo krilo poviti unazad, prema Čakovcima i trećoj odbrambenoj liniji, da spreči prodor neprijatelja u njenu pozadinu. Nemci su uporno napadali i nisu štedeli municiju. Njihov pritisak je zastrašujuće delovao, pogotovo na novomobilisane borce. Kasalica i Vujošević su primetili, oko 8 časova, da novajlije ne kriju da neće dugo odoleti. Od komandira i političkog komesara Treće čete, u kojoj se osetilo kolebanje pojedinaca, energično je zatraženo da osujete svaku malodušnost, uz objašnjenje da se to može kobno završiti, ne samo za pomenutu četu. Politički komesar je uvideo da bi protivnapad bio najbolji način da se otkloni neverica u sopstvenu brobenu moć. Nemci su ošinuti žestokom vatrom celog bataljona i nisu imali drugog izbora nego da uzmiču. Na bojištu je ostalo više mrtvih vojnika, nešto ratne opreme i dve radio-stanice. Ni Osmi crnogorski, a posebno njen Treći bataljon, nisu prošli bez gubitaka. U toku viščasovne borbe živote su položili za slobodu: Boško Đurđević, Đovani Ardini, Vojislav Ilić, Bogdan Krga, Borislav Krstić, Ljubiša Kostić, Radomir Krstić, Mileta Lazarević, Milivoj Lazović, Milan Mirčić, Dragoljub Miličević, Slavoljub Mitić, Dragoslava Marinković, Milan Mitrović, Jovan Muhnijak, Milorad Marković, Rajko Nikolić, Jovo Nešić, Živojin Nikolić, Kostadin Popović, Vidoje Stanojević, Atanasije Tatić, Momir Vasić, Dragomir Veselinović, Stanoje Vasić, Borivoje Vlajković i delegat voda Novak Vučinić.

Najviše gubitaka imala je Druga četa Trećeg bataljona, u jutarnjim borbama izložena najžešćim napadima neprijatelja, istovremeno s čela i u levi bok. Vršeci kurirsku dužnost, noseći izveštaj komandira čete komandantu bataljona, život je izgubio najmlađi borac Druge čete, Aca Voljevac. Kad je dečak hitao preko brisanog prostora, odjednom je primetio nekoliko neprijateljskih vojnika da mu pogureni trče u susret. Aca je shvatio da ga žele živa dograbiti, pretpostavljajući da nosi neku značajnu poruku i hitro se bacio u sneg. Otvorio je vatru i zbunio napadače. Jednog je pogodio i osetio izvesno olakšanje. Ostali su uvideli da dečaka-borca neće olako živa ščepati i potegli su ručne bombe. U visinu se raspršio sneg i smrzla zemlja. Dečak je oblišen krvlju izgubio dah i zauvek sklopio oči. Napadači se nisu usudili da mu mrtvome priskoče i brzo su uzmakli. Naleteli su na grupu boraca, na putu od Čakovca za položaj brigade, a nisu izneli žive glave.

Borba je nastavljena i u prepodnevnom časovima, ali sa slabijim intenzitetom. Komandant brigade Rade Raičević primio je naređenje komandanta Prve proleterske divizije Vase Jovanovića da se neprijatelj zadržava i odbija nazad.

Izbacivanje Nemaca iz železničke stanice u Đeletovcima

Drskim prodorom, Nemci su zaposeli železničku stanicu u Đeletovcima i počeli se utvrđivati da odbijaju eventualne protivnapade. Nedaleko od njih, u samom selu, nalazio se štab Treće krajiške proleterske brigade, čiji je komandant bio Nikola Pećanac, a politički komesar Petar Lazarević Švabo. Njih je razbudila neobična rika artiljerije od čijih se granata tresla zemlja i prskala stakla na prozorima. Komandant Pećanac preduzeo je mere da dozna šta se to dešava, otkud toliko bombardovanje iz teških to-

pova, kakvo je stanje na položaju Drugog bataljona gde se najviše srućuju granate. Kuriri su imali pune ruke posla. Dobro su poslužile i telefonske veze... Neke su, međutim, presečene eksplozijama granata i zatajile. Komandant Pećanac i politički komesar Lazarević naredili su komandantima bataljona da se jedinice pripreme za borbu i odbijaju napade. Odjednom je stigla vest da su nemačke jedinice načinile prodor između Orolika i Beraka, potisle brigadu »Italija«, da teže u dubinu borbenog rasporeda jedinica Prve proleterske divizije. Pucjava se približavala i Đeletovcima, a zatamnjenno nebo, iz koga je sipila hladnoća, progorevale su svetleće rakete, usijana zrna i granate. Paljba raznog oružja postajala je sve nesnosnija. Komandantu Pećancu javljeno je da su Nemci munjevitim nastupanjem stigli u železničku stanicu. Neko je u štabu pogledao zabrinutog komandanta brigade i političkog komesara, pokušao da bude duhovit i othuknuo:

— Eto, nezvani nam nazvaše dobro jutro...

Nešto se hitno moralo učiniti da se Nemcima ne dopusti da uđu u selo. I ne samo to. Njihovo zadržavanje u zgradi železničke stanice, na kolosecima u prokopima pored pruge, po oceni komandira Pećanca, predstavljalo je opasnost za bok i pozadinu cele brigade. Stoga je kratko i energično zaključio:

— Moramo ih izbaciti... što hitnije... Ako ih ne potučemo, odbacićemo ih prema Oroliku.

Komandantima Drugog i Trećeg bataljona naređeno je da se okome na neprijatelja u železničkoj stanici i okolini. Radilo se brzo i smišljeno. Komandant Trećeg bataljona Mile Bulajić i politički komesar Milanko Pećanac dogovorili su se s komandirima četa kako proletere da povedu u napad. Najteži zadatak primili su komandiri Druge i Treće čete, Jovan Grbić i Dušan Babić Bačkonja, da njihove jedinice puščanom i mitraljeskom vatrom, bombama i noževima, prokrče put u zdanje železničke stanice. Nemci su očekivali protivnapad, dobro se zabarikadirali i rešili da odole. Komandanti pomenutih bataljona procenili su da se nešto više može postići jedino iznenadnim i silovitim jurišem. Nije mnogo trebalo da se proleter pripreme. Odvažni Bulajić išao je od borca do borca da vidi koliko su raspoloženi za rizičan poduhvat. Možda je to najbolje iskazao jedan od najmladih, kurir Bogdan Bijelić, kad se sreo s komandantom bataljona i upitao:

— Šta čekamo, druže komandante? Možemo se smrznuti ležeći u zaklonima.

— Brzo ćemo se zagrejati, ništa ne brini — smirio je komandant dečaka — proletera.

Železnička stanica je odjednom postala meta stotina pušaka, puško-mitraljeza, minobacača. Nemci su odgovorili na vatreni uragan i time potvrdili da neće olako popustiti. Komandant Bulajić i politički komesar Pećanac došli su u streljački stroj, s komandirima se sporazumeli da se juriša, a Bulajić je izgovorio onu svoju karakterističnu rečenicu, poznatu iz teških okršaja:

— Niko ispred mene, a niko iza mene! ...

— Zaostati nećemo, a prestići te možemo — dočekao je komandir Grbić.

Juriš bataljona prekratila je neprijateljska artiljerija. Eksplozije granata dopunjavali su rafali automatskih oružja. Proleter i su imali ranjenika. Neke nisu mogli izvući ispod kiše kuršuma. Teško ranjeni Pera Kolubarac

previjao se od bolova, zgrčen u snegu, između dva neprijateljska streljačka stroja. Bolničarka Zora je pokušala da mu se približi, pod zaštitom vatre proletera, ali je postala meta nemačkih puškomitraljezaca i snajperista i morala je ustuknuti.

Ponovo je usledio juriš proletera. Ispred svih su grabili Miladin Zorić Garača, Jovan Grbić, Dušan Babić, Duško Kerkez, Mile Bulajić i Bogdan Bijelić. Opet je bilo žrtava, ali nemački vojnici nisu izdržali silinu napada proletera. Iz zaklona su isterivani eksplozijama ručnih bombi, rafalima i kundacima. Preživeli su zaždili preko snežne ravnice da umaknu u roveve i zemunice kod Spajinskih njiva.

Bilo je sve teže

Odbrana i protivnapadi jedinica Pete krajiške i Prve proleterske divizije usporavali su pokrete neprijatelja, ali ga nisu mogli zadržati i odbaciti na polazne položaje. Nemački generali se nisu osvrтали na gubitke i povremene zastoje i uporno su nastojali da 41. nemačka divizija, nastupanjem duž železničke pruge i drumu Beograd — Zagreb, stigne u Šid, da 7. SS »Princ Eugen« nemačka divizija, vodeći teške borbe, takođe, delom snaga izbije u Tovarnik i Šid.

Štab Prve armije, s komandantom Pekom Dapčevićem, političkim komesarom Mijalkom Todorovićem Plavim i načelnikom Savom Drljevićem, nalazio se u Šidu. Već u jutarnjim časovima primljene su vesti o nepovoljnom stanju na frontu od Dunava do Bosuta. Jedino je relativno mirno bilo na položajima Šeste ličke proleterske divizije, od sela Nijemaca niz Bosut do Save. Užurbano se moralo raditi da se snage Prve armije pregrupišu, da menjaju položaje, da se dovodi rezerva, uređuju novi položaji, u borbu uvede i avijacija.

U Šidu je bilo pometnje. Na ulicama se našlo dosta ranjenika koji su pristizali s fronta, pored onih u Pokretnoj bolnici Šeste ličke proleterske divizije, uglavnom lakših. Kad je referent saniteta i član štaba pomenute divizije, Danica Abramović, 17. januara ujutru, došla u Šid da obiđe ranjenike u bolnici, u zgradi je našla pravu pustoš. Vrata i prozori su bili otvoreni, bolesnički kreveti neraspremljeni. U blizini nije bilo nikoga da kaže nešto više o onome što se desilo. Referent saniteta Danica Abramović pretrnula je od nelagodnosti i požurila u štab Prve armije da dozna šta se dogodilo. Čim se okrenula, sreća je grupu usplahirenih boraca. Od njih je čula da su nemačke jedinice savladale odbrambenu liniju, da nastupaju u dubinu... Danici je postalo jasno da su lakši ranjenici, sa lekarom i sanitetskim osobljem, odstupili iz šida. A kuda? Nije joj bilo pravo što to ne zna i zabrinuta je stigla do zgrade štaba Prve armije. Ugledala je komandanta Peka Dapčevića, političkog komesara Mijalka Todorovića Plavog, načelnika štaba Sava Drljevića, načelnika obaveštajnog odeljenja Miloša Vučkovića, načelnika Ozne Momu Dugalića i druge. Komesar je upitao Danicu kakvo je stanje na položaju Šeste ličke divizije, odakle je upravo stigla. Ona je objasnila da se ništa neobično nije dogodilo, da je iznenađena pometnjom u Šidu, nestankom bolnice lakih ranjenika...

— Evakuišu se... Svi pozadinski delovi! — čula je Danica.

Od nje je zatraženo da se hitno vrati u štab Šeste ličke divizije, u selo Nijemce, da komandanta i političkog komesara obavesti o situaciji na frontu, da jedinice pripreme za eventualni pokret i borbu.

U štab prve armije svakog časa stizale su nepovoljne vesti. Neprijatelj je nastupao na svim pravcima i borbe su postajale sve žešće. Neke brigade, zadržavajući napadače, pretrpele su osetne gubitke i bile u povlačenju. Nepovoljno stanje, međutim, nije smelo sprečiti da se neprijatelj, koliko je bilo moguće u najnepovoljnijim uslovima, osujeti i zadržava a kasnije preduzmu i protivnapadi.

Na prilazima Tovarniku

Dva bataljona Trinaeste proleterske brigade »Rade Končar«, s komandantom Markom Rapom i političkim komesarom Ivanom Dencom, ujutru su izvršila napad na protivnika u Bokšiću, na koti 114. i Spajinskim njivama, nanela mu osetne gubitke i donekle ga potisla nazad.

Brigada je, međutim, dobila naređenje od komandanta divizije da se hitno postavi na novi položaj, severno od Tovarnika, da zadržava neprijateljske jedinice koje su dolazile iz pravca Lovaša, iza leđa Četvrte krajiške udarne brigade, podržane od nekoliko tenkova, da se domognu gradića i značajne komunikacije, čime bi se otežalo izvlačenje jedinica Prve proleterske divizije, koje su vodile upornu odbijanu. U žestokim sudarima odbijeno je više neprijateljskih jedinica koje su pokušavale da prođu kroz borbeni poredak proletera. Preduzimani su i protivnapadi, pri čemu je zarobljeno nekoliko neprijateljskih vojnika. Od njih se pobliže doznalo šta im je osnovni zadatak i čemu teže. Komandant nemačke jedinice uvideo je da ne može pregaziti položaj proletera, čak ni pomoću tenkova, pa je odlučio da izvodi zaobilazni manevar. Bilo je to nešto slično onome što je primenjivano od samog početka napada duž položaja Prve proleterske i Pete krajiške udarne divizije. Sada se silina nemačkog udara sručila na proletere Drugog bataljona, koji nisu stigli čestito da se ukopaju na tek zauzetom položaju, da postave prepreke i organizuju protivtenkovsku odbranu.

Privremena odbrambena linija

Komandant i politički komesar Pete krajiške udarne divizije, Milutin Morača i Ilija Materić, preuzeli su mere da se organizuje nova odbrambena linija, da se u borbu upute čak i pozadinski delovi, slušaoci vojnog i političkog kursa, da se spreči napredovanje protivnika. Upotrebljena su i artiljerijska oruđa. Povremeno su doletali avioni, s crvenom petokrakom na krilima, da bombarduju neprijateljske tenkove, da mitraljiraju i preređuju streljačke strojeve.

Proređeni bataljoni Desete krajiške udarne brigade, posle uzmaca iz Opatovačke doline, organizovali su odbranu kod Lovaša. Neprijatelj je žestoko kidisao da ih odbaci prema obroncima Fruške gore. Njegova artiljerija je besomučno tukla da preore novi odbrambeni položaj brigade, a tenkovi manevrisali da potpuno iskoriste vatrenu moć. U odbijanju napada

istakli su se Obrad Češić, komandir čete, Mitar Tica, komandant bataljona, Mile Damjanović, komandir čete, Jovo Rodić, Marko Srdić, komandant brigade, i svi puškomitraljesci, čija su oružja neprestano, rafalima, zadržavala streljačke strojeve neprijatelja. Umešnost su ispoljili, a i hrabrost, borci Protivtenkovske baterije, koji su granatama, precizno gađajući, odbijali čelične vatrene tvrđave.

Deseta krajiška udarna brigada uporno se branila u rejonu Lovaša. Osnovno je bilo da spreči protivnika da se uklini dublje u slobodnom prostoru Srema, da zađe za leđa jedinicama levo i desno od njenog položaja. Komandant Marko Srdić, uostalom, raspoređujući jedinice da uporno brane tek posednute položaje, imao je na umu upozorenje komandanta i političkog komesara Pete krajiške divizije da se ni stopa zemlje, bez žilave odbrane, ne prepusti protivniku. Borci su znali šta se od njih zahteva i nije bilo sumnje da će izdržati i najteže. Iako je Deseta brigada imala osetnih gubitaka, Srdić je bio spreman da je, u pogodnom trenutku, povede u protivnapad. To, međutim, nije zavisilo samo od njegovog raspoloženja nego od stanja na celoj liniji poljuljane odbrane i realne situacije. Svoja razmišljanja preneo je komandantima bataljona: Milošu Bajiću, Bogdanu Vukši, Jovi Sevi, Mitru Tici i tražio da spremno čekaju...

Hrabrost kursista

Na privremenu liniju odbrane dotrčali su slušaoci partijskog i vojnog kursa Pete krajiške udarne divizije. Njih je vodio Mirko Turić, zamenik političkog komesara divizije. Slušaoci partijskog kursa bili su u jedinicama na dužnostima delegata vodova, političkih komesara i zamenika političkih komesara četa, a slušaoci vojnog kursa komandiri i zamenici komandira četa i nije im nedostajalo borbenog iskustva. Na kursevima su obogaćivali vojno-politička znanja i pripremali se za odgovarajuće dužnosti.

Na partijskom kursu sticani su opšti pojmovi o razvoju društva, teoriji, strategiji i taktici partije, nacionalnom i seljačkom pitanju, radničkom pokretu, Komunističkoj partiji Jugoslavije i ostalome.

Kad su neprijateljske jedinice imale preimućstvo, ugrozile divizionu bolnicu lakih ranjenika i brigadnu ambulantu, komandant divizije Milutin Morača pozvao je Mirka Turića i otvoreno rekao:

— Ništa ne valja. Nemci su preduzeli žestoku ofanzivu i napreduju. Slušaocima oba kursa povedi na front. Pomognite u odbrani i suzbijanju napada. ...

Turić je odgovorio da razume šta to znači, hitro se okrenuo i otrčao među slušaocima. Kratko im je objasnio da je stanje na položaju nepovoljno, da se traži da pomognu u zadržavanju i odbijanju neprijatelja. Slušaoci su bili jednodušni da odmah krenu u okršaj, a trenutno nisu imali dovoljno oružja i municije. Oni su, naime, pre polaska na kurs, oružje ostavili u jedinicama. Na brzinu je nađeno nešto pušaka i bombi. Jedan slušalac, ne shvatajući kakvih je razmera napad neprijatelja, bezbrižan je primetio da se oružje i municija mogu oteti.

Kad su doleteli u rovove, slušaoci su primetili, u razređenoj izmaglici, neprijateljske tenkove i vojnike. Smelo su prilazili i otvarali vatru. Turić je dopustio da im se uzvрати i nanišanio u jedan tenk. čelična grdo-

sija se brekćući približavala i nisu joj smetala puščana zrna. Jedino su vojnici u belim maskirnim odelima zastajkiivali i tražili zaklone u snegu. Posle su ustajali i trčali iza tenkova. Turić je naredio da se pripreme ručne bombe da pokušaju prekratiti klopavanje tenkovskih gusenica. Koliko će u tome uspeti? Zabrinutost se mogla videti u nemim pogledima mladića u rovovima. Iz tenkovskih kupola naizmenično su žiškale mitraljeske cevi, grurali topovi i granate eksplodirale iza rovova. Neke su pogadale osnežene grudobrane, dizale stubove vlažne zemlje i posipale pregrštima gelera. U tim trenucima slušaoci su se spuštali dublje u rovove i strepeli. Kad žestoka vatra umine, oni su podizali glave i gađali protivnika. Ubrzo je postalo očigledno da se tenkovi ne mogu odbiti ili uništiti bez pravih sredstava za protivtenkovsku borbu. Stoga su slušaoci, iako im nije manjkalo srčanosti, morali napustiti rovove i odstupiti na povoljniji položaj. Njihova borbeno upornost i umeće doprineli su da se neprijatelj izvesno vreme zadrži na putu za Lovaš, ranjenicima i pozadinskim delovima Pete krajiške udarne divizije omogućući da izmaknu iz ugroženog područja.

Borba u susretu

Dvanaesta krajiška udarna brigada, s komandantom Milom Vučenovićem i političkim komesarom Lukom Cvjetičaninom, našla se iza linije fronta, u rejonu Novak Bapske, na odmoru i uređenju rezervnih položaja. Ona je, inače, bila u sastavu Jedanaeste krajiške udarne divizije kojom je komandovao Miloš Šiljegović. U jutarnjim časovima, 17. januara, kad je začuo dumbaranje neprijateljske artiljerije na udaljenim položajima, Vučenović je shvatio da je neprijatelj pošao u napad i nije sedeo skrštenih ruku. Telefonom se javio komandantu divizije Šiljegoviću, čiji se štab nalazio u Šidu, i pitao šta da radi.

— Uspostavi vezu sa Milutinom Moračom, komandantom Pete divizije — predložio je Šiljegović. — On je blizu. S njim se konsultuj. Mislim da je prirodno da Dvanaesta brigada priskoči u pomoć brigadama Pete divizije. Ako Morača proceni da je potrebno...

Vučenović je požurio u štab Pete divizije i Morači preneo Šiljegovićevu poruku. Istovremeno je naglasio da su borci Dvanaeste brigade odmorni i sposobni za borbu.

— Baš dobro — prihvatio je Morača ne tajeći da stanje, na sektoru fronta Pete divizije, nije najpovoljnije. — Neka i Dvanaesta brigada krene u susret neprijatelju.

Morača je odredio i pravac pokreta. Vučenović je odmah pohitao da izvrši naređenje. Kratko se konsultovao sa komandantima i političkim komesarima bataljona i izložio šta ih očekuje. A nedostajalo je osnovno u proceni situacije: snaga i namere protivnika. Vučenović je objasnio da se trenutno ne raspolaže nikakvim pouzdanim podacima šta neprijatelj namerava i da mu trkom treba ići u susret. Komandanti i politički komesari shvatili su šta to znači. Zabrinuti su otišli da bataljone pripreme za pokret i borbu.

Ispred Lovaša vidljivost je bila slaba. Borci Dvanaeste krajiške zadihani su trčali da stignu u drugu odbrambenu liniju rovova. Komandiri

su upozoravali da neprijatelj može banuti iz guste magle i iznenaditi. U blizini rovova primećene su ljudske siluete.

— Ko je tamo? — usledilo je pitanje.

— Borci Prve krajiške! — usledio je odgovor.

— Otkud oni! ... Njihovi su položaji daleko, kod Opatovca — zatražio je komandant Vučenović da ih vidi.

Petnaest usplahirenih mladih ljudi, blatnjave i poderane odeće, prišli su komandantu i političkom komesaru brigade.

— Otkud vi? ...

— Nije dobro — proslovio je premoreni puškomitraljezac Radiša. Nas su zorom iznenadili Nemci...

I detaljno je ispričao o teškim trenucima kod Onatovca. Čak nije umeo objasniti kako su se njih petnaestorica odvojili od jedinice i nasumice stigli blizu Lovaša. Jedno je, ipak, vredelo: puškomitralježevo obaveštenje pomoglo je Vučenoviću i Cvjetičaninu da shvate da neprijatelj žestoko nasrće i da se neće polako zaustaviti. Iza šume u blizini, začula se žestoka pucnjava. Bez oklevanja se moralo rasporediti za borbu. Komandant Vučenović se zabrinuo da neprijateljski vojnici mogu izleteti iz šume i juriti.

— Da ih preduhitrimo — okrenuo se Cvjetičanin da dobije njegov pristanak.

— Kako to zamišljaš?

— Ovako, Luka. Povešću Treći i Četvrti bataljon kroz šumu... Da borci pogledaju Nemcima u oči... A ti, drugar, brini o Prvom i Drugom bataljonu i borce uputi u rovove... Ako prigusti, što ćeš oceniti po žestini pucnjave, uputi mi pojačanje...

Komandant brigade odmah se našao na čelu dva bataljona i ušao u šumu. Magla je sužavala vidik i moralo se oprezno između stabala i preko snežnog pokrivača. Sneg se gruštio pod obućom boraca čak i u trenucima kad su zastajkiivali da osluškuju. Po tome su neprijateljski vojnici, ako su bili pritajeni negde u blizini, mogli otkriti ko se približava i raspaliti vatrenim uraganom.

— Obazrivo i tiho! ... Na vrhovima obuće — ponavljao je Vučenović komandantima bataljona da se pobrinu da hod boraca ostane što nečujniji.

Više udesno, ne tako blizu, grominjala su razna oružja i podsećala da se tamo vodi žestoka borba. I hladnoća nije popuštala. Borci su zastajkujući duvali u prozeble šake da ih zgreju i kažiprste pripreme da nesmetano povlače obarače oružja. Oba bataljona, zapravo, bila su svrstana u tri podjednake kolone da lakše kroz šumu i u slučaju potrebe, za tili čas, postanu streljački stroj.

Na izlazu iz injem obeljenog čestara Vučenović je dao znak da se zastane, nabrao obrvc i pogledom pažljivo pretraživao njive neposečenih kukuruznih stabljika. Primetio je nemačke vojnike u sumaglici i odmah naredio da se bataljoni rasporede za borbu, u gusti streljački stroj. Borci su potražili busije i prilegli uz oružje. Vučenović je upozorio da primireni čekaju dok se najpre ne oglasi njegovo oružje.

— A kad će to biti? — upitao je komandant Trećeg bataljona Đurić.

— Kad nam pridu na sto metara udaljenosti — uzvratilo je komandant brigade.

I kukuruzne stabljike ponekad su nadvišavali belo obojeni šlemovi. Nemački vojnici su išli dosta bezbrižno i bilo je očigledno da nisu otkrili ko ih čeka na ivici šume.

Blesnula je svetleća raketa i progovorilo oružje. Nemački vojnici su išli dosta bezbrižno i bilo je očigledno da nisu otkrili ko ih čeka na ivici šume.

Blesnula je svetleća raketa i progovorilo oružje. Nemački vojnici trenutno nisu mogli ni napred ni nazad. Plegli su iza kukuruznih stabljika i odgovarali na žestoku vatru. Sa ruba šume paljba je postajala žešća. Komandanti bataljona i komandiri četa podsticali su borce da precizno nišane. Komandant brigade je došao do vodnika mitraljeskog odeljenja Pralice i tražio da se neprijatelj zasipa brzom paljbom. Mitraljezi su se utrkiivali u sagorevanju municije. I kad se očekivalo da će nemački vojnici ustuknuti, oni su skočili i potrčali u napad.

— Jurišaju! Ne dajmo im! ...

Naizmenične komande utapale su se u pucnjavu. A nemački vojnici su naletali iz kukuružišta. Za njima je pristizao drugi i treći talas. Bili su brojno nadmoćniji i nisu se dali zaustaviti. Živi su preskakali mrtve i sumanuto jurišali. Njihov oficir se odjednom našao oči u oči sa komandantom Vučenovićem. Sekunde su odlučivale ko će koga. Pogođen u grudi, nemački oficir se zgrčio na snežnoj ledini i ostao nepomičan. A drugi su pristizali i napad nije slabio. U kritičnim trenucima odlučeno je da se borci oba bataljona povlače. Čete su to činile prilično umešno, obezbeđivale odstupnicu jedna drugoj i izbile na drugi kraj šume. Nemački vojnici više im nisu bili za ledima. Zastali su negde među obeljenim stablima da se pregrupišu i predahnu. Kratkotrajno zatišje moralo se iskoristiti za izvlačenje bataljona na povoljniji položaj. Komandant Vučenović je odmah uputio patrolu da pronade političkog komesara brigade Cvjetičanina koji je ostao s Prvim i Drugim bataljonom u rovovima, da mu poruči da pomogne u prihvatanju i razmeštanju boraca Trećeg i Četvrtog bataljona. Patrola se nije vratila, a čekati se nije moglo. Borcima Trećeg i četvrtog bataljona naređeno je da krenu u rovove. Otuda su odjednom ošinuli snažnom puško-mitraljeskom i puščanom vatrom.

— Nemci su nam zašli za leđa! Ušli su u naše rovove — zgranuto je uzviknuo komandir Druge čete Trećeg bataljona.

— Na njih! Juriš! — usledila je komanda.

Borci su se stuštili na protivnika i uskočili u rovove. Neprijateljski vojnici su ubijani i primoravani da beže. Gubitaka je bilo na obe strane. Situacija je i dalje bila neizvesna. Komandant brigade nikako nije mogao uspostaviti vezu sa komandantom Pete krajiške divizije da nešto više dozna o stanju na celoj liniji odbrane. A ono, sudeći po dejstvu neprijateljske artiljerije i brektanju tenkovskih motora, nije bilo zavidno. Stoga su bataljoni Dvanaeste krajiške brigade, čak i bez znanja svog komandanta, odstupili u pravcu Novak Bapske. Komandant brigade, zabrinut i neraspoložen, požurio je iz vatrenog pakla i sustigao bataljone. I tada je doznao da je, pored ostalih, život izgubio komandant Prvog bataljona. Sada je preostalo da se uspostavi nova linija odbrane i odbijaju napadi protivnika.

U popodnevnim i večernjim časovima

Komandant Prve proleterske divizije Vaso Jovanović, prateći razvoj borbene situacije, naredio je komandantima brigada da se, bez obzira na teškoće, neprijatelj uporno zadržava i odbija.

Borci Trinaeste proleterske brigade uporno su odolevali brojnijem i bolje naoružanom neprijatelju severno od Tovarnika, na liniji Morov salaš. Rana Jabuka i Lemkerov salaš. U protivnapadima, ne strepeći za sopstvene živote, isticali su se mnogi borci, a posebno Rudolf Vanjek, Janko Todorović, Emin Sejdić, Vlastimir Sekulić, Dragi Savić, Mijo Potić, Miloš Obradović, vodnik Milan Nikić, Nikola Mandić, Zlatoje Marković, Živorad Marković, Miodrag Milovanović, Miloš Milovanović, Milisav Milinković, Ilija Martinović, Branislav Milenković, Milan Mitrović, Božidar Mladenović, desetar, Vidoje Midić, Miodrag Jelić, Milovan Jakovljević, Husejin Hasičić, Milorad Filipović, Raško Đurić, Živko Đorđević i Zora Aleksić.

Oklopne jedinice nemačke SS divizije zadržavane su ispred Tovarnika, ali su i bataljoni Trinaeste proleterske trpeli gubitke.

Prva proleterska, Treća krajiška proleterska, Osma crnogorska udarna brigada, zatim brigada »Italija«, nisu bile u povoljnom položaju i nikako, pored više protivnapada, nisu mogle da se oslobode pritiska. Njihova linija odbrane povijala se u zavisnosti od nastupanja protivnika i ličila na neobičnu krivulju. Naročito su bili ugroženi bokovi Prve proleterske divizije u čijem su sastavu bile pomenute brigade. Nemci su uspjeli da zađu, na pojedinim mestima, za leđa borcima Prve proleterske divizije i da im ugroze odstupnicu. Čak su se našli u Ilači, iza leđa štaba divizije smeštenog u Šidskim Banovcima. Komandant divizije Vaso Jovanović uputio je zaštitnu četvu, da neprijatelja istera iz Uače. Nešto kasnije, pristigao je i bataljon proletera i Nemci su izbačeni iz užarenog sela. Oni, ipak, nisu odstupili nego su produžili za Tovarnik da i dalje ugrožavaju pozadinu Prve proleterske divizije. Opravdano se postavljalo pitanje zašto komandant divizije ne dozvoljava da se brigade povuku i izbegavaju najgore. Izvlačenje po danu, procenio je Jovanović, ne bi se najpovoljnije odvijalo pod stalnim pritiskom protivnika i čekao se mrak. Za to vreme, pozadinski delovi su uzimali preko Adaševaca...

Uveče, 17. januara, komandant Prve armije Peko Dapčević, saznajući da je neprijatelj ušao u Tovarnik i masakrirao teške ranjenike, naredio je komandantu Prve proleterske divizije da se izvrše protivnapadi i pomogne Prvoj jugoslovenskoj i Četvrtoj krajiškoj udarnoj brigadi da se izvuku iz obruča i upute na položaj u Berkasovo i Bapsku.

U popodnevnim časovima Četvrta krajiška udarna brigada, zbog neprijatelja u blizini i za leđima, na drumu od Sotina za Tovarnik, vodila je žestoku odbrambenu bitku. Na nju su jurišali vojnici 117. nemačke divizije, s kojom se ranije sudarala u ofanzivi kod Sanskog Mosta. Primorali su Prvi bataljon da se povuče i upali u Mikluševce, nekako iza podne i želeli dalje. Da ne bi bili opkoljeni, borci Drugog i Trećeg bataljona izbegli su brisani prostor i odstupali. Nemci su to iskoristili i žurili u Tampojevce.

Komandant Četvrte krajiške brigade Vid Bodiroža Vicuka, u nameri da bataljonima olakša odstupnicu, poveo je Prvu četvu Prvog bataljona da juriša preko osneženog kukuruzišta i protivniku prekrati ulazak u Tampojevce. Otvorena je paklena vatra iz svih raspoloživih oružja. Nemci su od-

bijeni, ali su se pregrupisali, vratili i izvršili juriš. Kukuruzištem se razlegla vika, gruvale bombe i sevali bajoneti. Nemci su se izmešali s borcima Prve čete i obračun je poprimio u žestini. Komandant Bodiroža smelo je sačekivao i obarao neprijateljske vojnike i borce bodrio da odole jurišu. Odjednom je posečen rafalom iz neposredne blizine. Priskočio mu je omladinski rukovodilac brigade Dmitar Barišić, ali je takođe smrtno pogođen. Nemci su, ipak, zaustavljeni i primorani da ustuknu, ali za kratko... Brigada se morala povući da posedne nove položaje i odoleva uzastopnim napadima protivnika.

Brigade Šeste ličke proleterske divizije, kad se uvidelo da neprijatelj potiskivanjem Prve proleterske i Pete krajiške divizije ugrožava i njihov bok i pozadinu, dobili su naređenje da se povlače na novu liniju odbrane, istočno od Šida, da onemoguće prodor neprijatelja u Sremsku Mitrovicu. U toku povlačenja vođene su borbe. Četvrti bataljon Treće ličke proleterske vodio je borbu u blizini Tovarnika, odbio nekoliko žestokih napada i likvidirao 120 neprijateljskih vojnika.

U toku tog teškog dana za jedinice Prve armije, na bojište su doletali, sa aerodroma u Velikim Radencima i drugih, avioni sa petokrakama, bombardovali i mitraljirali neprijateljske tenkove i druge kolone da uspore i zaustave njihov hod.

Prva armija, 17. januara u večernjim časovima, nalazila se u povlačenju i imala osetne gubitke u ljudstvu i ratnom materijalu. Vrhovni štab i drug Tito procenili su da je situacija ozbiljna, da se prodor neprijatelja mora zadržati i krenuti u protivnapad. Na front u Sremu upućena je Druga proleterska divizija da pomogne jedinicama Prve armije.

U noći 17. i 18. januara jedinice Prve armije zauzele su položaje za odbranu na liniji šarengrad na Dunavu, Bapska, Berkasovo, Šid i Adaševci.

Dvadeset prva srpska divizija, čiji je komandant bio Vlado Bajić, a politički komesar Mirko Jovanović, iz rezerve je upućena na desno krilo odbrane da neprijatelja napadne u rejonu Mohova. Jedanaesta krajiška divizija dobila je naređenje da pomogne jedinicama Pete krajiške divizije na odseku fronta kod Berkasova i Šida.

Žestoka borba u Šidu

Posle noćne bitke u Tovarniku, kad su tri bataljona Pete krajiške brigade pokazala veliku borbenu umešnost, neprijatelj je ujutru, 18. januara, krenuo u Šid. Ispred grada, na snežnim poljanama, u prvoj liniji odbrane, čekali su proleter i Treće krajiške da odmere svoje borbeno umeće i izdržljivost. Na desnom krilu položaje su držali borci Prve proleterske i Osme crnogorske brigade, a na levom krilu, južno i jugoistočno od šida, proleter i šeste ličke proleterske divizije.

Dobro maskirani, podržani tenkovima i artiljerijskom kanonadom, Nemci su uporno nastupali i procenili da ne mogu slomiti odbranu proletara na drumu između Tovarnika i Šida. Zato su pribegli manevru, krenuli severoistočno, podržani tenkovima, pritisli na položaje Prve proleterske i Osme crnogorske brigade da zaobilazno, sa severne strane, upadnu u Šid. U borbu su uvodili pojačanja i žestoko kidisali. Sneg je potamneo od mnogobrojnih eksplozija i na prilazima gradu je vrilo od nesnosne pucnja-

ve. Borci Prve proleterske i Osme crnogorske ulagali su ogromne napore i umešnost da odole pritisku i Nemcima ne dopuste da pređu liniju odbrane. Pod tenkove su leteli i svežnjevi bombi, ali njihova buka i preteče klopavanje gusenica nisu prestajali. Štabovi brigada su procenili da se bataljoni moraju postupno, uz vođenje borbe, izvući sa pravca glavnog udara, posesti nove položaje i zadržati protivnika. U tome se uspelo i nemačke jedinice su zastale. U njihovom štabu odlučeno je da se pregrupišu snage i opet promeni pravac napada. Popodne su pokušali da prodru s južne strane u grad i napali Prvi i Drugi bataljon Treće krajiške proleterske brigade. Belo obojeni tenkovi naleteli su u punoj brzini i sipali pravi oganj. Za njima su trčali vojnici u šlemovima i neprestano pucali. Mnogi su padali i ostajali na tenkovima i granatama preoranoj zaravni. I redovi proletera su proređivani.

U borbi na bliskoj razdaljini, tukući napadače, živote su izgubili Krsto Filipović, Petar Jović, Miloš Kerkez, desetar, Ankica Katić, referent saniteta, Trifun Kovačević, živorad Lazić, Nikola Krajišić, Olga Marinković i Spaso Martinović, ali to nije bilo sve.

Nemci su odbijani i ponovo napadali. Komandiri četa Miladin Zorić Garača, Petar Grbić Žika, Stevo Tankosić i Božo Kovačević vodili su borbe u protivnapade, primerom im pokazivali kako se zaustavljaju i uništavaju tenkovi. Buktinjale su benzinske flaše, groktali mitraljezi, protivtenkovske puške birale ciljeve, a eksplozije ručnih bombi i granata nadjačavale rafale puškomitraljeza i pušaka. Stari i iskusni borci i rukovodioci svugde su bili prvi: u jurišu, u zadržavanju tenkova i streljačkih strojeva protivnika. Ni mlađi nisu zaostajali u junaštvu. Uz pomoć komandira Zorića Garače, nišandžije na protivtenkovskoj pušci, Đorđe Milosavljević Kolubarać uništio je dva neprijateljska tenka. A u kritičnim trenucima, kad bi se tenkovi toliko ostrvili i uleteli u borbeni raspored čete, Garača je komandovao da se ne odstupa, prihvatao protivtenkovsku pušku i zaustavljao čelične grdosije. I kad je ranjen stavljen na nosila, nije dozvolio da ga drugovi odnesu sa vatrenog položaja. Savlađivao je bolove, ležeći na nosilima pratio tok borbe i drugove bodrio da ne popuštaju. Kad se pridigao na laktove da proceni koliko puškomitraljeski efikasno stvaraju vatrenu zavesu u dubini ulice, Garača je ponovo ranjen i zanevek je klonuo u nosila.

U streljački stroj Desete krajiške brigade, kod Novak Bapske, dogurani su protivtenkovski topovi da prekrate nastupanje nemačkih tenkova. Komandant brigade zahtevao je da se nišani iz neposredne blizine. Oruđa su postavljena na zaravan odakle nisu smela uzmicati. Huka tenkova dopirala je iz uvale u blizini i svakog časa mogli su izbiti pred topovske cevi. Nišandžije su prinеле oči nišanskim spravama i iščekivale. Iz uvale je izletelo sedam tenkova. Neprestano su tukli iz mitraljeza i topova. Započeo je retko viđeni dvoboj. Protivtenkovski topovi naizmenično su opaljivali, dok su njihove štitove pogađale stotine zrna, ali tenkovi nisu zaustavljeni. Nišandžija jednog oruđa, teško ranjen, klonuo je pored sanduka granata. Njega je zamenio Stevo Jerinić i pažljivo nanišanio. Granata je razbila oklop tenka i sasvim ga onesposobila. Stevo je pomerio cev oruđa i drugom granatom zapalio na izgled neuništivu čeličnu grdosiju. Istovremeno je nišandžija Perunović pritisnuo okidač oruđa i uništio tenk iz koga je neprestano pucalo. Preostali tenkovi umakli su u dolinu i punom brzinom gra-

bili nazad. Usledio je juriš boraca Desete brigade na streljački stroj koji je uzmicao za tenkovima.

Nemci nisu odustajali od namere da nastupaju istočno od Šida i prodru u Sremsku Mitrovicu. Proleter i Prve ličke brigade zalegli su u robove iskopane u snegom zavejanim kukuruznim poljima. Najpre su se pojavili nemački tenkovi, a za njima vojnici u belim odelima, pogureni i spremni da jurišaju. Zamenik komandanta brigade Miloš Čanković uzeo je protivtenkovsku pušku, odabrao podesan zaklon i rešio da ne odstupa. Proleter i su posmatrali protivnike, a komandant bataljona »Marko Orešković« upozorio je da niko ne dodiruje obarač oružja, da se tenkovi i streljački stroj pripuste na domašaj ručnih bombi. Iz neposredne blizine, kad se posmatraju iz rovova, tenkovi neobično narastaju i sablasno izgledaju. Već su prišli na stotinak metara. Miloš Čanković je nanišanio u tenk, zaustavio dah da se smiri i povukao obarač. Istog trenutka začekičala su mnogobrojna oružja i odjeknule eksplozije ručnih bombi. Pogodeni tenk je zastao i nije se mogao okrenuti da uzmiče. Drugi je prošao gore. Najpre je obuhvaćen dimom, a posle plamenom. Esesovci su polegali na sleđenu zemlju i iznenađeni davali otpor. Neki su pogodeni ispuštali oružje i u samrtnom grču ostajali uz kukuruzne stabljike. Na horizontu, iza zaleglog stroja proletera, ukazali su se avioni, u brišućem letu pronašli protivnika, bacali bombe i mitraljirali. Usledio je juriš proletera. Nemci su proterani u Šid, a na bojištu su ostavili 80 mrtvih.

Protivnapad Prve armije

Uz veliko borbeno zalaganje Šeste ličke proletera. Pete krajiške, Dvadeset prve srpske i Jedanaeste krajiške divizije, neprijatelj je zaustavljen kod Mohova, Bapske, Berkasova, Šida i primoran da vodi odbrambene borbe.

Već 21. januara, bez obzira na osetne gubitke u dvodnevnom borbama, jedinice Prve armije bile su spremne da krenu u protivnapad. U borbu je uvedena i Druga proletera divizija, tek pristigla iz Beograda, sa zadatkom da sadejstvuje sa jedinicama Pete krajiške divizije, da obuhvati neprijatelja severno od Lovaša i preduzme gonjenje prema Tompojevcima i Mikluševcima. Borba je vođena na celoj dužini fronta od Dunava do Šida. Neprijatelj je pružao žestok otpor i nije se olako povlačio. U višestrukoj borbi oslobođeni su Šid, Berkasovo i Mala Vašica. Nemci su želeli da front stabilizuju na približno dostignutoj liniji i ubrzano su izvodili fortifikacijske radove. Njihova linija odbrane, nazvana Zelena linija, polazila je istočno od Mohova na Dunavu, preko kote 141, istočno od Tovarnika, Ilinaca, Batrovaca, Morovića i završavala se kod Save. Pokušaji jedinica Prve armije da neprijatelja savladaju i proteraju sa posednute linije, i pored velikih žrtava, nisu uspeali. Tu se front ustalio i rovovski rat je produžen sve do 12. aprila 1945. godine. U međuvremenu su vođene manje i veće borbe u Sremu, vršena nasilna izviđanja, izvođene akcije obaveštajne prirode, čak duboko u neprijateljskoj pozadini, dolazilo do artiljerijskih i minobacačkih dvoboja.

Zatišje bez zatišja

Iz rovova, duž cele linije fronta, ponekad je otvarana kratkotrajna vatra iz puškomitraljeza i pušaka. Nemci su bili izdašniji u trošenju municije. S vremena na vreme dejstvovali su neprijateljski minobacači i topovi, pogotovo noću, da uznemiravaju borce, da im remete odmor i san. Ujutru su primećivane crne bulke kratera u osneženoj ravnici, kod rovova i saobraćajnica u Batrovcima, Tovarniku, Šarenggradu i drugim mestima. Nemcima je često uzvraćano i više nego što su očekivali. Postavljena na pogodne položaje, sa dosta preciznim elementima za gađanje, artiljerijska oruđa udarnih i proletherskih jedinica, iz dana u dan, granatama su obasipala i preoravala neprijateljske položaje i vojnike primoravala da preplašeni iščekuju šta će dalje biti. Događalo se, neretko, da se granate usade u nastrešnicu nekih neprijateljskih rovova i načine priličnu poharu.

Meta artiljerijskih oruđa nisu bili samo rovovi i saobraćajnice. Pravi gromoviti dvoboj odigravao se u časovima kada artiljerci otkriju jedni druge i neštedimice raspale... Granate su zlokobno i zastrašujuće fijučući sevale visoko iznad linije rovova, srućivale se negde u pozadini i potresale zemlju. Kod Tovarnika se desilo i to da su se sudarile, na priličnoj visini, granata ispaljena iz oruđa Artiljerijske brigade Pete krajiške udarne divizije i granata ispaljena iz nemačkog topa, negde od Ilače.

Neprijateljska artiljerijska oruđa ispaljivala su granate koje nisu ubijale, ali... Umesto gelera raspršavale su desetine i stotine propagandnih letaka. Najpre su takve granate zadumbarale kod Ilinaca, iznad rovova boraca Trećeg bataljona Prve ličke proletherske brigade. Komandir Treće čete Milan Kolak upozorio je drugove da se šćućure u udubljenjima u zemlji i glave ne pomaljavu iznad rovova. Očekivalo se, po običaju, da zemlja zadrhti, da grudvice snega i leda, raspršene eksplozijama granata, zaboboću u rovovima i tranšejama. Borci su primireni, poluotvorenih usta, s oružjem u rukama, iščekivali tutanj i gledali u visinu. Odjednom su zapazili, uz naizmeničan slab prasak, lepršanje nekakvih papira i lica im je obuzelo čuđenje.

— Šta to može biti? — prokolalo je pitanje od rova do rova i nestrpljivo je iščekivan pravi odgovor.

— Videćemo, kada pročitamo! — počela su nagađanja.

Komandir Kolak je pomislio da neprijateljska artiljerija ispaljuje granate papirnog punjenja da izazove radoznalost boraca, da ih navede da nesmotreno izađu iz rovova i postanu pogodna meta snajperista. Stoga je strožije upozorio:

— Da se niko nije pokrenuo! ... Saznaćete, drugovi, na vreme šta papirići znače.

Komandir je obazrivo krenuo saobraćajnicom, oprezno se domogao jednog papira, tek slepršalog na obeljeni grudobran, oberučke ga raskrilio i počeo čitati. Nije dugo izdržao da podrugljivo ne zagunda:

— Pazi bandu! Šta im pada na pamet! ... Pozivaju na predaju! E, videćemo ko će se kome predati... Koliko noćas... Prirediću im nešto, nitkovima, čemu se ne nadaju.

Leci su dospeli u ruke boraca i čitanje nije prošlo bez šala na račun neprijatelja. A kako i ne bi kada su tvorci neprijateljske propagande proricali da će Veliki nemački Rajh pobediti, da će upotrebiti tajno oru-

žje. I ličkim proleterima je nuđeno da se predaju, dok ne bude kasno. Ponudili su i lozinku: Kamarad — Evropa, da je izgovori ko se približi njihovim predstražama.

— Nema druge, krenućemo tamo — najavio je komandir Kolak mašući papirom i nabirajući obrve.

Borcima u blizini nije bilo jasno da li komandir ozbiljno misli i začuđeno iščekivali. A on je nešto povišenim glasom potvrdio:

— Krenućemo! Da! Da iskoristimo njihovu lozinku, da ih ulovimo...

Uveče su odabrani dobrovoljci da zajedno sa komandrom Kolakom, krtičeći kroz dubok sneg, pođu u neprijateljski borbeni raspored. S napunjenim oružjem, maskirani belim ogrtačima, borci su klizili, na kolenima i laktovima, prema neprijatelju i nastojali da ostanu neprimećeni. Zastali su jedino ispred visokog snežnog nanosa da čuju komandirovo uputstvo kako će dalje... On je mahnuo rukom da upozori da se niko ne izdiže iznad snežne beline i prošaputao:

— Nećemo preko nanosa. Sneg se gruči i Nemci mogu čuti... Osuli bi besomučno...

— Pa nećemo se vratiti? — nije borac Dane razumeo i imao strpljenja da čuje šta će se raditi.

— Samo polako. Priredićemo im dvostruko iznenađenje. Iskopaćemo tunelčić u snegu i pravo na grudobrane nemačkih rovova. To je prvo iznenađenje, a drugo?... Povikaćemo: Kamarad — Evropa! Sad na posao. Sme njivaćemo se u izgrtanju snega.

U snežnoj belini uporno se krtičilo. Iz zidova tunelčića izlivala se hladnoća, snošljivija od brisanja ledenog vetra na površini i prhutanja ledenih iglica. Komandir je pažljivo načinio izlaz iz snežnog nanosa i borce propustio da se puzeći razrede ispred grudobrana neprijateljskih rovova. Neopaženi su stigli ispred cevi neprijateljskog oružja i čekali znak za juriš. Komandir je pažljivo osmatrao i nije želeo da se mnogo rizikuje. Odšrafio je ručnu bombu i aktivirao je. Njeno šištanje se kratko čulo i zamuklo u dubinu obližnjeg rova. Snažna i potmula eksplozija ošamutila je nemačke vojnike u obližnjoj zemunici. Proleter i su odmah otvorili paljbu i uskočili u jazbine protivnika. Naizmenično su uzvikivali: Kamarad — Evropa, zbunjene i preplašene vojnike hvatali za vratove, uzimali njihovo oružje i opremu. I brzo su morali nazad da izmaknu neprijateljskom pojačanju, upućenom iz drugih linija rovova.

Narednih dana oglašavala se neprijateljska artiljerija, granate eksplodirale iznad glava proletera, ali nisu prosipale letke i znake raspoznavanja.

Duž linije fronta, u proleterskim i udarnim brigadama, preduzimane su mere da se neprijateljski vojnici iznenađuju i psihološki iznuravaju. Na originalnu zamisao došao je politički komesar Stevan Erceg — da se načini zvučnik od pleha, sastavi program na nemačkom jeziku i češće objavljuje. Pronađen je borac Ivan, inače učenik, koji je odlično govorio nemački i pripreme su počele...

— Kada ćemo ovo izvesti? Kako? — upitao je Ivan političkog komesara.

— Jedne tamne noći, zatim druge... Treće...

— A gde, druže komesare.

— Blizu neprijateljskih zemunica i rovova.

Mladom borcu se učinilo da je poduhvat suviše rizičan i nije se uzdržao da to ne kaže.

— Zajedno ćemo ići... Nešto mi se čini da je program toliko zanimljiv da Nemci neće otvarati vatru da sebi ne bi uskratili izvesno zadovoljstvo.

— Šta znam — slegao je Ivan ramenima. — Njima nije verovati.

Mrak i hladnoća nalegli su na zaravan između dve linije rovova i zemunica. Politički komesar Erceg išao je prvi i poguren, držeći u ruci automatsko oružje, a za njim borac Ivan, s oružjem i zvučnikom u rukama. Komesar je zastajkivao i naprezao oči da bolje vidi. Potpuna tama smetala je da nazre cik-cak liniju rovova i tranšeja. Ivan je nešto ubrzanije disao i ništa nije pitao. Pronašli su deblji hrastov panj, tu prilegli i komesar je izgovorio:

— Sada smo, drugar, na sredini ničije zemlje. Što se mene tiče, možemo početi. A ti?... Kako se osećaš? Zbuniti se ne smeš, čak ni tada, zapamti, ako zatrešte mitraljezi...

— Trudiću se, druže komesare, da ostanem hladnokrvan.

Ivan je tupo i prigušeno kašljucnuo, tek toliko da očisti grlo, zvučnik prineo ustima i počeo:

— Najnovije vesti! ... Nemački vojnici i oficiri, slušajte! ...

Ravnicom se prolomilo da se Hitleru bliži kraj, da se jedinice Crvene armije približavaju Beču, da saveznički avioni neprestano bombarduju nemačke gradove, čak i bombama od 10 hiljada kilograma, da je Berlin prepun umrlih i ranjenih...

Iz neprijateljskih rovova ni pucnja. Komesar nije baš to očekivao i odgoneta zašto su Nemci mirni.

— Zanimljivo im, eto — reče više sebi da potvrdi ono što je u šali pretpostavljao. — Ako ne pristanu da se predaju, noć sigurno neće mirno provesti.

Politički komesar Stevan i borac Ivan zadovoljni su pošli od usamljenog panja da se odmore u toploj zemunici.

I leci su Nemcima upućivani na neobičan način. Kad je nekoliko boraca Prve čete Drugog bataljona Prve proleterske brigade zaduženo da letke ubace u neprijateljske rovove, jedan od njih, Mile Popović, dugo je razmišljao kako to da se izvede bez opasnosti za sopstveni život.

— Moglo bi lukom i strelom — predložio je drugovima.

Pronađen je prut i kanap. Luk je brižljivo izrađen, a takode i strela. Na nju je pričvršćeno više letaka i fijučući je odletela u pravcu neprijatelja. Dovitljivost je dobrodošla, lukovi i strele su masovno pravljeni i korišćeni za odašiljanje letaka u neprijateljsku liniju odbrane.

Izviđači i obaveštajci nisu mirovali

Poseban značaj u planiranju i preduzimanju napada pridavan je podacima obaveštajne prirode, saznanjima o snazi, rasporedu i namerama neprijatelja. Da bi se to dokučilo, ulagani su posebni naponi, traženi saradnici u redovima neprijatelja i njegovoj pozadini.

Neprijatelju za leđima našla se ojačana grupa izviđača i obaveštajaca, s komandirovom Vladom Romićem, da prikuplja značajne podatke i izvodi diverzije na železničkoj pruzi između Vinkovaca i Brčkog. U rizičnom poslu

pomagala im je devojka Emica, rođena Nemica, iz Sremskih Laza, spretna i snalažljiva. Ona je našla načina da se krug saradnika poveća, omogućila da Romić uspostavi vezu sa domobranskim satnikom Brankom, čija se jedinica nalazila zapadnije od Bosuta i bliže Savi. Romić je poveo izviđače preko reke, u šumu, da uspostavi vezu sa domobranima. Na drugoj obali, u sumaglici močvarnog zemljišta, dvojica vojnika, u neprijateljskoj uniformi, ispitivački su odmerila Romića i hladnokrvno pozdravila.

— Gde je satnik? — upitao je Romić.

— U našem štabu. Slobodno možemo tamo — pokazao je domobran u dubinu šume.

Izviđači su bili podozrivi i pribojavali se klopke. A imali su puno razloga da obazrivost i predostrožnost ni trenutka ne smetnu s uma. Njih su, naime, nešto ranije, u rejonu Markovaca i Jankovaca, Nemci i ustaše otkrili i danonoćno gonili. Bilo je i žrtava. A radio-stanica je otkazala u času kada je bila najpotrebnija i komandantu Pete krajiške udarne divizije Milutinu Morači nije se moglo javiti o neprijateljskoj poteri. Zahvaljujući snalažljivosti, hrabrosti i izdržljivosti, izviđači su izbegli najgore i nisu mogli mirovati. Čak su izvršili diverziju na železničkoj pruzi Brčko — Vinkovci i neprijateljski transportni voz je iskliznuo iz šina. Izviđači su otvorili žestoku vatru na vojnike u srušenom vozu i posle se udaljili.

Satnik Branko je srdačno dočeka Romića i izviđače u zagrejanim odajama šumske kuće. Nije izostao ni topli napitak. Sve je to izviđačima izgledalo donekle neobično i nestvarno. Ljubopitljivo su posmatrali domobrane, njihovo oružje i opremu. I posebno su pazili, razume se krišom, da odnekud ne naiđu njemački vojnici i otvore vatru. Satnik Branko je obavestio Vladu Romića da nemački kuriri često prolaze drumom od Otoka prema Bosutu, da nose značajnu poštu i planove o pokretima i pregrupisanju njihovih jedinica. Vlado je pažljivo slušao sagovornika i zaključio da bi podaci o neprijatelju dobro došli, ali...

— Kako ih poslati u štab divizije? Radio-stanica nije u redu — otuknuo je Romić.

Satnik Branko je iznenadio novim podacima: da održava vezu i sa obaveštajcima Šeste ličke proleterske divizije, ubačenim iza linije fronta, da može ugovoriti sastanak.

— A kada? — interesovalo je Romića.

— S njima se viđam svakog petnaestog dana u mesecu. Nedavno smo bili zajedno i opet ćemo... Za jedanaest dana. Tako je dogovoreno.

— Eh, dugo bismo čekali... Da mi postavimo zasedu kuririma... A videću kako će podaci, ako budu vredeli, biti upućeni u naš štab.

Satnik Branko je ponudio da se pridruži izviđačima, da ih odvede na drum, u pogodne zaklone da ostanu neotkriveni i njemačke kurire pogledaju preko nišana. Romić je odlučio da povede samo dvojicu izviđača, Branka Lukovića i Veljka čurčića, satnika Branka i dvojicu domobrana, naoružanih puškomitraljezima i očigledno raspoloženih da tuku Nemce.

Na čelu kratke kolone išao je satnik Branko i nije pokazivao nikakvo uznemirenje. Naprotiv, raspoložen je izgovorio nekoliko pošalica i koračao prilično brzo. Na rubu osneženog šumskog puta, uz drveće ogolelih grana, pripili su se izviđači i domobrani. Osećali su hladnoću odnekud od tabana, ali se nisu prepuštali cvokotanju i zimogrožljivosti. U tome im je pripomoglo neujednačeno pocupkivanje i poskakivanje u mestu. Iz zagrevanja

su prenuti upozorenjem satnika Branka da se približavaju saonice pune ljudskih prilika. Jedne... Dvoje...

— Jesu li kuriri? — kopkalo je izviđača Veljka.

— Nema ju šlemove na glavama. Je li moguće? — čudio se Branko čije su oči netremice gledale.

—• Da to nisu neke drvoseče? — uzvratio je Veljko.

— Šapke imaju. To su nemački oficiri — razaznao je Romić i drugove upozorio da se primire i prestanu izvirivati.

— šta ćemo? ... — zinuo je satnik.

— Pozvaćemo gospodu da se predaju! Ako odbiju — raspaliti iz puškomitraljeza i automata!

Konji su kaskali, saonice se zanosile, ponekad se odbijale od neravnine puta i klizale ka njegovoj ivici. Nemački oficiri, zavaljeni u kožnim sedištima sanki, bezbrižno su razgovarali i gestikulirali rukama.

— Iskočiću na put i gospodu pozvati da se predaju! Držite ih dobro na nišanu! ...

Romić je čvršće pritegao strojnicu i đipio preko snežnog uzvišenja. Konji su zaplašeni usporili i počeli frktati.

— Ruke uvis! — povikao je Romić prinoseći oko nišanu oružja.

Nemački oficiri, iznenađeni i preneraženi, nisu pristali da se predaju i upotrebili su oružje. Nije im uspjelo da se odbrane i sasečeni su rafalima. U njihovim kožnim torbama i džepovima bluza nađeni su dragoceni dokumenti strogo poverljive prirode. Iz neobičnog plana moglo se dokučiti da su viši i niži nemački oficiri, njih osam, i dva vojnika, obilazili liniju fronta i vršili neku vrstu inspekcije.

Posle 45 dana provedenih u pozadini neprijateljske linije fronta, sa najnovijim dragocnim podacima, izviđači su se vešto prokrali kroz neprijateljski borbeni raspored i došli u štab divizije. Njihov komandir je komandantu divizije predao raport iz koga se saznalo da je 55 izviđača izgubilo život i da četu trenutno sačinjava samo 30 boraca.

U prvoj ličkoj proleterskoj brigadi nalazio se obaveštajac Tine, hrabar i snalažljiv, uvek spreman da neprijatelju priredi iznenađenje. Krajem januara 1945. godine Tine je dobio zadatak da povede grupu boraca u neprijateljsku pozadinu da vrši diverzije, prikuplja podatke i love takozvane žive jezike. Izvršene su pripreme za pokret, pronađeni najpogodniji prolazi kroz neprijateljski borbeni raspored i sačekano da se potpuno smrači. Tine je prvi puzao između neprijateljskih bunkera i drugovima otvorio prolaz. Neprijateljski stražar je kasno načuo škripanje snega i pripucao. Tine nije dozvolio da se uzvрати i pratioce je pozvao da potrče... Zašli su u brestovu šumu, okovanu ledom i injem, trenutak zastali da se dogovore kako će dalje... Negde su morali uspostaviti bazu, iz nje krišom izlaziti i neprijatelju priređivati neugodnosti.

Nedaleko od Vinkovaca, u blizini železničke pruge, Tine je pronašao pouzdane saradnike, dobro sklonište, železničarske uniforme i započeo složene poduhvate. Služio se radio-stanicom i prikupljene podatke slao štabu Šeste ličke proleterske divizije.

Obaveštajac Tine stalno je želeo da postigne više. A novi poduhvati bili su rizični i mogli se tragično završiti. Jedan se čak graničio sa drskošću. Tine je, zapravo, odlučio da se u železničarskoj uniformi pojavi na jednoj priredbi u zgradi nedaleko od vinkovačke železničke stanice, da tu

pronađe neku krupniju zverku u oficirskoj uniformi, dovede je u bazu i posle... u štab Prve ličke proleterske brigade. Drugovi su Tinetu savetovali da odustane od takve zamisli, da život ne stavlja na kocku, a on ni da čuje...

— Dobro, sam odlučuješ i preuzimaš odgovornost — nemoćno je njegov pomoćnik raširio ruke. — I izvešću pretpostavljene šta činiš.

— Sačekaćeš da se vratim! — nešto povišenim glasom je upozorio Tine.

U ispeglanom železničarskom odelu, obrijan, uredno doterane kose, Tine se našao na ulazu u salu iz koje su dopirali zvuči muzike. Redaru je pokazao ulaznicu i odabrao sto pored zamagljenog prozora. Ponašao se prirodno, posmatrao lica u blizini, bez vidljivijih izraza pri slaboj svetlosti. Dvojica oficira, u običnoj uniformi, sa čašama pića, sedela su nešto dalje, za stolom pored slobodnog prostora za igru. U ratnim prilikama, u gradu dosta razorenom bombardovanjem iz vazduha, muzika, igra, cela priredba, Tinetu je izgledala nekako nestvarno, pogotovo kad je počeo sasređivati i kombinovati kako da neprijateljskog oficira privoli da pokorno pođe iz garnizona... Na priredbu su došla i dvojica Tinetovih saradnika, takođe u železničkim odelima i sela za isti sto. Oni su pomogli da se odgonetne kakav posao obavlja oficir koji je češće prinosio čašu ustima i žustrije, u razgovoru sa nešto mlađim sabesednikom, mlatarao levom rukom.

— Gospodina natporučnika vidimo često, na putu za njihov štab. A tamo se, znate, nalaze svi podaci o rasporedu i pokretu vojnih jedinica — dodao je saradnik Zvonko.

— Gde natporučnik stanuje? — interesovalo je Tineta.

— U prizemnoj zgradi nedaleko od jednospratnice u kojoj je njihov štab. Na tome mestu, mislim, ne bi ga vredelo ščepati. Može pozvati u pomoć, uzbuniti stražare — predoči Zvonko.

Upozorenje je Tineta podstaklo da grozničavo razmišlja i traži najpovoljnije rešenje. Ozaren, podigao je glavu i proverio:

— Pištolje imate? ...

— Od njih se retko rastajemo. Nikad se ne zna čemu mogu potrebat — objasni Zvonko, mahinalno zavuče ruku ispod bluze i dodirnu bakićnu dršku oružja.

— Bićete iza mene... Na izvesnom odstojanju, kad gospodina natporučnika budem namamljivao da se uputimo izvan grada.

Saradnici se upiljiše u Tineta, radoznalost im napregnu i nabora lica. Znatiželjno su očekivali da naumljeno dokrajči. A on polušapatom reče:

— Gospodina natporučnika ću pozvati da izađe napolje. Kasnije, kad se vinom više zagreje.

U neko doba noći natporučnik je bez poziva ustao iza stola i zaputio se izlazu. Njegov sabesednik je ostao pognute glave iza flaša ispijenog pića, nesposoban da trezvno rasuđuje. Iz toga se lako moglo zaključiti da neprijateljski oficiri nisu u zavidnoj situaciji i da utehu, kad imaju prilike, traže i nalaze u alkoholu.

Za natporučnikom je krenuo Tine i prvi se našao u gotovo opusteloj ulici. Za njim su pristigli njegovi saradnici i tobože koračali i razgovarali, a oči nisu odvajali od izlaza sablasno crne zgrade pritisnute neprozirnom tamom. Natporučnik se otisnuo iz kapije, nesigurno se držao na nogama i

mlatarao rukama da zadrži ravnotežu, Tine je sustigao natporučnika, dotakao rukav njegovog šinjela i ponudio:

— Da vam pomognem, gospodine? ...

— Šta? ... Ko ste vi, molim?

— Vidite, evo... Železničar sam. Poznam vas. ...

— A otkud? Gde smo bili zajedno? — mrsio je natporučnik nastojeći da se više isprsi i zastao.

— Dolazili ste u staničnu zgradu, na kolodvor?

— Jesam. I šta se to vas tiče. Ostavite me, molim.

— Znam gde stanujete. I ja ću tamo. Slobodno se oslonite, biće vam lakše — nudio je Tine rame.

Natporučnika nepoverljivost i dalje nije napuštala, ali je postao nešto pomirljiviji, pod uticajem alkohola manje sposoban da se opire. Njegovu ruku Tine je obujmio iznad lakta i osetnije ga pridržavao da koračajući ne ispisuje osmice. A dve opasnosti nije smetao s uma: da se natporučnik može skljojati i da može naići patrola. Hladnoća je mnogo značila i natporučniku pomogla da se više rastrezni i ostane na nogama. A Tine je birao dobro znane uličice da izađe iz grada na manje obezbeđenoj zapadnoj strani. Natporučnik je kasno promrsio da su zalutali, procedio neku psovku i pokušao se orijentisati.

— Samo napred! Idemo dobrim putem! — nije Tine dao da se okleva.

— Mi smo izvan grada! Šta ću ovde? ...

— Bolje se možete otrezniti. Studeni povetarac godi.

Pristigli su Tinetovi saradnici i natporučnik nije imao druge nego da se povinuje zapovedima da užurbanije korača.

U dobro maskiranoj bazi, kada se posle spavanja sasvim otreznio, natporučnik je shvatio gde je dospeo i obećao da će progovoriti o svemu šta zna o jedinicama u vinkovačkom garnizonu i okolini. A znao je više nego što se očekivalo. Stoga je obaveštajac Tine procenio da će biti najkorisnije da se natporučnik odvede preko linije rovova u Sremu, u štab Prve ličke proleterske brigade na detaljno saslušanje. Zarobljenik je bio poslušan. Uporedo sa pratiocima prošao je kroz opasnu zonu i našao se ubrzo na slobodnoj teritoriji. Prilikom ispitivanja nije ništa tajio.

Obaveštajac Tine i dalje je delovao iz svoje baze u pozadini neprijateljske odbrane u Sremu. Sa drugovima je išao u izviđanja, prerušen u železničara prikupljao značajne podatke. Neprijatelj je uporno tragao da otkrije boravište partizanskog obaveštajca, da mu pomrsi račune. Ravničarsko zemljište, posle topljenja snega, bilo je raskvašeno, teško prolazno, i tragovi su se lakše otkrivali. Neprijateljska poterna jedinica koristila je i pse tragače. Oni su otkrili Tinetov trag i vojnicima pomogli da sklonište u Cerni počnu opkoljavati. Razvila se dramatična borba. Tine i drugovi su pokušali da se izbave iz obruča. Upotrebili su ručne bombe. Neprijateljski vojnici su imali odlične zaklone i nisu popuštali. Ubrzo im je pristiglo pojačanje. Časovi su proticali u neravnopravnoj borbi. Tinetu i drugovima upućivani su pozivi da se predaju. Oni su paljbom i bacanjem aktiviranih bombi odgovarali da neprijatelju neće živi u ruke. Vatreni obruč se sve više stezao. Tine je pozvao drugove da pokušaju poslednje: da se jurišom izbave iz kandži napadača. I prvi se stušio... Pao je presečen mitraljeskim rafalom... Izginuli su i njegovi drugovi.

Letovi koji se pamte

U borbama na Sremskom frontu, od januara 1945. godine, učestvovali su i piloti Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Njihovom obučavanju i pripremi za borbene letove, u kratkom vremenskom periodu, poklonjena je izuzetna pažnja.

Krajem oktobra 1944. godine, Vrhovni komandant Josip Broz Tito primio je, u Vršcu, grupu oficira zaduženih za formiranje vazduhoplovnih jedinica i objasnio da je dobijena oprema i sredstva, od Sovjetskog Saveza, da se posao započne. Drug Tito je posebno naglasio: »Na vama je, drugovi, velika odgovornost da se preduzmu potrebne mjere za postepeno uključivanje naših vazduhoplovaca u borbu, da ovladaju modernom tehnikom i učestvuju u oslobađanju naše zemlje«...

Vazduhoplovci su uspostavili saradnju sa komandom Sedamnaeste vazdušne armije Trećeg ukrajinskog fronta i počeli preuzimati opremu i sredstva. Istovremeno je utanačeno kako da se izvodi obuka letaća i tehničkog osoblja. Tom prilikom imala se u vidu preporuka druga Tita da je obučavanje najbolje izvoditi sistemom dubliranja, sa vazduhoplovcima Crvene armije, u komandama, štabovima i letačkim jedinicama, da se tako najbrže može ovladati složenom tehnikom i njenom primenom u vođenju borbe.

Na kursevima se svojski radilo. Vršena je preobuka iskusnih pilota i obučavani su novi. Sovjetski nastavnici su pomagali u teorijskoj i praktičnoj nastavi. Posle tri leta u pratnji nastavnika, piloti su samostalno izvodili letove i time dokazivali koliko su osposobljeni da rukuju borbenim mašinama.

Na četiri kursa za preobuku i obuku u vremenu od 10. decembra 1944. godine do sredine aprila 1945. godine 140 pilota se osposobilo za složene vazdušne borbe i napade na ciljeve na zemlji. Na tri kursa za preobuku osposobljeno je i 150 pilota jurišnika. Često su poligoni za obuku bili neprijateljska utvrđenja, artiljerijska oruđa, rovovi i bunker, kolone i željeznički čvorovi u dubini neprijateljskog borbenog rasporeda u Sremu i Slavoniji. Obučavani su i specijalisti: inženjeri, tehničari, mehaničari i drugi.

Naši piloti, lovci i jurišnici, samostalno su počeli leteti, sa aerodroma u Rumi i Velikim Radincima, već 17. januara 1945. godine, izvršavati zadatke i neprijatelju zadavati osetne udarce. U trenutku nadiranja nemačkih jedinica da se uklone u dubinu Srema, kad su stigle do Šida, u bitku su poleteli lovci i jurišnici da protivniku nanose gubitke. Neprijateljski streljački strojevi, motorizovane kolone, artiljerijska oruđa, zasipani su bombama, tučeni raketama, topovima i mitraljezima. Nad Šidom i okolinom neprestano su, tako reći, kružili avioni sa petokrakom na krilima i trupu, da protivniku ne dopuste da se sređuje i predahne. Ponegde su jurišnici imali toliko uspeha da su vatrom iz mitraljeza i topova, prosipanjem bombi, nemačke jedinice odbijali na polazne položaje. Za pokazanu hrabrost i umešnost u borbi, komandant Prve armije, generallajtnant Peko Dapčević, uputio je pohvalu vazduhoplovcima Lovačke i Jurišne divizije u kojoj je, pored ostalog, istakao: »... Devetnaestog januara 1945. godine dejstvom naše avijacije neprijatelj je bio paralizovan i zaustavljen na svim sektorima Prve armije NOVJ« ...

Letovi su izvođeni i kasnije. Piloti su vršili izviđanja pozadine Sremskog fronta, odlazili u slobodan lov, mitraljirali, raketirali i bombardovali

neprijateljske kolone, železničke raskrsnice, artiljerijske divizione i baterije. U tim napadima mladi piloti koji su završili kurseve pilotiranja i tek pristigli u borbene eskadrole, doživljavali su istinsko vatreno krštenje. Jedan od njih, Milan Aćimović, posle dolaska iz Centra za preobuku, ubrzo je poleteo i pratio šturmana u grupi aviona koji su imali zadatak da neutrališu neprijateljsku artiljeriju u rejonu sela Nijemci. Letenje je bilo normalno do linije rovova u Sremu, a tu... Neprijateljski protivavionski topovi sručili su pravu kanonadu da avionima prepreče put. Vođa grupe je procenio kakva opasnost vreba i pratiocima naredio da se izvodi protivavionski manevar. Mladi Aćimović, bez iskustva, spretno je vodio mašinu, izbegavao eksplozije granata i umakao iz opasnog rejonu. Za nekoliko minuta avioni su bili blizu cilja. Sećajući se tih trenutaka, Aćimović je zapisao: »U jednom momentu obuze me uzbuđenje. Prepoznao sam karakterističnu okuku reke Bosut. Tu je negde naš cilj — artiljerija koju ćemo napasti. Vođa je napravio manevar u rejonu cilja komandujući 'atak na artiljeriju' koja se nalazila na ivici šume. Zanimario sam i manevar i protivavionsku vatru i usredsredio se na cilj, ali ga nikako nisam video. Stoga sam besprekorno sledio vođu. Tek pri eksploziji njegovih bombi, dok sam se nalazio gotovo na visini bezbednog otkačivanja bombi, ugledao sam cilj, ali daleko ispred moje tačke nišanja... I nije mu preostalo drugo nego da bombarduje vađenjem iz poniranja, da se izloži opasnosti da nastrada od eksplozije sopstvenih bombi. U jednom trenutku je obnevideo, osetio da mašina ne-normalno podrhtava i da se otima. Snažno je povukao komandnu palicu i strepeo... Snaga motora ponela je avion u visinu. Aćimović je pogledao u izrovanu zemlju i sinuo od zadovoljstva. Krateri bombi bili su pored uništenih neprijateljskih artiljerijskih oruđa. Naredni napad grupa je izvršila raketama i preostali topovi su uništeni.

Kišni martovski dan nije bio pogodan za letenje i otkrivanje ciljeva. A komandantu 423. jurišnog puka, majoru Milanu Malnariću, javljeno je da se nekoliko vozova nalazi u železničkoj stanici u Tovarniku, da ih treba onesposobiti za saobraćaj. Iskusni pilot je pogledao u nebo i sumnjičavo zavrteo glavom. Iznad aerodroma su plutali olovno-sivi oblaci i odlazili prema jugu. Mlinarić je pretpostavio da je nebo bistrije iza linije rovova u Sremu, pilotima pozeleo da srećno lete i izvrše zadatak. Na mokrom uzletištu nastala je užurbanost. Avioni su poleteli, svrstali se u nešto zgusnutu formaciju i ubrzo se našli iznad cilja. Dočekani su paklenom vatrom protivavionskih topova i razišli se iz zbijene formacije da izbegavaju pogotke. Strelac Ljubomir Stanojević, napregnut nešto dalje od pilota, kaišima privezan za sedište, držao je prst na obaraču mitraljeza i čekao pogodnu priliku da raspali. Iz nekoliko pravaca u napad su pošli i ostali avioni. Razređeni oblaci nisu smetali da se kompozicije ne prime. Stanojević je birao lokomotivu. Preko nišana je video ljudsku priliku i oblačiće pare. Nemci su bežali dalje od koloseka i vagona. Naizmenični rafali učinili su svoje. Lokomotiva se našla u pravom oblaku pare iz sopstvenog kazana, a to je potvrdilo da je potpuno izrešetana. Između vagona i koloseka nepomično je ostalo i više vojnika.

Jurišnici 421. vazduhoplovnog puka, s komandirom eskadrole Jovanom Utornikom, leteli su nešto severnije od linije rovova u Sremu, u napad na pontonski most na Dravi kod Belišća. Komandir je upozorio pratiocima da

očekuju snažnu protivavionsku vatru, da nekoliko topovskih baterija obezbeđuju prelaz preko reke i da se one moraju neutralisati.

Piloti su primetili nabujalu reku i pontonski prelaz. Na njemu se nalazilo više vozila i vojnika. Pilot Nikola Jović glasno je uzviknuo da imaju dobru metu... U tom trenutku zagrmeli su protivavionski topovi. Četvorka jurišnika rasporedila se u poredak za napad i uronila u oblake. Tako je izbegla kanonadu brzometnih topova i počela se obrušavati. Oblaci su ostali iza aviona, a cilj je rastao. Vođa je prvo ponirao i ispustio bombe. To su učinili i ostali piloti. Na pontonskom mostu je nastala pometnja, prelili ga stubovi vode izazvani eksplozijama bombi i počeo se ljuljati. U mutne talase sunovraćala su se vozila, skakali vojnici i mnogi nikad nisu isplivali na površinu. A protivavionski topovi nisu prestali da dejstvuju. U blizini aviona rascvetavale su se bulke eksplozija i geleri se raspršivali na sve strane. Vođa četvorke uveo je pratioce u drugi napad: da otvore vatru iz topova i mitraljeza. Pontonski most se našao u dimu i prekinuo. Matica je povukla njegove središnje delove. Avioni su se počeli izvlačiti u visinu. Jedan je prilično podrhtavao. Pilotu Joviću se palica otimala iz ruku, upitno je pogledao strelca Pekovića i čuo:

— Vertikalni i horizontalni stabilizatori su oštećeni. Mnogo!

— Neka su. Idemo u napad! Na bateriju!

O ovom letu koji upečatljivo pamti, Jović je napisao i ovo: »Ustremim se na najbližu bateriju da joj se osvetim za drskost. Zemlja mi se naglo približava, ali ja i dalje pritiskam na dugme. Snop granata i mitraljeskih zrna sručuje se na topove. Energično izvlačim avion iz obrušavanja i van sebe sam od radosti zbog potpunog uspeha. Međutim, oko aviona ponovo zagrmje eksplozija. Oblaci dima obaviše mašinu. Avion se zaljulja još jače. Ne reaguje više na pokrete palice, nagnuo se na levu stranu i pod blagim uglom počeo da pada. Strelac predlaže da iskačemo padobranom. Nisam dozvolio, jer sam bio siguran da bi nas Nemci ubili još u vazduhu...

Avion je već blizu zemlje. Instinktivno i naglo povukoh palicu. I, gle čuda — avion kao da poskoči. Krilom zapara zemlju i naglo se zaustavi«...

Pilot i strelac iskočili su iz aviona i krenuli u obližnju šumu. A nemački vojnici su trčali od Lipovaca da ih opkole i zarobe. Morali su zastati, potražiti zaklone, kada su neoštećeni avioni nadleteli mesto udesa da se piloti i strelci uvere da Jović i Peković nisu stradali. Zadržavanje nemačkih vojnika je dobrodošlo Joviću, lica okrvavljenog od udara u rub kabine prilikom prinudnog sletanja, da uz Pekovićevu pomoć umakne u šumu i zavara trag. I noć je nalegla na blatnjavu ravnici i poteri prekratila vidik.

Jović i Peković lutali su i gladovali. Četvrtog dana naišli su na kurira Marka, od njega dobili nešto hrane, sigurno sklonište i pomoć da nepri-mećeni prođu neprijateljsku liniju rovova i stignu na aerodrom odakle su ponovo poleteli da tuku neprijatelja.

Jurišni i lovački avioni dejstvovali su i u dubljoj pozadini Sremskog fronta, tukli protivnika na komunikacijama od Vinkovaca prema Zagrebu, u dolini reke Bosne da uspire i ometaju izvlačenje nemačkih, četničkih, ustaških i domobranskih jedinica prema severu i austro-jugoslovenskoj granici. Oni su praktično kombinovali napade iz vazduha sa mnogim značajnim borbama jedinica Prve, Druge i Treće armije, počevši od severnih granica naše zemlje, zatim duž linije rovova u Sremu, dublje u istočnoj Bosni, a kasnije na celom pravcu nastupanja pomenutih armija. Naši pi-

PETA VOJVOĐANSKA BRIGADA NA MARSU U BLIZINI DUNAVA

BORAC ČETVORTE SRPSKE UDARNE BRIGADE SPROVODI ZAROBLJENOG NEMCA

PROTIVAVIONSKO ORUŽJE NA POLOŽAJU U BLIZINI SIDA

KOPANJE ROVOVA U RASKVAŠENOM ZEMLJIŠTU

BORCI PRVE KRAJIŠKE BRIGADE S PROTIVTENKOVSKOM
PUŠKOM

ŠTAB CETRDESETDRUGE MAKEDONSKE UDARNE
DIVIZIJE NA SREMSKOM FRONTU.

loti ispoljili su primernu hrabrost, a među njima su se isticali: Milan Malnarić, Franc Perdan, Josip Grabar, Luka Popov, Stanko Forkapić, Aleksandar Stefanović, Đorđe Gvozdrenović, Miljenko Lipovšćak, Arso Boljević, Savo Poljanac, Josip Križaj, Svetožar Petrović i drugi.

Od prvih samostalnih borbenih letova 17. januara 1945. godine, do konačnog oslobođenja naše zemlje od okupatora i domaćih izdajnika, eskadrile grupe vazduhoplovnih divizija izvele su 1445 borbenih letova i neprijatelju nanele velike gubitke. One su uništile ili oštetile 368 motornih, 445 zaprežnih vozila, 5 lokomotiva, 19 vagona, 10 pontonskih mostova, 17 artiljerijskih oruđa, 6 tenkova, više bunkera i zgrada podešenih u odbrambene objekte. Bombardovanjem, raketnom, topovskom i mitraljeskom vatrom iz aviona ubijeno je oko 2429 neprijateljskih vojnika i oficira i hiljade ih ranjeno.

Edvard Kardelj na Sremskom frontu

Političkom i partijskom radu, u jedinicama i rovovima u Sremu, posvećena je izuzetna pažnja. Svakodnevno su održavani politički časovi, borci i rukovodioci obavještavani o najnovijim događajima u zemlji i svetu, nagoveštavano šta naše narode i narodnosti očekuje posle pobeде nad združenim neprijateljima. Na partijskim, skojevim i omladinskim sastancima raspravljalo se o značajnim pitanjima za bolju borbenu gotovost jedinica, o obavezama članova Partije i Skoja da u borbi i radu prednjače. Održavane su i partijske konferencije.

Krajem februara, u Šidu, u bioskopskoj dvorani, održana je partijska konferencija Šeste ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«, kojoj su prisustvovali članovi Politbiroa Centralnog komiteta KPT Edvard Kardelj, Franc Leskošek i Blagoje Nešković. Komuniste borce i rukovodioce pomenute divizije predstavljalo je 230 delegata. U neposrednom razgovoru sa sekretarom divizijskog komiteta Danom Ćuićem, političkim komesarom Nikicom Peinovićem i komandantom divizije Dokom Jovanićem, Kardelj se živo interesovao za borbeno stanje i moralno-političko raspoloženje boraca na liniji fronta, za partijsko-politički i kulturno-zabavni rad, za životne uslove u rovovima i zemunicama, za raspored jedinica u prvoj borbenoj liniji. Baš u to vreme brigade Šeste proleterske divizije držale su položaje kod Gradine, Trnovca, Ilinaca. Dok su jedne bile u rovovima, druge su bile nešto pozadi, u rezervi, u Adaševcima i okolini, i izvodile vojnu i političku obuku.

U prepunoj dvorani Kardelj, Leskošek i ostali gosti pozdravljeni su burnim aplauzom. Radno nredsedništvo nije birano, za predsedničkim stolom se našao Kardelj i drugovi iz najvišeg partijskog rukovodstva i Dane Ćuić, sekretar divizijskog komiteta. U izlaganjima referenata i diskusiji opširno se govorilo o borbenom i moralno-političkom stanju u jedinicama Šeste divizije, o uzdizanju kadrova, rukovođenju, odgovornosti, potrebi sticanja znanja, međunarodnoj situaciji.

Kardelj je pažljivo slušao izlaganja, pažljivo odabrao ono šta je trebalo odgovoriti, dati objašnjenja. A kada je uzeo reč, u sali je zavladao potpuni tajac. Delegati su netremice iščekivali da čuju i zapamte njegovo viđenje unutrašnje i spoljne situacije, da to zapamte i saopšte kada se vrate

ne divizije bilo je toliko da su cele čete i bataljoni dolazili da dugo ne odvajaju oči od fotografija, da komentarišu i foto-reporterima čestitaju na uspehu. Bilo je i porudžbina. Mnogi su se borci, zapravo, prepoznali na snimcima i želeli da imaju dragu uspomenu. Foto-reporteri su bili predusretljivi i fotografije umnožavali.

Na frontu su izdavani brojni četni, bataljonski, brigadni i divizijski listovi. Redakcije su obično sačinjavali mladi ljudi, skloni pisanju, uočavanju interesantnih zbivanja, odabiranju i doterivanju dopisa pristiglih iz jedinica. Štampanje je vršeno na geštetnerima i šapirografima. Najviše priloga objavljeno je o zadavanju udaraca neprijatelju, o hrabrosti i dovitljivosti boraca, održavanju higijene, kulturi, istoriji i postanku religije.

Izdavane su zidne novine, isticane na prometnim mestima i retko su bile bez čitalaca.

Nepismenost je uporno iskorenjivana. U jedinicama su radili analfabetски tečajevi, obično u vreme zatišja, u predahu između dve borbe. Nepismeni borci ispoljavali su veliku upornost u ovladavanju azbukom, u ispisivanju rečenica, u sticanju navika da čitaju.

Nešto iza fronta, u sremskim selima, održavane su brojne priredbe za narod i borce. Za tu prigodu najčešće su izvođeni skečevi u kojima je neprijatelj ismejavan i predskazivano da neće uspeti u svojim krvoločnim namerama, recitovane borbene pesme i kazivane anegdote.

Poseta savezničkog feldmaršala

U Beograd je, krajem februara 1945. godine, došao engleski feldmaršal Harold Džon Aleksander da poseti maršala Josipa Broza Tita, da bi zajednički razradili plan završne operacije protiv nemačkih snaga u južnoj Evropi. Na priemu u Oficirskom domu u Beogradu, kome su prisustvovali Maršal Tito, članovi Vrhovnog štaba NOV i POJ, dr Ivan Ribar, predsednik Avnoja i drugi, feldmaršal Aleksander istakao je da je posle iskrcavanja jedinica pod njegovom komandom u Italiji sasvim uvideo koliki je stvarni doprinos Narodnooslobodilačke vojske pobedi savezničke stvari. Nije prećutao ni činjenicu da je Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, primenjujući gerilsko ratovanje, zadržavala i desetkovala oko 20 neprijateljskih divizija koje bi bile upotrebljene protiv saveznika...

Pozdravljajući uvaženog gosta, drug Tito je, pored ostalog, rekao da nikada nije verovao da bi jedna ratna mašina, ma kako ona strašna bila, koja nema u sebi ono što se zove čovečnost, mogla pobediti čovečnost. Kad se zahvalio saveznicima za pomoć u teškim danima borbe, on je naglasio: »Mi još imamo teške borbe. Neprijatelj se još grčevito drži za svaki pedalj zemlje... Mi se nalazimo u centru između dviju džinovskih armija, armije Sovjetskog Saveza i armije naših saveznika na Zapadu. Lijevo od nas imamo armiju pod komandom gospodina maršala Aleksandera, desno imamo armiju Tolbuhina. I ja vam ovdje, gospodo saveznički predstavnici, obećavam da će naša Narodnooslobodilačka vojska izvršiti časno svoj zadatak, da će ona na onom mjestu koje zauzima isto tako nemilosrdno goniti neprijatelja kao što će to učiniti naši saveznici desno i lijevo od nas«...

Maršal Aleksander, zajedno sa visokim oficirima iz svoje pratnje, posetio je prvu borbenu liniju u Sremu, razgovarao sa borcima, komandirima,

političkim komesarima i komandantima. S njim su bili Peko Dapčević, komandant Prve armije, generalmajori Vladimir Velebit, Rudolf Primorac, komandanti divizija Đoko Jovanić, Miloš Šiljegović i drugi. Maršal Aleksander se ujutru našao na osmatračnici kod Šida i dvogledom osmatrao liniju rovova. Komandant Šeste ličke proleterske divizije Đoko Jovanić, u sećanju na susret s feldmaršalom Aleksanderom, reče: »Zatekao sam ga na osmatračnici i raportirao mu. Zatim je poželio da obide položaje Šeste divizije. Pošli smo, ali su na nas otvorili vatru 'šaraca'. Predložio sam mu da ode kod naših susjeda — na položaje Jedanaeste krajiške udarne divizije, gdje ovog jutra nije bilo aktivne borbe. Obišao je rovove i zadovoljan se vratio u Šid. Hvali kako smo se ukopali, hvali naše borce« ...

Na večeri u štabu Prve armije, posle pozdrava Peka Dapčevića, feldmaršal Aleksander je rekao, pored ostalog, i ovo:

»Studirao sam vašu istoriju u ovom ratu s najvećim interesovanjem. Sećam se svih vaših značajnih borbi, a naročito sam zapamtio priču o junačkoj Kozari koja je herojski izdržala borbu protiv neprijatelja koji je želeo da je uništi. Poznate su mi isto tako i vaše borbe, u maju 1943. godine, kada je vaša izgladnela vojska izdržala neravnu borbu sa jedanaest neprijateljskih divizija. Teški dani su ostali iza nas. Veliki dani su pred nama. Uskoro ćemo se spojiti severno od Jadrana i tako, kao pravi ratni drugovi, pobedonosno završiti ovu borbu. Od mojih armija u Italiji, kojima imam čast da komandujem, ja vam nosim tople pozdrave. Pozdravljam hrabru borbu Jugoslovena i Jugoslavije i njenoga vođu Maršala Tita koji vodi narod Jugoslavije u srećan život« ...

Pod utiskom onoga što je video, kada je pošao sa Sremskog fronta, feldmaršal Aleksander je izjavio predstavnicima štampe:

»Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije jedina je saveznička vojska u Evropi kojoj je poveren poseban front i koja vodi samostalne operacije« ...

Lički proleter i u neprijateljskoj pozadini

Sa položaja kod Ilinaca, proleter i Prve ličke brigade došli su u Adaševac da se pripreme za pokret kroz teško prohodne predele Bosutskih šuma, kroz Morović, Višnjicevo, Sremsku Raču, obalom Save do Jamene, da iznenade i unište neprijateljske jedinice u Strašincima i Soljanima. Brigadi je pridodat ojačani Konjički divizion Prve konjičke brigade. U pohodu kroz opustele i močvarne predele, dugom 60 kilometara, posebnu ulogu imali su izviđači i inženjeri. Izviđači su i ranije odlazili duboko u neprijateljsku pozadinu i doznali da u Strašincima logoruju Čerkezi, da nisu dovoljno budni, da pijanče i pljačkaju. Njihovom razularenom ponašanju doprinosilo je i uverenje da ih, s obzirom da su Nemci miniranjem provalili nasipe na Savi i omogućili da voda poplavi Bosutske šume i da se nalaze u dubokoj pozadini, partizani ne mogu napasti. U tome su se, ipak, prevarili. U savlađivanju vođenih prepreka i močvarnog zemljišta inženjeri su preduzeli posebne mere: brzo i umešno načinili su pešačke prelaze na provaljenim nasipima i kanalima. I pokret proletera nije usporen... Marševalo se dan i noć. Kod popaljenog sela Jamena, na obali Save, bataljoni su raspoređeni za približavanje i napad na Strašince i Soljane.

Treći bataljon, s komandantom Dokom Jovanićem, tiho se prikrao Strašincima i rasporedio za juriš. Glavnom ulicom nastupali su bombaši, s desetarom Veljom Grbićem, a za njima proleter i Treće čete. Zastali su ispred crne siluete bunkera, na poziv neprijateljskog stražara da odgovore ko se približava. Desetar Grbić je nekako nadmudrio stražara, prišao mu na korak dva, vešto skočio i pokušao ga savladati. Gušanje su čuli Čerkezi u bunkeru i otvorili vatru. Na to je usledila komanda da proleter i jurišaju. Strašinci su odmah uzavreli od pucnjave i treska ručnih bombi. Napadu proletera Trećeg pridružili su se proleter i Drugog bataljona, s komandantom Milošem Todorićem, i Strašinci su potpuno opkoljeni. Čerkezi su se uzmuvali, dovikivali, tražili konje da pokušaju izmaći. Obarani su preciznim pogocima i proređivani. Za kratko vreme ubijeno ih je oko 130, a 49 ih je zarobljeno. Snalažljiviji neprijateljski vojnici, u donjem vešu, tek rasanjeni, domogli su se konja i galopom odjurili prema Soljanima. Uz put su naleteli na zasedu proletera Izviđačke čete i borce Konjičke brigade i sasređenom vatrom poskidani s konja.

Borba za Soljane, na mahove, bila je žešća od borbe u Strašincima. U selu se nalazila i neprijateljska baterija topova koji su često bombardovali udaljene položaje ličkih proletera u Sremu. Na njih su upućeni borci Konjičkog divizionara. Neprijateljski vojnici su nastojali da odbiju napad proletera i konjanika. Iz zaklona u selu, s prozora tvrdih zgrada, iz rovova i bunkera, plamtelo je oružje i čuli se povici. Neprijateljski artiljerci pokušali su da neposredno gađaju iz topova, ali su zabezeknuti zastali kada su začuli ubrzane udare konjskih kopita i paljbu u blizini. Topovi su pali proleterima i konjanicima u ruke. Potom je otpor neprijatelja počeo malaksavati i ubrzo je sasvim prestao. Proleter i skupljali ratni plen i zarobljenike odvodili u pravcu određenom za izvlačenje u slučaju da usledi jači protivnapad. Takvo predviđanje nije bilo bez osnova. Neprijatelj je, naime, najpre uputio ojačanu konjičku jedinicu da proletere iznenadi i odbije u Jamenu. Neprijateljski konjanici naleteli su na borce Konjičkog eskadrona i razvila se žestoka borba. Snalažljivost i borbeno umeće konjanika s petokrakama doprineli su da napadači pretrpe znatne gubitke i da pobegnu na polazne položaje. Ovo je, verovatno, bio jedini direktan sukob naše i neprijateljske konjice u narodnooslobodilačkom ratu.

Pojava ličkih proletera u dubljoj pozadini odbrambene linije rovova u Sremu ozbiljno je zabrinulo neprijatelja i nije imao drugog izlaza nego da krene u žestok protivnapad. Ojačane neprijateljske jedinice pošle su iz dva pravca, od Brčkog i Vinkovaca, da vatrom sopstvenog oružja uklešte proletere i borce Konjičkog eskadrona na močvarnom i za manevrisanje nepogodnom prostoru. Na vreme se moralo izvlačiti i izbeći najgore. A nemačke i ustaške jedinice žurile su i brzo stigle u Soljane. Na prilazima selu započela je žestoka borba. Proleter i Trećeg bataljona štitili su odstupnicu ostalim jedinicama i zaustavili protivnika. Borba se vodila na brisanom prostoru. Politički komesar čete Dane Sekić ispoljio je junaštvo u zadržavanju i odbijanju neprijateljskih jurišnih grupa, ali je teško ranjen ostao na zamrznutoj poljani. Proleter i nisu mogli pomiriti da neprijatelju prepuste ranjenog političkog komesara i jedan je dobrovoljno pošao da ga iznese ispod kiše kuršuma. Ostao je nepomičan u blizini skrupčanog političkog komesara. Takav prizor nije uticao na drugog dobrovoljca da ne po-

mogne teško ranjenom rukovodiocu. Mladić je pokošen u času kada je dotakao okrvavljenog Sekića. Istu sudbinu doživeo je i treći dobrovoljac...

Izvlačenje iz vatrenih klešta olakšano je u toku naredne noći. Umorni, neispavani i gladni, proleter i nisu imali vremena da predahnu i prezalogaje. Vraćali su se gotovo istom znanom stazom kuda su i došli u Strašince i soljane. I na svakom koraku vodili su računa da ne upadnu u neprijateljsku zamku. Nepoznate i manje ispitane terene su zaobilazili, gazili močvarne vode i blato. Poslednju prepreku, liniju rovova, prešli su gotovo nečujno i bez borbe. A tada su dobili nekoliko časova da se odmomore od naporene borbe i povlačenja kroz močvarne predele Bosutskih šuma.

Dani nasilnih izviđanja

Proleće je uveliko osvajalo. Nad linijom rovova, od Dunava do Save, ptice su učestano cvrkutale. Trava je polako osvajala, zelenim pokrivačem zaogrta neobrađena polja. I drveće se počelo zaodevati pupovima i lišćem. Dok su jedne brigade bile na položaju, da osujete eventualni napad neprijatelja, ostale su bile iza linije fronta, u sremskim selima, na obuci i reorganizaciji. Sa četvorne prešlo se na trojnu formaciju, a trofejno oružje zamenjeno je novim, dobijenim u vidu pomoći od Crvene armije. Neki borci, najčešće puškomitraljesci, nerado su se rastajali od puškomitraljeza nemačke proizvodnje, koje su umeli vešto upotrebiti i iskoristiti njihovu vatrenu moć. Stoga se dešavalo da je poneki puškomitraljezac, sa svojim pomoćnikom, nosio novo i staro brzometno oružje.

Obuka je vršena potpuno u ratnim prilikama. Borci i rukovodioci vršili su gađanja bojevom municijom, uklanjali mine i krčili prolaze do žičanih prepreka. Nije izostajala ni složenija obuka — forsiranje reke i izvođenje desanta na drugu obalu. Borci Pete srpske, u cilju priprema za ubacivanje u pozadinu neprijateljske odbrane kod Mahova, dok su obučavani na poligonu kod Neština, izveli su desantni napad preko Dunava. Bilo je zamišljeno da neprijatelj brani suprotnu obalu, da se dobro utvrdio... Za forsiranje reke korišćena su pomoćna sredstva — ribarski brodići i čamci — a takođe i nekoliko monitora Dunavske rečne ratne flotile Crvene armije. Vežba je bila višestruko korisna: borci i rukovodioci stekli su izvesno iskustvo, prvi put, u savlađivanju vodene prepreke, uspostavljanju i širenju mostobrana. Oni će naučeno nešto kasnije umešno iskoristiti u pravoj noćnoj bici kada će monitorima, sa bačke obale, prebroditi Dunav, upasti u neprijateljsku pozadinu, nešto pre početka proboja Sremskog fronta.

Nasilna izviđanja izvođena su gotovo duž celog fronta, na odsecima položaja pojedinih brigada, s ciljem da se borci pripreme za odlučan napad i proboj neprijateljske linije odbrane, da se prover i koliko su neprijateljski vojnici odlučni i izdržljivi u odbrani. Sticanje iskustava nije prošlo bez osetnih žrtava. Neusklađena nasilna izviđanja neprijateljske jedinice su umešno koristile, ojačavaju ugrožene sektore odbrane i zatvarale načinjene breše.

Da bi se donekle stekla nešto potpunija slika o nasilnom izviđanju, ne može se zaobići upornost i srčanost boraca i rukovodilaca Treće krajiške proleterske brigade, ispoljena 4. i 5. aprila, svega nedelju dana pre proboja Sremskog fronta, bez obzira na osetne gubitke i zadržavanje kod prednjeg kraja neprijateljske odbrane.

U okršaj se najpre upustila Inžinjerijska četa, s komandantom Jovanom Hajdarom, da očisti minska polja i ukloni žičane prepreke. Inžinjerci su

koristili mrak, pažljivo izlazili iz zaklona, s pipalicama i detektorima u rukama, da otkrivaju mine u blizini neprijateljskih rovova i bunkera, da ih demontiraju i tako otvore prolaze u minskim poljima. Nemci su primetili inženjere, otvorili paklenu vatru da ih odbiju nazad, ali u tome nisu sasvim uspevali. Za dve noći su očišćeni, kod Cerja, prilazni putevi do utvrđene linije neprijateljske odbrane... I red je došao na proletere Trećeg bataljona, s komandantom Milanom Bodirožom Radakom i političkim komesarom Dragutinom Begom, da se uklone u borbeni raspored neprijatelja, da hvataju vojnike i oficire da od njih dobiju dragocene podatke, da izviđanje pokušaju pretvoriti u proboj koji bi potpomogli i nastavili proleter i Prvog bataljona. Za složen i rizičan poduhvat Treći bataljon ojačan je četom automatičara, minobacačima i protivtenkovskim topovima. Na polaznom položaju, kad se razdanilo, proleter i su čekali da se oglasi artiljerija, da protivnika neutrališe na delu fronta odabranom za nasilno izviđanje, da tada krenu u napad i pređu oko 500 metara do neprijateljske odbrane. Artiljerijske i minobacačke granate počele su eksplodirati desetak minuta pre 5 časova. Komandant Radak je odmah poveo proletere da jurišaju. Napred su grabili vodnici Matija Glamočak, Mihajlo Tot, Stevan Matijević, delegati vodova Obrad Avramović, Spasoje Ratković, Radomir Bačković, Milenko Đurić i komandir čete Bogdan Kecman. Nemci su otvorili žestoku mitraljesko-puščanu vatru u bokove jurišnog stroja proletera, iz neoštećenih bunkera i rovova. Unakrsna mitraljeska vatra neprijatelja, žičane i minske prepreke, dejstvo lakih minobacača, proletere su zadržali na čistini i nisu mogli ni napred ni nazad. Bilo je mrtvih i ranjenih. Komandant bataljona tiazio je da artiljerijska oruđa neutrališu više mitraljeskih gnezda. A proleter i su brinuli da se koliko-toliko zaštite, bajonetima i ašovčićima, i golim prstima kopali zaklone. Druge nije bilo nego da se sačeka noć i uzmakne ispod ubitačne vatre. Najveća nevolja snašla je ranjenike. Neki su ranjeni i više puta u toku dana. Drugovi su priskakali da im pomognu, puzali preko čistine, uzimali ih na leđa i nosili nazad. Lakši ranjenici su pokušavali da se izvuku bez ičije pomoći i stignu do previjališta. Najteže je bilo najhrabrijima, Bogdanu Kecmanu, Mihajlu Totu, Spasoju Ratkoviću, svima koji su prednjačili u jurišu i dospeli na tridesetak metara do puškarica i cevi neprijateljskog oružja. Njih je žeglo i prolećno sunce i izazivalo nesnosnu žeđ. Komandant i politički komesar brigade naredili su da artiljerijska oruđa gađaju rovove i bunkere neprijatelja, da tako štite proletere od protivnapada i vrebanja snajperista...

Uveče je nastupilo olakšanje. Proleter i su odstupali noseći preostale ranjenike i pale drugove. Mnogi su bili neraspoloženi i utučeni jer 49 proletera je palo, a 96 ranjeno. Neuspelo nasilno izviđanje uznemirilo je proletere i posledice je valjalo ubrzano otkloniti. Na tome su radili skojevci, članovi Partije, komandanti, komandiri i politički komesari. I rezultati nisu izostali. Krajiški proleter i, naime, uspešno su učestvovali u proboju Sremskog fronta i neprijatelju nanosili osetne gubitke.

Pripreme za proboj Sremskog fronta

U martu 1945. vršene su intenzivne pripreme za ofanzivu jedinica Jugoslovenske armije na širem prostoru, a samim tim i na frontu u Sremu.

Kod Vrhovnog komandanta Maršala Josipa Broza Tita održan je, 31. marta, sastanak komandanata Prve, Druge i Treće armije i usklađen plan njihovih dejstava za konačno oslobođenje Jugoslavije.

Štab Prve armije, da bi se lakše izvršio proboj Sremskog fronta, podelio je raspoložive snage u tri operativne grupe divizija: Severnu, Bosutsku i Južnu operativnu grupu.

Severnu operativnu grupu sačinjavale su Prva proleterska, Dvadeset prva i Dvadeset druga srpska, Četrdeset druga i Četrdeset osma makedonska divizija i Druga tenkowska brigada. Njihov zadatak bio je da izvrše glavni udar na odseku fronta između Dunava i Bosute i izbiju na liniju Vinkovci — Vukovar.

Bosutsku operativnu grupu sačinjavale su Šesta lička proleterska. Jedanaesta krajiška divizija, Prva konjička brigada i usmerene su prema Moroviću, Strašincima, Vrbanji i Otoku da tuku neprijatelja i olakšaju Južnoj operativnoj grupi da forsira Savu u rejonu Brčkog.

U sastav Južne operativne grupe ušle su Druga proleterska, Peta krajiška i Sedamnaesta divizija. One su imale zadatak da poraze neprijatelja kod Bijeljine, Brčkog, da pređu Savu i nastupaju prema Vinkovcima.

Napadi Bosutske i Južne operativne grupe divizija, u stvari, počeli su nekoliko dana pre proboja Sremskog fronta i bili su sračunati da ugroze desni bok i pozadinu neprijateljskih snaga u Sremu i glavnini prekrate odstupnicu.

Bosutska operacija

Šesta lička proleterska i Jedanaesta krajiška udarna divizija, nekoliko dana pre proboja Sremskog fronta, dobile su zadatak da neprijatelja ponoćno napadaju u naseljima pored Bosute i u Bosutskim šumama.

Prva lička proleterska brigada, pod komandom Miloša Čankovića, napala je 5. aprila, posle ponoći, garnizon u Batrovcima i Lipovcu. Streljački stroj Prvog bataljona našao se pred bodljikavom žicom i minskim poljima. Inženjerci su smelo išli napred da raskrče smrtonosne prepreke i otvore prolaze do bunkera i zgrada preuđenih u vatrena gnezda. Slučajno je eksplodirala jedna mina i uzбудila neprijatelja. Zatreperile su crvene rakete, zaštekali puškomitraljezi i grunule stotine pušaka. Istovremeno su tukli teški minobacači i rušili krovove zgrada. Proleterci su pokušavali da prođu bodljikavu žicu, minska polja, da se domognu neprijateljskih rovova i vatrene tačake. Odbijeni su pravim uraganom i mnogi su ostajali na zaravni između dve vatre. Komandant Čanković zatražio je da se artiljerijska oruđa dovuku u streljački stroj proletera da neposredno gađaju puškarnice bunkera i mitraljeska gnezda. Ni to nije pomoglo da se slomi otpor neprijatelja.

Dan je počeo osvajati. Proleterci su morali u zaklone. Komandant bataljona Đuro Jovović obilazi zalegle drugove, hrabri, predviđa da se naredni juriš mora završiti u centru neprijateljskog uporišta. Proleterci mu veruju, oko prinose nišanu, vrebaju i opaljuju u crne duplje puškarnica na bunkerima, u masivne zgrade načete granatama topova.

U podnevnim časovima dogodilo se iznenađenje. Skolišeni neprijateljski vojnici neočekivano su iskočili iz rovova i krenuli u juriš. Na udaru

su se našla Prva i Treća četa bataljona »Božidar Adžija«. Komandiri četa i vodova uvideli su opasnost, naredili da se neprijatelj obara brзом paljbom i eksplozijama ručnih bombi. Vatrene zavesе nije zaustavila nalet protivnika. Živi su preskakali mrtve i proletere nameravali da iskasape isukanim bajonetima. Politički komesar Raja Vasiljević, u času kada je postalo kritično, iz sveg grla je počeo pevati himnu Šeste proleterske divizije:

Crvena zvezda na čelu,
U njoj srp i čekić sjajni...

Proleter i su pevajući skočili da suzbiju juriš i nastao je pravi pokolj. Proređeni redovi neprijatelja okrenuli su leđa i bezglavo tražili zaklone. Bajoneti su i dalje sevali i orila se pesma.

Vodnik Jovo Obradović doveo je borbe u centar uporišta, do trga i crkve, načinio pravi darmar u protivničkoj odbrani i doprineo da se ona brže slomi.

Iz jazbine su izlazili Čerkezi i Nemci 843. bataljona, sa rukama iznad glava, prljavi, poderane odeće i molili za milost. Odmah su svrstavani u zarobljenički stroj i upućivani u pozadinu.

Proleter i nisu imali vremena da predahnu, da čestito prezalogaje. Užurbano su prilazili dobro branjenom Lipovcu i povel i žestoku borbu. Protivnik se žilavo branio. Da se ne bi gubilo dragoceno vreme, Prvoj ličkoj proleterskoj brigadi naređeno je da obustavi napad na Lipovac, da se ubrzanim maršem uputi na zapad u rejon Vrbanje i sadejstvuje u napadu Druge i Treće ličke proleterske brigade.

U tim časovima proletere je potresla vest da se ugasio život majora Ilije Palije, komandanta Artiljerijske brigade, prvoborca, omiljenog druga i starešine. Komandant Druge ličke proleterske brigade Dragan Rakić napisao je, između ostalog, i ovo o oproštaju sa Palijom:

»... Ležao je pored svoje osmatračnice na samom rubu šume Ostarije, razmrskanih grudi. Usta su mu bila otvorena. Iz njih je malo pre izdano naređenje artiljeriji za dejstvo po ostacima neprijatelja koji se povlačio iz Batrovaca prema severu. Artiljerija je izvršavala naređenja svog komandanta, a on se opraštao od svojih starih drugova. Ležao je mirno«...

Napad na Vrbanju

Komandant Treće ličke proleterske brigade Ljubomir Medić Brzica i politički komesar Gojko Milekić, sa članovima štaba brigade, detaljno su razradili plan napada na dobro branjeno neprijateljsko uporište Vrbanju. Komandantima bataljona naglašeno je, između ostalog, da se neprijatelj neće olako pomiriti da izgubi Vrbanju, da će žilavo braniti da očuva železničku prugu između Vinkovaca i Brčkog.

Borci su detaljno upoznati sa brojnim stanjem neprijatelja, rasporedom vatrenih tačaka i pravcima nastupanja.

Drugi bataljon, pod komandom Miloša Čuruvije, ojačan protutenkovskim topovima i minobacačima, približio se uporištu sa severa, a Treći je obezbeđivao komunikaciju od Soljana i napadao sa jugoistočne strane. Prvi bataljon zadržan je u rezervi kod špoljarića stana.

Napad je počeo u 8 časova. Prethodno su artiljerijske granate uzdrmale uporište, a zatim su doleteli avioni, vešto pikirali i bombama i mitraljeskim rafalima neutralisali pojedine bunkere i tvrde zgrade. Potom je komandant Ćuruvija pokrenuo streljački stroj bataljona da se stušti na neprijateljsku liniju odbrane. Istovremeno su krenuli i borci Trećeg bataljona. Protivnik je, zbunjen žestokom puščanom i mitraljeskom vatrom i eksplozijama ručnih bombi, počeo napuštati rovove i bunkere i uzmicati prema železničkoj stanici. Proleter i mu nisu dozvolili da se prikupi i sredi. U jurišu su prednjačili Dane Zaklan, Perica Obradović, Rade Vojvodić i desetine drugih. Na bojištu je ostalo 30 ubijenih neprijateljskih vojnika, a 29 je zarobljeno u toku napada.

Nemci se nisu pomirili s tim da Vrbanju i železničku prugu ispuste iz ruku, da ostanu bez saobraćajnice od velikog značaja za povlačenje njihovih jedinica. Oni su upotrebili 16. puk svoje 22. divizije, 6. aprila uveče, da potisnu proletere Treće ličke brigade i ovladaju Vrbanjom. Neprijatelj je nastupao od Drenovca i Otoka, uz snažnu artiljerijsku podršku. Komandant brigade Ljubomir Medić Brzica proučio je novonastalu situaciju i izdao naređenje da se zadrži prodor neprijatelja. Treći bataljon upustio se u borbu nedaleko od Drenovca i sprečio nastupanje nemačkih jedinica. Juriši i protivjuriši trajali su cele noći. U borbi na bliskoj razdaljini, spretnost su pokazali proleter i pod komandom vodnika Obradovića, koji su likvidirali oko 60 neprijateljskih vojnika.

Na drumu između Drenovca i Vrbanje bitka se postupno rasplamsavala i dobijala u žestini. Komandir Treće čete Dane Zaklan našao se ispred proletera i primerom pokazivao kako se proređuju redovi napadača. Nemci su, međutim, dovodili pojačanje i nisu nameravali ustuknuti. Njihova artiljerija je birala ciljeve i granate su zasipale streljački stroj proletera. Teškoću je predstavljalo i ravno zemljište, nedovoljno pokriveno rastinjem, bez prirodnih zaklona. A vreme proleterima nije dozvoljavalo da iskopaju dublje rovove i solidnije zaklone. Nemci su to uočili i žešće nasrnuli. Dane je rešio da nikako ne odstupi, od boraca je zahtevao da izdrže i nemoguće. A kad se niko nije nadao, Nemci su uveli u borbu tenkove da punom brzinom, pucajući iz svih raspoloživih oružja, nalete na položaj proletera. Ručne bombe, bačene pod gusenice, nisu bile dovoljne da zadrže čelične oklope.

U borbu su uvedene i jedinice Druge ličke brigade, kojom je komandovao Dragan Rakić, da se zadrži prodor neprijatelja. Borba je vođena više časova.

Potpomognuti tenkovima, Nemci su ušli u Vrbanju, ali tu neće dugo ostati. Ubrzo će, naime, uslediti protivnapad proletera koji su privremeno odstupili, da se reorganizuju i predahnu, do Braničeva i Gvozdićevog stana.

Granata — u komandanta brigade

Komandant Treće brigade Ljubomir Medić Brzica, politički komesar Gojko Milekić i komandant Druge ličke proleterske brigade Dragan Rakić, iz neposredne blizine pratili su tok borbe za Vrbanju, zadržavanje i odbijanje juriša protivnika. Oni su bili na ivici šume, nedaleko od Vrbanje, a Brzica je u ruci držao topografsku kartu, u nju beležio promene u borbenom rasporedu jedinica i nastojao da otkrije slabe strane protivnika. Sa

drugovima se dogovorio kako da se zadrži protivnapad protivnika i izvojuje pobjeda. Na komandno mesto dolazili su kuriri sa najnovijim vestima, od Brzice i Rakića primili naređenja i vraćali se pogureni, a ponekad i četvoronoške da izbegnu rafale mitraljeza, do komandanata bataljona. Sugestije dvojice komandanata brigada mnogo su značile u situaciji kad je brojno jači i bolje naoružani protivnik nastojao da izgubljeno povrati.

Ljubomir medić Brzica je isplanirao kako da se neprijatelj potuče u rejonu Vrbanje, o tome se dogovarao sa komandantom Rakićem i komesarom Milekićem. Odjednom su ostali bez daha, ošamućeni poleteli uvis i ogluveli od detonacije. Rakić se najpre pribrao i shvatio da je topovska granata raznela komandanta Medića i ranila komesara Milekića. Gubitak proslavljenog komandanta ožalostio je celu Šestu proletersku diviziju, ali su proleter i pojačali napade, ponovo zauzeli Vrbanju, po planu komandanta brigade Medića i njegovih saboraca.

Vrbanju su, zapravo, napali proleter i Druge ličke brigade, 9. aprila, a Treća lička nalazila se u rezervi i njeni bataljoni su prema potrebi stupali u borbu. Uporište toga dana nije zauzeto, pa je Prva brigada upućena na Bošnjake, a bataljoni Treće brigade napali su železničku stanicu i druge objekte u dobro branjenom uporištu. Snage Druge i Treće ličke proleterske brigade i delovi Jedanaeste krajiške divizije zauzeli su Vrbanju.

Vatreni jež u Soljanima

I brigade Jedanaeste krajiške divizije: Peta krajiška udarna, Osma crnogorska udarna i Dvanaesta krajiška udarna vršile su danonoćno napade na neprijatelja.

Srdačno ispraćeni iz Martinovaca, 3. aprila, borci Pete krajiške brigade pošli su prema neprijateljskoj liniji odbrane i ubrzanim maršem, prešavši Bosut, ujutro stigli u Morović. Sve je bilo pripremljeno za proboj Sremskog fronta. Brigada je imala svoj zadatak: da u sadejstvu s drugim jedinicama Jedanaeste divizije ugrozi desno krilo neprijatelja i privuče znatnije snage da se ne prebace na pravac glavnog udara kod Tovarnika i Vinkovaca.

Od Morovića njeni su bataljoni zašli u Bosutske šume s ciljem da zauzmu Soljane. Trebalo je savladati nadošle vode i močvarno zemljište. Žureći, mnogi borci su propadali u živo blato iz kojeg su se s mukom izvlačili. Najteže je bilo nišandžijama i poslužiocima teških oruđa. Tovarna grla teško su koračala pod teretom i borci su morali nositi minobacače i sanduke granata.

Neprijatelj u selu Soljanima napadnut je 4. aprila popodne. On je, nakon kraćeg otpora, umakao drumom i prečicama u pravcu Vrbanje. Iza Soljana je uspostavljen položaj.

Kad je nastupila noć, desio se jedan, pomalo neprijatan slučaj: Josip Kosovec je prebegao neprijatelju u Vrbanji. Za njim niko nije zažalio jer se ispostavilo da je ustaški špijun, ali je zato bilo neprijatno to što je otkrio položaj brigade i jedinici iz koje je pobjegao — njenu nebudnost. Taj Kosovec bio je zarobljen, krajem 1944. godine, kao domobran, i tada je, kao bajagi izrazio želju da ostane u Petoj brigadi. U njegovu dobronamernost nije se sumnjalo, pa se niko nije ni trudio da proveri koliko je pošten i iskren.

Sutradan je počeo žestok napad neprijatelja, koji je nameravao da povrati Soljane. Bataljoni su ga blagovremeno dočekali i osujetili njegovu nameru. Na prilazu sela, u prepodnevnom časovima, smenjivali su se juriši i protivjuriši, zemlja drhtala od eksplozija granata i ručnih bombi. Uporedo s frontalnim napadom, znatne neprijateljske snage zaobilazile su levo i desno krilo borbenog rasporeda brigade. U stvari, ona se našla u obruču, jer jedinice Dvanaeste krajiške brigade nisu stigle na levo krilo, u rejon Drenovca, a jedinice Prve konjičke brigade na desno krilo, u predeo Vrbanje, da to osujete i suzbiju.

Iza Soljana, od kanala i ciglane, odjednom je otvorena žestoka vatra.

— Šta to može biti? — u čudu se zapitali komandanti bataljona Dušan Kostadinović i Pero Katić.

— Neprijatelj iza leđa! — povikali su ljudi u komori uskomešanoj oko teških oruđa.

Komandant brigade Ljubomir Jajčanin Beli, njegov zamenik Zdravko Saničanin Braco i pomoćnik komesara Rade Ranilović, pohnitali su među borce — da ne dođe do panike i nereda. Njihova je pojava značila mnogo: jedinice su se namah pregrupisale za odbranu i dejstvo u pravcu kanala i ciglane.

Treći bataljon dobio je zadatak da razbije neprijateljske snage iza nasipa kanala, zapravo da načini brešu i omogući povlačenje jedinica na tom pravcu. Drugi bataljon usmeren je da osvoji ciglanu i učutka mnogobrojna automatska oružja koja su otuda naizmenično tukla jedinice dok su se povlačile. Prvi bataljon je dobio ulogu zaštitnice.

U stroju se našao i štab brigade. Neprijatelj se koristio povoljnijim položajem i postignutim iznenađenjem i žestoko kidisao da uništi brigadu.

Kritični trenuci nastupili su kada je intendatura brigade izašla na čistinu da uzmakne prema kanalu. Na nju se sručila ubistvena vatra. Tovarna grla su se poplašila, otela se konjovocima i počela besciljno da jure. U situaciji kada je i ljudstvo moglo da izgine, veoma dobro su se snašli komandir i komesar izviđačke čete. Sami su, tako reći, vatrom svojih automata onemogućili čitavom buljuku Nemaca da ne pređu preko kanala. I baš tu je komesar Miša Perović smrtno ranjen.

Iz ciglane su treštali puškomitraljezi i zadržavali borce Drugog bataljona. Komandiri četa Milorad Vukmirović, Mirko Tubić i Srđan Balaban, shvatajući da se uništenje može izbeći samo silovitim protivudarom, krenuli su s četama na juriš.

»Članov Partije i skojevci, napred!« — bila je njihova zajednička i jedina zapovest.

Slično se dogodilo na celoj liniji odbrane. Vaso Kajtaž, komandir čete, Velizar Andrić, komandir voda, Dragan Đurđević, politički komesar čete, Dušan Grujić, komandir voda, Vico Kojić, komandir voda, Vukašin Nikolić, Dušan Srđić, politički komesar čete, bodrili su drugove da koračaju napred. Na tome putu mnogi su padali, ostajali nepomični na čistini, a ranjeni tražili pomoć. Njima su priskakale bolničarke, pokušavale da zastave krvoliptanje iz rana i same ginule.

Juriši i protivjuriši često su se smenjivali. Nemci i ustaše jednom su pokušali da zarobe i mrcvare ranjenike, borce Pete brigade. Njihova je namera osujećena snažnim protivjurišem i odbacivanjem u obližnji šumarak.

U tom sudaru, međutim, neki su ranjenici ponovo ranjeni i nemoćni čekali pomoć bolničarki. I Nemci su skupo plaćali protivnapade, mnogi smrtno pogodeni ostali su ispred nasipa, strovaljivali se u samrtnom grču u žabokrečinastu vodu i prokope oko ciglane. Ubojitost su nadoknađivali dovodeњem novih odeljenja na pravcu glavnog udara. Štab brigade našao se neposredno iza bataljona usmerenog da raskine obruč na kanalu, nastojeći da razumno procenjuje i jedinice sačuva od uništenja. Drugom bataljonu naređeno je da pojača napade da neprijatelja izbací iz ciglane i time olakša proboj odbrane na kanalu. Nemci su istovremeno pošli da kidišu i naumljeno ostvaruju.

Četa Milorada Vukmirovića, već dosta proređena, morala je izdržati najteže u času kad su neprijateljski vojnici sunuli u njen raspored. Komandir je uzviknuo da se ne uzmiče i strojnicom pokosio četvoricu neprijateljskih vojnika. Tada je ranjen. Bio je gotovo na izdisaju, ali je, ipak, eksplozijama ručnih bombi stvorio prepreku odeljenju Nemaca. Gotovo u istom času jurišajući su pali i komandiri četa Srđan Balaban, Mirko Tubić, Vaso Kajtaz, politički komesari Dragan Đurđević i Dušan Srdić.

Nemci su jurišom isterani iz ciglane, i to tako da nisu stigli da pokupe mrtve i ranjene. Tada se lakše moglo preko čistine i kanala. Kad je minulo podne, već je bilo omogućeno izvlačenje proređenih bataljona. Odmah iza kanala, na ivici jednog šumarka, organizovan je novi položaj. Kasno popodne uspostavljena je veza sa bataljonima Dvanaeste krajiške i Konjičkom brigadom. I borbe su nastavljene...

Nasilno preko reke

Šest časova pre proboja Dvadeset druga srpska divizija, bez artiljerijske podrške, dobila je težak zadatak da forsira Bosut i Spačvu, da ostvari odgovarajući mostobran i povuče znatne neprijateljske snage. Za nasilni prelaz reke korišćena su priručna sredstva: čamci, balvani, daske, burad i drugo. Na desnu obalu Bosuta, u predviđeno vreme, stigli su bataljoni Osme srpske brigade. Deseta srpska brigada žurila je da forsira Spačvu, a Dvanaesta srpska brigada je čekala trenutak da napadne dobro branjeni Lipovac.

Jedanaestog aprila, pred ponoć, uz podršku minobacača i mitraljeza, vod automatičara, dobro pripremljen od komandira čete Aleksandra Antića Prme i političkog komesara Uroša Ilića, bi'zo se ukrcao u čamce i pošao na drugu obalu. Reku su istovremeno prelazili i borci Prvog voda Prve čete Prvog bataljona. Automatičari su se neometano dokopali obale, krenuli u susret neprijatelju i uspostavili mali mostobran. U prvoj liniji rovova nastao je lom i tresak. Ubijena su 22 neprijateljska vojnika, a njih 5 zarobljeno. Početni uspeh pojačavan je prelaskom ostalih četa Prvog bataljona Osme srpske brigade. To je izvođeno, uglavnom, bez gubitaka, i mostobran na levoj obali reke postupno je proširivan. U borbu su uvedeni Drugi i Treći bataljon Osme i Treći bataljon Dvanaeste srpske brigade. Njima se suprotstavio 1230. nemački puk 41. nemačke divizije, podržan snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom.

U rovovima kod šume Dubovice i Draganovice razvila se žestoka borba. Nemački topovi i minobacači ispaljivali su vatrene grozdove granata

i sprečavali borbe Osme srpske brigade da prošire i stabilizuju mostobran. Komandant 41. nemačke divizije, pošto nije bilo napada na ostalim odsecima Sremskog fronta upotrebio je sva raspoloživa artiljerijska oruđa da omete nastupanje jedinica Dvadeset druge divizije. Preduzimani su i protivnapadi da se bataljoni Osme srpske brigade prisile na povlačenje i nateraju u Bosut. Borba je poprimila u žestini i mostobran je branjen svim raspoloživim sredstvima. Komandant 41. nemačke divizije upotrebio je raspoložive snage i artiljeriju da spreči širenje mostobrana. U jutarnjim časovima borci Osme srpske brigade primorani su da se brane i kopaju zaklone. Nemci se nisu pomirili sa neposrednom opasnošću, preduzeli su četiri uzastopna juriša i postigli izvestan uspeh. Odbijajući njihove nasrtaje, živote su dali Dimitrije Stojanović Midža, komandant bataljona, Uroš Ilić, politički komesar čete, Aleksandar Antić Prma, komandir čete, Vladimir Antić, Dobrivoje Antić, Stojadin Atanasijević, Dančo Atanasijević, Asparuh Arsenov, Surla Avdić, Nasko Aleksov, Nikola Andonov, Radojko Bogatinović, Radojko Bogdanović, Vojin Gligorov, Slobodan Đokić i još stotinu boraca i rukovodilaca.

Jugozapadno od Lipovca Deseta srpska brigada uspela je da pređe Spačvu, da uspostavi mostobran i napadne 845. nemačko-arapski bataljon. Mostobran je postupno proširivan, neprijatelj tučen i gonjen u pravcu Adaševaca.

Glavni udar u pet časova

Tišinu prolećnog jutra, na pravcu glavnog udara, narušila je 12. aprila 1945. tačno u 4 časa i 45 minuta, grmljavina 120 artiljerijskih oruđa. Eksplozije su se slivale u neujednačenu tutnjavu i uzdrmale neprijateljsku liniju odbrane. Za nekoliko minuta nestalo je zelenih površina, stubovi dima leljali su u visinu, a mnogobrojni krateri zjapili oko rovova i bunkera. U dva maha naletele su eskadrole aviona, na kojima su blistale crvene petokrake, izručivali bombe, mitraljirali i učutkivali protivničku artiljeriju. Neprijateljski vojnici su ogluveli od eksplozija granata i bombi, ošamućeni se posakrivali u duboke rovove, u zemunice i bunkere i nisu izvirivali napolje. Proleter i su iskoristili zbunjenost protivnika, vesto mu se približavali i skraćivali jurišno odstojanje. Njih su vrebala minska polja i prepreke od bodljikave žice. Inženjerci i mineri su požurili, prionuli da otvore prolaze i olakšaju predstojeći juriš u pravcu glavnog udara od Mohova na Dunavu do kote 141. severoistočno od Tovarnika.

Juriš brigada u prvom ešelonu usledio je u 5 časova, kad su eksplozije granata zaredale u dubinu neprijateljske odbrane.

Streljački strojevi Prve proleterske brigade jurišali su od Šarengrada prema Mohovu. Obuzeti borbenim zanosom, proleter i su gazili minska polja, preskakali bodljikavu žicu i našli se u prvoj liniji rovova. Protivnik se žilavo branio i nije prihvatao poziv da položi oružje. Pristizali su drugi i treći talas proletera da pojačaju napade i ubrzaju gonjenje. U streljački stroj su pristizali i tenkovi Druge tenkovske brigade, gusenicama gnječili rovove i podržavali napade proletera. U nekim rovovima, posle bombaškog dvoboja, razvila se borba prsa u prsa, a nisu izostali ni fizički obračuni. Stariji vođa Milačić predvodio je automatičare, ukazivao na vatrene ciljeve, često menjao okvire i ispaljivao duge rafale iz automata. Nemci i ustaše su ko-

šeni, njihovi strojevi proređivani i primoravani da uzmiču. A proleter i su se utrivali ko će savladati više protivničkih vojnika i nezadrživo su napredovali. Među njima su prednjačili Nemanja Junković, Velimir Ilić, desetar, Josip Katoma, Živorad Ilić, Anka Krivokapić, Momir Jović, Anton **Besedeš**, Jovo Gajić, stariji vodnik, Dragoljub Vekčić, Milisav Čaković, desetar, Slobodan Drobniak, Petar Gonjko, Živorad Dragojević, Živorad Đorđević, Milisav Gavrilović, Jovan Hajdin, Todor Dedakin, Vitomir Dimitrijević i desetine drugih. Kod Opatovca u pošumljenom predelu, opkoljena je veća grupa Nemaca i pozvana da se preda. Oružje je časak umuklo i očekivala se odluka nemačkog komandanta. Proleter i su netremice gledali u pravcu neprijatelja i prste držali na obaračima oružja. Umesto odgovora, Nemci su istakli belu zastavu i počeli izlaziti iz svojih jazbina, s rukama podignutim uvis. Na čelu jedne grupe koračao je nemački major Holcinger, preplašen i ozbiljan, dvojici proletera predao oružje i lične isprave. I njegovih 135 preživelih vojnika odložilo je oružje i poterano u zarobljeništvo.

U rejonu Opatovca srele su se jedinice Prve proleterske i jedinice Pete srpske brigade koje su izvršile desant preko Dunava, uz pomoć borbenih čamaca Crvene armije, u toku noći postupno proširile mostobran i odbile više protivnapada. Iskrčavanje je izvršeno između Opatovca i Sotina, s ciljem da se privuku znatnije neprijateljske snage i olakša proboj kod Mohova i Lovaša. Komandant brigade Jovo Miljević, sa članovima štaba i komandantima bataljona, detaljno je razradio plan i redosled izvođenja desanta, upozorio da se mora uneti zabuna u pozadinu neprijatelja, onemogućiti pridolazak njegovih snaga iz dubine borbenog rasporeda i povlačenje sa glavne odbrambene linije komunikacijom prema Sotinu.

Oko 23 časa i 30 minuta, prvi talas borbenih čamaca pristigao je blizu okomite desne obale Dunava, ali nisu mogli pristati u plicaku. Borcima je naređeno da skaču u hladnu vodu, da se drže za ruke i paze da ne potonu. Bućkanje je kratko trajalo i mokri stroj je izašao na kopno. Neprijatelj je kasno otkrio šta se događa, ispaljivao svetleće rakete i mitraljeske rafale. Komandant Drugog bataljona Ljubiša Katanić upozorio je komandire četa da nagazne mine predstavljaju najveću opasnost, da ih treba zaobići pentranjem uz okomitu, na izgled nesavladivu obalu, uspostaviti i proširiti mostobran da se Prvom i Trećem bataljonu pomogne da se lakše, čim pristigne sa suprotne obale, domognu kopna i upuste u borbu. Blagovremeno je uspostavljena radio-veza sa štabom Prve proleterske brigade i javljeno da je desant uspeo. Trebalo je izdržati više od jednog časa do početka glavnog udara od Mohova i Sotina i doleteti čestim protivnapadima protivnika. Komandant Miljević je procenio da protivnik neće dopustiti da se mostobran širi, da neće prepustiti komunikaciju Opatovac — Sotin, pa je odlučio da se pojača udarna i vatrena moć bataljona. Prvom bataljonu pridodati su protivtenkovski topovi, a Treći je ojačan četom automatičara. Oba bataljona su iskoristila zauzetu liniju rovova i odolevala naletu neprijatelja od Opatovca i Lovaša. Drugi bataljon je nastupao prema Sotinu i potukao jednu ustašku kolonu. Prema dogovoru, usledila je artiljerijska podrška sa brodova rečne ratne flote Crvene armije. Borci Prvog i Trećeg bataljona preduzeli su i protivjuriše da neprijatelju prekrate odstupnicu. Puškomitraljezac Sreten Nedeljković, kad se razdanjivalo, primetio je vinogradarsku kućicu, doznao da se tu nalazi neprijateljski štab, procenio kako da nastupa, mahnuo drugovima Gvozdenu Milovanoviću, Svetomiru Živanoviću, Branimiru Paviću

i Sretenu Tadiću da ga prate. Sreten se provlačio kroz rastinje, neopažen se prikrao vinogradarskoj kućici i iznenadio protivnika, četvorica bunovnih neprijateljskih oficira su skočila, prihvatila poziv da se predaju i cvokotala ispred cevi Sretenovog puškomitraljeza. Odmah su oterani u štab bataljona da komandantu Vujačiću otkriju raspored i namere svojih jedinica.

Borci Pete brigade, zajedno sa proleterima, zauzeli su Sotin i Motin salaš. Posle su se vratili na levu obalu Dunava. Ubrzo su brodovima prebačeni u rejon Vukovara i iskrčani da nastave gonjenje neprijatelja. U toku desanta kod Opatovca i Sotina, živote su izgubili 41 borac i starešina, a 177 je lakše i teže ranjeno. Neprijatelju su istovremeno naneti gubici od 500 vojnika i oficira, a 22 su zarobljena.

Za tili čas u prvoj liniji rovova

Proleter i Treće krajiške brigade nisu čestito ni sačekali da eksplozije granata zaređaju u dubinu neprijateljske teritorije, već su skočili iz zaklona, uz gromoglasno »ura« uskočili u prvu liniju rovova, na odseku Kneblav salaš i kota 141, savladali protivnika i požurili na drugu liniju odbrane. Tu se protivnik donekle sredio i pružio žestok otpor. Komandant Prvog bataljona Mirko Knežević i pomoćnik političkog komesara Braco Galin, sa komandirima četa Božom Kovačevićem, Miloradom Mirkovićem i Vidom Ševom, išli su ispred jurišnih odeljenja i kidisali na najotpornije vatrene tačke. Zabrehtali su tenkovski motori, iz pozadine pristizali tenkovi Druge tenkovske brigade, prolazili kroz streljački stroj proletera, granatama i mitraljezskim rafalima zasipali drugu liniju rovova. Za njima se stušio bataljon proletera, bombama zasuo rovove, upustio se u borbu iz neposredne blizine i hvatanja za guše. Nemci su proređivani, a i proleter i su padali u silovitom sudaru. Komandant bataljona zatražio je da tenkovi gusenicama zarušavaju rovove i fašiste žive pokopaju. Kad je to usledilo, neki su Nemci iskakali iz zaklona i nisu daleko umakli. Granatama preorana zemlja crnela se od mrtvih tela i na prostoru od Kneblova salaša i kote 141. nije bilo mesta gde nije tekla krv. Desetkovane protivničke jedinice počele su uzmicati u pravcu Brezovca, Kraginog voća, Papuginog salaša, Zlopolja i kote 110. za njima ie preduzeto energično gonjenje i proleter i Treće krajiške zauzeli su Grabovo i sadejstvovali u zauzimanju Sotina.

U toku proboja nemačke odbrane i gonjenja protivnika do Sotina, živote su dali proleter i Treće krajiške brigade: Dragutin Banjac, vodnik, Milorad Bošković, Branko Baovinac, Petar Blešić, desetar, Jovan Borko, Jožef Dorož, Jure Franičević, delegat voda, Zlatko Gregorić, Ludvig Gustiša, vodnik, Nikola Gužvica, vodnik, Lazar Ilić, Radivoje Jevtić, Veselin Jelisavić, Dragan Jakovljević, Dragiša Jovanović, Sredoje Kovačević, Slavko Koraj, Bogdan Kecman, vodnik, Jovan Martalić, Radan Milenković, Života Mitić, Radomir Marić, desetar, Miroslav Mitrović, Dragan Milojević, Pavle Milojević, Ratomir Milojević, Milivoj Nedeljković, Ilija Nikolić, vodnik, Dobrosav Obradović, Slavko Parezanović, Konstantin Perzica, Alojz Prišl, Dragiša Popović, Živko Petrović, desetar, Ivan Petrović, Miloš Stojković, Jovan Simić, Milan Smoljanović, Ranko Stamenković, Mihajlo Skorsavljević, Miodrag Stefanović, Negovan Spasojević, Miloš Stojanović, desetar, Jan-

I KOVAČI SU IMALI POSLA U PREDAHU IZMEĐU DVE BORBE

KRATKI DOGOVOR PRE BORBE U BOSUTSKIM ŠUMAMA

OBAVEŠTAJCI PROUČAVAJU BORBENU SITUACIJU, 24. JANUARA 1945.
U BLIZINI GABRICA SALASA

ZAROBLJENI NEPRIJATELJSKI VOJNICI POSLE PROBOJA SREMSKOG FRONTA

ko Šotaj, Aleksa Tatić, desetar, Dragoljub Trkulja, Borivoje Vidaković, Ljubiša Vulović, vodnik, Milan Zorić, desetar i Jovan Zorić.

Borci brigade »Italija« napadali su neprijatelja na spoju između Prve proleterske i Trinaeste proleterske brigade »Rade Končar«, sadejstvovali u napadu na Mohovo, Opatovac i izbili na liniju Sveti Ilija, Feđcrov salaš i kota 118.

Bataljoni Trinaeste proleterske brigade, prema unapred utvrđenom planu, u borbu su stupili kad je Treća proleterska ovladala neprijateljskom linijom odbrane, nastavila gonjenje, učestvovala u napadu na Sotin i uveče stigla u Vukovar. U toku višerasovne borbe živote su dali Živko Avramović, Milorad Andrić, Tihomir Branković, Dragorad Buđalić, Radivoje Budžančevanin, Petar Ciljević, komandir čete, Dušan Crvenković, Zdravko Čaž, vodnik, Izidor Dubrović, vodnik, Nikica Damjanović, kapetan, Momir Đorđević, Milutin Dragičević, desetar, Savatije Genović, Dragoljub Jakšić, Marko Jokić, Milutin Lazarević, Dragiša Lukić, Dragan Lukić, Paun Milanović, Franjo Mahned, zamenik komandira čete, Milorad Mladenović, Milorad Milošević, Vladan Nikolić, Miodrag Petrović, Lazar Paverata, Dragić Poznanović, Branislav Randžić, Vitomir Randžić, Milan Savić, Slobodan Stojanović, Gligorije škorić, desetar, Janko Šotaj, Vladimir Zarić i više boraca je ranjeno.

U tom danu samo brigade Prve proleterske divizije nanele su neprijatelju ogromne gubitke u ljudstvu i ratnoj tehnici. Ubijeno je oko 2600 neprijateljskih vojnika, 1500 zarobljeno, a zaplenjeno 40 topova, 80 minobacača i veća količina raznog pešadijskog oružja i municije.

Napad brigade Dvadeset prve divizije

Četvrta srpska brigada napala je neprijatelja na odseku fronta kod kote 141. i Trunićevog salaša, istovremeno kada i Treća krajiška proleterska. Dva bataljona u prvom ešelonu izvršila su snažan juriš uprkos žestokoj vatri, minskim poljima, protivtenkovskim i protivpešadijskim preprekama. U tom naletu savladana je neprijateljska odbrana na desnom krilu, a kad je pristigla četa automatičara, slomljen je neprijateljski otpor na levom krilu. Komandir Treće čete Trećeg bataljona, kad su borci zastali pred teško savladljivom preprekom, smelo je iskočio iz zaklona i stuštio se prema neprijatelju. Pokošen je nedaleko od prve linije rovova, ali je četa, predvođena komesarom Đurom, uskočila među Nemce i počela ih obarati. U streljačkom stroju našao se, pored komandanta brigade Steve Adamovića, njegov zamenik Milan Čubrilović Čić. Oni su, zapravo, upućivali četvu automatičara, na čelu sa komandnirom Acom Kostićem, da pomogne Trećem bataljonu i snažnom vatrom neutrališe dejstvo neprijateljskih mitraljeza. Kostić je teško ranjen, a Čubrilović smrtno pogođen na domaku neprijateljskog rova.

U borbu je uvedena i Trideset prva srpska brigada da sadejstvuje Četvrtoj brigadi da, uz pomoć tenkova, za pola časa osvoje drugu i treću liniju rovova i preduzmu gonjenje.

Neprijatelj se dobro utvrdio u Lovašu i odbio nekoliko napada boraca Četvrte srpske brigade. Da se ne bi izgubilo dragoceno vreme i protivniku dozvolilo da uzmiče na drugim pravcima, Prvi bataljon i vod tenkova ostavljeni su da zauzmu Lovaš, a ostale jedinice su napredovale, do mraka zauzele Mikluševac, železničku stanicu Grabovo i Negoslavce.

Trideset prva srpska brigada nesustalo je gonila protivnika, zauzela Berak i Svinjarevce posle oštre borbe i juriša.

Četrnaesta makedonska brigada nalazila se u rezervi Dvadeset prve srpske divizije i 12. aprila nije angažovana u borbi.

U toku proboja neprijateljske linije odbrane i gonjenja do Pavlovićeve salaša, Jankovca i Negoslavaca, brigade Dvadeset prve divizije izgubile su 45 boraca, a 300 je ranjeno. Neprijatelj je imao 300 mrtvih, 35 ranjenih i 480 zarobljenih vojnika i oficira. Zaplenjeno je 30 motornih vozila, 4 topa, 14 mitraljeza, veća količina pešadijskog oružja i druge ratne opreme.

Na sektoru Četrdeset druge i Četrdeset osme makedonske divizije

Brigade četrdeset druge makedonske divizije bile su usmerene na dobro utvrđeni i branjeni Tovarnik, na mnogobrojna minska polja, žičane prepreke, tvrde zgrade preudešene u bunkere i mitraljeska gnezda. Istovremeno je predviđeno da se napadnu Ilinci, južno od Tovarnika i nastupa prema Ilači, Šidskim Banovcima, Đeletovcima i duž željezničke pruge za Vinkovce.

Napad na Tovarnik počeo je u isto vreme kad su ostale jedinice Prve armije, posle artiljerijske pripreme, bombardovanja iz aviona i mitraljiranja krenule u juriš kod Mohova, Lovaša, Bapske i drugih mesta.

Sedma šiptarska brigada, na pravcu nastupanja između Trunićevog i Grčićevog salaša, dočekana je ubitačnom zaprečnom vatrom i minskim poljima i zadržana u nastupanju. Tek u 7 časova, posle žestokog juriša, savladane su otporne tačke kod Trunićevog salaša, ali neprijatelj nije popuštao kod Grčićevog i Kozjakovog salaša. Zadržavanje pred neprijateljskom linijom odbrane iziskivalo je izvesno pregrupisanje i usklađivanje sadejstva jedinica u napadu.

Borba se ponovo rasplamsala. Treći bataljon Treće makedonske brigade i Disciplinski bataljon Prve armije, zajedno s borcima Sedme šiptarske brigade, žestoko su nasrnuli da zauzmu neprijateljsku liniju odbrane i prodru u Tovarnik. Njima su sadejstvovali, napadajući sa severne i severoistočne strane. Drugi i Treći bataljon Prve makedonske brigade. U gradu su vođene ogorčene ulične borbe, osvajana zgrada po zgrada i neprijatelj primoran da se povlači u pravcu Ilače. U 14 časova Tovarnik je oslobođen. Posle je usledio napad na Ilince i selo je oslobođeno u 16 časova.

Druga makedonska brigada zauzela je Ilaču, odakle je odbila jači protivnapad neprijatelja i produžila gonjenje. Posle kraće borbe osvojila je Šidske Banovce i zanoćila na dostignutoj liniji.

Dok je glavnina Prve armije nastupala u dubinu neprijateljskog borbenog rasporeda, žureći ka Vukovaru i Vinkovcima, Južna i Bosutska operativna grupa divizije srele su se, 12. aprila, u rejonu Bošnjaka i Posavskih Podgajaca i produžile da napreduju prema Županji. Uz put su nailazile na žestok otpor protivnika i sporije napredovale.

Gonjenje bez predaha

Sagledavši postignute uspehe u prvom danu proboja Sremskog fronta, komandant Prve armije Peko Dapčević, politički komesar Mijalko Todorović, načelnik štaba Milutin Morača, sa najbližim saradnicima, bili su više

nego zadovoljni, ali svesni da dezorganizovanom i demoralisanom neprijatelju ne smeju dopustiti da se sredi i preuzme inicijativu. Divizijama je naređeno da u stopu gone neprijatelja, da mu nanose još snažnije udarce.

Prva proleterska divizija, s komandantom Vašom Jovanovićem, dobila je zadatak da potuče protivnika u Bršadinu, u tvornici obuče »Bata« i drugim uporištima u Borovu, da se pripremi da oslobodi Vinkovce i okolinu, da uspostavi vezu sa Osmom vojvođanskom udarnom brigadom, koja je određena da forsira Dunav u blizini Dalja, a takođe sa jedinicama Treće armije u rejonu Bobota i Trpinja.

Dvadeset prva srpska udarna divizija, na čelu sa komandantom Vladom Bajićem i političkim komesarom Mirkom Jovanovićem, upućena je prema Nuštaru i Markušici da odatle krene u napad na neprijatelja u Vinkovcima. Njoj je pridodata Druga tenkovska brigada da sadejstvuje u zauzimanju pomenutog neprijateljskog garnizona.

I Četrdeset osma makedonska divizija, izuzev Četrnaeste makedonske brigade, usmerena je prema Vinkovcima. Njene jedinice prethodno su morale potući protivnika severoistočno od Privlake.

Dvadeset druga makedonska divizija nalazila se u armijskoj rezervi. Razvoj borbenih dejstava iziskivao je da se ona uputi u Ilaču i Nove Jankovce, da delom snaga drži položaje u Oroliku i Đeletovcima i obezbeđuje levi bok severnoj grupi divizija.

Izvršavajući naređenje komandanta Prve armije i njegovih najbližih saradnika, brigade Severne grupe divizija nastavile su da gone i tuku neprijatelja. Njihov osnovni cilj je bio da pokušaju neprijatelja opkoliti u rejonu Vinkovaca i primorati ga da se preda.

Ujutru, 13. aprila Prva proleterska brigada je osvojila Borovo, a Trinaesta proleterska brigada Trpinju i Bobotu i domogla se znatnog ratnog plena. Treća krajiška proleterska brigada zauzela je Bršadin. Istovremeno je uspostavljena veza sa Osmom vojvođanskom udarnom brigadom koja je prešla Dunav i nastupala označenim pravcem. Komandant Prve proleterske divizije, dok su osvajana manja neprijateljska uporišta, neprekidno je brinuo o glavnom: da jedinice, posle zauzeća Gobaša, pripremi za dejstvo u rejonu Vinkovaca.

Potpomognuti tenkovima, borci Dvadeset prve srpske divizije su nastupali, potukli protivnika u Petrovcima, Ceriću, Nuštaru i približavali se Vinkovcima.

Užurbano maršujući kroz Orolik, Slavkovce i Mirkovce, borci Četrdeset osme makedonske divizije stigli su, 13. aprila oko 14 časova, na polazni položaj za napad na Vinkovce.

Na polaznim položajima izvršene su poslednje pripreme za napad na žilavog protivnika. Komandanti divizija predviđali su da će oštra borba u Vinkovcima duže trajati i komandantima brigada predložili da se borci posebno pripreme za ulične borbe i osvajanje dobro utvrđenih i branjenih zgrada.

Već u 11 časova počele su boi'be na prilazima Vinkovcima. Četvrta srpska udarna nastupala je od Muštara, Trideset prva srpska od Cerića i Četrnaesta makedonska brigada od Lancaševog salaša. Njih su podržavali tenkovi Druge tenkovske brigade i pridodata artiljerija. Položaji neprijatelja na ulazu u Vinkovce sa severa i istoka, žestoko su tučeni, prosto preoravani artiljerijskim granatama, ali otpor nije prestajao...

U borbu su počele ulaziti i brigade četrdeset osme makedonske divizije i odbranu Vinkovaca ugrožavale iz pravca Mirkovaca. Prva makedonska udarna je, zapravo, nastupala južno od drumca koji iz Mirkovaca vodi u Vinkovce, a Druga makedonska udarna brigada nešto severnije. Njih je podržavao artiljerijski divizion i često bombardovao neprijateljska utvrđenja.

Komandant 34. nemačkog armijskog korpusa uočio je da bi njegovim jedinicama, ukoliko bi se duže branile u rejonu Vinkovaca, mogla biti prekraćena odstupnica i tada ne bi imale drugog izlaza nego da se predaju. Da ne bi došlo do toga, on je naredio da se glavnina armijskog korpusa povlači i posedne naredne odbrambene položaje, a zadržavajuća borba nastavi na prilazima gradu.

Uz podršku tenkova i artiljerije, nešto pre zalaska sunca, 13. aprila, borci Dvadeset prve srpske divizije savladali su odbranu neprijatelja na severnom i severoistočnom ulazu u grad. Istovremeno, borci Četrdeset osme makedonske divizije potukli su neprijatelja u jugoistočnom delu i Vinkovci su oslobođeni.

Prva proleterska divizija, s obzirom da je grad oslobođen pre mraka, nije stigla da se upusti u borbu i dobila je novo naređenje od komandanta Prve armije: da nastupa prema Đakovu i severnije.

U Vinkovcima je poginulo više neprijateljskih vojnika, a 500 zarobljeno. Zapljene su velike količine ratnog materijala i oružja.

Južnoj grupi divizija: Petoj krajiškoj udarnoj, Drugoj proleterskoj i Sedamnaestoj diviziji, zatim Bosutskoj grupi divizija: Šestoj ličkoj proleterskoj, Jedanaestoj krajiškoj diviziji i Prvoj konjičkoj brigadi, uspelo je, posle ogorčenih borbi, da izbiju na liniju između Županje i Vinkovaca i ostvare sadejstvo sa Severnom grupom divizija.

Prilikom proboja Sremskog fronta, u dvodnevnim borbama, uništeno je više neprijateljskih jedinica: 41. nemačka tvrđavska divizija, 963. tvrđavska brigada, 141. artiljerijski nemački puk, mnogi bataljoni i pomoćne jedinice. Trideset četvrti nemački armijski korpus imao je u borbama, u vreme proboja Sremskog fronta, 9.520 ubijenih, 3.273 ranjenih, 5.427 zarobljenih vojnika, podoficira i oficira.

Gubici Prve armije, u istom periodu, iznose: 1.713 palih, 5.948 ranjenih i 53 nestala borca, podoficira i oficira. Inače, za sve vreme borbi na Sremskom frontu, od oktobra 1944. godine do 13. aprila 1945. godine, jedinice Prve armije imale su 6.555 palih, 11.924 ranjenih, 1.955 nestalih boraca i rukovodilaca. Za to vreme ubijeno je 13.003, a zarobljeno 5.468 neprijateljskih vojnika.

U borbama na Sremskom frontu učestvovali su sinovi i kćeri svih naših naroda i narodnosti i krvlju potvrdili jednu od najvećih tekovina narodnooslobodilačke borbe i revolucije — bratstvo i jedinstvo.

Oslobođenjem Vinkovaca i Županje, Prva armija potpuno je savladala neprijateljsku odbranu na celoj dubini fronta u Sremu i stvorila uslove za nastupanje prema Slavonskom Brodu i Zagrebu. Bio je to veliki borbeni pohod za konačno oslobođenje naše domovine od okupatora i domaćih izdajnika.

SPISAK PALIH BORACA

PRVA PROLETERSKA BRIGADA

ERDEVIK: Simo Tubić, Svetožar Živković, Ljubo Vujović, Đuro Nikolić, Radmila Jovičić, Milica Jokić, Dragoje Branković, Pavao Arsić, Petar Avramović, Momčilo Sović, Marko Radelović, Milosav Milovanović.

NEGOSLAVCI: Svetožar Crnčić, Ljubiša Dolinosović, Ljubiša Damjanović, Jelena Jelisavljević, bolničarka, Miloje Jovanović, Špiro Knežević.

ILAČA: Čedomir Bojčić, Aleksandar Brdarić, desetar, Vulaš Bulatović, komesar čete, Relja Vasić, zamenik komandira čete, Živojin Nastić, Milovan Krstić, Branko Mitić, Žarko Matić, Branislav Marković, Milorad Marinković, Milorad Milovanović, Pavle Senković, Dragoslav Radovanović, Miodrag Otašević, Milivoje Obradović, Dušan Nenadić, Toma Murja, Gordana Mrvašević, Dragiša Milenković, Milutin Marković, Miodrag Milovanović, Miloš Milovanović, Dragi Savić, Marija Dević, vodnik. Zoran Jovanović, Rade Janjević.

BERAK: Zorka Nešić, Milija Milinović, Svetolik Lazarević, Miloje Lukić, Veroljub Kiselić, Dragan Kovačević, Dušan Kulundžija, desetar, Nikola Janošević, Borivoje Đinić, Tihomir Radovanović, Srećko Simić, Živko Vukajlović, Zlatibor Živanović, Nikola Janošević.

ADAŠEVCI: Milutin Rak, Živorad Milovanović, Milan Krnjić.

ČAKOVAC: Tihomir Ibonić, Simo Kovačević, Jovo Kojić.

SVINJAREVAC: Radomir Anđelković, Dobrivoje Đalić, Dobrivoje Dinić, Miloje Kadović.

ŠIDSKI BANOVC: Dragan Brkić.

GRABOVACKA PUSTARA: Vojislav Živanović, Danilo Savko, vodnik, Adam Rističević, Stanislava-Bosanka Radosavljević, Milomir Nešić, Momčilo Branković, Momčilo Branković, Miljuša Mrdović, bolničarka, Petar Jugović.

LUBE: Vojislav Živojinović.

DELETOVCI: Aleksandar Živković.

TOVARNIK: Svetožar Anđelković, Miroslav Anđelković, Radosav Buković, Srško Bukovčić, Radovan Bosiljčić, Milovan Bosinovac, vodnik, Milovan Bogosavac, Vojin Bogetić, vodnik, Milan Bogdanović, Vojislav Bobić, Živan Cvetković, Sreten Dević, Vladislav Desančić, Dušan Detlić, Milan Babić, Bogoljub Drašković, Milan Drašković, Petar Dimić, Branko Dinić, Milosav Damjanović, Slavko Damjanović, Nikola Dimitrijević, Borisav Erkić, Vojislav Erkić, Živadin Filipović, Milenko Gavrić, Veselin Grujić, Milorad Ivković, Blagoje Ilić, Gojko Jeftović, Marin Jović, zamenik komandira, Živorad Janković, Slavoljub Jeremić, Vido Jovičević, Vukadin Jovanović, Tomija Kusmuk, komandir.

ŠARENGRAD: Pavle Bektan, Antun Besedeš, Dragoljub Bekčić, Branimislav Bošnjak, Đorđe Celedar, Milosav Čoković, desetar. Slobodan Drobnjak, Živorad Dx-agojević, Živorad Đorđević, Jovan Gera, Petar Ganjko, Petar Golubović, Jovo Gajić, stariji vodnik, Milosav Gavrilović, Velimir Ilić, desetar, Nenad Ignjatović, Jovan Hajdin, Živorad Ilić, Nemanja Janković, desetar, Momir Jović, Ilija Janković, vodnik, Miloš Jakšić, Trifun Jovanović, Stanko Jovanović, Kinot Šnajder, Ljudevit Kovač, Josip Katana, Anka Krivokapić, Dragoljub Živković, Miloš Stanković, Milutin Nikolić.

OROLIK: Đorđe Babić, Vojin Čanković, Antun Čuljak, Janus Čordin, Antun Čavlik, Ljubisav Dobrilović, Dobrivoje Damjanović, Petar Eraković, vodnik, Mile Furtula, Ranko Gojković, Dušan Ilić, Sava Janković, Dušan Karalica, Zdravko Kajkara, Dragoljub Brdarević, Miodrag Branković, Aleksandar Begović, Aleksandar Bošković, delegat, Radisav Delović, Momčilo Đurić, Dragan Emidžić, Miloje Gavrilović, Predrag Janković, Đurđina Jovičević, Radića Jovanović.

NIJEMCI: Mihajlo Antonijević, Slavko Adamović, Spasoje Aleksić, Ha-so Barjaktarević, Slavko Đorđević, Ljubinko Gavrilović, Milovan Jakšić, Miroslav Jeremić, Vukadin Jovanović, Milorad Jovanović, Sreten Jovanović, Gojko Komović, Velizar Kajić.

ŠID: Vojin Crljić, Milan Dragojević, Ilija Dimić, Asis Ivanić, delegat, Arsenije Janković, Momir Jovanović, Đorđe Jovanović.

ŠIDSKI BANOVC: Aleksandar Aksentijević, delegat, Aleksandar Golubović, Momir Jakšić, Branko Jeremić.

DELETOVCI: Simo Vilić, Aleksandar Čopić.

KUKUJEVCI: Miodrag Srećić, Dragutin Jovanović.

SOTIN: Todor Dedakin, Vitomir Dimitrijević.

RUŠEVO: Slobodan Jovanović.

PRVA KRAJIŠKA UDARNA BRIGADA

OTOK: Živadin Andrić, Stojan Baudek, Viljem Britković, Vlado Brečević, Karlo Bezenšek, Mate Bauk, desetar, Dragan Božić, Jovan Bovan, Danica Belić, bolničarka, Dušan Banović, komandir čete, Miladin Vasiljević, Đuro Vojnović, Josip Vincer, Slobodan Vojniković, pomoćnik komesara čete, Božo Birdanin, desetar, Đorđe Dimitrijević, Vladimir Vilotić, vodnik, Sredoje Gojkov, Novo Gligorić, Petar Grubić, Đuro Grčević, Petar Dobraš, Miloš Dodić, Košta Dodić, Milan Drača, Vladimir Draško, vodnik, Branimislav Đorđević, Aleksandar Efter, Veljko Ževeljan, Živojin Žula, Miladin Živković, Branko Zavić, Dragan Ivošević, Radmilo Ivković, Ljubica Ivanošević, Stevan Jačić, Mita Janković, Miodrag Jovančević, Milorad Jovanović, Živojin Jakšić, Živko Jokić, Aleksandar Janković, Jela Roković, zamenik komesara čete, Jerko Lorencin, Čedomir Lambić, Milorad Lazović, desetar, Živorad Lukić, Milan Lajić, komandir čete, Miodrag Marković, Frane Mozeć, Mihailo Milenković, Slavoljub Milosavljević, Milomir Marković, Dragomir Milošević, Radenko Mišanin, Dragiša Mihajlović, Živadin Marinković, Isidor Marinković, Simo Mijatović, Ljubomir Marinković, Miladin Milovanović, Hristivoje Milosavljević, Branko Maćaković, stariji vodnik, Miljko Mojsilović, delegat voda, Nikola Nikolić, Dušan Nešić, Jordan Nikolić, Đuro

Orelj, Mujo Obućaš, zamenik komesara čete, Milivoje Petković, Cvetko Pavlović, desetar, Mirko Petrović, Srboljub Petković, Dušan Pantić, Zdravko Popović, Ljubica Prida, bolničarka, Dragan Poznan, Đorđe Pelić, Jovan Pelić, Aleksandar Pavlović, Cvetko Pavlović, vodnik, Živorad Radivojević, Milan Rakić, Petar Radinović, Mirko Ratković, Miloš Ristić, Svetislav Radovanović, desetar, Velibor Ratković, Đuro Rošić, desetar, Rade Radonjić, politički komesar čete, Dušan Stojaković, Milorad šabovljević, Mišo Seljak, Radenko Steljić, Momir Stojić, Milivoje Stefanović, Milun Stojanović, Borivoje Stanković, Jovan Svilar, Milovan Smiljanić, Milan Stefanović, Marinko Smoljanac, vodnik, Milan Soldat, Darko Trubić, Stanimir Teofilović, Jovan Tadić, Branislav Tanasković, Mika Tirinda, Jovan Tornjanski, Vera Cmek, bolničarka, Jeka Čubrić, nestala, Franc Šipić, profesor univerziteta, Petar Špacapan, Franc Šumak, Branko šoša, Đuro Kozic, Dragoljub Konstantinović, Mirko Kresoje, Sveta Kradinac, Ratomir Kolaković, Stanislav Kimovec, Vojislav Krnjević, delegat voda, Vojislav Kristivojević, komandir čete.

OPATOVAC: Jovo Aleksandar, Rade Bozovičar, Sretko Aleksić, vodnik, Dragomir Babić, Rako Bojanić, delegat voda, Marjan Volt, Milojka Vukadinović, bolničarka, Branko Vašalić, politički komesar bataljona, Radomir Glavović, Ilija Gvozdenov, Miroslav Ganić, desetar, Branko Dangubić, Dušan Kondić, Aleksandar Knežević, Đorđe Kosovac, Mirko Knežević, Mirko Dragonić, vodnik, Albin Dolščak, kapetan, Milan Dragić, komandir čete, Miloje Đoković, Radomir Đurđević, Vojislav Zdrnja, Dušan Zdešek, Jernej Župane, Vlado Zubac, nestao, Vuk Ilić, Dragoljub Jovanović, živan Janković, Borka Lazić, bolničarka, Milan Lalić, Tihomir Lazarević, Milivoj Majcen, Veljko Mitrović, Sredoje Masal, desetar, Mile Matijević, Dragomir Marić, Radivoje Miletić, Jovan Marjanović, vodnik, Savo Milojković, Milan Milovanović, Milivoje Milošević, delegat voda, Petar Mrda, zastavnik, Joso Franjić, vodnik, Branko Rustaja, Radu Viljem, Blagoje Radojčić, Milan Savičić, Branko Stupar, Miodrag Stanojević, Ljubica Subotić, zastavnik, omladinski rukovodilac bataljona, Milan Trstenjak, Stevan Todorović, Dušan Umičević, Nenad Ferenc, Ljubomir Crnomarković, desetar, Nikola Čurgus, komandir čete, Kata Čubrić, bolničarka, Milan Šurlan, desetar, Milorad Kefeler, Leon Kramer.

SOTIN: Milorad Avramović, Milan Andrijević, delegat voda, Milan Avramović, nestao, Nezir Bećirović, Nikola Balaban, stariji vodnik, Milorad Bolesnikov, nestao, Ilija Budimlija, desetar, Stojan Vučićević, Borivoje Jovinić, Predrag Gušić, Miloš Gak, Milorad Olačić, desetar, Mihajlo Dimitrijević, desetar, Pero Đukanović, desetar, Života Živković, nestao, Milorad Ivančević, Dragoljub Jovanov, nestao, Dragoljub Jevtić, Miodrag Jovanov, Milija Janković, desetar, Živojin Janković, Jovan Marić, Živadin Milenković, Milan Milovac, Dušan Nikolić, Košta Novković, Mitar Obradović, nestao, Đuro Pintar, Milomir Petrović, Dragan Pajić, desetar, Vukašin Petrović, vodnik, Milorad Pjevčević, Milorad Radović, Blagoje Radišić, Petar Svilar, Košta Stanković, Kojo Subašić, delegat voda, Lazar Kačavenda, Žarko Kovačević, stariji vodnik, Stojan Kostić, Jovan Kiš.

OROLIK: Svetožar Bofek, stariji vodnik, Dragoslav Đorđević, Dušan Jovičić, Jovo Majkić, zamenik komesara čete, Milan Spaljević, Radoslav Sikirić, vodnik, Ljubomir Crepulja.

SLAKOVCI: Savo Milojković, Stojan Panić.

BAPSKA: Milan Đurišić, Miloje Zečević, Predrag Jovanović, Dragivoje

Marković, Mihajlo Pavlović, Dragoslav Pavlović, Mirko Pešić, delegat voda, Dragoljub Radošević, desetar, Stevan Cvetičanin.

GRABOVO: Bogoljub Jauković.

MIKLUŠEVCI: Dmitar Pađan, Dušan Svilar, desetar.

DELETOVCI: Dragoljub Savatić.

MOHOVO: Žarko Jurišić, Branko Jovanović, Pavle Damnjanović, Svetislav Ljubičić, Ljubomir Mimitrović, Lazar Marinković, Milan Narančić, Dobrivoje Paunović.

BREZOVO POLJE KOD BRČKOG: Košta Ćurgus, poručnik.

KOBILIĆ: Dragiša Milentijević.

BRČKO: Nikola Arsić, Ilija Božić, Hristivoje Branković, Aleksandar Bogner, Radomir Vesković, Stojan Vičentić, desetar, Mihailo Goranović, desetar, Andrija Darobaš, Milorad Dević, Jovo Erar, Žarko Živanović, Žarko Zagorac, Drago Zorić, stariji vodnik, Milorad Ivanović, Milorad Lalić, Živko Mitrović, Nikola Mladenović, Života Marković, vodnik, Mladen Milošević, vodnik, Simo Marić, desetar, Šandor Nad, Aca Pešić, Anton Radić, Živanko Radić, Ištvan Rajber, Stevan Rožek, Ivan Stojković, Dragoje Stanojević, Borisav Stojadinović, Živorad Stevanović, Dobrivoje Todorović, Jovan Tot, Miodrag Tirnanić, Gojko Tesla, Mihalj Udud, Josip Ferenc, Milan Krstić, Radoslav Krstić, Mihajlo Korać, Pane Kozić.

RAJEVO SELO: Života Adamović, Bogdan Aničić, Mirko Barudžija, Nikodije Đorđević, desetar, Slavko Lazić, Dušan Manojlović, Mateja Bronde, Milorad Milivojević, Jovan Oros, Josip Pastor, Radomir Simić, Stevan Hedi, Vojislav Krusterević.

POSAVSKI PODGAJCI: Milisav Antonijević, desetar, Miloš Blagojević, Aleksandar Bubnjević, desetar, Ratko Bradonjić, Jovan Bogomir, Radoslav Gajić, Dragoljub Gajić, Ilija Graovac, vodnik, Slavko Đačić, Stanko Đelap, vodnik, Radovan Egerić, Branislav Živojinović, Miloš Ilić, Radomir Ilić, Živko Ilić, Mihajlo Lakakoš, Petar Manojlović, Živorad Marković, desetar, Rade Miučin, vodnik, Josip Melar, Milorad Majatović, Vlastimir Miličević, Miladin Mujić, delegat voda, Milorad Nikolić, desetar, Ljubivoje Pantović, delegat voda, Mihajlo Pilipović, potporučnik, Dobrivoje Ristić, Momčilo Sindelić, Milun Simić, Miladin Stojković, desetar, Josip Harak, Svetislav Cvetanović, Dušan Čupurdija, Dušan Klepić, desetar, Slavko Kostić, desetar.

TREĆA KRAJIŠKA PROLETERSKA BRIGADA

FRUŠKA GORA: Milivoj Blagojević, Radosav Cvijetić, Miodrag Grčić, Milorad Janković, Živorad Jovanović, Dimifrije Jovanović, Zlatibor Jovanović, Ljubica Jovanović, bolničarka, Marko Kulžević, delegat, Rade Karanović, Mihajlo Lazarević, Živojin Marković, Mika Marković, bolničarka, Slobodan Marinković, Petar Mandić, vodnik. Milovan Mitrović, Radivoje Mihajlović, Radisav Novaković, Jordan Obradović, Dragica Pucar, Miodrag Popović, Milovan Petrović, Milan Randaš, stariji vodnik, Radisav Radojković, Živomir Radović, desetar, Miloš Radojčić, Dragomir Stanković, Radomir Spasojević, Radomir Teožilović, Milovan Višnjić, Milan Nedeljković.

BERAK: Đuro Babić, poručnik (komesar bataljona), Miodrag Blažić, Radul Dragović, vodnik, Mile Čitalić, Živorad Dubljević, Janica Doratović, Vukašin Filipović, Aleksandar Jeličić, Miladin Jovičić, Slavko Ilatić, Petar

Jovanović, Milosav Kojnić, Milovan Kusturić, Vera Kaličić, Marija Kovač, Branko Kosori, Slobodan Milinković, Marko Predragović, Milan Pasraik, desetar. Ranko Pavlović, desetar, Slavka Petrović, bolničarka, Radovan Petrović, Bogdan Repija, zastavnik, zamenik komandira, Drago Repija, stariji vodnik, Milić Stevanović, Predrag Sindelić, Slavko Savić, Desimir Simić, Dimitar Šegrt, Nikola šuša, stariji vodnik, Luka Tasovac, delegat, Đorđe Veljković, Milena Babić.

VIZIĆ: Stevan Bujatić, Svetozar Jeremić, Milan Nikolić, Veselin Tomić, Aleksandar Životić.

TOVARNIK: Radivoj Antonijević, Stevo Vukanović, Živorad Jovanović, Luka Kerkez, Mile Latinović, stariji vodnik, Ljubica Manojlović, bolničarka, Vasilije Nikolić, Sreten Rađenović, Velimir Vasiljević, Dušan Zorić, vodnik, Velimir Živanović.

MIKLJUŠEVCI: Milan Babić.

ILAČA: Julija Besija, zastavnik, delegat voda, Ljubivoje Dabić.

ILOK: Šonja Ervinj, Miladin Marković, Mile Perković, delegat, Božidar Panić, Borko Pećanac, vodnik.

NOVAK BAPSKA: Obrad Avramović, vodnik, Dragutin Banjac, vodnik, Milorad Bošković, Dmitar Bokan, Branko Baovinac, Petar Blešić, desetar, Jovan Borko, Mile Marišić, Milutin Belopavlić, bolničar, Miodrag Cvijanović (umro u bolnici), Dragoljub Dragičević, Milorad Dubljević, Josef Dorož, Nikola Đurić, Vladimir Đorđević, Mihailo Đorđević, Radmilo Đorđević, Josip Farkaš, Milan Glamočak, vodnik, Ludvig Gustiša, vodnik, Nikola Gužvica, vodnik, Momir Ignjatović, Lazar Ilić, Najdan Ivković, bolničar, Radivoje Jeličić, desetar, Radivoje Jeftić, Veselin Jelisavčić, Dragan Jakovljević, Blagoje Jović, Radomir Jovanović, desetar, Boško Jovanović, Svetislav Jovanović, Dragiša Jovanović, Sredoje Kovačević, Jordan Kostić, Bogdan Kecman, vodnik, Milutin Lazarević, Zivan Lazarević, Miodrag Lazarević, Dragiša Lukić, Jovan Martalić, Radan Milenković, Života Milić, Radomir Marić, desetar. Danilo Martinović, desetar, Vasilije Miljević, Milorad Maksimović, Radosav Milovanović, Mihalilo Milovanović, Dragoljub Mandžukić, Jovo Milaković, Miroslav Mitrović, Slavoljub Milić, Dragan Milojević, Pavle Milojević, Radisav Matić, Pavle Matić, Radomir Milojević, Đorđe Milojević, Radosav Marković, Danilo Marković, Milivoje Nedeljković, Živorad Nedeljković, Ilija Nikolić, Vodnik, Dobrosav Obradović, Dimitrije Ostojić, Slavko Parezanović, Konstantin Perzica, Alojz Priše, Dragiša Popović, Ljubomir Popović, Živko Petrović, desetar, Živko Petrović, Momir Petrović, Ivan Petrović, Vojin Petrović, Luka Petrović, Radomir Račković, delegat, Čedomir Ralailović, Mihailo Radovanović, Nedeljko Radovanović, Božidar Ristić, Dragoljub Ristić, desetar, Milomir Srećković, Šaban Skopljak, Miloš Stojković, Danilo Samardžija, Jovan Simić, Milan Smoljanović, Ranko Stamenković, Mihajlo Skorosavljević, Branko Stefanović, Ljubiša Stefanović, Miodrag Stefanović, Dragomir Stanković, Negovan Spasojević, Vitomir Stojanović, vodnik, Trajko Stojanović, Miloš Stojanović, desetar, Ilija Štrbac, Trifun Štrbac, Janko Šotaj, Gligorije Škorić, desetar, Milorad Tomić, Aleksa Tatić, desetar, Dragoljub Trkulja, Mihajlo Tot, Milorad Urošević, delegat, Lazar Vučentijević, desetar, Borivoje Vidaković, Ljubiša Vulović, vodnik, Egen Vidiš, Nikola Vojinović, komesar čete, Vojislav Vasić, Selimir Vasić, Radenko Vujičić, Svetislav Zdravković, Milan Zarić, desetar, Jovan Zarić, Ilija Živković, Slavko Karaj, Jovo Kovjak, Lazar Kolarević.

KOMLETINCI: Božidar Blažić, Milovan Blažić, Vukašin Kadžić, Miloje Milojević, Vukašin Marjanović, Dušan Radinković, Miloš Radivojević, Ljubomir Stišić, Franjo Tomanov.

GABRIĆA SALAŠ: Bogoljub Adamović, Fedo Čauršev, Milan Dujlija, delegat, Dragan Knežević, vodnik, Risto Klepić, desetar, Milan Milošević, Miroslav Mirosavljević, Julka Obradović, bolničarka, Momčilo Petrović, desetar, Dragan Rodić, kapetan, komandant bataljona, Nikola Stupar, desetar, Dragoljub Stanković, desetar, Borivoje Stefanović, Branislav Spasojević, desetar, Milorad Živković.

GRBICA SALAŠ: Milan Bašić, Kristivoje Cvetković, Jelisaveta Belasević.

KOZJAKOV SALAŠ: Milovan Vojinović, Đuro Vučković, Vladimir Savić, Lazo Stanisavljević, Radomir Milivojević, Momčilo Milosavljević, Ljubiša Maričić, Lazo Mandić, Branko Milutinović, Mičo Kovačević, Antonije Đurić, Zarija Blagojević.

ŠID: Zoran Bele, Cvetan Bajić, Branko Đorđević, Krsto Filipović, Petar Jovičić, Miloš Kerkez, desetar, Ankica Kabić, referent saniteta, Nikola Krajišić, Živorad Lazić, Olga Marinković, Spaso Martinović, Pantelija Milatić, Slavko Majstorović, Bogoljub Puralić, Blaž Pancir, Miodrag Pljević, Radoje Paunović, Milutin Pavičević, vodnik, Gojko Šobat, Stevo Tankosić, komandir čete, Vidan Vojinović, Miladin Zorić Garača, Slavko Nikolić, desetar.

DELETOVCI: Borivoje Đorđević, Vida Javorina, bolničarka, Anton Majeve, Arsenija Milivojević, bolničarka, Aleksandar Petković, Borivoje Raković, desetar.

SOTIN: Jure Franičević, Zlatko Gregorić.

BAČINCI: Siniša Gavrić.

KURJI SALAŠ: Živojin Lučić.

DUBRAVA: Lazo Latinović, poručnik, pomoćnik komandanta bataljona.

ŠIROKE NJIVE: Nikodije Nikolić.

ČETVRTA KRAJIŠKA UDARNA BRIGADA

DELETOVCI — BRADARICA: Jovan Glumac, Miloš Jonić, Radmilo Jocić, Mijo Matković, Veljko Ostojić, Miladin Popović, Dragutin Stojanović, Milan Srđić, Dušan Todorović.

LJUBA: Bogoljub Andrić, kurir, Milisav Babić, Dobrivoje Petrović, Đuro Radul, desetar, Veljko Stojković, Milivoje čolić, Ilija Šobić.

NIJEMCI: Krsto Vukičević, Zdravko Gajić, vodnik, Ante Gajić, stariji vodnik.

OTOK — RIPAČA: Krstivoje Andrić, Momčilo Antić, Ilija Anastasijević, Dragan Babić, Radoš Bročić, Petar Bakić, Slobodan Bogdanović, Ilibaša Ilija Barišić, komandant bataljona, Miladin Vasiljević, Milivoje Veljković, Dobrivoje Vićovac, Života Vidojević, Milan Vasić, Vojislav Vijičić, Ratko Vićen-tijević, Marko Vukobrat, načelnik štaba brigade, Branko Vidljinić, stariji vodnik, Božo Vulinović, stariji vodnik, Meho Vrgan, vodnik, Milan Grujić, Dušan Gvozdenović, poručnik, Dušan Dimitrijević, Aleksandar Dimitrijević, Radoslav Dimitrijević, Dušan Đorđević, Dragoljub Đorđević, Milan Đolović, dese-

tar, Miloš Đurković, Đorđe Đorđević, Stanimir Đorđević, Milan Erceg, vodnik, Randel Živadinović, Života Živanović, Milutin Živanović, Gvozden Ilić, Miodrag Ivković, Mihajlo Jovičić, Dragoljub Jovanović, Dragan Jerković, desetar, Milutin Jovanović, Tihomir Jocić, Ljubisav Jovanović, Milovan Jovančević, Vojko Jovanović, kurir, Slavoljub Jeftović, desetar, Radojica Jovičić, Rade Janković, desetar, Milun Jovanović, Bogdan Jegdić, Predrag Jovanović, Mirko Jojić, vodnik, Rade Jandrić, vodnik, Dragutin Korać, Sima Krstić, Budimir Kovačević, Milenko Katanić, Siniša Kostić, Milan Kebenku, Živomir Kuzmanović, Miodrag Kostadinović, Ilija Kunovac, desetar, Ilija Kumovac, zastavnik, Nikola Kopanja, stariji vodnik, Dušan Labus, Andrija Lakić, Svetozar Murjanac, Ljubomir Milutinović, Dragoljub Marinković, Slobodan Manojlović, Vojislav Matijević, Svetko Mičić, Milan Mitić, kurir, Ratko Majstorović, Radojko Marjanović, Stanimir Milenković, Ljubodrag Marković, Miroslav Marković, Dobromir Miletić, Dragica Marković, Tihomir Milošević, Dušan Mitić, zastavnik, Radmilo Micić, Arif Omerbegović, vodnik, Stanoje Petrović, Mirko Petrović, Živojin Pejović, Vladan Petrašinović, Paja Pišmak, desetar, Momčilo Priča, Aleksandar Pavlović, Radiša Petrović, zastavnik, Ivan Rackov, Borivoje Rakić, Dragiša Ružić, Milan Radulović, desetar, Bora Radisavljević, desetar, Đorđe Rogulić, Košta Rakičević, Borivoje Rakić, Jela Rokvić, potporučnik, Svetko Rosić, stariji vodnik, Đuro Radun, zamenik komandira čete, Uroš Stajić, Dragoljub Stefanović, Svetozar Savković, Ratko Semiz, Stanislav Stanković, Slavko Samardžija, Živko Stanković, Petar Stanković, Dragomir U. Stanković, Dragomir M. Stanković, Svetomir Stojadinović, Ilija Savić, komandir čete, Blagoje Tomić, Desanka Tomić, bolničarka, Nikola Tankosić, vodnik, Milan Cvitanić, Dragoljub Cvetić, Milorad Cukavac, desetar, Radosav Čorović, Živomir Ćirković, Vojislav Ćirković, Svetislav Ćirković, Đuro Ćubilo, potporučnik, Miodrag Šundić, Mihajlo Šević, Pavao Šavija, stariji vodnik.

KOMLETINCI: Ljubisav Veljić, Uroš Vrapčić, stariji vodnik, Milorad Drašković, Đorđe Ignjatović, Stevan Jevremov.

SOTIN: Božidar Andrić, Dušan Andrić, Nikola Ajder, Ljubomir Arsenijević, Aleksandar Banović, Baloje Bukvić, Marko Borojević, Dmitar Đekić, zastavnik, Boško Vladisavljević, Vlatko Vidić, Vladan Veljković, Dane Vladušić, potporučnik, Mičo Vojinović, zastavnik, Vlado Grbić, Milan Gavrilović, poručnik, Milorad Drndarević, Živko Dimitrijević, Miloš Duvnjak, stariji vodnik, Ljubomir Đorđević, Predrag Đukić, Stevo Đukić, stariji vodnik, Aleksandar Živanović, Tadija Žurić, Živorad Živković, Tadija Živković, Dejan Zdravković, Ljubomir Zec, Milutin Ilić, Milivoj Ilić, Živko Jovanović, Filip Jakovljević, Milan Jovanović, čedomir Janković, Joksim Jaćimović, Dušan Jovanović, Savo Kesić, desetar, Nikola Kulundžija, Milan Krkić, Milan Kostić, Dragan Komljenović, Vladimir Kosalić, Srećko Krunić, zastavnik, Dušan Laković, Aleksandar Lukić, Milivoje Lazić, Živorad Milosavljević, Radomir Makinović, Đorđe Marković, (umro od rana), Momčilo Mitić, Radosav Milosavljević, Marko Milošević, Jezdimir Marković, Života Marić, Milosav Momčilović, Obrad Mladenović, Radojko Matijašević, stariji vodnik, Doka Mandić, vodnik, Đuro Marjanović, poručnik, Dmitar Novaković, (umro u ambulanti), Slavoljub Nikolić, Radomir Nikitović, Petar Nicić, Branko Novković, Rade Ognjenović, Pero Pešić, Momčilo Papić, Milan Pavić, Miloš Predanac, Živorad Popović, Milovan Papić, Milen Panić, Vule Petrović, Milija Pejović, Novica Pantačić, Milan Plavšić, Dragutin Paunović, Ljubiša Peš-

terac, Lazo Petrović, stariji vodnik, Boško Ranisavljević, Branko Račić, Ljubiša Radovanović, Jovo Radanović, mladi vodnik, Rade Ribić, komandir čete, Aleksandar Slavković, desetar, Velibor Spasić, Branislav Stanojević, Slavko Sučević, DMITAR Stojanović, Cvijko Slijepčević, Ratomir Stefanović, Branislav Stanić, Dragoljub Starčević, Đuro Srećko, vodnik, Košta Stanković, stariji vodnik, Božidar Tošaković, Živko Todosijević, Milivoj Tasić, Jovo Tubin, kapetan, Marko Trtić, komandir čete, Zulfo Usović, Miloš Udović, komandir čete, Ramo Fulan, desetar, Stanislav Franješ, Suljo Naračić, desetar, Hranimir Hafner, Đuro Čulibrk, Đuro Čulum, stariji vodnik, Žarko Šurjanac, Dragan šaša, Milorad Šundić, Obrad Škrbić, potporučnik.

BAPSKA: Trivo Adamović, komandant bataljona, Miloš Vukadinović, Anđelko Vasilčić, Bratislav Gaborović, Dušan Dević, Sofija Đurović, Blaža Žarković, Ljubomir Zeljković, Desimir Ilić, Zdravko Jovanović, Vitomir Jashić, Stojadin Jovanović, Milisav Janković, Anka Krivokuća, Miloš Knežević, delegat voda, Mirko Latinović, desetar, tihomir Marković, Bogoljub Milovanović, Petar Mičević, Lujo Miličević, obaveštajni oficir, Dobrivoje Milošević, Živan Ostojić, Vita Pejin, Ratomir Popović, Josip Petrović, Nikola Predojević, stariji vodnik, Lazo Rodić, Đovani Straduš, Dragoljub Simeunović, Tihomir Stojić, Milorad Stevančević, Dragutin Stojanović, Jordan Stefanović, Stjepan Novosel, delegat voda, Mirko Stanić, delegat voda, Petar Ćirković, Dušan Ćubrić, komandant bataljona, Predrag šunjevarić.

BERKASOVO: Mirko Vucelja, potporučnik.

ILOK: Dragiša Ninković, (umro u bolnici), Dragoslav Nikolić, Vojislav Radojević.

ŠID — SOT: Nikola Vuković (Šidska šuma), Života Danilović (Sot), Vladislav Jovanović (umro u bolnici), Ivan Cigelić (Šidska šuma).

TOVARNIK: Mile Plećaš, politički komesar bataljona.

ŠARENGRAD: Milan Gavrilović, Mihajlo Žmurić, Živan Žujović, Lazar Lalović, kurir.

MIKLUŠEVCI: Muharem Buranić, Milica Bodiroža, stariji vodnik, Aleksandar Vuković, Ivan Vasović, Đuro Kukobat, poručnik, Đuro Nemanja, Dušan Radišević, Dragiša Stanojević, Jela Samardžija, zastavnik, Kadro Slipac, vodnik, Radmila Šundić, bolničarka.

LOVAŠ: Momčilo Jovičić, Branko Kepdžija, vodnik, Blagoje Miljković, desetar, Mile Novaković, Dimitrije Nikolački, Miloš Ninković, komandir čete, Boro Simić, Božo Ćuran, poručnik.

TOMPOJEVCI: DMITAR Barišić, omladinski rukovodilac brigade, Vica Vid Bodiroža, komandant brigade, Milica Majkić, Dragoslav Stojanović.

BREZOVO POLJE: Imlija Alitović, desetar, Radomir Antonijević, Milivoj Aleksić, Ferenc Belovaj, Lajoš Banaji, Savo Balać, Lazar Bičkej, Janoš Budaji, Janoš Beraš, Radomir Brkić, Istvan Barić, Dragoslav Vukmirović, nadežda Vujić, bolničarka, Slavko Vukasov, Ljubomir Vasić, Dobrivoje Vasiljević, Istvan Vajs, Života Valjić, Vojislav Gavrilović, Stevan Grmuša, Mihalj Gujaš, Milorad Gobelić, Milenko Gavrilović, Svetomir Gligorijević, Vei-a Dimitrijević (umrla u bolnici), Mihajlo Derković, Dragomir Đorđević, Antun Đekandi, Rudolf Đikaš, Radoslav Živojinović, Nenad Živković, Miloš Živadinović, Luka Žigić, desetar, Milutin Ilić, Miodrag Išiće, Januš Januško, Ferenc Ježej, Živomir Jovanović, Cvetko Jovičić, Momir Jeftić, Dragoslav Jeftić, Jovo Končar, Veljko Kaplarević, Jožef Kiš, Vince Kasar, Živojin Lazarević, Andraš Lenard, Miloško Ljubičić, Dušan Miljković, Stevan Milosav-

Ijević, Ljubomir Miličević, Imre Martin, Aleksandar Milovanović, Dragan Maksimović, Slavoljub Mandić, Milorad Krupežević, Ištvan Molnar, Milutin Milojević, Farkaš Mihajl, Mihalj Mesaroš, Božo Baljković, desetar, Šandor Nejmet, Mihajlo Nehez, Bogdan Nikolić, Đorđe Nikolić, Živorad Nikosavić, Lajoš Nađ, Sreten Nešić, Ivan Putniković, Bogić Pajević, Krsta Popadatović, Radojko Petković, Radivoj Petrović, Stojan Pešut, vodnik, Miloš Pavlović, Živorad Pupavica, Danilo Prodanović, Mirko Puljarić, Petar Pavlović, Jovan Prokić, delegat voda, Ištvan Pastor, Milun Pavić, Andrija Polaček, Života Pavlović, Svetolik Prokić, Ištvan Pača, Pajo Rađenović, Ristić Miodrag, Nikola Radišević, Milorad Radojević, Veroljub Radičević, Petar Radojković, Mačas Rethard, Živorad Ruislić, Miodrag Radojević, Stanimir Radosavljević, Đula Sabo, Petar Stefanović, Slavica Simović, Stojan Stefanović, Vitomir Simić, Jožef Stojko, Vojislav Stanić, Radomir Stefanović, Dragoljub Tabaković, Branislav Trifunović, Radisav Timotijević, Đuro Tomić, Dragomir Tanasijević, Lajoš Tot, Imre Franković, Petar Farkaš, Jožef Feket, Josip Hač, Pavle Horvat, Rajko Ćosić, Stojan Čupić, Miloš Čekanović, Andraš Čama, Đalpan Čikaš, Nikola Šujica, Radosav Šajić, Toma Škrbić, delegat voda.

POSAVSKI PODGAJCI: Stevan Avgustinov, Lazar Altanju, Ištvan Varkanji, Josip Gujaš, Srboljub Đorđević, Radenko Janković, Sekula Jeremić, Mihajlo Jovanović, Dragoljub Kuzmanović, Trivun Kalaver, stariji vodnik, Milan Kaplarević, Ljubisav Miodragović, Jovan Nađ, Živorad Ostojić, Radosav Pešterac, Života Radosavljević, desetar, Stevan Radosavljević, desetar Prvul Stanković, Branko Starovreški, Dragoslav Stepić, Savo Torbica, Ištvan Ilodi, Pan čeri.

PETA KRAJIŠKA (KOZARSKA) UDARNA BRIGADA

SREMSKA MITROVICA: Ostoja Balaban, komandir čete, Boško Banović, Dušan Brkić, komandir voda, Dušan Budimir, Živorad Denić, Dragan Drenjanin, Savo Krneta, zamenik komandira čete, Uglješa Mašić, Zlatibor Matić, Predrag Mihajlović, Lepasava Miladić (umrla u bolnici), Jovo Mišljenović Pop, politički komesar brigade, Dušan Mudrinić, politički delegat voda, Milan Salamić, Života Stanojević, Mihajlo Vićentijević, Branko Zec komandir voda, Milivoje Adžić, Ranko Milanić, Živorad Aćimović.

ERDEVİK: Miloš Alić, Mirko Bosiočić, Niko Dakić, Dragoljub Danojlović, Vojin Dišić, Nikola Đukić, Mile Grbić, politički komesar čete, Vida Hadžić (nestala), Salih Husanović, Života Jokić, Života Joksić, Dobrosav Jelić, Dušan Jeremić, Milutin Krajnović, Lazar Kulić, Živko Kuzmanović, Božidar Lazarević, Dragoljub Maksimović, Lazar Mihajlović, Gavro Mikan, Danilo Oroz, Živan Panić, Sreten Pejčić, Prodan Petrović, Aleksandar Popović, Živko Ratković, Tomo Samac, komandir voda, Slobodan Savatović, Dušan Simeunović, Milovan Srdanović, Nikola Tišma, Mićo Unjanović, komandir voda, Veljko Vukanović, desetar, Ostoja Banović, zamenik političkog komesara čete, Milan Ilić, kurir.

SOLJANI: Života Aleksić, Velizar Andrić, Marko Antić, Simeun Antić, Vojislav Antić, Srboljub Ašković, Živan Bajić, Milisav Bakić, Šaban Bećirević, Milutin Bogdanović, Pero Bojanić, Vladimir Božić, Vojin Crnogorac, Bratislav četvić, delegat voda, Jovan Četvić, Milorad Čirić, Božidar Dacković,

Milisav Damjanović, Nikola Đapa, Dragan Đurđević, politički komesar čete, Vladimir Đuričić, Božidar Đorđević, Božidar Filipović, Miodrag Filipović, Živojin Filipović, Milutin Frajtović, Gvozden Gašić, Dušan Grujić, komandir voda, Milisav Janković, Ljubiša Jovanović, Milan Jovanović, Vladimir Jovanović, Dušan Jović, Marko Jokić, Borisav Josipović, Sreten Jelić, Branislav Jekvić, Jovan Jevtić, Dragutin Jezdimirović, Vaso Kajtus, komandir čete, Miloš Kojić, Simo Kojić, Vico Kojić, komandir voda, Milovan Korajičić, Bogoljub Kovačević, Milan Krstić, Živan Krstić, Nedeljko Krsmanović, Božidar Lacković, Milorad Ličina, delegat voda, Milorad Malešević, Petar Malić, Dragiša Manojlović, Manojlo Manojlović, Sava Manjenčić, Mihailo Marjanović, Bogosav Marković, Dragomir Marković, delegat voda, Luka Matić, Radojko Mićić, Lazar Mihavec, Radomir Mihajlović, Milorad Marković, delegat voda, Svetozar Milanović, Milan Mirković, Milorad Mirković, zastavnik, Desimir Mitrović, Ljubiša Mitrović, Savo Nagradić, desetar, Vukašin Nikolić, komandir voda, Živko Ninić, Ilija Novaković, Svetolik Odžić, Milutin Osmokrović, Andrija Pajić, Siniša Pavković, Mišo Perović, politički komesar čete, Boško Pešić, Bogoljub Petrović, Sreten Petrović, Živan Petrović, Vladislav Popović, Miloško Prlić, Života Prlić, Mihailo Prokić, Ivan Purišić, Ljuba Radivojević, delegat voda, Anton Radovanović, Borivoje Radović, desetar, Mihajlo Ranisavljević, Božidar Rakić, desetar, Boško Rakić, Stanoje Rakić, Stanko Salatović, Borivoje Savić, Milorad Simić, Živan Sivački, desetar, Dragoljub Skokić, Boško Slavković, Dušan Srdić, politički komesar čete, Vladimir Stanisavljević, delegat voda, Dušan Stanojević, Vitomir Stefanović, Vojislav Stefanović, Vojin Stefković, desetar, Radojica Stepić, Milan Stević, komandir voda, Aleksandar Tadić, Boško Tešić, Milorad Tešić, Stanoje Tomić, Mirko Tubić, komandir čete, Dosta Uletilović, bolničarka, Aleksandar Vasić, Branko Vasić, Života Vasić, Stojan Vasiljević, Velizar Vasiljević, Srpkovski, Mladen Velimirović, Momčilo Vojinović, desetar, Pantelija Vučetić, Milorad Vukmirović, komandir čete, Miodrag Vukosavljević, Žarko Vuletić, Živan Živanović, Milosav Ivanović, Milan šljokavica, politički komesar čete.

OTOK: Marko Adžić, Adem Alilić, Ljubo Arsenović, Ramo Baltić, Rajko Borojević, Hamza Brkić, Ostoja Cvetić, Mileta Gavrić, Simo Jakovljević, Paja Kulić, Lazar Mihajlović, Milisav Pajčić, Miodrag Panić, Milisav Pešić, Milan Petrović, Milan Stanić, Petko Vukičević.

PRIVLAKA: Borisav Arsenović, Petar Ćorić, desetar, Veselin Denić, Miodrag Dimitrijević, Gvozden Đuričić, Milan Jovanović, Svetislav Krnić, Stojan Lazarević, Vitomir Nikolić.

ŠID: Omer Bestić, Živorad Branković, Dragomir Danojlić, Rajko Despenić, politički komesar čete, Vitomir Dimitrijević, Budimir Draeičević, Veljko Dragomirović, desetar, Vidoje Đukanović, Simo Filipović, Tihomir Filipović, Bogoljub Grujičić, Andrija Horvat, komandir voda, Luka Janković, Milan Janković, Mihajlo Jović, Vladimir Kovačević, Mile Lukić, Dušan Latinčić, desetar, Milorad Mihajlović, Živan Milosavljević, Pero Mitrović, Sreten Petrović, Stevo Radojčić, zamenik političkog komesara bataljona, Milovan Rajić, Milan Simić, Aleksandar Sokić, Milutin Trivić, borivoje Vukanović, Božidar Zdravković, Rade Ilić, Vlada Ilić, Rade Pijetlović.

TOVARNIK: Jovan Berišić, Stevo Burić, Ljubo Čolić, delegat voda, Boško Dejanović, Svetozar Goljić, Ljuba Jovanović, Borivoje Jović, Vladimir Jordić, Đuro Knežević, Bogdan Lazić, šahib Maglajlić, zamenik političkog komesara bataljona, Ranko Mađašević, Branislav Manjenčić, Miodrag Ma-

njenčić, desetar, Miodrag Manjenčić, Joco Marić, Živan Milovanović, Mili-sav Nedeljković, Miodrag Nikolić, Momčilo Novaković, Lazo Pralica, ko-mandir voda, Momčilo Randić, Salih Salanović, Dragan Todorović, Ivan Tomić, Ilija Vukadinović, Živko Zorić, Nikola Nedinić.

ČALMA — BINGULA: Sreten Rašić, desetar, Nuriya Muhadžer, ko-mandir voda, Grga Ivkić.

MARTINCI: Branko Blanuša.

OROLIK: Aleksa Birčetić.

NIJEMCI: Ostoja Bukara, delegat voda, Mitar Dragičević, Nikola Dra-gić, Živko Đurić, Vojislav Graorčević, Milorad Janjić, Vlatko Jašić, Bogdan Kotaraš, delegat voda, Borivoje Kovačević, Mihailo Lipić, desetar, Maksim Maksimović, Pavle Mandić, Lazar Maričić, delegat voda, Živorad Marinko-vić, Miodrag Marković, Bogosav Matić, Stojan Matić, Spasoje Mišković, Mi-hajlo Mitić, Dušan Obradović, Čeda Pavlović, Vitomir Sabljak, Dušan Si-mić (umro u bolnici), Svetislav Srdanović, Milan Stančić, Stojadin Steva-nović, Momčilo Stojanović, Ljubomir Šeinović, Lazar Šogor, Miodrag Ta-nasković, Mirko Trninić.

DELETOVCI: Mirko Đurđević, Nedeljko Spasojević.

KOMLETINCI: Simo Cvijanović, Mirko Drinić.

BERKASOVO: Milan Čupurdija, politički komesar čete.

KUZMIN: Radomir Usorac, komandir voda.

DESETA KRAJIŠKA UDARNA BRIGADA

OTOK: čedomir Alempijević, Stanislav Adamović, Miroslava Babović, bolničarka, Dejan Bilbija, Aleksandar Bričić, Vidoje Bošković, desetar, Ste-van Vekić, poručnik, Borislav Vučičević, Milutin Vasiljević, Gojko Grubor, vodnik, Milan Gajić, Vlastimir Dinčić, Franc Debeljak, Georgije Devetak, Svetolik Đoinčević, Milan Đurović, Dušan Živković, Borivoje Živković, Mo-mir Zajić, Vera Jovičić, Ljubivoje Jovanović, Živorad Jovičić, Hranislav Jo-vanović, Vukašin Kolaković, Dušan Kostić, Jovan Kocić, Stevo Karanović, vodnik, Živorad Kalović, Branko Kovačević, D Mitar Krivokuća, vodnik, Jo-van Kenter, Rade Labus, komandir čete, Slavko Latinović, vodnik, Radomir Lazić, Mlado Latković, Živko Miličević, Milorad Malenović, Zdravko Miajlo-vić, Milan Maričić, Ljubomir Milosavljević, desetar, Vladislav Milanović, Pantelija Mirosavljević, Budimir Miljković, Prvoslav Minić, Ratko Markovip, Jovan Krnačević, Milan Miletić, Marinko Matić, Vladimir Matić, Dragoslav Nenadić, Milorad Prokić, Vladan Pantić, Zvonimir Petrović, Borislav Perić, Slavko Popović, Dragomir Popović, Veljko Petrović, Stojan Petrović, Rranko Rakić, desetar, Spiro Radulović, komndir čete, Jašo Raković, vodnik, Vu-kadin Ristić, Miroslav Ružić, Ivan Stanić, Ljubomir Stojković, Vasilije Stoj-ković, Branislav Srećković, Đuro Begović, desetar, Simo Savić, Vlado Sentić, poručnik, Lazar Torbica, Marko Todorović, Kostadin Todorović, Vitomir Tomović, Vladimir Todorović, Rusimir Usimović, Miso Fric, Lazo Čedano-vić, desetar, Đuro šamonja, Milan Šupica.

KOMLETINCI: Ljubisav Veljić, Vidoje Vclimirović, Milorad Draško-vić, Stanko Janković, Slobodan Jeličić, komandir čete, Stevan Jevremov, Ostoja Petrović, Žarko Stajić, potporučnik. Marko Terzin.

BAPSKA: Ibrahim Adamović, Milorad Vučetić, Miloš Vuličević, Nikola Vujatović, Stevan Gadinovački, Josip Đorđević, Radisav Ignjatović, Budimir Jovanović, Borivoje Jovanović, Đorđe Jovanović, Sreten Jakšić, politički komesar čete, Slavko Krsmanović, Dragoslav Kostić, Darinka Maglov, referent saniteta, Nenad Miladinović, Jovan Magazinović, Vidosav Novaković, Milivoje Nestorović, Stanislav Pavlović, David Rodić, vodnik, Milorad Radić, Petar Radovanović, Drago Ridešić, Milorad Stanojević, Svetislav Stanković, Radoje Stojković, vodnik, Rade Štrbac, zamenik komandira čete, Nikola Špirić, komandir čete, Petar šušnjar.

LOVAŠ: Đorđe Budimlja, Gvozden Baltić, Jakov Baničević, Dragoljub Branković, Dušan Babić, Dušan Bjelotomić, zastavnik, Dragan Bogičević, Sava Vučković, zastavnik, Momčilo Vukić, zastavnik, Avram Vasiljević, zastavnik, Nenad Vuković, Milorad Vidojević, Pero Vuković, vodnik, Vojislav Borivoje, Miloš Vuković, Zlatimir Grujić, Drago Došen, vodnik, Miodrag Dedakin, Dimitrije Đorđević, Bogdan Đaković, Jordan Đorđević, Vinko Đumić, Krstoje Đorđević, Borivoje Đorđević, Vitomir Đenić, zamenik komandira čete, Veljko Đurica, Miodrag Žikić, Jovan T. Živković, Jovan K. Živković, Dragutin Jovanović, Dragomir Jovanović, Milan Jarić, zamenik komesara bataljona, Milivoje Jovanović, Mujo Jašarević, Miodrag Ješić, desetar, Đuro Jakovljević, desetar, Ljubiša Jovanović, Sreten Jovanović, Milan Kukac, Nikola Kravljanac, Dobrivoje Klejić, Ilija Karanović, komandir čete, Milovan Katrandžić, Mladen Kesić, Radmila Lazarević, Milivoje Lolić, desetar, Miodrag Mratinković, Stanko Mihajlović, Vladimir Marjanović, Ljubomir Milojković, Miodrag Milojević, Hristivoje Milivojević, Zivojin Mitić, Branislav Miličević, Vidan Milivojević, Milivoj Milinković, Miloš Milinković, Nedeljko Mladenović, Trifko Mudrenović, Nikola Malešević, Miodrag Miličević, politički komesar čete, Radoslav Miladinović, Jovan Miličević, Dragoslav Milošević, Radmila Milivojević, bolničarka, Stevo Milić, Miodrag Milošević, Radomir Milutinović, Milisav Minderović, Velisav Majstorović, Živko Miličević, Radmila Nikolić, Borivoje Nikolić, Milisav Obradović, Aleksandar Paunović, Dušan Petrović, Veljko Pejaković, Radmilo Pavlović, Ljubomir Perić, Blagoje Prokić, Živadin Pavlović, Stanimir Pavlović, Miroslav Pešić, Milivoje Pavlović, Veličko Polačić, Tihomir Petković, Dragoslav Perić, Slavoljub Perkić, Mile Rokas, Radoslav Račić, Radomir Ranković, Ljubica Radulović, Branislav Ristić, Miloš Strumić, Stevan Stojanović, desetar, Milorad Stevanović, Dušan Simić, Ratomir Simonović, Vuka Smiljanić, bolničarka, Milutin Stojić, Ivan Stanić, Stamen Tričković, Marko Teodosijević, Janko Tomić, Nikola Hinić, Stamen Cvetković, Bajram Crnčević, Đuro šešun, zamenik političkog komesara čete, Dragoslav Šujić, Bogdan Štetić.

TOVARNIK: Savo Hekić.

SOTIN — Grabovačka pustara: Milorad Antonijević, Momir Bajić, Ilija Batula, Mile Borčić, Milić Bogosavljević, Milonja Babović, Aleksandar Babić, Petar Babić, Dragoljub Veličković, Stevan Vukobrat, zastavnik, Velizar Veman, Dragoljub Vojinović, Mičo Vojnović, delegat voda, Vlada Gvozdenović, vodnik, Živorad Golubović, Vidosava Gvozdenović, Milan Gavrilović, politički komesar čete, Velimir Golubović, Slavoljub Dragičević, Ilija Dobrijević, Stanko Dinčić, Miloš Drakulić, politički delegat voda, Bosiljka Dragojević, bolničarka, Slavko Đurašinović, Nenad Đurović, Stevo Đukić, stariji vodnik, Vukomir Živković, Dušan Zorić, vodnik, Božidar Ilić, Zivojin Jovanović, Miljan Jovanović, Milan Kenjalo, politički komesar čete, Miodrag Ko-

sijer, Petar Krstić, Božidar Lazarević, Mladen Lukić, Ante Leles, Tihomir Lazarević, Vladimir Mihailović, Ilija Marković, Živorad Milosavljević, Adam Malejić, Svetislav Milošević, Živojin Marjanović, Čedomir Manojlović, Bogdan Matić, Vukašin Mirković, Dragoljub Mitrović, Živorad Minić, Nikola Marinović, Đorđe Makuljević, Zlata Metarčević, bolničarka, Radmila Milašinović, bolničarka, Radmila Milošević, bolničarka. Života Manojlović, Adam Nemček, Radosav Obradović, vodnik. Pero Obradović, zamenik komandira čete, Momčilo Popović, Božidar Pujić, Marko Pejanović, Mujo Pobrić, Božidar Petrović, Božidar Pavlović, Stanislav Pavlović, Milan Plečaš, politički komesar bataljona, Svetislav Radojčić, Uroš Radić, Miodrag Riznić, Jovo Radanović, Radosav Simić, Dimitrije Savić, Dragoljub Sokolović, delegat voda, Predrag Stojanović, Petronije Stanković, Milorad Savatić, Nikola Stevanović, Košta Stanković, Slobodan Stačev, Stevan Stevanović, Jovan Trubarac, Ratko Trkulja, zamenik političkog komesara, Milosav Hajdukveljković, desetar, Vlastimir Cvetković, Pejko Cvetanović, Borisav Čekić, Nikola Cvetković, Dušan šešić, komandir čete, Obrad Škrbić, politički komesar čete.

ERDEVİK: Petar Avramović, Smilja Milosavljević, bolničarka, Avratn Popović.

DELETOVCI: Dušan Ačić, Nada Musković, bolničarka.

BRČKO: Svetislav Aćimović, Ljubivoj Dobrosavljević, Đuro Joka, Simeun Petrović, Ivan Radin, Aleksa Stojnić.

MIKLUŠEVCI: Dragoljub Avramović, Lazo Berga, vodnik, Dragoslav Budimirović, Miša Bačić, Dragutin Đukić, Miodrag Kostić, Momir Stanković.

SREMSKA MITROVICA: Anđelko Mekterović, politički komesar čete.

ŠARENGRAD — BABIN DOL: Slavko Drobac, Milan Milenković, Nikola Milinović, Mantelija Popović, Dragiša Ristić, Veljko Radujko, stariji vodnik, Budimir Filipović, Marko Čugalj.

LJUBA — SOT: Ilija Berić.

BINGULA: Slobodan Bogosavljević, Aleksandar Miladinov.

OPATOVAC: Leo Falderi, Petar Veličković, Boško Golić, Rajko Đorđević, Živko Živanović, delegat voda, Ilija Ivanišević, Vidoje Jovančlć, Predrag Jovanović, Zlatomir Marković, Miodrag Obradović, Milomir Pujić, Mićo Radujko, vodnik, Dragomir Smiljković, Mirko Stojić, Dragomir Cvetković.

MOHOVO: Božidar Zdravković, Čedomir Jovanović, Jovan Karapandžić, Đorđe Mitić, Ratomir Mitić, Branko Milojković, Milomir Ormanović, Milenko Spasić, desetar.

DVANAESTA KRAJIŠKA UDARNA BRIGADA

SREMSKA MITROVICA: Janko Čulibrk, Mirko Đaković, politički komesar čete, Radosav Marković.

ČALMA: Miodrag Aleksić, Joco Dainegro, Bosiljka Jevtić, bolničarka, Živko Jovanović, Ivan Juranović, Veljko Jusufović, vodnik, Dušan Laisević, Sreten Madžarević, Dušan Milosavljević, Filip Prlja, zamenik političkog komesara čete, Alil Rahmanović.

KUKUJEVCI: Slavko Bogić, Živorad Bošković, Ljubisav Dimitrijević, Stajko Dukić, Branko Gajić, Živko Graovac, zamenik komandira, Dragoljub Ilić, Miodrag Kapetanović (umro u bolnici) Jovanka Lukić, stariji vodnik, Rajko Pašić, stariji vodnik, Milisav Petrović (umro u bolnici), Aleksandar Stojanović, Đuro Vujić.

DEONICA (ŠUMA): Dušan Jović, Vidoje Joksimović, Mirko Lahinjski (»mro u bolnici), Miloje Pajić, Vasilije Simić, Radomir Tešić.

DELETOVCI: Milovan Grujičić, Slavko Mirković, Miodrag Pavlović, Ilija Panić, zastavnik, Milenko Petrović, Milić Pepelčević, Života Subotić, Milivoje Sirovljević, Božidar Vasić, Milorad Vučković.

NIJEMCI: Dragutin Ilić, Svetislav Srdanović.

OROLIK: Branko Andrić, Srđo Trevizanin.

BERAK: Stanko Grbić.

KOMLETINCI: Dragiša Arsenović, Branko Lazić, desetar, Petar Mašić, Božidar Vasić.

LOVAŠ: Jovan Bjelovuk, stariji vodnik, Milisav Blagojević, Dušan Dostanić, Milovan Gadžurić, Miodrag Jelić, Dragoslav Jovanović, Živorad Jovanović, Sreten Jović, Borisav Kajtović, Milan Krajinović, politički komesar čete, Živoslav Marić, Borivoj Miletić, Slobodan Mitrović, Čedomir Milutinović, Vitoimir Nikolić, Milan Pavlović, Miodrag Pavlović, Slavoljub Parmaković, Miloš Petrović, Radomir Simić, Milivoj Spasojević, Dragoljub Sretenović, Dragomir Stevanović, Živko Stanojević, Petko Stanojević, Ostoja Šabić, Dušan Vljaković, Dušan Vojinović.

TOVARNIK: Vojislav Aničić, Košta Balaban, delegat voda, Pavle Bojanić, Ljubisav Đurić, Slavko Gligorić, Slavko Kovačević, vodnik, Živojin Kovačević, desetar, Mića Laisević, desetar, Živan Manarević, Borisav Mitrović, Stanoje Perić, Radovan Savić, Živorad Stanić.

ILOK: Marinko Avramović, komandant bataljona.

ŠARENGRAD: Ranko Tomić.

BAČINCI: Ranko Katur, zamenik političkog komesara čete.

ŠID: Svetislav Arsenović, Miloje Arnautović, Gvozden Jovanović, Savo Karlica, vodnik, Borisav Nešković, Mirko Rašić, potporučnik, komandir voda, Vljako Stajić (Glavičevski salaš), Košta Stanković, Ljubomir Uzelac, Selimir Vasić, Žarko Vasiljević, Borivoje Vujić.

GIBARCI: Rade Gajretović, delegat voda.

BERKASOVO: Đoko Kosanović, Žarko Pećanac, politički komesar čete, Stojan Trkulja, zastavnik.

SOLJANI: Radovan Kapetanović, Milutin Trifunović, Miodrag Urošević, Miodrag Živković.

STRAŠINCI: Ninko Damnjanović, Zlatan Dimitrijević, Milutin Jelikić, Đura Jeftić, desetar, Milorad Jelić, Božidar Lazić, Živko Lekić, čedomir Vučinić.

ĐURIĆI: Miloško Gačmanac, Miloš Kapetanović, Vasilije Kamenović, Josip Medved, Radovan Mitrović, Slavoljub Papić.

DRENOVCI: Miloje Aničić, Miloje Ilić, Jovan Ilić, Janko Janković, delegat voda, Nikola Đoke Jašrović, Nikola Đure Jašrović, Jovan Jovanović, Sreta Jovanović, komandir čete, Miloš Jović, Živorad Lečić, Milutin Maksimović, Milan Matić, Čedomir Milosavljević, Ilija Milošević, Dragan Nešić, stariji vodnik, Dragutin Pavlović, Nestor Padić, Dragoslav Pantelić, Svetislav Parmanović, Aleksandar Pantelić, Ljubo Petrović, Dobrivoj Prčić, Ra-

denko Popović, Josip Rakoš, Branislav Savić, Milisav Spasojević, vodnik, Radomir Sreočević, Slobodan Stanković, Marko Stanić, vodnik, Radovan Šabić, Safet Terzić, politički komesar čete, Radovan Vasiljević.

ČETVRTA SRPSKA UDARNA BRIGADA

MARTINCI: Milivoje Arsić, Vidoje Iskić, Dragoslav Krstić, Radovan Milanović (umro u Srem. Mitrovici), Rade Pavlović, Milenko Purebić, Ilija Sadžak, Miodrag Srblić, Momčilo Ulizović.

LAČARAK: Boško Žigić, Borko Višnjanić, Dragoljub Veljić, Srećko Veličković, Luka Vasović, Živorad Trišić, Dragoslav Trišić, Milentije Stanisavljević, Dragoljub Reljić, Milan Prodanović, Đorđe Mitrović, desetar, Milosav Milosavljević, Vaso Maslovarić, Tihomir Martinović, Dragoljub Marinković, Svetislav Maksimović, Đorđe Krstić, Bratislav Ilić, Žarko Bošković, Dragutin Andrić.

KOMLETINCI: Milojko Andrejević, Savo Demo, Dobrivoje Dobrašino-
vić, Radomir Đurić, Dimitrije Ilić, Rade Ivošević, Živan Ivković, Marko Jovanović, Branislav Kostić, Nebojša Ličinić, Miloje Mladenović, Miodrag Miletić, Ratomir Milosavljević, Borivoj Nedeljković, Ranislav Nedić, Đura Nikolić, Milutin Njegić, Ivan Oranj, politički komesar bataljona, Radoslav Pešić, Milorad Radivojević, Dragomir Randelović, Slobodan Ranković, Đorđe Ristić, Milorad Ristivojević, Milija Savić, Živan Stanišin, delegat, Đuro Stevanović, Milan Šajkić, Dragoslav Sabajić, Nikola Trbojević, desetar, Živorad Vasić, Momčilo Vejzović, Jozef Jesenički, Miloš Arnautović, Miloš Arsenijević, Aleksandar Dragutinović, Dobrosav Đoković, Milan Erić, Milosav Gajić, Miodrag Golubović, Milan Jakovljević, Dobrivoje Josipović, Dušan Korančić, Radenko Kojić, Gvozden Lukić, Vitomir Ljubić, zamenik političkog komesara bataljona, Milivoje Marinković, Sava Marković, Đurđe Matić, Veljko Mitić.

ADOŠEVCI: Ilija Spasić, Miodrag Rajković.

BAPSKA: Jezdimir Aćimović, Božidar Anić, Milutin Antonijević, Bogdan Bojić, Miodrag Bećarević, Branko Blagojević, zamenik političkog komesara čete, Miodrag Biserčić, Radomir Blagojević, Božidar Borisavljević, Hranislav Božović, Veroljub Branković, vodnik, Ištvan Brezovski, Čedomir Dubonja, zamenik komandira čete, Miloš Đorđević, desetar, Mladen Đurđević, Radovan Gavrilović, Drago Grenić, Živojin Ilić, Sreten Jakovljević, stariji vodnik, Miodrag Janković, Dragoljub Jeftić, mlađi vodnik, Milutin Jeremić, Aksentije Jerosimović, Gvozden Jeftić, Čedomir Jakšić, Blagoje Jovančić, Mileta Jovanović, Milić Jovanović, Adam Komarević, Jova Lazarević, Radivoje Lukić, Zlatomir Lukić, Dimitrije Marković, Stepan Marković, Miodrag Mandukić, Jozef Mihalj, Vojin Milisavljević, Dragiša Milošević, Stojanče Mitrović, (umro u bolnici), Rajko Nenadović, Nikola Nikolić, Jovan Novaković, Radenko Pantelić, Slobodan Pavlović, Živadin Perić, Stanislav Petrović, Slobodan Radovanović, Sreten Stevanović, zamenik komandira čete, Sava Stinković, stariji vodnik, Čedomir Strahinjić, Branislav Šević, Radivoje Timotić, Miodrag Tocić, Milisav Todorović, Milojko Todosijević, Bogomir Tombis, Milinko Ivković, Milivoje Vasić, Vladimir Vasić, Miodrag Vujanić, Mladen Vujanić, Miodrag Živanović, Branislava Živković, bolničarka, Milorad Živković, Momčilo Živković, Svetomir Živković, desetar, Vujica Živković, Živomir Živković, desetar.

OSMA SRPSKA UDARNA BRIGADA

BOSUT: Surla Andrić, Nasko N. Aleksov, Nikola R. Andonov, Dončo Antanasijević, Stojadin Antanasijević, Aleksandar Antić — Prma, komandir čete, Vladimir Antić, Dobrivoje I. Antić, Asparuh J. Arsenov, Radojko R. Bogatinović, Radojko Bogdanović, Novko Veljković, Vojin B. Gligorov, Borisav M. Gočić, Dobrivoje Dimitrijević, Svetislav Dimitrijević, Luka M. Đikić, Slobodan S. Đokić, Božidar L. Đorđević, Božidar S. Đorđević, Danilo R. Đorđević, Mladen Đorđević, Miladin S. Đorđević, Mihailo Ž. Đodrević, Vojislav V. Živković, Dimitrije N. Živković, Jovan D. Zlatković, Šalim D. Ibišević, Boris J. Ivanov, Dobrivoje J. Ilić, Jovan B. Ilić, Nenad J. Ilić, Uroš A. Ilić, politički komesar čete, Bajram Ismailović, Božidar B. Janjić, Josif M.-Janković, Gojko Đ. Jovanović, Dragoljub Jovanović, Dušan S. Jovanović, Stanimir V. Jovanović, Radojko S. Jovanović, Vukašin V. Kamenović, Vlada M. Karanfilović, Mihajlo V. Kostić, Sima Lj. Kostić, Svetozar T. Kocić, Sava N. Maksić, Borivoje Đ. Manić, Dušan Mančić, Jovan J. Marković, Boris N. Mijalković, Dušan N. Milenković, Živko Milenković, Božidar A. Milojević, Momir T. Milojević, Petar J. Milošević, Dmitar V. Miljković, Stojadin R. Mitić, Stojadin Mitić, Borisav V. Mitrović, Živojin D. Mitrović, Milorad D. Mihajlović, Milten Mladenović, Momir J. Mladenović, Dušan M. Momčilović, Borbut Mustafović, Ilija P. Nešić, Petar J. Nešić, Vasko A. Nikolić, Petar S. Nikolić, Blagoje B. Ninčić, Božidar Pavlović, Đorđija S. Paunović, Stojan D. Petrović, Milisav L. Rajković, Jovan A. Randelović, Blagoje S. Radulović, Dušan T. Ristić, Nikola M. Savić, Borisav D. Stavrić, Mirko B. Stojić, Dimitrije M. Stamenković, Vladimir Stamenković, Vladimir A. Stanković, Vladimir S. Stanković, Dobrivoje D. Stanković, Radisav P. Stanković, Radomir V. Stefanović, Antonije Stefanović, Milija V. Stefanović, Aleksandar Stojanović, Dimitrije J. Midža Stojanović, komandant bataljona, Jovan N. Stojanović, Rade K. Stojanović, Ratko B. Stojanović, Slavko P. Stojanović, Božidar L. Stojiljković, Vladimir S. Stojiljković, Radojko N. Stojiljković, Radojko J. Stojičić, Serafini A. Stojković, Vasa N. Stošić, Gorča Stošić, Vesna N. Tolić, Randel Tošić, Dušan V. Trajković, Zdravko V. Trifković, Stanoje C. Filipović, Stanko M. Filipović, Čedomir S. Filipović, Vasilije V. Cvetković, Vladimir V. Cvetković, Sotir D. Cvetković, Mladen M. Cejtić.

DESETA SRPSKA UDARNA BRIGADA

i , v: - ' .

SPAČVA: Stojan J. Anđelković, Toma Anđelković, Radivoje S. Anđelović, Milorad T. Vidanović, Stojanča S. Dejanović, Borisav J. Đorđević, Budimir J. Đorđević, Svetislav R. Đorđević, Milan M. Đorić, Gvozden S. Zdravković, Novica M. Ilić, Vladimir J. Jovanović, Radomir A. Jovanović, Viden R. Kostić, Vukadin S. Manić, Mihajlo V. Manić, Borivoje P. Milenković, Toma Milčić, Živojin Mitić, Božidar V. Mitrović, Milorad D. Mihajlović, Blagoje Đ. Mladenović, Dobrosav M. Mladenović, Danca Đ. Nastasović, Mirko V. NikoMć, Pavle M. Nikolić, Tadija S. Nikolić, Božidar Č. Pavlović, Ilija T. Panić, Radosav S. Panić, Žarko M. Pančić, Đorđe Paunović, Toma M. Savić, Milan M. Spasić, Borivoje N. Stanković, Demir A. Stefanović, Kostadin S. Stojković, Jordan J. Todorović, Stanko A. Cvetanović.

BATROVCI: Ašim A. Ademović, Pane Divčić, Gradimir M. **Živković**, Milutin S. Živković.

DVANAESTA SRPSKA UDARNA BRIGADA

LIPOVAC: Ratko M. Andrejević, Vićentije V. Anđelković, Dragoljub M. Anđelković, Mihajlo V. Anđelković, Stojan J. Anđelković, Čedomir R. Anđelković, Borisav Ž. Arizanović, Todor S. Bošković, Čedomir U. Valčić, Antonije V. Veljković, Dušan S. Veličković, Đura K. Veličković, Ivan Č. Veličković, Stanko M. Veselinović, Borko Đ. Vlajić, Sima B. Grozdanović, Radomir Dimitrijević, Svetozar G. Dimić, Ilija M. Dimićić, Slobodan M. Dimićić, Luka M. Đikić, Sotir M. Đikić, Čedomir Z. Đikić, Dobrosav M. Đokić, Borivoje A. Đorđević, Dragomir S. Đorđević, Milan Đorić, Vukadin D. Živković, Gradimir T. Živković, Petar Z. Živković, Ljubomir D. Zlatanović, Božidar V. Ivanović, Božidar Z. Ivanović, Sava V. Ivanović, Jovan D. Ivković, Vitomir B. Ilić, Vukašin V. Ilić, Đura K. Ilić, Milutin V. Janković, Momir M. Janković, Vladimir P. Janjić, Budimir B. Jovanović, Dobrosav V. Jovanović, Čedomir Lj. Jović, Manojlo D. Kantarević, Ljubomir D. Kostadinović, Zarije D. Kostić, Ljubomir C. Kostić, Vlajko P. Kocić, Košta S. Kocić, Miloš N. Krstić, Radomir K. Krstić, Ratko T. Krstić, Vitomir S. Ljubić, Borivoje S. Marković, Boško K. Milenković, Mladen N. Mitić, Momir S. Mitić, Nikola M. Mitić, Božidar V. Mitrović, Jovanča V. Mitrović, Velibor T. Mičić, Micko M. Micić, Petar D. Mišić, Borivoje M. Mladenović, Živojin M. Mladenović, Momir S. Mladenović, Bogdan S. Načić, Antonije J. Nikolić, Božidar D. Pavlović, Žarko M. Panić, Stojan M. Pejčić, Novica S. Peraušić, Živojin J. Petrović, Stojanča D. Petrović, Svetislav V. Pešić, Nikola S. Savić, David M. Simonović, Aleksandar Slavković, Dragoljub M. Stamenković, Radomir S. Stamenković, Stojan V. Stamenković, Sreten S. Stamenković, Sreten M. Stanisavljević, Danilo A. Stanković, Milivoje Z. Stanković, Milutin Ž. Stanković, Sreten S. Stanković, Dragoljub M. Stanković, Aleksandar D. Stojanović, Aleksandar Đ. Stojanović, Vrbica D. Stojanović, Živan E. Stojanović, Ljubomir D. Stojanović, Milan Stojanović, Petar V. Stojanović, Radomir K. Stojanović, Stanimir S. Stojanović, Svetozar G. Stojanović, Sreten Đ. Stojanović, Božidar Stojiljković, Đorđe J. Stojiljković, Petar P. Stojiljković, Slavko K. Tasić, Petar D. Todorović, Čedomir S. Cvetković.

PETA SRPSKA UDARNA BRIGADA

KOMLETINCI: Radisav Jelić, Vladimir Nešić, Milutin **Petrović**, Miodrag Trajković, Milenko Milovanović, Boško Vidojević, Velimir **Živanović**.

MARTINCI: Marko Čirić.

DONJE NOVO SELO: Branislav Čirić, Nenad Đorđević, zamenik komesara, Milorad Ivković, delegat voda, Bogomir Janković, Mladen Nedeljković, Vlada Nedeljković, Dragoljub Nešković, Mihajlo Petrović, zamenik komandira čete, Živorad Protić, Ljubiša Radović, vodnik, Ivan Ristić, Borivoje Ružić, Bogosav Tanić, Blagoje Vučković, Miroslav Žikić.

OTOK: Prokopije Bošković, desetar, Tihomir Đorđević, Branislav Đukić, Čedomir Ilić, Pavle Kitić, Petar Lazić, Milivoje Lukić, Cvetko Marković, Pavle Pavlović, Milosav Petrović, Petar Petrović, Zdravko Petrović, Dragoljub Radović, Mladen Ristović, Živomir Spasović, Savka Bojinović, bolničarka, Živorad Vuković, Ratomir Zdravković.

MOHOVO: Milica Čosović.

ŠARENGRAD: Bogosav Andrejić, čedomir Arsenijević, Gojko Arsović, Branko Banašević, kurir, Tihomir Bašić, zamenik komandira čete, Kole Bretisla, Andreja Cvetanović, Milorad Cvetković, Borivoje Cvijić, desetar, Mihajlo Čikiriz, Jordan Đikić, vodnik, Budimir Dimitrijević, Todor Dimić, Miloš Drča, delegat voda, Bogdan Đermanović, Toša Đermanović, Aleksandar Đoković, Miodrag Đorđević, Živojin Đorđević, Radivoje Đukić, Stojadin Grozdanević, desetar, Nikola Grujić, Milovan Ignjatović, Ljubiša Isailović, Radivoje Ivković, Mladen Janićijević, desetar, Miladin Josović, Dragoljub Jovanić, Ilija Kolberović, Radiša Kondić, Đurađ Lacković, Gojko Laušević, desetar, Radenko Lukić, Sava Lukić, Vlajko Manojlović, Radovan Marić, Dragoljub Marinković, Nikola Marinković, Čedomir Marković, Kruna Marković, Milosav Marković, Vojislav Marković, Aleksandar Mićanović, desetar, Mihajlo Mihajlović, Milovan Mijailović, Božidar Milenković, delegat voda Miloš Milenković, Svetomir Milićević, Ljubisav Milić, Borivoje Milošević, Miloš Milošević, Vidoje Milošević, vodnik, Živko Milovanović, Toma Milutinović, Jordan Miljković, Dragoljub Mirisavljević, Milorad Mišić, Svetožar Mitrijević, Jakov Mitrović, Petar Nedeljković, Dragoslav Nikolić, Zlatimir Panić, Dragoljub Petronijević, David Petrović, Mirko Polić, Branko Rakovac, Najdan Ranić, vodnik, Vlastimir Saračević, desetar, Milorad Stanković, Dobrivoje Stanojević, Radivoje Stefanović, Dragiša Stojanović, Radovan Stojković, Stevan Soša, Vladimir Tričković, Dobrosav Vesić, stariji vodnik, Jezdimir Vujić, Milovan Vujić, Dušan Vukadinović, Milivoje Zdravković, Milorad Zlatković.

SOTIN: Petar Begović, Sava Begović, Rodoljub Brzanović, Miodrag Đurković, Đorđe Janković, Miodrag Jurišić, Đula Kovačević, Jordan Mičić, Mihajlo Milošević, Dobrivoje Milovanović, Dragutin Mladenović, Neško Nešković, Ostoja Pejčić, Sava Sarić, Ilija Simić, Milovan Simonović, Živorad Stanojević, Budimir Stevčić, Miodrag Stojanović.

OPATOVAC: Boško Bošković, Momčilo Despotović, Ilija Drmanović, Mija Horvat, Stepan Kuzmanović, Dragoljub Levčević, Vojislav Lukić, Radosav Plotić, Miodrag Stefanović, Velimir Todorović, Radomir Turaković.

CRCICA SALAŠ: Vladeta Grujičić, Branko Jevosić, Milorad Petrović, Grozdan šabatović.

SID: Košta Lazarević, Stojadin Relić, Vlado Obradović.

LOVAŠ: Živojin Čirić, Momir Obućina, Marjan Raleti, Milutin Živanović, Aleksandar Žmaher.

TRIDESET PRVA SRPSKA UDARNA BRIGADA

MARTINCI: Stojan Arandelović, Milisav Bojić, Živko Bojić, Srboljub Božić, Dušan Branković, Sreten Čebić, Žarko Čolić, Predrag Devedžić, Đorđe Dimitrijević, Dobrivoje Đorđević, Milan Đujić, Božidar Đukić, Borivoje Gligorijević, Bogdan Gligorić, Svetožan Glišić, Dobrivoje Grgarević, Borisav

Isailović, Dragiša Janković, Dobrivoje Lazarević, Milan Marković, Živko Marković, Dragomir Milosavljević, Mileta Mirković, Milivoje Nastasijević, Zlatomir Nešić, Živorad Nešković, Alimpije Ničić, Dragan Nikićević, Andrija Pantelić, Blagoje Pavlović, Dragan Pavlović, Obren Pavlović, Radule Pejić, Živislav Petrović, Slavoljub Prokić, Ilija Priča, Svetozar Rakić, Stanislav Rašković, Vlastimir Rašković, Ilija Simić, Živomir Simić, Vlastimir Srnjić, Stanislav Starčević, Živan Tanasić, Stanislav Stepančević, Stanislav Šumanović, Velimir Tomović, vodnik, Radenko Velimirović, Mihajlo Vasić, Momir Vujić, Živorad Vujić, Bogdan Vukašinović, Branko Živanović.

OTOK: Miodrag Arsić (umro u bolnici), Branko Božaković, Mile Bjeļovac, Nikola Bosić, Desanka Bošković, bolničarka, Sreten Branković, delegat voda, Branko Brzaković, Darinka Čamdžić, bolničarka, Života Čokanović, Darinka Čalić, bolničarka, Života Čučković, Jovan Čudić, Vojislav Damjanović, Velimir Damajlić, Radovan Davidović, Miloje Dimitrijević, Milić Đorđević, Vitomir Đorđević, Tadija Filipović, Momčilo Gajić, Miomir Galasković, Nedo Gnjatić, Slavoljub Gvozdenović, vodnik, Boško Hermes, Milinko Ivanković, Rafaelo Jane, Franjo Jelužić, Milivoje Jeremić, Života Jeremić, Radenko Jovanović, Živorad Jovanović, Vidoje Kišević, Nikola Krus, Aleksandar Lupušić, Svetozar Marić, Branislav Marković, Ilija Marković, Radisav Marković, Života Marković, Dragoljub Martić, Radosav Mihajlović, Milan Milanović, Miroslav Milanković, Mihajlo Milićević, Marinko Milijančević, Svetozar Milijančević, Života Milivojević, Dušan Milojević, Miodrag Milosavljević, Tihomir Milosavljević, delegat voda, Jezdimir Milošević, Radisav Milovanović, Miloš Mirković, Dragan Mitković, vodnik, Ljubiša Nikolić, Velisav Nikolić, Radomir Novaković, Aleksandar Obradović, Velimir Obradović, Dragomir Pajić, Borisav Paležević, Čedomir Paležević, Milinko Pantelić, Velimir Pantelić, Natalija Pavičević, bolničarka, Milan Pavlović, Velisav Pejić, Lazar Penković, vodnik, Dragiša Perčić, kurir, Dragoljub Perišić, Predrag Petrović, Vlastimir Petrović, Milivoje Popović, Velisav Popović, Dobrosav Radivojević, Krsta Radosavljević, politički komesar čete, Miodrag Radovanović, Rajko Radović, Milan Ratajlić, Ilija Ružićić Petar Slapčić, Radovan Spasić, Obren Srećković, Sotir Stamatović, Dragan Stanković, Milan Stanković, Miloš Starčević, Branko Stefanović, Jovan Stefanović, Sava Stevanović, Stanislav Stojanović, Ljubomir Stojić, Momčilo Stojić, Mile Šarneja, Radmila šumanac, bolničarka, Stanislav Šumanac, Stanimir Švabić, Dragomir Terzić, Matija Todorović, Miodrag Tomić, Veselin Trpković, delegat voda, Ilija Velimirović, Dušanka Vitas, Miodrag Vukajlović, Bogoljub Živanović, Velimir Živanović, Živan Živanović, Miodrag Živković, Živan Živković, Čeda Petronijević, desetar, Dragoljub Radovanović, Radojko Stefanović, desetar, Stevan Stevanović, Sava Šoć, delegat voda, Vojislav Šumanac, Milorad Tošić, Dobrivoje Vujić.

DRENOVCI: Živanko Ajdarić, Vukašin Babić, Dragoljub Ilić, Vitomir Ilić, Darko Josipović, Dragoljub Kekić, Rajko Marjanović, komandir čete, Živanko Mirković, Milan Panić, komandir čete, Milorad Pavlović.

VRBANJA: Milutin Antonić, Velisav Arsić, kurir, Nenad Banić, desetar, Dragiša Čabraj, delegat voda, Nenad Čalić, Bogosav Damjanović, Živojin Filipović, Dragoljub Gajić, vodnik, Borivoje Janković, Jordan Janković, kurir, Zdravko Janković, Petar Marjanović, vodnik, Svetoljub Mirković, Draga Musić, zamenik komandanta bataljona, Miladin Nedeljković, desetar, Marija Ostojić, Dobrivoje Paležević, Stojimir Rašković, Milomir Vujić.

KOMLETINCI: Jelena Cerovac, Mita Mihajlović.

SOLJANI: Dragojlo Isailović, Života Marinković, Milorad Milošević, Mihajlo Nikolić, Stojislav Popović, Radenko Veselić.

MOHOVO: Vlastimir Acić, Mitar Aleksić, Jovan Arinkić, delegat voda, Sofija Bakić, bolničarka, Radomir Banković, delegat, Silvije Defelići, Ljubisav Đorđević, Branko Đurđević, Miodrag Đurđević, Miodrag M. Đurđević, Vojislav Đurđević, Dragić Gajić, Milan Graovac, Sreten Grozdanović, Milenko Grujić, Živko Ilić, Bogić Isailović, Živko Ivanović, Tihomir Jakovljević, Velimir Janković, Života Janković, Radiša Jovanović, Marko Kriotić, Branko Lukić, Velisav Lukić, Dušan Maričić, Aleksandar Milojević, Dragiša Miloradović, Dobrivoje Nikolić, Stojimir Paležević, Čedomir Paunović, desetar, Stevan Paunović, Ratko Pavlović, Dušan Popović, komandant bataljona, Dušan-ka Radisavljević, bolničarka. Slobodan Radisavljević, Milorad Savić, Živanko Simić, vodnik, Vasko Tanasković, Zdravko Vasić, Živorad Vojinović, Radisav Živković.

ILOK: Jordan Stojanović, Milija Tešić, Dragomir Tomić.

ŠID: Radomir Dimitrijević, Bogoljub Dukić, Branimir Marković, Mihajlo Nešić.

ČAKOVCI: Momčilo Đokić, Nikola Maletić, Živorad Živanović.

LOVAŠ: Ljubiša Isailović, Vojislav Lukić, Radmilo Radovanović, desetar, Miodrag Živanović, Negoslav Živanović, Ratko Živanović.

JAMENA: Gvozden Kovačević.

RAČINOVC: Dragoljub Sigalić, Dragoslav Staljić, Milosav Šumanac, Vitomir Šumanac, Čedomir Švabić, Bogoljub Teofilović.

KOSMAJSKA UDARNA BRIGADA

MATORA ŠUMA (FRUŠKA GORA): Radojko Arsenijević, Borivoje Kuzmanović, Miodrag Nestorović.

MANDELOS: Milovan Banjac, Radivoje Ilić, Aleksandar Isajlović, Aleksandar Nestorović, Slobodan Pulja, Slobodan Radovanović, Milorad Stojanović, Mirjana Vujkov.

BINGULA: Petar Čuran, Andrija Here, Ivan Lisar, Dragan Trifković.

VIZIĆ: Miloš Đurić, desetar, Milivoje Gorunović, Božidar Karić, Dragomir Savić, Života Srećković.

KOMLETINCI: Jožef Jasenički, Žarko Janković.

DIPŠA: Radisav Marković.

TRIDESET DRUGA SRPSKA UDARNA BRIGADA

BINGULA: Košta Bogdanović, Veselin Čupić, Slavko Ganurić, Milenko Gmoporović, Ostoja Gazibarić, Milorad Gajić, Ivan Ivić, Milisav Jerotić, Marko Knežević, Ljubisav Marković, Dragutin Mitrović, Živorad Nedeljković, Jordan Petrović, Ranko Petrović, Ljubiša Popović, Milorad Stančić, Radivoje Stefanović, Petar Tomić, Radovan Tomašević, desetar, Dragutin Vasić, Aleksandar Vasić.

KUKUJEVCI: živojin Lukić, Milosav Milovanović, Milinko Mandić.

ERDEVİK: Mile Aleksić, komandir čete, Aleksandar Filipović, Aleksandar Marjanović, Ranko Manišić, desetar, Milan Nikić, Mališa Stamenić,

Mihajlo Simeunović, Milutin Tanasković, Simo Trifunović, kurir, Vidoje Vasić, Sreten Zeković.

OTOK: Živojin Branković, Ljubo Bilanović, komandir čete, Tihomir Đorđević, Pajo Đukić, Ljubomir Gajić, Zlata Kratović, Vojislav Krejanović, Andrija Kovačević, Branko Lazić, Momir Markulić, Ante Mioč, komandant brigade, Cvetko Nikolić, Jovica Nikolić, Milorad Pavlović, Milan Pavlović, Branislav Stefanović, Miloš šimšić, desetar, Momčilo Trifunović, Dušan Urdelj, desetar, Hristivoje Vasić.

DELETOVCI: Borisav Panić.

NIJEMCI: Dragutin Vasić.

PRIVLAKA: Aleksandar Aleksandrović, desetar, Angelina Jovanović, Radivoje Jevtović, Mihajlo Kostić, Dobrivoje Mihajlović, Miodrag Nešić, delegat voda, Miloš Roksić, vodnik, Josip Španović, Branislav Zebić.

ILACA: Srboljub Janković, Živadin Stanišić.

LOVAŠ: Svetožar Gužvica, komesar čete, Rajko Jelkić, Mladen Jevtić, Mladen Ostojić.

ŠID: Miroslav Bogićević, Branislav Bučić, Veličko Cvetković, Milutin Drmenčić, Borisav Pilipović, Stevan Jojić, vodnik, Milorad Martinović.

BERKASOVO: Čedomir Aničić, Živorad Beriće, Boško Bugarski, desetar, Milosav Beriće, Radojica Čolić, Ljubiša Damnjanović, Milorad Đurić, Stojko Đurić, Borivoj Ivanović, desetar, Vojislav Isailović, Stevan Kojić, Ninko Krstić, Nikola Kukić, delegat voda, Bora Kizić, Aleksandar Ljubanić, Bogoljub Milinković, Borisav Randić, Stevan Stevanović, Mihajlo Tođić, Alimpije Vasić, Živorad Vojinović, Radovan Vasić, kurir.

BAČINCI: Živan Aleksić, Stevan Birmančević, Ilija Maksimović, desetar, Miladin Vasiljević.

TOVARNIK: Dragorad Marković, Dragutin Martinović, Marko Nikolić.

CERJE: Vukosav Aksentić, Ljubiša Petrović, delegat voda, Slobodan Tošić.

DVADESET PRVA SRPSKA UDARNA BRIGADA

OTOK: Čedomir Agačević, delegat voda, Đorđe Agatunović, Krsta Aleksić, vodnik, Ljubisav Andrić, delegat, Ljubisav Anđelković, Božidar Antonijević, Dragiša Arsenijević, desetar, Dragoslav Avramović, Ljubica Belić, bolničarka, Adam Blagojević, Stanislav Blagojević, Stojan Bogdanović, Dragica Bajović, Radovan Čupić, Milan Danić, Gvozden Danojlović, Kata Draganić, bolničarka, Mihailo Dragičević, Božidar Drobnjaković, desetar, Slavoljub Đorđević, Borka Đurić, bolničarka, Radenko Đukić, Adam Erčević, Milivoje Filipović, Radoje Filipović, Dragomir Gajić, Miljko Gavrilović, Ranko Soko Glišović, Svetomir Grozdanović, Marica Hinić, bolničarka, Spasenija Ilić, bolničarka, Obrad Ilijašević, Dimitrije Janićijević, zamenik komandira čete, Ananije Janković, Jezdimir Janković, vodnik, Borivoje Jeremić, Vlastimir Jerasimić, Milorad Jevtić, Miloš Josipović, Lazar Jovanović, zamenik komandira čete, Desimir Jovanović, Milivoje Jovanović, Milovan Jovanović, Milovan Jovičić, delegat voda, Radojko Jugović, Živan Kačarević, desetar, Dušan Karajović, Svetislav Karajović, Lepa Kostadinović, Dragiša Kostić, desetar, Dragiša Kusturić, kurir, Milić Lazarević, Vojislav Lazarević, Dragoslav Lekić, Ivan Lekić, Radojica Lekić, Tihomir Lekić, Borisav Magu-

lac, rukovodilac Skoja, Milan Majstorović, komandir čete, Fedor Maksimov, Budimir Marković, Živko Mitarčević, Manojlo Mihajlović, Radomir Mihajlović, vodnik, Tihomir Mihajlović, Živomir Mihajlović, Branimir Milanković, zastavnik, Milija Miletić, Dragoljub Miloradović, Ljubinka Milovanović, bolničarka, Milenko Milovanović, Milovan Milovanović, desetar, Živadin Milovanović, vodnik, Jeremija Milutinović, Radosav Milutinović, Miodrag Mladenović, Milosav Mladenović, Dobrivoje Mratinković, vodnik, Radomir Nedić, vodnik, Đorđe Nikolić, desetar, Gojko Nikolić, desetar, Nikola Nikolić, Stevan Nikolić, delegat voda, Trifun Nikolić, desetar, David Novaković, Simo Ostraćanin, Dragomir Pajić, politički komesar čete, Vojislav Pantelić, Nikola Pantić, Milan Pavlović, desetar, Miloje Pavlović, desetar, Mitar Pavlović, Miladin Pešić, Čedomir Petrović, desetar, Miroslav Petrović, Živadin Petrović, Živojin Petrović, vodnik, Mileta Popović, Milica Popović, bolničarka, Živan Prokić, Mihajlo Radivojević, Aleksandar Radovanović, desetar, Momčilo Radović, Milorad Radulović, Dragomir Ristanović, Roksanda Serdar, bolničarka, Živomir Simić, Mladen Smiljović, Mladen Stamenković, Anđelija Stanojević, bolničarka, Dobrosav Stanojlović, Živorad Stanojević, Slavko Stefanović, Milan Stojković, Mirko šušak, desetar, Milorad Tanasijević, desetar, Slobodan Todorović, komandir čete, Živojin Todorović, Vujica Tomić, Svetislav Tošanović, Borisav Velimirović, Stevan Velimirović, komandir čete, Slobodan Veljković, delegat voda, Radovan Vlajković, desetar, Vladimir Vujić, Miloš Vukadinović, Radivoje Vukićević, desetar, Milorad Vukosavljević, Živadin Živanović.

SREMSKE LAZE: Mileta Ranković.

KOMLETINCI: Julio Sel, kurir.

NIJEMCI (BOSUT): Milan Simić, Žarko Paunović, Milovan Stanković.

PRVA LIČKA PROLETERSKA BRIGADA

ŠID: Živorad Borisavljević, Svetislav Biberčić, Ivan Benković, Miladin Čurković, Miloje Dudić, Miodrag Drudarević, Đuro Diklić, delegat voda, Dimitrije Dimitrijević, Dragoljub Ignjatović, Slobodan Ičić, Živorad Jeremić, Milomir Jelić, Slobodan Jeftić, Todosije Jovanović, Ilija Jovanović, Života Jovanović, Siniša Kovačević, Dušan Kačarević, Radisav Karalević, Ambroza Lukežić, vodnik, Stojan Marković, Branko Marković, Tihomir Milenković, Blagoje Mitrović, Zlatimir Mitrašinović, Jordan Milovanović, desetar, Milan Nedeljković, Milutin Nikolić, Milovan Petronijević, Radiša Preradović, delegat voda, Branko Stevanović, Borivoje Stefanović, Andro Šloser, Ivko Terzić, desetar, Feliks Travenc, Slobodan Vukić, Milovan Velimirović, Bogoljub Veselinović, Andrija Vasiljević, Dobrosav Vasiljević, Steva Živanov, desetar.

ILINCI: Milan Basarić, stariji vodnik, Borivoje Đurić, Radovan Đurić, Radiša Đurović, Košta Đorganović, Dragutin Đorđević, Čedomir Encov, Ivan Južnić, Dragan Ješić, Radomir Jeftić, Dragiša Jovanović, Milorad Jakovljević, Velisav Kovačević, Svetomir Krstić, Svetozar Krsmanović, Branko Kričević, politički komesar, Stevo Mandić, poručnik, Borisav Marković, Sreten Marković, Ivan Matković, Jordan Milivojević, Života Miletić, Bogoljub Miletić, Stanoje Milenković, Slavoljub Milošević, Milan Milosavljević, Tiho-

mir Milivojević, Milorad Milinović, Milovan Nikolić, Živko Novaković, Veselin Pantelić, Ljubomir Pešić, Dragoljub Popović, Milan Ristić, Miloš Ralić, Velisav Sekulić, Spasoje Spasojević, Žarko Stanković, Rajko Stefanović, Janez štumberger, živorad Šujdević, Mihajlo Teofilović, Branko Trbojević, Bogdan Tubić, Milija Tulimirović.

SOLJANI: Miloš Dimitrijević, Slavko Dimitrijević, Momčilo Đekić, Vladimir Grbić, desetar, Svetožar Kovačević, Miloš Milisavljević, delegat voda, Prodan Novaković, Branislav Radičević, Ratko Stupljenin.

ADAŠEVCI: Dimitrije Diklić, Milan Pavković, Slavko Simić, Vojisla* Tripčevski.

GRADINA: Jovo Ašković, Srboljub Lukić, Stojan Milenković, Milutin Mitić, Milun Milošević, Vladimir Panić, Milan Tomljenović, Radivoje Živanović.

BEŽANIJA: Matija Đorđević.

STRAŠINCI: Muharem Kovačević, Miodrag Todorović.

NIJEMCI: Milomir Lučić.

VIŠNJIČEVO (GRK): Milo Obradović, obaveštajni oficir.

BATROVCI: Milutin Ašković, Đorđe Andrejević, Miša Andrin, Milutin Anđelković, Stevan Bjelica, Đorđe Radekić, Asan Colić, Borivoje Damjanović, Borivoje Đorđević, Dragoslav Đorđević, Milan Gržina, Milomir Galić, Miloje Ignjatović, Milašin Ilić, Radomir Jeremić, Sreten Jovančić, Milan Jovančić, Vitomir Jovančić, Atanas Jovančić, Krsta Jovanović, Brajka Jovanović, Bogoljub Jovanović, Elmaz Jajević, Nikola Javorina, zastavnik, Miloš Krsmanović, Vojislav Krsmanović, Mihajlo Lazić, Bogomir Ljutić, Milija Ljubičić, Radovan Matić, Paun Marković, Svetislav Marjanović, Radovan Milivojević, Svetožar Milaković, Petronije Milutinović, Branimir Milosavljević, Milan Mišić, Slavko Nešić, Jačim Nikolić, Momčilo Novaković, Ratko Petković, Andrija Petković, Milisav Petrović, živorad Pivić, zastavnik, Nikola Popović, zastavnik, Mihajlo Popović, Milovan Popović, Miladin Popović, Dragomir Ristić, Mitar Račić, desetar, Radivoje Ranković, Milan Rakić, Obrad Radosavljević, Aleksandar Radojčić, Božidar Simnjakovski, Milorad Sretenijević, Jovan Stanisavljević, Radomir B. Stupljanin, Dušan Stupljanin, Adam Stodić, Miloš Tavrić, Milutin Uskoković, Vojislav Vuković, Milan Vuletić, Ljubiša Vasić, Radovan Zorić, Miodrag Zmajković, Budimir Žarković.

LIPOVAC: Blagoje Andrejević, Svetožar Blagojević, Božidar Bilić, Dragutin Bajić, Matija Jelić, Milivoje Jevrosimić, Radosav Jovanović, Franc Kašak, Milan Kojić, Života Kozlina, Dušan Kovačević, vodnik, Košta Lijaković, Bogoljub Lučić, Milan Maksimović, Bogić Maksimović, Pantelija Milivojević, Milan Mislimović, Stanislav Miljković, Živorad Milinović, Svetislav Mihailović, Dobriboje Nedeljković, Milivoje Nikić, Teodosije Ognjanović, Ostoja Pavlović, Budimir Pavlović, Milan Petrovski, Miodrag Pejčić, Milorad Pešović, Nikola Pilato, vodnik, Pavle Radović, Jožef Rupnik, Mihajlo Bogić, Bogosav Stojanović, Milorad Tešović, Savo Teofilović, Bogdan Tomić, Dragiša Trišivoj, Blagoje Urošević, Dragiša Vuksanović, Živorad Vićentijević.

VRBANJA: Blagoje Anastasijević, Rade Branković, kurir, Filip Čihaber, Slobodan Đorđević, Stojan Grujić, Radivoje Ilić, Dragomir Jovanović, Branko Jovanović, Petronije Kitanović, Aleksandar Krsmanović, Milojko Lukić, vodnik, Petronije Ljubinković, Jovan Marković, Stojan Marinković, Ljubisav Maletić, Milorad Milenković, Životije Milošević, Svetislav S. Mihailo-

vić, Stamenko Novaković, Ljubiša Petrović, Stamen Petković, Živko Petković, vodnik, Milovan Pekez, Nikola Prijić, poručnik. Momčilo Ružić, Milan Stanković, Ilija Stamenković, Milan Stojković, Boško Stojanović, Božo Štahler, Milivoje Živković.

DRUGA LICKA PROLETERSKA BRIGADA

VIZIĆ: Milojko Adžić, Radovan Aćimović, Radomir Deliće, Miloš Damjanović, Miloš Đurić, Todor Hinić, Dragoljub Jeremić, Branislav Kuzmanović, Ivan Mitrović, Dimitrije Milošević, Milan Mitrović, Andrija Parić, Miodrag Petrović, Milan Počuča, Stanimir Popović, Desimir Popović, Andrija Predojević, poručnik, Jovan Prerad, poručnik, Miodrag Ranković, Dragomir Savić, Radomir Savić, Blagoje Spasojević, Života Srećković, Nikola Šašić, Đorđe Šarac, Mirko Vujičić, zastavnik, Slobodan Vićentijević, Miodrag Vićentijević, Milorad Velimanović, Živan Vesenić.

VELIKI RADINCI: Risto Božić, Radomir Gudović, Gojko Rončević, Borka Rapajić, Slobodan Radančić.

NIJEMCI: Miodrag Gavrilović, Borivoje Karavilić, Stevo Medić, potporučnik, Vasa Miodragović, Branko Pavlović, Milorad Perišić, Radomir Simić.

ŠID: Ljubisav Radonjić.

TOVARNIK: Miloje Ilić.

ADAŠEVCI: Nikola Nikolić, Svetislav Pavlović, Leontije Poltarenko, Jandrija Rašeta, vodnik, Momir Rakić.

KOMLETINCI: Petar Čiča, Živorad Filipović, Svetomir Filipović, Čedomir Gajić, Radisav Ivanović, Vitomir Ivanović, Buda Ilić, Selimir Jelenković, Radovan Kosturić, Slobodan Marinković, Alojz Mihalić, Branislav Miljković, Spasoje Milošević, Ljubomir Nikolić, Miroslav Nikolić, Radisav Pavlović, Pavle Panjurdžić, Vladeta Pavković, Milan Priča, stariji vodnik, Miroslav Radojković, Slavko Radić, Dušan Todorović, Milan Umiljendić, Bude Vlaisavljević, vodnik, Dušan Vlaisavljević, poručnik, Svetislav Vasić.

MALA VAŠICA: Miroslav Brekić, Ilija Banjanin, Slobodan Ciranić, Andrija Dimitrijević, Dragoslav Dimitrijević, Radomir Dikić, Vasilije Dimić, Mane Diklić, Anton Dorić, Stevan Dragić, Svetozar Đokić, Budimir Filipović, Josip Iskrić, Radoje Jakovljević, Dragoslav Jovanović, Vlatko Jovanović, Borko Jovanović, Dragoljub Jovanović, Radovan Kusturić, Ernest Kac, Đorđe Kovač, Mitar Kosanić, Milovan Marinković, Milan Marković, Velibor Matković, Ranko Makić, Živan Marić, Jovan Milovanović, Živko Mitić, Milorad Milosavljević, Budimir Mihajlović, Mihajlo Milovanović, Hajrudin Musagić, Nenad Nikolić, Miodrag Paunović, Slavko Patroški, desetar, Milorad Perišić, Živojin Petrović, Milenko Popović, vodnik, Ranisav Srećković, Nemanja Tripković, Radisav Vučković, Živan Vukić, Radosav Vučković, Toma Viner, Dragoljub Vasić.

GRADINA: Miloš Četinac, Branislav Đokić, Cvetko Ivanović, Svetozar Mitić, Zlatimir Milić, Andrija Perić, Dobrosav Sakić, Mitra Tomić.

BATROVCI: Damir Arsenijević, Živadin Arsenijević, Božin Antić, Milovan Bogdanović, Mile Divjak, vodnik, Nenad Davidović, Srboljub Jovanović, Dušan Kekić, desetar, Mane Klanj, Radomir Lapčević, Branko Lazić, Milan Lapčević, Milan Marković, delegat voda, Čedomir Mitić, Radivoj Mi-

ličević, desetar, Svetozar Mišić, Milosav Nedeljković, Miodrag Pavković, Jovan Pajić, Đorđe Petrokakiš, Rudolf Propratnik, Radomir Propratnik, Slavko Radojčić, Veselin Rakić, Radomir Savić, Ljubo Simić, Vladislav Škorić, Živko Veselinović.

ILINCI: Predrag Bogunović, Dobrisav Bejenić, Andrija Bajić, Milan Basarić, zastavnik, Srboljub Ćirić, Karei Dolšnik, Franc Holstan, Ljubiša Jovanović, Milutin Kačarević, Dane Kovačević, delegat, Ivan Lešar, Vlada Maksimović, Božidar Marković, Dobrisav Marković, Milorad Milosavljević, Radomir Mihajlović, Svetozar Mišić, Živko Milosavljević, Dragomir Petrović, Hristivoje Popović, Prvoslav Raković, Ilija Rašeta, Ljubisav Simić, Nemanja Tripković, Dragan Ugarković, potporučnik, Stevo Vidmar.

LIPOVAC: Strahinja Anđelković, Jerotije Bogdanović, Branislav Đačić, Milenko Đorđević, Milorad Kantić, Vlajko Kovačević, desetar, Ljuba Lazić, Milorad Milovanović, Milan Pavlović, Nikola Radivojević, Lazar Radojković, Stojan Ristić, Stojan Trajković.

VRBANJA: Mirča Božinović, Gojko Bešir, poručnik, Milenko Balog, Živan Cvijanović, Radomir Cvetković, Borivoje Cvetković, Dragomir Cvetković, Dušan Dragić, vodnik, Ilija Đurđević, Milan Đurđević, Jožef Flajc, Slavko Gegić, Života Gijamić, Radivoje Gobeljić, Omer Hanca, Miloš Ilić, Božin Ilčić, Vlačeta Janković, Dojčin Janković, Gavra Jošić, Slobodan Josipović, Momir Jovanović, Pavle Klobučar, vodnik, Cvetić Kladović, Vlastimir Lazarević, Ilija Laković, Gavriilo Lazić, Svetomir Lazić, Života Manojlović, Miodrag Marinković, Miloje Milanović, Radomir Milovanović, Vojislav Milošević, Vojislav Miletić, Budimir Milojković, Milisav Milojković, Ivan Mrguda, Živojin Negovanović, Uroš Nedeljković, Vojislav Nikolić, Svetislav Nikolić, Čedomir Paramentić, Vidosav Pavković, Ninko Paramentić, Milenko Petrović, desetar, Mihajlo Petrović, Stanko Pljakić, Bogoljub Popović, Dušan Papić, Momčilo Radojčić, Tomo Randelović, Milorad Radojević, Budimir Radojković, Nemanja Simeunović, Ilija Sladić, poručnik, Božidar Spasojević, Dušan Spasojević, Blagoje Tadić, Živorad Teofilović, Miodrag Tinić, Joviša Vajević, Borivoje Vukojević, Nenad Vukašinović, Miodrag Velović, Radosav Vasić, Đorđe Žarić, vodnik, Bogoljub Ilić.

TREĆA LIČKA PROLETERSKA BRIGADA

VELIKI RADINCI: Simo Delić, Nikola Grujić, Milivoj Gavrilović, Tešman Isailović, Dušan Jovanović, Milorad Kolarević, Dragoslav Milovanović, Savo Mandarić, Simo Obradović, Miodrag Obradović, Milutin Pavlović, Spasoje Panić, Živorad Rajevac.

MANDELOS: Miloš Ivanišević, Draga Kostić, Milorad Paunić, Vitoimir Žujović.

KOMLETINCI: Božidar Aćimović, Aleksandar Čepļaković, Tihomir Stojanović, Milorad Spasojević, Stanislav Vasić.

ILINCI: Ivan Aćin, poručnik, Radosav Aleksić, Jovo Bovan, Slavko Bećin, Života Brkić, Životije Božinović, Nikola Dragosavac, Stevan Delić, Đura Dautović, Dragoljub Damjanović, Živojin Dragutinović, Čedomir Đorđević, Svetislav Filipović, Jovo Gravovac, Rafajlo Ivković, Budimir Jovanović, Vladan Jevtović, Mihajlo Jovičević, Dragoljub Ješić, Vidosav Krstić,

Stevan Konstantinović, Živadin Lasković, Nedeljko Lukić, Pilip Milošević, Miloje Milojević, Dragi Matić, Svetožar Milošević, Aleksandar Marković, Božidar Mladenović, Milivoje Milovanović, Dragan Milanović, Milivoje Milivojević, Mladen Miletić, Ljubica Miletić, Ljubisav Marković, Dane Medić, Dragiša Nešković, Sevdalin Nikolić, Milivoje Nedeljković, Smiljko Nedeljković, Borislav Nikolić, Đuro Orlić, Radomir Popović, Vukoman Pavlović, Svetožar Popović, Živorad Perić, Miloš Pavlović, Vladislav Petrović, Radovan Radivojević, Dane Radmanović, Dragoljub Rapljan, Ilija Riznić, Momčilo Radivojević, Dušan Simić, Dušan Strkelj, Sima Stanić, Vukadin Spasojević, Dragoljub Stojanović, Dragutin Savić, Radoslav Todorović, Milovan Terićić, Milan Topalović, Božidar Tokić, Đuro Uzelac, Branko Veljković, Đorđe Veselinović, Milivoje Vlajković, Vojislav Zec i Milan Živanović.

SOLJANI: Životije Anđelković, Životije Andrejić, Stojan Cvetković, Milan Davidović, Dragiša Egerić, Dušan Groždanović, Bogoljub Ilić, Milinko Ilić, Dragiša Jevtić, Aleksandar Jokić, Borisav Jakovljević, Miroslav Krstić, Dragica Krgović, Milan Lukić, Dušan Mihailović, Jordan Mitić, Novica Milošević, Vukadin Milovanović, Žarko Mitrović, Radojica Milošević, Vladimir Milojković, Žarko Miljković, Božidar Obradović, Đorđe Gazibara, Miodrag Petrović, Toma Pavlović, Sreten Pavlović, Živan Protić, Dušan Peruničić, Radomir Radojević, Marko Radošević, Dragomir Radojević, Živko Rajić, Dragoljub Radovanović, Dušan Stevanović, Iso Smiljanić, Milan Simić, Matija Stanković, Milan Todorović, Života Timotić, Aleksandar L. Todorović, Vukašin Tomić, Aleksandar R. Aleksandar, Radivoje Vuković, Vitomir Živković.

VRBANJA: Milentije Aleksić, Miodrag Aleksić, Vasilije Bojić, Branko Čeperković, Momčilo Dimitrijević, Aleksandar Đurović, Svetožar Egerić, Nenad Gavrilović, Stanko Hribernik, Vidojko Jevtić, Branko Jeremić, Svetožar Jolić, Ljubomir Medić Brzica, komandant brigade, Mihailo Mitić, Gojko Marković, Radosav Mladenović, Momir Milovanović, Radoje Mandić, Vilotije Mišić, Živojin Nikolić, Acko Nedeljković, Anton Nikolić, Petar Obradović, Frane Ocepek, Dušan Petrović, Kasija Petrović, Milisav Pavlović, Pavle Randalović, Mihailo Rafajlović, Đorđe Rakić, Milan Rakić, Dušan Stekić, Radomir Sredojević, Spasoje Sarić, Velisav Stanković, Nikola Stanković, Dragomir Stanković, Ljubodrag Stojković Milorad Simić, Radivoje Šarac, Milosav Tanasić, Miodrag Todorović, Vladimir Vojinović, Desimir Vukić, Đuro Vojvodić, Dane Zaklan, Momčilo Živojinović, Vilotije Živanović.

PODGRADE: Jovo Bovan, Svetislav Petrović, Vladan Skerević, Radivoje Stojanović.

TOVARNIK: Nikola Bogdan, Jovo Basta, Miloje Ilić, Svetolik Ivanović, Miladin Jekić, Božidar Jovanović, Dragovan Jaranović, Milan Milanović, Ljubisav Simić, Groždan Vuković, Mihailo Živković.

STRAŠINCI: Miloš Ćirić, Tihomir Milanović, Živorad Nikolić, Radovan Sarać.

MALA VAŠICA: Ljubomir Aleksić, Mile Korać, Tihomir Lukić, Ivan Leser, Stavrija Mihailović, Borko Vukićević.

ŠID: Dušan Đikić, Vukoman Pavlović, Petar Remernik, Milorad Vignjević.

ADAŠEVCI: Sredoje Cetić, Đorđe Dikić, Alojz Filaj, Jovan Hrkalo, Čedomir Janković, Ljubinko Stojinić.

PODGAJCI: Tibor Revers.

TRINAESTA PROLETERSKA BRIGADA »RADE KONČAR«

GRABOVO: Živko Živanović, Milorad Živanović, Mirko Vasić, Mehmed Sijčević, Miloje Stošić, Aleksa Perić, desetar, Kosan Pantelić, Miodrag Petrović, Boško Nedić, Stjepan Mandić, Bogoljub Marković, Osman Muratović, Anton Mudrić, Svetomir Marinković, Radomir Marić, Milan Krivokuća, zamenik komandanta bataljona, Stjepan Horvatović, Tomo Hovatić, Aleksandar Gligorijević, Slavko Bugarski, Ilija Bakalović, Ljubomir Antić, Bruno Antić, Marko Asanović, vodnik.

TOVARNIK: Milan Živković, Rodoljub Živojinović, Miloš Živojinović, Nenad Živković, Nikola žužić, Radoslav Vasić, Dragiša Vukić, Franjo Vaštak, Matiša Vorkapić, desetar, Rudolf Vanjek, Milan Vujić, Života Urošević, Janko Todorović, Ivan Špoljarić, Radovan Spasojević, Dragomir Stijanović, Emin Sejdić, Slavko Savnik, desetar, Ivan Suktiginov, Gojko Sarić, Ljubiša Stajčić, Milorad Simić, Vlastimir Sekulić, Radovan Radojčić, Slavoljub Ranković, Petar Radojević, Slobodan Petrović, Jordan Petrović, Mijo Potić, Vlado Pavlović, Radmila Pavlović, Petar Petrović, Milojko Petrović, Milko Petrović, Miloš Obradović, vodnik. Vlado Olovčić, Milan Nikić, Radisav Nedeljković, Ivan Nađ, Nikola Mandić, Mihajlo Mandić, Zlatoje Marković, Milovan Marković, Živorad Marković, Živorad M. Marković, Mihailo Marković, Miodrag Milošević, Milisav Milinković, Ilija Martinović, Branislav Milenković, Vasilj Milojković, Ljubisav Milinović, Dušan Miladinović, Ivan Miković, Milorad Milutinović, Života Mijatović, Milan Mitrović, Božidar Mladenović, desetar, Ivan Matković, Milan Mengeš, Vidoje Midić, Mile Latinović, stariji vodnik, Ljubinka Kovačević, bolničarka, Filip Koren, desetar, Velisav Kuzmanović, Eduard Kancer, politički komesar čete, Ante Kruljac, Stanimir Jovanović, Božo Jovanović, Miodrag Jelić, Husein Hasičić, Radin Grbić, Milorad Filipović, Raško Đurić, Milorad Đurić, Dušan Đorđević, Miloš Đorđević, Živko Đorđević, Anton Čažnik, Dimitrije Drobac, Josip Cavinski, delegat, Dragutin Cigrovski, Franja Bomifačić, desetar, Anton Butorac, vodnik, Pero Bošnjakčki, Svetožar Branković, Zora Branković.

GRČIĆA SALAŠ: Živko Živković, Dobrivoje Vasić, Čedomir Vojinović, Živko Vukmanović, Radenko Tanasković, Ratomir Savić, desetar, Vojislav Popović, Milan Petrović, Pavle Nikolić, Nikola Milojević, Milutin Lazić, Milovan Janković, Slobodan Janković, Milan Jeremić, Jašar Hamsić, Milomir Damjanović, desetar, Novak Divnić.

GABRIĆA SALAŠ: Jordan Radenković, Pavle Nikolić, Milovan Milićević, Milosav Matić, Miodrag Milašinović, Živadin Čolić.

NOVAK BAPSKA: Vladimir Zarić, Stevan Višnjić, Borisav Vladislavljević, Milinko Vukotić, desetar, Janko Šotaj, Trifun šašić, Gligorije Škorić, desetar, Ilija štrbac, Slobodan Stojanović, Milan Savić, Vitomir Randžić, Branislav Randžić, Ilija Radulović, komandir čete, Ljubivoje Ranković, Dragić Poznanović, Lazar Paverota, Franjo Puđak, vodnik, Miodrag Petrović, Mikica Obren, desetar, Vladan Nikolić, Bogoljub Novaković, Nedeljko Milićević, Milorad Mladenović, Franjo Mehmed. zamenik komandira čete, Paun Milovanović, Dragiša Lukić, Dragan Lukić, Miodrag Lazarević, Živan Lazarević, Milutin Lazarević, Radomir Jovanović, Dušan Jovanović, Dragoljub Janković, Mirko Jović, Dragoljub Jakšić, Milutin Dragičević, desetar, Momir Đorđević, Mikica Damjanović, kapetan, Šime Dubravka, politički ko-

mesar čete, Isidor Dubravić, vodnik, Dušan Crvenković, Petar Ciljević, komandir čete, Radivoje Buđanovčanin, Dragorad Budalić, Tihomir Branković, Tanasije Aleksić, Radivoj Andrić.

ILOK: Rajko Žderić, Marko Zarić, Dušan Tatarović, zamenik komandanta bataljona, Julka škrebenec, bolničarka, Mato Sudar, Radomir Simić, Radovan Radovanović, Milomir Pantelić, Ratko Marić, komandir čete, Božidar Masnec, Dušan Malobabić, zamenik komandira čete, Stojan Kapetanović, Velimir Jovanović, Aleksandar Dražić, Petar Dobrić.

RADOŠKO BRDO — NEŠTIN: Dušan Živanović, Desanka Trasić, Milan Sagradžija, Mato Sretić, zamenik komandira čete, Dušan Simić, Anka Radić, vodnik, četna bolničarka, Marija Petrović, bolničarka, Vojislav Marković, Milisav Miličić, Dušan Jakovljević, Aleksandar Galin, Života Grčić, Sreten Grčić, Jovan Brkić, Milijan Aleksić, Radivoj Andrić, Miroslav Altirević.

SOTIN: Đuro Vojvodić, zamenik političkog komesara, Branko Radojević, Sreten Pauković, Milorad Nikolić, Marko Lukovac, desetar, Miodrag Ivanović, Radovan Gavrić.

MIKLUŠEVCI: Dragutin Randžić, Čedomir Pavlović, Živko Pavlović, Čedomir Milovanović, Josip Hercigonja, Josip Drvar, komandir čete.

FRUŠKA GORA: Mihailo Lazarević.

ILAČA: Svetislav Urošević, Dragi Savić, Ivan Radović, Drago Ristanović, vodnik, Miodrag Milovanović, Miloš Milovanović, Milorad Marinković, Milovan Jakovljević.

OPATOVAC: Milorad Milošević.

BERAK: Dmitar Šegrt, Nikola šuša, vodnik.

ŠID: Gojko Šobot, Ivan Rupčić, Svetomir Marković, Obrad Matić, Aleksandar Milenković, Živorad Lazić, Mileta Jezdović, Borisav Ivanović, Svetomir Đorđević.

BERKASOVO: Gojko Šujica, Branislav Nikolić.

PAVLOVAC: Pera Mirković, Mino Matić.

ČETVRTA VOJVOĐANSKA UDARNA BRIGADA

PEĆINO: Cvetan Ajvazović, vodnik, Živojin Čumbrak, Cveja Jurišić, Danilo Kresojević, Nikola Mamutović, Kosana Sekulić.

DOBRINCI: Ilija Kostić, Stevan Mijatović, Simo Marić, Radovan Ranković, Sulejman Veren, vodnik.

RUMA: Borislav Andrić, Svetolik Andrijević, Marko Božić, Milenko Ćirić, komandir, Laza Jovičić, Kata Kovačević, Marko Kešković, Grgur Kapetanović, Jovan Mijatović, Branko Misirača, vodnik, Radovan Resanović, Stevan Rajić, Radivoj Šumanac.

SREMSKA MITROVICA: Milivoj Gmizić, Cvetko Ilić, Slavko Jakovljević, Slavoljub Krsmanović, Stevan Kostić, Dušan Kovačević, intendant, Vasa Kovačević, zamenik komandira čete, Jovan Kujundžić, Sava Marković, Svetozar Maksimović, Živan Pejaković, desetar, Olga Šandor.

PETA VOJVOĐANSKA UDARNA BRIGADA

MANDELOS: Vladion Živković, Tihomir Vučković, Radomir Nikolić, Vaso Mihajlović, Slavko Maksimović, Živojin Mišković, Lazar Knežević, Sa-

va Jovanović, Borivoje Ilić, Stojislav Ivanković, Mileta Babić, Živko Blažić, Mihajlo Alić, Natalija Agbaba.

ČALMA: Ljubisav Kostić, Miloš Krstić, Martin Klasić, Ivan Katusjan, Cveja Kovačević, Silvester Kostić, Vida Kovačević.

ŠESTA VOJVOĐANSKA BRIGADA

PRI PRELAZU SAVE: Krsta Brzak, Nikola Dučić, Dušan Lazić.

STEJANOVCI: Ivan Lazarević.

GRGUREVCI: Stevan Pupavac, Petar Stanisavljević.

DTVOŠ: Nikola Krajinović, Dragutin Ivanović, Emil Kalčec, Josip Morgan.

PRVA JUGOSLOVENSKA BRIGADA

OTOK — RIPAČA: Kiril Berčić, Šaćir Begić, Jaša Varga, Josip Valjevac, Mato Vlaho, Osvetnik Vuković, Đuro Dakić, Franc Dučić, Mustafa Orangutanović, zastavnik, Ignjac Župane, Franjo Žednik, Viktor Žibret, Franc Zvrej, Marko Ivić, Jernej Jereb, Marjan Jelovčnik, Milutin Jovanović, Milan Jurišin (Slakovci), Gajo Josip, Tehrin Jelačić, Ivan Krišto, mlađi vodnik, Ignjac Kašnik, Ivan Lučić, Frane Ljirnak, Lazar Mutavdžić, Franc Marinić, Milovan Milanov, Franc Otavnik, Ivan Pupiće, vodnik, Janez Perčić, Franc Potočnik, Dara Raičević, potporučnik, Teodor Ružić, Dragutin Rupert, Prvoslav Supićić, potporučnik, Vukašin Stokić, vodnik, Ivan Simanov, vodnik, Mato Stalinović, Nikola Tončić, Ivo Rendeš, Dominik Cerar, Josip Car, desetar, Ilija Šobot, poručnik, Ivan Šotar, Jakov Škodić, Bogdan Štetić (umro u bolnici), Jožef Šoli, Franc štrukelj, Ivan šušnjar, komandir čete (umro u bolnici).

NIJEMCI: Aleksandar Jovičić, Lazar Tešanov.

TOMPOJEVCI: Čedo Andrić, Feliks Bans, Josip Đelekovčan, Alojz Zubi, Ivan Koprinšek, Ivan Pinterović, Branko Tadić Andrija Hunger.

KUKUJEVCI: Nikola Kosanović, komandant bataljona.

MIKLUŠEVCI: Ragib Avdagić, Dušan Bončar, Drago Beladović, Franc Gruber, Jozef Pancer, Uroš Trumić.

TOVARNIK — CERJE: Martin Ambrušić, Ljubomir Marić, zastavnik, Stanislav Petrović, mlađi vodnik, Josip Horvat.

LOVAŠ: Ljubo Golem, Vinko Gardašević, Pavle Đurić, Nikola Ljubančić, Franjo Mađarac, Ivan Tomić.

BERKASOVO: Ivan Dekanić, Ivan Drlić, Bernard Žigert, Janez Jelovčanin, Ivan Korčanin, mlađi vodnik, Mile Kesić, vodnik, Josip Krajcer, Franjo Lazar, Mijo Lokrić (nestao), mlađi vodnik, Josef Mikuš, Adam Marinović, Ivan Plesec, Ivan Ferinac, Karlo Umek, Vinko Čukjati, Anton Štamik, vodnik.

ŠARENGRAD: Alojz Metličan.

NOVAK BAPSKA: Hamid Bjelajac, desetar, Dino Grgić, Frane žorž. Stanko Jocić, Josip Jeđut, Ivan Kramarić, komandir čete, Otmar Karbeg (umro u bolnici), Stjepan Martinović, Vjekoslav Pramčić, Stjepan Salesina, desetar (umro u bolnici), Josip Franković.

BRČKO: Jovan Aksentijević, Sreten Andrić, Milutin Banković (umro u ambulanti), Alojz Božičnik, Živan Božić, Zdravko Bole, Tima Beraz, Žarko Bogosavljević, Miodrag Bogičević, Vitomir Nagić, Petar Vlajić, Borisav Spasojević, Lazar Vlalukin, Božo Geza, Jovan Guljan, Metod Gros, Janoš Gujaš, Matea Glaze, Dalibor Dabić, Ante Delić, Sava Damnjanović, Obrad Danilović, Živadin Đuričić, Milan Đenović, Anton Đuričić, Jovan Ereš, Aleksa Erić, Radomir Isailović, Miloje Ilić, Ratko Ilić, Andraš Ištván, Anton Juričić, Milan Jovanović, Vitomir Jovanović, Aleksandar Janković, Ignjac Jandrejević, Milivoj Košutić, Slobodan Kandić, Ciril Kolman, Miho Klinac, Ištvan Kovač, Tibor Kiš, Jakov Kuvedžić, Mihajlo Kuzman, Dominik Kostanjšek, Jure Lozančić, Janko Lak, Petar Milošević, Ivan Mišković, Rajko Milutinović, Milan Milutinović, Aleksandar Manić, Radovan Marković, Živorad Marinković, Stjepan Mutavdžić, Živorad Mitrović, Ivan Marušević, Alojz Miaz, Josip Mrkač, Gligorije Mitrović, Ivan Miletić, Živomir Miladinović, Petar Milošević, Slavko Nikolić, Bogdan Novaković, Josip Nađ, Nikola Novak, Živan Nešić, Mihajlo Nikolić, Mehmed Neki, Aleksandar Pešić, Stevan Palintaš, Radomir Pavlović, Života Peočić, Ivan Peran, Vasilije Pavkov, Alojz Pogarelčnik, Stanko Pavletić, Pavle Prokopec, Pavo Radić, vodnik, Branko Radić, Vladimir Ristić, Živan Rakić, Nikola Strumić, Đuro Stupar, Vuksan Stamenković, Dragoljub Stevanović, Andrija Sušnik, Petar Stanisavljević, Petar Sitar, Momir Subotić, Nikola Strumić, Borivoj Stančić, Momčilo Todosijević, Zlatan Timotijević, Stevan Urban, Anton Ules, Radisav Felasić, Stjepan Filaković, Anton Franjić, Jakob Hribar, Mihajlo Horvat, Košta čurgus, poručnik, Zulfo Čolaković, Nikola Čemić.

RAJEVO SELO: Bernard Bisjak, Milorad Jovanović, Pero Kordić, Stanimir Mladenović.

POSAVSKI PODGAJCI: Mihajlo Pilipović, poručnik.

OSMA CRNOGORSKA UDARNA BRIGADA

STARA BINGULA: Bogdan Grumičić, Milovan Kešić, Miodrag Milivojević, Vukašin Mančić, desetar, Branislav Stefanović, Špiro Šarac, Radovan Vukmanović.

VIZIC: Milosav Jovičić, Vojin Jevtić, Milorad Jančetović, Branko Lazić, Života Mandić, Branislav Sremčević.

PIŠTINAC: Mihajlo Avramović, Miomir Andrić, Dragoslav Andrić, Nikola Filipović.

MATORA ŠUMA KOD ERDEVIICA: Dušan Aleksić, komandant bataljona, Aufta Asanbegović, Kustin Bur, Branko Bulatović, obaveštajni oficir, Danica Brajušković, referent saniteta, Mirčeta Dimitrijević, Vuko Đaković, delegat voda, Vlastimir Glišćević, Đordije Gavrilović, Vlastimir Glušćević, Ljutko Hasanović, Aleksandar Ivanović, Kojak Jakovljević, Đorđe Jovanović, Marko Komatina, vodnik, Života Kovačević, Andrija Kuzmanović, Milorad Marsenić, Jezdimir Micić, kurir, Ljubodrag Maksimović, Borivoje Matić, Dragutin Marković, Savo Mašković, komandant brigade, Miodrag Milovanović, Milisav Nedeljković, Mihajlo Nikolić, Ljubo Nikatović, Gojko Petrović, Savo Pejović, komandir čete, Sredoje Radojević, Živko Rađivojević, Miodrag Rakić, Branislav Sretenović, Miodrag Simić, Života Stojković, Dušan Tabaković,

Vojin Živanović, Miodrag Stajić, Miladin Stanojević, Svetozar Vlahović, vodnik.

ŠID: Milovan Andrić, Ljubisav Arsenijević, Branko Alvirović, delegat voda, Milovan Đorđević, Desimir Erić, Bogoljub Gajić, Andrija Horvat, vodnik, Dragoljub Jovanović, Petar Janković, Živorad Lukić, Aleksandar Mašković, Borivoje Mijatović, Dušan Mitrović, Dobrivoje Mugobarić, Dušan Mitrović, Svetozar Milisanović, Milorad Nosić, Čedomir Nosić, Voja Popadić, vodnik, Srboljub Paunović, Radomir Pavlović, Jelena Prvijanović, bolničarka, Borivoje Mihajlović, Miloš Marović, Radivoje Majstorović, Dragiša Rusmović, Velimir Radosavljević, Bogdan Stojić, Miladin Stanojević, Ernest Šimić, Nedeljko Trišković, čedomir Vasić, Milorad Vasić.

ERDEVİK: Ljubo Nikatović.

KAIŠEVCI: Božidar Basta, Negovan Damjanović, Zorka Dutina, Živorad Đorđević, Jovan Grubić, Milosav Ilić, Siniša Milivojević, Živan Milivojević, Miloš Marković, Joviša Marković, Branislav Petrović, Desanka Petrović, Dobrivoje Peti-ović, Nada Petrović, Miladin Petrović, Srboljub Pantelić, Vlastimir Spasojević, Miodrag Stanojević.

GRABOVO: Radosav Balić, Radomir Bošnjak, stariji vodnik, Živan Dragičević, Vojin Delibašić, komandir čete, Svetislav Davidović, Đorđe Đukić, Miodrag Ečerović, Petar Glišić, Živan Ivanović, Miodrag Ilić, Stanislav Jovanović, Miloš Ječmenica, Dušan Krivokapić, Dragomir Lazić, Milan Leontijević, Darinka Mitrović, Veselin Marković, Aleksandar Milosavljević, Mili-voje Marić, Ilija Milinković, Dragoslav Marković, Milisav Novaković, vodnik, Slavoljub Obradović, Uroš Petrović, Nikola Pavlović, Ljubiša Spasojević, desetar, Živko Stojović, Perica Šuković, zastavnik, Miodrag Tanasić, Srboljub Tomić, Miodrag Trifunović, Ivan Umčar, vodnik, Vidoje Vulić, stariji vodnik, Čedomir Vlajković, Vojislav Veselinović, Nikola Vukotić, Božidar Vukanić, vodnik, Novak Vučinić, zastavnik, Ivo Vukašinić, Tihomir Živković.

GAJIČA PARCELA: Branko Olujić, vodnik, Milorad Popović, komandir čete, Luka Subotić, Nikola Šarović, desetar, Aleksandar Todorović, Milorad Tmušić, delegat Voda, Mile Tomašević, komandir čete, Mileta Tešić, čedomir Jakovljević, Vukašin Laban, vodnik.

BURGEROV SALAŠ: Milorad Majstorović, Ljubomir Nikoletić, Dragan Stanković, Bogosav Subotić, delegat voda, Anđelko Sitarica, Gojko Vučković, desetar, Milutin Vojvodić, desetar.

CAKOVCI: Borivoje Aćimović, Ivan Antoni, Ljubisav Alimić, Živko Arsenijević, Borivoje Birčanin, Ratko Bubonja, komandir čete, Života Birčanin, Dušan Biberčić, Radisav Bakić, Branko Biga, Nikola Buida, Nenad Bogdanović, Nenad B. Bogdanović, Janko Čirilović, Gojko Dragić, Đorđe Đorđević, Radoje Blagojević, Božo Đurović, Milomir Dekić, Milosav Dokić, Boško Đurđević, Ardini Đovani, Radisav Filipović, Jožef Firetler, Dragoljub Gavrilović, Mirko Jovanović, zastavnik, Stanislav Ilić, Vojislav Ilić, Živojin Ilić, Miodrag Ilić, Paun Janković, Života Jovanović, Slavoljub Jezernik, Jovan Javorina, Bogdan Krga, Borislav Krstić, Jovan Krsmanović, Ljubiša Kostić, Budimir Krstić, Radomir Kuzmanović, Dimitrije Knežević, Mileta Lazarević, Milivoj Lazović, Slavoljub Lazarević, Miloš Mijović, Andrija Miladinović, Milan Mirčić, Dragoljub Milićević, Slavoljub Mitić, Dragoslava Markinković, Milan Mitrović, Đuro Mitrašinić, desetar, Života Miletić, Dragutin Milutinović, Milorad Marković, Jovan Mihnijak, Milovan Milinković,

Milorad Marković, Rajko Nikolić, Jovo Nešić, Živojin Nikolić, Rajko Nikolić, Aleksandar Nedeljković, Svetislav Nikolić, Petar Nikolić, Predrag Nikolić, Vlastimir Popović, Milivoje Popović, Kostadin Popović, Vidoje Petrović, Čedomir Petrović, Aleksandar Petrović, delegat voda, Vladimir Pavlović, Bogosav Pavlović, Miloš Poznanović, Branislav Pajić, Pavle Rabrenović, Marko Ranković, Milka Radonjić, Mihailo Stamenković, Stanoje Stefanović, Petronije Stojanović, Slavoljub Stanković, Aleksandar Simeunović, Momčilo Simeunović, Slavoljub Stanković, Stanoje Stanojević, vodnik, Atanasije Tatić, Savo Vižnitić, Momir Vasić, Dragomir Vasiljević, Dragomir Veselinović, Stanoje Vasić, Borivoje Vlajković.

BERAK: Živadin Milovanović, Živorad Mandić.

NEGOSLAVCI: Živojin Mikašić, Stanoje Marinković, Atanasije Tomić.

ĐURIĆI: Dragoljub Avramović, Branislav Bjelajac, Ljubomir Cerović, Vojislav Cvejić, politički komesar čete, Vojislav Čirić, Momir Damjanović, Milenko Dragović, Branko Dimitrijević, Stojadin Đorić, Radosav Đurđević, Vojislav Đorđević, Milan Erić, vodnik, Milan Gnatić, Božidar Grujević, Veselin Isajlović, Predrag Ilić, Živorad Ilić, Dušan Ivetić, Zdravko Jovanović, Dušan Kušić, Đorđe Koprivica, komandir čete, Andrija Klorsek, Ilija Kuzmanović, Vidak Konstantinović, Velimir Lazić, Stevan Lekić, desetar, Vidoje Lukić, Ivan Lacković, Ljubinko Lazić, Aleksandar Mitrović, Dragomir Marinković, Negoslav Milošević, Jovan Milošević, Aleksandar Mitrović, Miodrag Mićić, Milovan Marković, desetar, Veličko Marsenić, stariji vodnik, Milorad Milosavljević, Dragan Milivojević, Dobrivoje Miletić, Života Majstorić, Andrija Majoraš, vodnik, Milovan Marković, Mirko Manitašević, Jovan Nikolić, Jordan Nikolić, Živorad Nikolić, Vitomir Pešić, Nedeljko Panić, Žarko Paunović, Aleksandar Petrović, desetar, Mihailo Petrović, referent saniteta, Predrag Pejčić, Rajko Pavlović, Spasoje Petrović, vodnik, Borivoje Petrović, Milan V. Rakić, Momčilo Radovanović, Radisav Ranisavljević, vodnik, Vladislav Radojević, Ivan Ranković, Živorad Ristić, Milorad Stanković, Nedeljko Stojić, Spasoje Stamenković, Radomir Stanković, Milivoje Simonić, Ljubodrag Stanković, Dobrosav Stanić, Đorđe Stojanović, Dragoslav Sitarica, Budimir Stefanović, Gojko Sekulić, Velisav Simić, Slavko Stefanović, Miloš Šljivančanin, komandir čete, Atanasije Tasić, Ljubiša Tomić, zamjenik političkog komesara čete, Branko Vemić, delegat voda, Momčilo Vasiljević, vodnik, Živojin Vučković, Tihomir Vasić, Nikola Zorojević, Miroslav Živković.

SOTIN: Živan Dražić.

CERNA KOLIN: Borko Đorđević.

RAČINOVCII: Dragoljub Aničić, Matija Bulatović, komandir čete, Jovanka Đurić, Spasoje Gigić, vodnik, Milan Grubić, Dragoljub Jovanović, Sava Milutinović, komesar čete, Trifun Marković, Branko Noković, komandir čete, Đorđe Nikolić, Svetozar Rakić, Vidoje Radokanić.

BERKASOVO: Stamen Marinković, Živan Marković, vodnik, Vojislav Petrović, zastavnik.

SGT: čedomir Martić.

GRČIČA SALAŠ: Dušan Miljević, Novica Marinković, Tihomir Nikolić, Sekula Raletić, Nikola Stamenković, Vidoje Ilić, Cvetko Jovanović.

ILINCI: Marko Nikolić, Jovo Popović, Dragutin Radovanović, Marko Todorović, Aleksandar Braki, Marko Cvetić.

STRUMIČEV SALAŠ: Dragiša Marković, Dragiša Rakić, Branislav Živanović.

STRAŠINCI: Miroslav Milinković, Đuro Medenica, Života Medenica, Borivoje Nenadović, Milutin Nikolić, Josip Sarić.

PRVA MAKEDONSKA UDARNA BRIGADA

TOVARNIK: Slavko M. Adamovski, Mitre I. Andreevski, Petar T. Angelovski, Zdrave Andonovski, Krste S. Bulevski, Stojče P. Bebekovski, Dimitar Dimovski, Dimče I. Dimovski, Stefan T. Dimovski, Pavle S. Dimovski, Petar J. Derackovski, Lambe Duckinovski, Iso S. Dželadin, Slavko N. Georgijevski, Vasil M. Kcstovski, Vasil C. Kocovski, Petar S. Levkovski, Vangel L. Mečevski, Lombe P. Novenski, Rade C. Pavleski, Trajan S. Stavrevski, Đore V. Spirovski, Trajan S. Stefanovski, Ivan G. Šitovski, Janče G. Šulevski, Ljube A. Trenkovski, Aleksandar I. Trajčevski, Mito I. Vasiljevski, Branko L. Vretovski, Cvetko A. Zarovski.

DRUGA MAKEDONSKA UDARNA BRIGADA

ŠIĐ: Redžo S. Alitovski, Nace K. Baltovski.

TOVARNIK: Boris D. Buževski, Bekir R. Bajramovski, Igno N. Cvetovski, Georgi R. Culakovski, Kočo Lj. Dalovski, Bajram S. Eminovski, Nikola M. Gavrilovski, Lazo D. Hristovski, Blagoje D. Ilionski, Dimitar R. Jakovlevski, Dimitri H. Janevski, Biljan R. Jakovčevski, Asan R. Markovski, Stojan V. Mankovski, vodnik, Tatodor Z. Miladinovski, Trajko J. Mihajlovski, Sane B. Naumovski, Trajče H. Nedelkovski, politički komesar čete, Nove S. Nedelkovski, komandir čete, Čendro P. Nomuševski, Murteza A. Raspaškovski, Stefan A. Radić, operativni oficir brigade, Branko D. Stojanovski, komandir čete, Marko T. Serafimovski, vodnik, Milan N. Stefanovski, Totor A. Stojanovski, Rupče T. Spasenovski, Gligor N. Trošanovski, Igno N. Trajkovski, komandir čete, Milan T. Velkovski, vodnik.

ILACA: Rešo M. Cvetkovski, Trajan M. Filipovski, Ilfijado T. Ivanovski, Blaže M. Kotevski, Peco A. Matovski, Ratko Lj. Petrovski, Sande P. Razmeski, Lazo D. Ristovski, Drenko V. Ristovski, Stojimir Lj. Trpevski, Mito. M. Tasevski, Stojče B. Vasiljevski.

LJUICOVAC: Jelis N. Krstanovski, Aris N. Malikovski, Cvetan B. Naumovski.

Umrli u bolnici: Azis O. Rakitovski, Vasil S. Todorovski.

TREĆA MAKEDONSKA UDARNA BRIGADA

ILINCI: Dimčo Ančevski, Stojan Božinovski, Golub Badiovski, Kjamil Bajramovski, Boris Danailovski, desetar, Aleksa Georgijevski, Aleksandar Iksić, desetar, Nikola Ilijevski, Ilija Jovanovski, Ljube Krstevski, Slav-

ko Kocevski, Tomo Kocevski, Božidar Mickovski, Vasil Meškovski, Najdan Martinovski, Dušan Maksić, desetar, Stanojko Mitevski, Košta Minovski, Sande Mirčev Naskovski, desetar, Strahil Naskovski, Jovan Pavlovski, vodnik, Vlastimir Petrovski, Ismail Rustemovski, Sande Smilevski, Sava Siljanovski, desetar, Vasil Stojčevski, Atanas Stojmanovski, Jordan Savkovski, desetar, Najdo Stankovski, Blagoja Stojanovski, Ivan Stefanovski, vodnik, Aleksandar Šepelnikov, Stojan Todorovski, Metodija Trajkovski, desetar, Stojko Trajkovski, Trifun Teofilovski, desetar, Vladimir Tosevski, desetar, Angel Taševski, Trpko Vasilevski, Žarko Veselinovski.

ŠID: Aljuš Ademovski, Milan Ivanovski.

TOVARNIK: Išliam Abazovski, Jovanče Cvetkovski, vodnik, Serafim Dodevski, Rami Memedali, Sande Mitrev Naskovski, zamenik komandira čete, Pade Nikolovski, desetar, Novko Stojanovski, Rušid Šakirovski.

SEDMA MAKEDONSKO-ŠIPTARSKA UDARNA BRIGADA

TOVARNIK: Joško Ademi, Emit Amiri, Garip Ajdari, Bekul Alija, Ilijaz Alija, Abdi Ajdar, zamenik komandira čete, Bejkir Alil, Hazma Alit, Hamzi Abduraman, Usein Alija, Demir Abdula, Ramadan Abdula, Refik Bajrami, Alija Beljulj, Abedin Beadil, Nešad Čaili, Destan M. Destan, Vear Ajrula, Peta Festan, Ekrem Gani, desetar, Zečir Hamdi, Hajdar R. Hajdar, Ibrahim Idrizi, Cesim Ismail, Veli Ibrahim, Seiman Jakup, Kemal Janja, Bedžet Jašari, desetar, Musa Kasarni, šaip Maksut, Bajazit Mustafa, Beftjar Naki, Rifat Osmani, Šefket Rustemi, Murat Ramadani, Haki Ramadani, Redžep Ramadan, Sali N. Sali, Tenk šakiri, Sinan Šukri, Esat Velija, Džebir Zulberah, Nenbedin Zenel.

ŠESNAESTA MAKEDONSKA UDARNA BRIGADA

ILINCI: Svetozar Aleksić, Stojan Atanasijević, Stojan Antić, Naip Bakaševski, Georgi Demiševski, Božidar Georgijevski, Stojadin Ilijevski, Trajan Ivanovski, Arif Ismailovski, Vasko Jovanović, Dimitrije Jandrevski, Sava Jančevski, Ilija Jovanovski, Danko Karanfilovski, Šefki Komberovski, Trajan Mladenovski, Čira Mladenović, Trajan Micevski, desetar, Vladimir Mihailević, Velimir Manasijević, desetar, Vojislav Pešić, Stanojko Pavlović, Živko Popeski, Ljubomir Ristić, vodnik, Milan Stanković, Aleksandar Spasovski, Mite Stavrevski, Vojislav Stojković, Dragutin Stefanović, Blažo Spasovski, Spira Stojiljkovski, Memet Sedikovski, Blagoje Zdravkovski, desetar, Sava Selovski, Zorka Tasić, Blagoje Trajković, Blažo Tomaševski, Živko Urederovski, Arso Večevski, Cvetko Zdravkovski, Trajče Zdravkovski, Nikola Živanović, desetar.

KONJIČKA BRIGADA

VRBANJA: Borivoje Bojić, Radisav Grujić.

BATROVCI: Jakub Mušić, vodnik, Slavko Radojković, Mirko Randić.

MGROVIC: Miloš Vukmanović.

GRADIŠTE: Radojica Dobričić.

JAMENA: Andrija Jukić.

GOLUBINCI: Veselin Vukčević, politički komesar diviziona.

SOLJANI: Dušan Đukić, zamenik komandanta diviziona, Vitomir Đurđević, Ljubisav Jovanović, Mihailo Jovanović, Jovan Kotarac, Borislav Mraković, Dušan Marković, Vasilj Migunov, Žarko Milić, Velimir Milivojević, Dragoljub Rosić, Milisav Stevanović, Radivoje Tanasić, Stevo Urošević.

BRIGADA »ITALIJA«

Benati Ferdinando, Bertoni Eugenio, vodnik, Belutceli Frančesko, vodnik, Boaso Domeniko, Biansceli Dino, Bergandini Đuzepe, vodnik, Mario Badili, Rojeco Brindisi, Mischelf Capielo, desetar, Dino Cucas, Batista Colasio, Rafaele Donatangelo, Antonio Daicine, Augustino Dondi, Giovanni Danelus, desetar, Ferdinando Piraglio, Abrosio Gata, Gualtio Gheargeli, Domeniko Guzo, Đovani Gidia, Rito Grenco, Gregorio Gato, Đovani Gilardino, Guglielmo Gulielmi, Cezare Lipi, Antonio Longo, vodnik, Viktorio Lorenzini, vodnik, Đovani Mareli, Domeniko Mancini, Vincenzo Mauro, Antonio Monbenoro, vodnik, Alfonso Neglio, vodnik, Viktorio Piro, Domeniko Poneta, vodnik, Marcelo Piantanida, Vinčenco Palmieri, Nicolo Riolo, Etoe Ramires, komandir čete, Đusepe Repaci, Anđelo Remondi, Vialiano Spiezija, politički komesar čete, Lučiano Spasko, Pietro Serdino, Agostrino Sancarło, Ignazio Scarso, Glacinto Siravo, Sebastiano Tomasi, Antonio Tamburini, desetar, Alfonso Tiberi, Vinčenco Uerisi.

ČETVRTA PROLETERSKA CRNOGORSKA BRIGADA

CERJE: Mihajlo M. Ćirović, Dragoljub Ž. Ilić, Miroslav Ž. Lukić, Aleksandar S. Milenković, Mirko M. Mihajlović, Nenad Ž. Pavlović, Ratko B. Pločić, Miroslav B. Spasojević, Božidar Đ. Šošić, Milan N. Vukičević.

BAPSKA: Šćepan Četković, Milan D. Đačić, Nenad Dimitrijević, Božidar O. Đorđević, Borivoje A. Đorđević, Vučko Jovović, Dobrosav S. Ljubisavljević, Uglješa Maljković, Srećko Ž. Perović, Dragić D. Savić, Momčilo S. Trifunović.

LOVSKI SALAŠ: Aleksa M. Janjić, Obrad R. Kornatović, Božo M. Milović, komandir čete, Ljuba N. Milovanović, Momir Milošević, Mladen Milovanović, Božo Novaković, vodnik, Mitar M. Obradović, zamenik komandira čete, Radisav J. Popović, Života D. Pandre, Mihailo M. Radovanović, zamenik komandira čete, Radisav D. Radivojević, Borivoje Radetić, Petar Đ. Stanojević, Stanko T. Stevanović, Milorad P. Stojanović, Desimir M. Stojković, Budimir V. Šoškić, stariji vodnik, Dobrosav Urošević, Živadin A. Vukojčić.

ARTILJERIJSKE JEDINICE ŠESTE LIČKE PROLETERSKE DIVIZIJE

TOVARNIK: Mihailo P. Aksentijević, Dane J. Agbaba.

ŠID: Milan Ž. Boilpović, Milan Baretić, vodnik, Milivoje D. Jakovljević, živorad Jeftić, Miodrag M. Jovanović, Miladin S. Kovačević, Radomir M. Mihailović, Radosav M. Miletić.

GIBARAC: Ostoja A. Jakovljević, Miloš S. Nikolić, Živojin P. Stojanović, Dragutin D. Urošević.

NAŠICE: Milan M. Radinjić.

VIZIC: Radoje Batanić.

PRIŠTAPSICE JEDINICE PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE

VUKOVAR: Petar J. Mitrović.

ILAČA: Branislav M. Marković, Branko V. Mitić, Žarko Matić, Milovan P. Krstić, Živojin Nastić, Relja Lj. Vasić, komandir inženjerske čete, Vuloš R. Buiatović, politički komesar čete.

BAPSKA: Branislav Lj. Milosavljević, Živan O. Proković, Milosav M. Krstić, Konstantin Nikolić, Jovan Gloginja, Vojislav Aleksić, Vukadin S. Ilić.

LOVAŠ: Novica Stojanović, desetar, Miloš Stojković, Negovan Spasojević, Ivan Ljubičić, Laza Ilić.

TOVARNIK: Matija Samardžija.

ERDEVİK: Milivoj M. Stefanović, Maks Sajfri, vodnik, Lazar Uglješ, Božo Vujinović.

OROLIK: Radomir Panić, Radosav M. Radovanović.

MIKLUŠEVCI: Nikola Kecman, poručnik.

ŠIB: Lazo Đ. Nikolić.

ILOK: Živko Jeftić.

MATORA ŠUMA: Milka Đ. Randelović, vodnik.

BINGULA: Maksim Valić.

GRČICA SALAŠ: Miodrag R. Lekić, Ivan I. Bačić.

ŠIDSKI BANOVCİ: Velisav S. Atanacković.

SOT: Dušan Stojanović.

ARTILJERIJSKA BRIGADA PRVE PROLETERSKE DIVIZIJE

KOMLETINCI: Milorad N. Nedlački, Stefan M. Velikanja, Vasa V. Trifunac.

ŠARENGRAD: Borivoje Ralić.

VUKOVAR: Miloje Lukić.

NIJEMCI: Dragiša T. Randžić.

MIKLUŠEVCI: Dragoljub N. Stojković, Nedeljko A. Srdanov.

OTOK: Josip F. Sokolić, komandant bataljona.

PLETERNICA: Đorđe Z. Zaklan.

Umrli u bolnici: Đuro I. Cavnić, poručnik, Vojislav M. Rašić, Vidak Vujačić.

PRIŠTAPSKE JEDINICE DVADESET PRVE SRPSKE DIVIZIJE

GRČICA SALAŠ: Ilija Cvejić.

ERDEVİK: Miodrag Ž. Đokić.

LOVAŠ: Radovan B. Filipović, Vladimir D. Gavrilović, Predrag S. Stefanović, Adam C. Vladislavljević.

ŠARENGRAD: Radomir Gavrilović.

VIZIC: Radovan R. Gavrlivoić, Siniša M. Mijović.

NIJEMCI: Božidar Krstić.

BERKASOVO: Milutin Lj. Milanović, Siniša V. Radojević, Slavko J. Šutić, Zdravko M. Vučić.

ILOK: Kolcan M. Veličković, Miloš Žižović, Borivoje A. Popović, umro u bolnici.

VINKOVCI: Aleksandar I. Milovanović.

ARTILJERIJSKA BRIGADA PETE KRAJIŠKE DIVIZIJE

DIVAŠ: Slobodan A. Bogosavljević.

SREMSKE LAZE: Jefto Višekruna, delegat voda, Dušan Vljanić, delegat voda.

NOVAK BAPSKA: Nikola N. Vujatov, Milorad M. Radić.

KOMLETINCI: Ljubisav D. Veljić, Miodrag D. Drašković, Stevan P. Jevremov, Mlado I. Latković, Ostoja O. Petrović, Marko M. Terzin.

OPATOVAC: Marinko T. Gardinovački, Pava Dulić, potporučnik, Milar. I. Oragić, potporučnik, Dušan Đ. Jovanović, vodnik, Aleksandar R. Kačarević.

OTOK: Stevan P. Gazdinovički, Velimir L. Zivanov, Andrija A. Fendre, Miša J. Frič.

PRIVLAKA: Georgije M. Devetak, Mihailo I. Latković, vodnik, Stojan S. Petrović.

TOVARNIK: Savo J. Ekić.

BINGULA: Aleksandar L. Miladinov, Avram T. Popović, Miodrag M. Kostić, umro u bolnici.

ARTILJERIJSKA BRIGADA PETE KRAJIŠKE DIVIZIJE

DELETOVCI: Dušan D. Aćić, vodnik, Nada A. Musković, bolničarka.

ERDEVIK: Petar Ž. Avramović, Smilja R. Milosavljević, bolničarka.

MIKLUŠEVCI: Dragoljub S. Avramović, Miloš S. Bačić, Dragoslav J. Budimirović, Dragoljub M. Đukić, Dragutin M. Đukić, Slobodan M. Stanačev, Stevan Lj. Stevanović.

SOLIN: Stanoje Ž. Brkić, Ilija Đ. Berić.

LOVAŠ: Jakov Bedrač, Dragan M. Bogićević, Sreten A. Jovanović, Ivan Pljkiš, Dragomir T. Rajić, Živorad D. Sretenović.

ARTILJERIJSKA BRIGADA DVADESET PRVE SRPSKE DIVIZIJE

Radivoje Gavrilović, Dragutin Stanković.

ARTILJERIJSKA BRIGADA JEDANAESTE KRAJIŠKE DIVIZIJE

Savo J. Hekić, Života Nikolić.

NAPOMENA AUTORA:

U obradi Priloga o palim borcima i rukovodiocima na Sremskom frontu korišćeni su podaci Vojnoistorijskog instituta u Beogradu i Republičkog odbora SUBNOR-a SR Srbije.

U pisanju knjige »U rovovima Srema« autor je koristio dokumentaciju Vojnoistorijskog instituta u Beogradu, Republičkog odbora SUBNOR-a SR Srbije i SUBNOR-a ostalih republika i pokrajina. Korišćena je ratna štampa brigada i divizija koje su učestvovala na Sremskom frontu kao i sećanja pojedinih učesnika.